

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY
OF INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD LANGUAGES

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Әбенбаев Сейсенбек Шоқпарбайұлының
75 жылдық мерейтойына арналған
«БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕ ТӘСІЛДЕРІ»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
24 сәуір, 2026 жыл

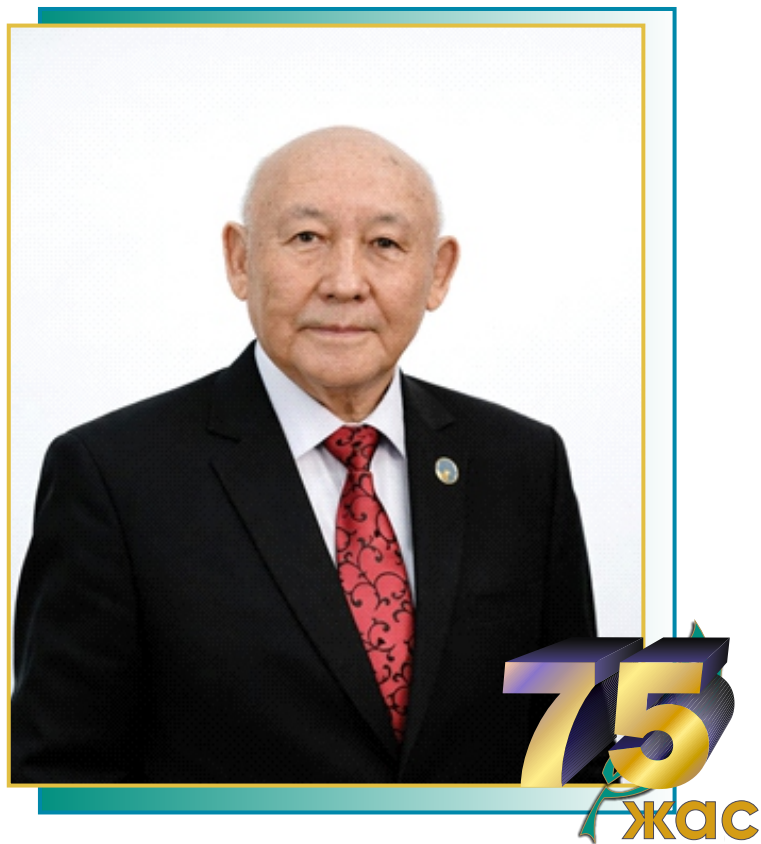
МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ВОСПИТАНИЯ
В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ»,
посвященной 75-летию кандидата
педагогических наук, профессора
Абенбаева Сейсенбек Шоқпарбаевича
24 апреля, 2026 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
«MODERN APPROACHES OF EDUCATION IN THE
EDUCATION SYSTEM»
dedicated to the 75th anniversary of the candidate of
pedagogical sciences, professor
Seysenbek Shokparbaevich Abenbaev
April 24, 2026

ISBN 978-601-270-666-6

АЛМАТЫ, 2026

Әбенбаев Сейсенбек Шоқпарбайұлы
Педагогика ғылымдарының кандидаты,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем
тілдері университеті, Педагогикалық шетел тілдері факультетінің,
Педагогика және психология кафедрасының профессоры

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY
OF INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD LANGUAGES

**Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Әбенбаев Сейсенбек Шокпарбайұлының
75 жылдық мерейтойына арналған
«БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕ ТӘСІЛДЕРІ»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
24 сәуір, 2026 жыл**

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ВОСПИТАНИЯ
В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ»,
посвященной 75-летию кандидата
педагогических наук, профессора
Абенбаева Сейсенбек Шокпарбаевича
24 апреля, 2026 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
«MODERN APPROACHES OF EDUCATION IN THE
EDUCATION SYSTEM»
dedicated to the 75th anniversary of the candidate of
pedagogical sciences, professor
Seysenbek Shokparbaevich Abenbaev
April 24, 2026

АЛМАТЫ, 2026

УДК 378
ББК 74.58
Б94

*Баспаға Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университетінің Ғылыми Кеңесінің шешімімен ұсынылған
(Хаттама № 9, 28.04.2026 ж.)*

Редакция алқасы:

Ұзақбаева С.А. (ғылыми редактор)
Калиева К.М., Жансүгірова К.Т., Аубакирова Г.М.

Жауапты редакторлар

**Сарқанбаева Г.К., Әбілова З.Т., Утлюпова Г.Е., Капсанова Г.Б.,
Турсунбаева А.У., Ниязова А.У.**

Б94

«Білім беру жүйесіндегі заманауи тәрбие тәсілдері» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары = Материалы Международной научно-практической конференции «Современные подходы воспитания в системе образования» = Materials International scientific-practical conference «Modern approaches of education in the education system» / Құрас. С.А. Ұзақбаева. – Алматы, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, «Полилингва» баспасы, 2026 - 270 б. Қаз., орыс., ағыл. және т.б.

ISBN 978-601-270-666-6

Жинақта педагогика және тәрбие саласындағы ғалымдар, оқытушылар мен тәжірибелі мамандардың ғылыми зерттеу нәтижелері ұсынылған. Онда қазіргі білім беру жүйесіндегі тәрбие үдерісінің өзекті мәселелері, білім алушылардың тұлғасын қалыптастырудың заманауи тәсілдері, әдістері мен технологиялары, сондай-ақ рухани-адамгершілік, патриоттық және кәсіби тәрбие мәселелері қарастырылады. Жинақ материалдары білім беру саласының заманауи даму үрдістерін көрсетеді және педагогикалық тәжірибені жетілдіруге бағытталған. Басылым оқытушыларға, ғылыми қызметкерлерге, магистранттар мен студенттерге, сондай-ақ тәрбие мәселелеріне қызығушылық танытатын оқырмандарға арналған.

Мақалалар авторлық редакцияда жарияланып отыр.

В сборнике представлены научные статьи, отражающие результаты исследований ученых, преподавателей и практиков в области педагогики и воспитания. Рассматриваются актуальные проблемы воспитательного процесса в современной системе образования, современные подходы, методы и технологии формирования личности обучающихся, а также вопросы духовно-нравственного, патриотического и профессионального воспитания. Материалы сборника отражают современные тенденции развития образования и направлены на совершенствование педагогической практики. Издание адресовано преподавателям, научным сотрудникам, магистрантам, студентам и всем, кто интересуется вопросами воспитания и образования.

Статьи публикуются в авторской редакции.

ISBN 978-601-270-666-6

© Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ, 2026
© «Полилингва» баспасы, 2026

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

1 Қыяқбаева Ұ.Қ. Болашақ педагог-тәрбиешілерді мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға даярлаудың заманауи тетіктері	6
2 Шалғынбаева Қ.Қ. Біртұтас тәрбие жүйесіндегі инклюзивті мәдениетті қалыптастыру	11
3 Капсанова Г.Б. Жоғары білім беру жүйесінде студенттердің экологиялық мәдениетін дамыту: тұрақты даму контекстінде	16

**I - БІРТҰТАС БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ ТҮЛҒАНЫ
ҚҰНДЫЛЫҚ - МАҒЫНАЛЫҚ ТҮРҒЫДА ТӘРБИЕЛЕУ**

**I - ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЕ ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ЕДИНОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

**VALUE-AND-MEANING-ORIENTED EDUCATION OF PERSONALITY WITHIN A
UNIFIED EDUCATIONAL SPACE**

1 Aliyeva S. S. From the narration of some stories in the work “Rohati dil”	22
2 Жуманазаров У.А. Фитрат – исследователь «Девону Лугати Тюркс»	25
3 Соатова Н.И. Традиция и философское наблюдение в лирике Шухрата	32
4 Очилов Ф.Э., Эгамбердиев М.Ф., Отегенова Б.Н. Воспитания в казахской и узбекской семье: от народных традиций к личностным смыслам	37
5 Исраилов Ғ.Б. Значение научных источников в узбекской классической литературе	42
6 Туропова П.Ш. Тенденции развития лирики литературной среды джизака	47
7 Абдрахманова Ш.Р., Токкулинова Г.К. Педагогикалық мамандық студенттерінде кәсіби рефлексияны дамыту	52
8 Аманова М.Ш., Бояринцева Е.Е., Калиакбарова А.Б. Независимый Казахстан и его роль в музыкальном воспитании современных учащихся в новом направлении	54
9 Архабаева А.Қ., Шалғынбаева Қ.Қ. Болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің әлеуметтік интеллектіні дамытуға даярлығының құрылымдық-теориялық сипаттамасы	60
10 Бахтиярова Г.Р., Имангазина Э.Е. Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын рөлдік ойындар арқылы қалыптастыру	63
11 Бахтиярова Г.Р., Ерузакова А.Ж. Ұлттық тәрбие негізінде болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру	69
12 Ермаханова К.Т., Оракова А.Ш. Көркем еңбек сабақтарында «ойлау дизайны» технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі	75
13 Жазықова М.К., Калменова К.Н. Арт-терапия арқылы бастауыш сыныпта әдебиеттік оқу сабағын ұйымдастыру жолдары	80
14 Жанайева Л.А., Ыбышова С.Т. Тарих пәнін оқытуда геймификация әдісінің теориялық және практикалық негіздемесі	84
15 Myngzhassar A.B., Kapsanova G.B. Environmental education and upbringing in kazakhstan: from theoretical models to noospheric thinking	91
16 Насырова Д.Р. Развитие комплекса музыкальных способностей на уроках фортепиано	95
17 Рахметова Н.Б., Абикенова Г.Т., Жексенбаева С.У., Айтжан А.А. Көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындау арқылы жақсарту	99

18	Сейдахметова Н., Қасен Г. Кәсіби салада эмоционалды икемділіктің тұлғаға әсер етуінің психологиялық ерекшеліктері	104
19	Таттибаева Г.Б. Көркем еңбек сабақтарында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу	107
20	Тойшыбек Т.Е. Әскери, арнайы оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеуге оқу бөлімшесі сержанттарын даярлау мәселесінің зерделену жағдайы	111
21	Жансугурова К.Т., Тоқсанбаева Н.Т. Цифрлық технологиялар арқылы «Адал азамат» құндылықтарын қалыптастыру жолдары	115
22	Аубакирова Г.М. Ценностно-смысловой аспект воспитания личности в системе образования республики Казахстан	119
23	Хамза Қ., Тұсынбаева Ж.А., Капсанова Г.Б. Студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың рөлі	122
24	Алдангоров А.А. Гуманизация – заманауи тәрбиенің негізгі қағидасы	125
25	Хайруллина Д.А Біртұтас білім беру кеңістігінде тұлғаны-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде ойын технологияларын қолдану ерекшеліктері	130
26	Наурыз Б.Е. Жоғары сынып оқушыларының шеттілдік коммуникативтік құзыреттілігін рөлдік ойындар арқылы қалыптастыру	134
27	E.E. Nurzhanov, B.T. Abirov, B.Sh. Artykov, Zh.N. Bisenbayeva. Activization of students' educational activity through context-based educational technologies	138
28	D. Baikulakov, A.S. Mussin, B.Sh. Ibatullin, T.T. Abdrakhmanov Role of military-patriotic education in higher military schools of Kazakhstan	150

II - БІРТҰТАС ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ

ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК

II - СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЁРСТВО В РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛОСТНОЙ СИСТЕМЫ ВОСПИТАНИЯ

1	Жуманазарова Г.У. Ценностно-основанное воспитание личности в едином образовательном пространстве	159
2	Махметова Б.Т., Бекенова Б.Н. Тәрбие – шығармашылық жұмыстардың жемісі	163
3	Махметова Б.Т. , Мұратбек А.М. Студент жастарға ұлттық тәрбие беру	167
4	Сапарбаева А.М. Ценностные ориентиры в воспитании студентов гуманитарного направления в контексте современного Казахстана	170
5	Семенова М.А. Ценностно-смысловое и патриотическое воспитание личности юных музыкантов на основе казахской национальной культуры	174
6	Тайманова З.Б. Жеке тұлғаны мәндік-құндылықтық тұрғыда тәрбиелеудің заманауи тәсілдері мен технологиялары	178
7	Рысбекова Р., Шекербек Ұ. Сыныптан тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ музыка мұғалімдерін даярлаудың ғылыми-педагогикалық негіздері	182

III - ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ КЕҢІСТІГІНІҢ БІРТҰТАСТЫҒЫ III - ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЕДИНСТВО ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

1	Хидиров О.Ж. Лексикографические проблемы современных терминов информационных технологий в цифровом образовании	190
2	Кеңесова Г.Қ., Абильдина С.Қ. Әдебиеттік оқу сабақтарында мультимедиялық технологиялар арқылы оқу сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі	195
3	Сайлыбаева К.А. Цифрлық ортадағы белгісіздікке эмоциялық тұрақтылық құбылысының мәні мен қазіргі жағдайы	199
4	Tolegen B.A. The impact of digital transformation on the educational system's pedagogical and nurturing processes	204
5	Seidisheva G.T. Effective english language teaching methods using digital tools and artificial intelligence platforms	210
6	Куанова А.М Жалпы білім беретін мектептегі ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастыруда музыкалық-әндік технологияларды қолдану	217
7	Қалиева К.М., Ауталипова У.И., Әбилова З.Т. Цифрлық білім беру жағдайындағы тұлға тәрбиесі: жасанды интеллект пен виртуалды шындықтың мүмкіндіктері	220
8	E.E. Nurzhanov, B.Sh. Ibatullin, R.T. Kabdulinov, Zh. Esirkepov. Pedagogical conditions and innovative technologies in training future officers in Kazakhstan	225

IV - БІРТҰТАС ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІЛІК ЖӘНЕ ГУМАНИЗАЦИЯ

IV - ИНКЛЮЗИВНОСТЬ И ГУМАНИЗАЦИЯ ЕДИНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

1	Абильдина С.Қ., Тамабаева М.К. Инклюзивті білім беру жағдайында инновациялық белсенді оқытушыны даярлаудың кейбір аспектілері	233
2	Утюпова Г.Е. Инклюзивность и гуманизация воспитания: путь к созданию единой и справедливой образовательной среды	239
3	Есімбек М.Ж., Рахметова Н.Б. Казахское прикладное искусство в инклюзивном образовании: развитие творческого потенциала обучающихся с ООП	242
4	Турсунбаева А.У. Инклюзивті ортадағы тәрбиенің гуманистік бағыты: теориядан практикаға.....	247

V - «АДАЛ АЗАМАТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ

V - ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ «АДАЛ АЗАМАТ» В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РК

1	Есенали М.Б., Сарқанбаева Г.Қ. «Адал азамат» бағдарламасы негізінде тәрбие жұмысын жүргізудің ерекшеліктері мен мүмкіндіктері	251
2	Сарқанбаева Г.Қ., Исахова Л.Т. «Цифрлық білім беру жағдайында этнопедагогикалық құндылықтар негізінде «Адал азамат» тұлғасын қалыптастыру»	255
3	L.N. Bissenbayeva, A.S. Mussin, B.Sh. Ibatullin, R.T. Kabdulinov. Formation of leadership and strategic thinking in future kazakhstani officers	260

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

ӘОЖ 373.21

Қыяқбаева Ұ.Қ.
п.ғ.к., қауымдас.профессор
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан,
e-mail: kyyakbayeva.ulbosyn@mail.ru mailto:kyyakbayeva@mail.ru

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ТӘРБИЕШІЛЕРДІ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада болашақ педагог-тәрбиешілерді мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға даярлаудың өзекті мәселелері қарастырылады. Құндылықтық бағдар ұғымының мазмұны, оның мектепке дейінгі жаста қалыптасу ерекшеліктері және педагог кадрларды даярлаудағы заманауи тәсілдер ғылыми тұрғыда талданады. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар, тұлғалық-бағдарлы оқыту, рефлексивтік практика, кейс-әдіс, STEAM элементтері сияқты инновациялық тетіктердің тиімділігі негізделеді. Зерттеу нәтижесінде болашақ педагогтердің кәсіби даярлығын жетілдіруде құндылыққа бағытталған білім беру ортасын құрудың маңыздылығы анықталады.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі білім беру, құндылықтық бағдар, болашақ педагог, кәсіби даярлық, заманауи технологиялар, тұлғалық даму

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ВОСПИТАТЕЛЕЙ К ФОРМИРОВАНИЮ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы подготовки будущих педагогов-воспитателей к формированию ценностных ориентаций у детей дошкольного возраста. Раскрывается сущность понятия «ценностные ориентации», анализируются особенности их формирования в дошкольном возрасте, а также современные подходы к подготовке педагогических кадров. Особое внимание уделяется обоснованию эффективности инновационных механизмов, таких как цифровые технологии, личностно-ориентированное обучение, рефлексивная практика, кейс-метод, элементы STEAM-образования. В результате исследования определена значимость создания образовательной среды, ориентированной на ценности, в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: дошкольное образование, ценностные ориентации, будущий педагог, профессиональная подготовка, современные технологии, личностное развитие

MODERN MECHANISMS FOR PREPARING FUTURE PRESCHOOL TEACHERS FOR THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article examines actual issues of preparing future preschool teachers for the formation of value orientations in preschool children. The essence of the concept of “value orientations” is раскрывается, and the особенности of their formation in preschool age are analyzed. Modern approaches to teacher training are also considered. Particular attention is paid to substantiating the effectiveness of innovative mechanisms such as digital technologies, learner-

centered education, reflective practice, case-study method, and elements of STEAM education. The study highlights the importance of creating a value-oriented educational environment in the process of professional training of future teachers.

Keywords: preschool education, value orientations, future teacher, professional training, modern technologies, personal development

Қазіргі жаһандану, цифрландыру және әлеуметтік-мәдени өзгерістер жағдайында білім беру жүйесінің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі - тұлғаның құндылықтық бағдарын қалыптастыру болып табылады. Әсіресе мектепке дейінгі кезеңде баланың дүниетанымы, мінез-құлқы, әлеуметтік қатынастары мен адамгершілік ұстанымдарының негізі қаланатындықтан, бұл мәселе ерекше өзектілікке ие. Бүгінгі қоғамда тек білімді ғана емес, сонымен қатар рухани бай, адамгершілік құндылықтарды меңгерген, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары тұлға тәрбиелеу қажеттілігі артып отыр. Осы тұрғыда мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға қабілетті болашақ педагог-тәрбиешілерді даярлау мәселесі педагогикалық ғылым мен тәжірибеде басым бағыттардың бірі ретінде айқындалады.

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы стратегиялық құжаттарында да тұлғаның құндылықтық дамуына ерекше назар аударылған. «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында» білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде тұлғаның рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз ету, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру айқындалған. Бұл құжатта тәрбиелік компонентті күшейту, білім алушылардың азаматтық жауапкершілігін, патриотизмін және әлеуметтік белсенділігін дамыту негізгі бағыттардың бірі ретінде қарастырылады [1]. Сонымен қатар, қазіргі білім беру жүйесінде тәрбие жұмысының мазмұнын жаңғырту мақсатында енгізілген «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» да ерекше мәнге ие. Бұл бағдарлама ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделіп, білім алушылардың тұлғалық, рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруды көздейді [2]. Бұл болашақ педагогтердің кәсіби даярлығы тек пәндік біліммен шектелмей, олардың тәрбиелік, аксиологиялық және әлеуметтік-педагогикалық құзыреттіліктерін кешенді түрде қалыптастыруды талап етеді. Осыған байланысты педагогикалық жоғары оқу орындарында білім беру мазмұнын жаңғырту, инновациялық технологияларды енгізу және құндылыққа бағытталған оқыту ортасын қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Құндылықтық бағдар мәселесі философия, психология және педагогика ғылымдарында кеңінен зерттелген. Қазіргі кезеңде бұл мәселе отандық және ресейлік ғалымдардың еңбектерінде жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайлармен байланысты қарастырылуда. Қазақстандық зерттеушілердің еңбектерінде құндылықтық бағдар мәселесі қоғамдағы өзгерістермен, ұлттық сана мен тұлғалық дамумен тығыз байланыста талданады. Мәселен, Е. Бурибаев қазіргі Қазақстан жастарының құндылықтарын зерттей отырып, олардың әлеуметтік трансформация жағдайында өзгеру динамикасын негіздейді [3]. Сонымен қатар, А. Каирова бастауыш білім беру жағдайында оқушылардың патриоттық мәдениетін қалыптастыруды құндылықтық, мінез-құлықтық және эмоциялық компоненттердің бірлігі ретінде қарастырады [4].

Ресейлік ғалымдар да құндылықтық бағдар мәселесін білім беруді жаңғырту, инклюзивті білім беру және әлеуметтік тәрбиемен байланыстыра зерттеуде. Мысалы, М. Козлова зерттеулерінде педагогтердің құндылықтық ұстанымдары инклюзивті білім беру үдерісінің тиімділігіне тікелей әсер ететіні көрсетілген [5]. Сонымен қатар, ресейлік білім социологиясы мектебінің өкілдері (мысалы, В. Собкин) қазіргі білім беру жүйесінде тұлғаның әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуын қоғамның өзгеруімен байланыстыра қарастырады [6].

Шетелдік ғалымдардың еңбектерінде құндылықтық бағдар мәселесі жан-жақты қарастырылуда. Мәселен, Н.Schwartz тұлғаның құндылықтарын әмбебап құндылықтар

теориясы негізінде жүйелеп, олардың мәдениетаралық ерекшеліктерін анықтады [7]. Ал М. Rokeach құндылықтарды тұлғаның сенімдері жүйесі ретінде қарастырып, олардың мінез-құлыққа ықпалын негіздеді [8]. Сонымен қатар, R. Inglehart қоғамдағы құндылықтардың өзгеру динамикасын зерттеп, постматериалистік құндылықтардың қалыптасуын дәлелдеді [9]. Жалпы алғанда, соңғы жылдардағы зерттеулер құндылықтық бағдарды қалыптастыруды кешенді үдеріс ретінде қарастырып, оның әлеуметтік, мәдени, цифрлық және тұлғалық факторлармен өзара байланысын айқындайды. Бұл бағыттағы ғылыми еңбектер мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кезеңінде құндылықтарды мақсатты түрде қалыптастырудың маңыздылығын дәлелдейді.

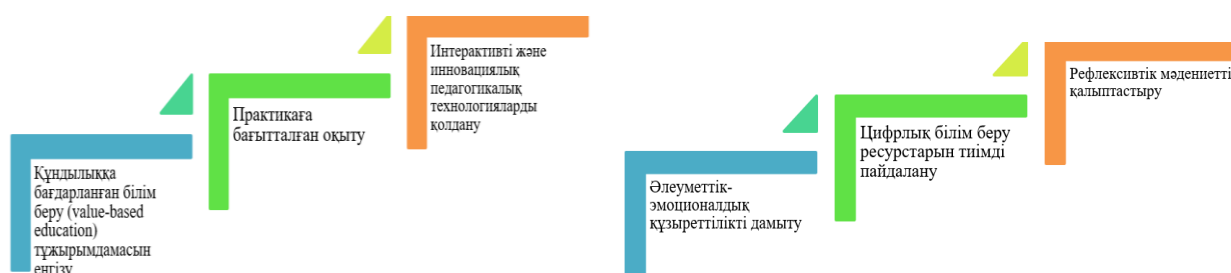
Дегенмен, қазіргі педагогикалық зерттеулерде болашақ педагог-тәрбиешілерді мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға мақсатты түрде даярлаудың мазмұны мен заманауи тетіктері жеткілікті деңгейде жүйеленбеген. Бұл өз кезегінде аталған мәселенің теориялық және практикалық тұрғыдан терең зерттелуін талап етеді. Осыған байланысты аталған мақалада болашақ педагог-тәрбиешілерді мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға даярлаудың заманауи тетіктерін айқындау негізгі мақсат ретінде белгіленеді.

Мектепке дейінгі кезеңде құндылықтық бағдар мәселесі қазіргі педагогика мен психологияда маңызды зерттеу бағыттарының бірі болып табылады. Ғылыми еңбектерде бұл мәселе көбінесе «құндылықтарды қалыптастыру», «моральдық тәрбие», «character education» ұғымдары аясында қарастырылады. Өйткені дәл осы кезеңде баланың тұлғалық іргетасы қаланып, оның қоршаған ортаға, адамдарға және өзіне деген қатынасы қалыптаса бастайды. Психологиялық тұрғыдан алғанда, мектепке дейінгі жастағы балалардың құндылықтық бағдарлары эмоционалдық тәжірибе, еліктеу және әлеуметтік өзара әрекет арқылы дамиды. Бұл кезеңде бала ересектердің мінез-құлқын бақылап, соны қайталау арқылы алғашқы адамгершілік нормаларды меңгереді. Осыған байланысты А. Bandura ұсынған әлеуметтік үйрену теориясы балалардың құндылықтарды меңгеруінде үлгі-өнегенің шешуші рөл атқаратынын дәлелдейді [10]. Сонымен қатар, L.Kohlberg моральдық даму теориясында баланың адамгершілік пайымдаулары кезең-кезеңімен қалыптасатынын көрсетіп, мектепке дейінгі кезеңді бастапқы деңгей ретінде сипаттайды [11].

Педагогикалық тұрғыдан құндылықтық бағдарды қалыптастыру арнайы ұйымдастырылған білім беру үдерісі арқылы жүзеге асады. Мектепке дейінгі ұйымдарда бұл үдеріс ойын, қарым-қатынас, бірлескен іс-әрекет және тәрбиелік жағдаяттар арқылы іске асырылады. Атап айтқанда, рөлдік ойындар, дидактикалық тапсырмалар, әңгімелесу, ертегі терапиясы сияқты әдістер балалардың адамгершілік түсініктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте педагогтің тұлғалық үлгісі, қарым-қатынас стилі және тәрбиелік ықпалы шешуші мәнге ие. Қазіргі зерттеулерде мектепке дейінгі кезеңде құндылықтарды қалыптастырудың мазмұны да кеңейе түскені байқалады. Дәстүрлі адамгершілік құндылықтармен қатар, балаларда эмпатия, толеранттылық, ынтымақтастық, экологиялық мәдениет, цифрлық ортадағы мінез-құлық мәдениеті сияқты жаңа әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыру қажеттілігі айқындалуда. Бұл өзгерістер қоғамдағы жаһандану, цифрландыру үдерістерімен тікелей байланысты.

Заманауи зерттеулер мектепке дейінгі жаста құндылықтардың қалыптасуы тұлғаның кейінгі әлеуметтік және мінез-құлықтық дамуының іргетасы екенін дәлелдейді. Мәселен, ерте балалық шақтағы құндылықтық тәрбиенің қоғамның моральдық негізін қалыптастыруда шешуші рөл атқаратыны көрсетілген. Соңғы жылдардағы жүйелі шолу зерттеулерінде мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында құндылықтарды қалыптастыру балалардың адамгершілік дамуына тікелей әсер ететіні, ал бұл үдерісте педагогтің тұлғалық үлгісі мен арнайы ұйымдастырылған іс-әрекеттердің маңызы ерекше екені айқындалған. Зерттеулер мектепке дейінгі жаста-ақ балаларда құндылықтардың белгілі бір құрылымы қалыптаса бастайтынын дәлелдейді. Мысалы, 5 жастағы балалардың құндылықтық басымдықтары мен құрылымы зерттеліп, олардың ересектер құндылықтарына ұқсас жүйе қалыптастыра бастайтыны анықталған.

Ғалымдар құндылықтарды қалыптастырудың тиімділігі ерте жаста жүргізілген мақсатты педагогикалық ықпалға байланысты екенін атап өтеді. Яғни, дәл мектепке дейінгі кезеңде балаларда эмпатия, жауапкершілік, ынтымақтастық сияқты негізгі әлеуметтік-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру анағұрлым нәтижелі жүзеге асады. Осыған байланысты мектепке дейінгі кезеңде балалардың құндылықтық бағдарын тиімді қалыптастыру болашақ педагог-тәрбиешілердің кәсіби даярлық деңгейіне тікелей тәуелді. Сондықтан қазіргі педагогикалық білім беру жүйесінде тәрбиешілерді даярлаудың мазмұны мен технологияларын жаңғырту қажеттілігі туындайды. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ педагог-тәрбиешілердің кәсіби даярлығын жетілдіруде олардың құндылықтық бағдар қалыптастыруға бағытталған құзыреттіліктерін жүйелі түрде дамытуда маңызды қадамдарды атап өтуге болады.

Сурет 1- Болашақ педагог-тәрбиешілердің кәсіби даярлығын жетілдіруде олардың құндылықтық бағдар қалыптастыруға бағытталған құзыреттіліктерін дамыту қадамдарды

Біріншіден, болашақ педагог-тәрбиешілерді даярлауда **құндылыққа бағдарланған білім беру** тұжырымдамасын енгізу маңызды. Бұл бағытта студенттер тек теориялық біліммен шектелмей, өздерінің тұлғалық құндылықтарын саналы түрде түсініп, кәсіби іс-әрекетінде қолдана білуге үйренуі тиіс. Осы мақсатта оқу бағдарламаларына «құндылықтық тәрбие», «әлеуметтік-эмоционалдық даму», «баланың тұлғалық қалыптасуы» сияқты пәндерді енгізу тиімді болып табылады.

Екіншіден, болашақ педагогтерді даярлауда **практикаға бағытталған оқыту** ерекше рөл атқарады. Студенттер мектепке дейінгі ұйымдарда ұйымдастырылатын педагогикалық практикалар барысында балалармен тікелей жұмыс жасап, олардың эмоционалдық, әлеуметтік және адамгершілік дамуын бақылап, талдау дағдыларын меңгереді. Бұл тәжірибе құндылықтарды қалыптастырудың нақты әдістерін игеруге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, қазіргі білім беру жағдайында **интерактивті және инновациялық педагогикалық технологияларды қолдану** маңызды тетік болып табылады. Атап айтқанда, кейс-стади, тренингтер, рөлдік ойындар, ситуациялық тапсырмалар, рефлексиялық талдау әдістері арқылы студенттердің кәсіби құзыреттіліктері дамытылады. Мұндай әдістер болашақ тәрбиешілердің балалардың мінез-құлқын түсіну, тәрбиелік жағдаяттарды шешу және құндылықтық бағдар қалыптастыру қабілеттерін жетілдіреді.

Төртіншіден, болашақ педагогтердің даярлығында **әлеуметтік-эмоционалдық құзыреттілікті дамыту** маңызды орын алады. Бұл бағытта студенттердің эмпатия, толеранттылық, жауапкершілік, қарым-қатынас мәдениеті сияқты қасиеттерін дамытуға бағытталған арнайы тренингтер мен практикалық жұмыстар ұйымдастырылуы қажет. Өйткені педагогтің жеке тұлғалық қасиеттері балалардың құндылықтарын қалыптастыруда үлгі ретінде қызмет етеді.

Бесіншіден, педагогтарды даярлауда **цифрлық білім беру ресурстарын тиімді пайдалану** да өзекті. Заманауи цифрлық платформалар, мультимедиялық құралдар және интерактивті контенттер болашақ тәрбиешілердің кәсіби дайындығын жетілдіруге, сондай-ақ балаларға құндылықтарды қызықты әрі қолжетімді түрде жеткізуге мүмкіндік береді.

Алтыншыдан, болашақ педагог-тәрбиешілерді даярлауда **рефлексивтік мәдениетті қалыптастыру** ерекше мәнге ие. Студенттер өз іс-әрекеттерін талдау, өзін-өзі бағалау және

кәсіби дамуды жоспарлау дағдыларын меңгеруі тиіс. Бұл олардың педагогикалық қызметте туындайтын тәрбиелік мәселелерді саналы түрде шешуіне ықпал етеді. Жалпы алғанда, болашақ педагог-тәрбиешілерді құндылықтық бағдар қалыптастыруға даярлау - бұл теориялық білім, практикалық тәжірибе, тұлғалық даму және инновациялық технологияларды біріктіретін кешенді үдеріс. Мұндай жүйелі даярлық мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың әлеуметтік-адамгершілік құндылықтарын тиімді.

Қорытындылай келе, болашақ педагог-тәрбиешілерді мектеп жасына дейінгі балалардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға даярлау қазіргі білім беру кеңістігіндегі өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың тұлғалық, әлеуметтік және адамгершілік сапаларының негізі қаланатындықтан, бұл үдерісті жүзеге асыратын педагогтің кәсіби даярлығы ерекше мәнге ие. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ тәрбиешілердің құндылыққа бағытталған кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру теориялық білім мен практикалық тәжірибенің бірлігін, сондай-ақ тұлғалық және рефлексивтік дамуды қажет етеді.

Заманауи білім беру жағдайында цифрлық технологиялар, тұлғалық-бағдарлы оқыту, практикаға бағдарланған тәсілдер, интерактивті әдістер мен рефлексивтік мәдениет болашақ педагогтердің даярлығын жетілдірудің тиімді тетіктері ретінде айқындалады. Осындай кешенді даярлық қана мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарын орнықты қалыптастыруға, олардың әлеуметтік жауапкершілігі мен адамгершілік мәдениетін дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан болашақ педагог-тәрбиешілерді даярлау жүйесін құндылықтық бағдар негізінде жетілдіру – мектепке дейінгі білім беру сапасын арттырудың маңызды шарты болмақ.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы. – Астана, 2023.
2. Біртұтас тәрбие бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің бұйрығымен бекітілген. – Астана, 2023.
3. Buribayev Y., Khamzina A. Value orientations of modern Kazakhstan youth in the context of social transformation // Heliyon. – 2024. – Vol. 10, No. 3. – e.
4. Kairova A. Formation of patriotic culture of primary school students as a value-based construct // Journal of Social Studies Education Research. – 2023. – Vol. 14, No. 2. – P.
5. Козлова М. Ценностные установки педагогов как фактор эффективности инклюзивного образования // Педагогика. – 2022. – № 5. – С. 45–52.
6. Собкин В. Социальные ценности современной молодежи в условиях трансформации общества // Вопросы образования. – 2021. – № 3. – С. 120–138.
7. Shalom H. Schwartz. An overview of the Schwartz theory of basic values // Online Readings in Psychology and Culture. – 2012. – Vol. 2, No. 1.
8. Milton Rokeach. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973. – 438 p.
9. Ronald Inglehart. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. – Princeton: Princeton University Press, 1997. – 453 p.
10. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 2017. – 247 p.
11. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 2021. – 441 p.

ӘОЖ 37.0353:37.01:39

Шалғынбаева Қ.Қ.
п.ғ.д., профессор
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан,
e-mail: kadisha1954@mail.ru

БІРТҰТАС ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Қазіргі таңда барлық әлемде жеке қажеттілікті түзету-педагогикалық қолдау мен бейімдеу баланы емес, балалардың білімділік, тәрбиелілік сұраныстары мен жеке ерекшеліктеріне ортаның, отбасының белсенді қатысуымен бірге біртұтас тәрбие жүйесіне толық қатысуды қарастыратын «барлығы үшін бір мектеп» немесе «инклюзивті білім беру» өзекті мәселе болып табылады. Бұл міндеттерді шешу үшін, ең алдымен, тұлғаның «инклюзивті мәдениетін» қалыптастыру қажет. Инклюзивті мәдениет проблемасы әртүрлі ғылыми бағыттар мен (философия, психология, педагогика және әлеуметтік педагогика, арнайы педагогика және т.б.) мектептер өкілдерінің зерттеу пәні болып табылады.

Тірек сөздер: инклюзивті білім, ерекше білім беруді қажет ететін балалар, инклюзивті мәдениет, ізгілікті қарым-қатынас, инклюзивті құндылықтар, нормалар мен идеалдар

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси дамуындағы түбегейлі өзгерістер өскелең ұрпақтың тәрбие жүйесін жаңа талаптарға бейімдеуді қажет етеді. Жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, тұлғаның азаматтық жауапкершілігі мен патриоттық, гуманистік сезімін қалыптастыру – білім беру ұйымдарының басты міндеттерінің бірі. Осы орайда Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі 2024 жылғы 30 маусымдағы №194 бұйрығымен «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бекітті [1].

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысындағы тапсырмасына сәйкес 2023 жылы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы әзірленіп, барлық білім беру ұйымдарына енгізілді. 2024 жылы Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында Қ. Тоқаевтың тапсырмасына сәйкес Біртұтас тәрбие бағдарламасының мазмұны жаңартылды [2].

Еліміздің болашақтағы негізгі сұлбасын «Әділетті Қазақстан – Адал азамат – Озық ойлы ұлт» деген үштаған ұғым арқылы сипаттады. Үштаған – бір-бірінен бастау алатын және өзара тығыз байланысты ұғымдар, ел ішінде заң мен тәртіпті қатаң сақтауды қамтамасыз етуді саясатымыздың тұғырлы қағидатына айналдыратын мықты демократиялық институттары мен дамыған құқықтық жүйесі бар әділетті мемлекетті құрудың шарты және еліміздің жаңғыруы мен әрі қарай дамуының стратегиялық бағдарын айқындайды. Бұл «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының басты идеясына айналды. Бұл идеялар елдің жаңғыруы мен стратегиялық дамуының басты бағытын айқындай отырып, әділдік, жауапкершілік, ізгілік, отаншылдық, бірлік, заңға құрмет, еңбекқорлық және жасампаздық сияқты құндылықтарды ұрпақ тәрбиесінің өзегіне айналдырады.

«Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасының негізгі мақсаты – ұлттық мәдениет пен рухани мұраға сүйене отырып, парасатты, адал, жауапкершілікті, шығармашыл және жан-жақты үйлесімді дамыған тұлға қалыптастыру. Бағдарламаны жүзеге асыру құндылыққа бағдарланған және құзыреттілік тәсілдемелерін үйлестіру арқылы жүргізіледі. Бұл білім алушылардың әлеуметтік белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың қоғамға қызмет етуге дайын, бәсекеге қабілетті азамат болып қалыптасуына ықпал етеді.

Алайда, қазіргі таңда барлық әлем жұртшылығының назарын аударып отырған мәселе балалардың жеке сұраныстары мен ерекшеліктеріне ортаның, отбасының қатысуымен білім

беру үдерісіне толық қосуды қарастыратын инклюзивті білім беру мен тәрбиелеу болып отыр. Осы жаһандық мәселеге әлем ғалымдары мынадай анықтама береді: инклюзивтік білім беру мен тәрбиелеу дегеніміз - барлық балаларды, соның ішінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім үдерісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығу тегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарын белсенділікке шақыруға, баланың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік мұқтаждықтарына арнайы қолдау, яғни, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат.

Сондықтан, жас ұрпаққа жан-жақты білім, тәлім-тәрбие беру – әрбір оқытушының басты міндеті. ХХІ ғасыр – ақпараттық қоғам дәуірі. Инклюзивті білім беру мен тәрбиелеу – оқытудың тиісті білім беретін оқу бағдарламаларына, білім алушылардың өзгеде санаттарымен тең қолжетімді, арнайы жағдайларды қамтамасыз ету арқылы дамытуға түзету-педагогикалық және әлеуметтік қолдауды көздейтін, мүмкіндігі шектеулі адамдарды бірлесіп оқыту және тәрбиелеу қажеттілігі артуда.

Осы тұрғыдан қарағанда Қазақстанның білім беру жүйесінде инклюзивті тәсілді енгізудегі басым міндеттердің бірі бұл - білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында инклюзивті мәдениетті дамыту болып табылады. Өйткені, бұл «мүгедек» ұғымы әрқашан «қызметке жарамсыз» дегенді білдіретін қоғамдық сананың бұрыннан қалыптасқан түріне байланысты, оларға белгілі бір қаражатты жұмсауға мәжбүр болған мемлекет үшін олар тәуелді болды. Олармен қарым-қатынаста ерекше қиындықтар айналасындағы адамдар арасында пайда болды, нәтижесінде оларға біржақты, лайықсыз көзқарас қалыптасты. Сондықтан қоғамда ерекше білім беруді қажет ететін жеке тұлғаларға деген көзқарасты өзгерту және инклюзивті мәдениетті тәрбиелеу мәселесі өте маңызды болып отыр.

«Инклюзивті мәдениет» ұғымы нені білдіреді? Философиялық Энциклопедиялық сөздікте «мәдениет» (латын тілінен *cultura* өсіру – тәрбиелеу, қалыптастыру, дамыту, қастерлеу, ізгілендіру және т.б), қоғамдық дамудың және жасампаз күштердің тарихи анықталған деңгейі және қабілеттер өмірі мен іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері мен формаларында көрсетілген тұлға адамдардың қарым-қатынасында, сондай-ақ материалдық және рухани құндылықтарында көрініс тапқан [3].

Демек: инклюзивті мәдениет – бұл әрбір адам өзінің жеке ерекшеліктеріне қарамастан қабылданған, құрметтелетін және қолдау көрсетілетін ортаны құруға бағытталған құндылықтар, сенімдер, нормалар мен тәжірибелер жүйесі.

Инклюзивті құндылықтар, нормалар мен идеалдар - инклюзивті мәдениеттің ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Инклюзивті құндылықтар, білім беру ұйымындағы кедергісіз орта – бұл барлық білім алушылар, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар (ЕҚББ) үшін қолжетімділік пен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін жағдайлардың жиынтығы.

Сондықтан, дені сау балалар мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін табысты оқу жағдайларын жасауға болады, бірақ адами факторды жою мүмкін емес. Осы орайда, баспасөз, радио, теледидар және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары, яғни медиапедагогика, дене немесе психикалық кемістігі салдарынан қиын жағдайға тап болған барлық жеке тұлғаларға қоғам арасында құрметті қалыптастыру үшін күш-жігерін біріктіруі керек. Қоғамдағы инклюзивті мәдениетті инклюзивті білім берумен тәрбиені табысты жүзеге асыру факторы ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы көпмәдениетті білім беруді дамыту факторы ретінде де қарастыруға болады.

Педагогика ғылымында «көп мәдениетті тәрбие» ұғымы жас ұрпақты өмір бойы көпұлтты және көпмәдениетті ортаға дайындау идеясына құрылған білім ретінде анықталады. Мұндай тәрбиенің мақсаты әртүрлі адамдармен қарым-қатынас жасау және ынтымақтастық құру қабілетін дамыту болып табылады. Ұлттардың, нәсілдердің және діндердің бірегейлігін түсінуге тәрбиелеу басқа мәдениеттер мен оларға деген теріс көзқарастарды жою деген сөз. Өйкені, заманауи адам төзімді, шыдамды, дамыған болуы

керек басқа мәдениет өкілдеріне құрмет сезімі, олармен бейбітшілік пен келісімде өмір сүре алатын; және белсенді әрекеттесуге дайын болуы тиіс [4].

Бұндай дағдыларға ие болу үшін адам соған сәйкес мәдениетті меңгеруі керек. Өз мәдениетін іргетас ретінде сақтай отырып, шетел мәдениеттеріне, олардың өкілдеріне, құндылықтарына, дәстүрлері мен тілдеріне құрметпен және қамқорлықпен қарауды дамыту Қазақстанда көпмәдениетті білім беруді дамытудың басты мақсаты болып табылады, өйткені біздің еліміз көпұлтты. Инклюзивті білім беру мен көпмәдениетті білім берудің арасында белгілі бір байланыс бар, ол олардың көптеген идеялары мен тұжырымдамаларының, сондай-ақ олардың мақсаттары мен міндеттерінің ортақтығынан көрінеді. Бұл екі бағыттың ең маңызды ұқсастығы – оларды жүзеге асыру үшін қоғамның адамгершілік тәрбиесінің жүйелі жүйесі арқылы ғана жүзеге асырылатын ерекше толеранттылық, инклюзивті мәдениетті қалыптастыру, насихаттау және тарату түрі қажет».

Осыған байланысты инклюзивті мәдениет концепциясын дамыту жеке тұлғаның дамуы үшін ғана емес, сонымен бірге жалпы әлеуметтік қатынастарды ұтымды ету үшін де үлкен маңызға ие. Ол үшін инклюзивті әлеуметтік мәдениеттің негізгі құрамдас бөліктері мен принциптерін анықтау қажеттілігі туындайды. Инклюзивті мәдениет принциптері инклюзивтің негізгі принциптеріне негізделеді:

- әрбір адамның қадір-қасиетін тану және құрметтеу. Инклюзивті мәдениеттің принциптері теңдікке және сегрегация мен кез келген негізде кемсітушіліктен бас тартуға негізделген. Инклюзивті мәдениет қоғамның әрбір мүшесінің айырмашылықтарын, әртүрлілігін және бірегейлігін мойындау мен құрметтеуге негізделген;

- қатысу және белсенді қосу. Инклюзивті мәдениет әртүрлі қажеттіліктері мен қабілеттері бар адамдарға қоғамдық өмірге және мәдени процестерге белсенді қатысуға мүмкіндік беретін жағдайлар жасауды қамтиды;

- тұрақтылық пен қауіпсіздік. Бұрын бөлек өкілдерді өз қызметіне қосу кезеңінде қалыптасқан жүйелердің тұрақты және қауіпсіз жұмыс істеуін қолдауға ұмтылу;

- хабардар болу және тәрбиелеу. Адамдарды инклюзивтілік және әртүрліліктің артықшылықтары туралы ақпараттандыру және оқыту толерантты және ізгілікті қабылдайтын қоғамды құруға көмектеседі;

- қолжетімділік пен теңдік. Қолжетімді және қауіпсіз ортаны құру, барлығына тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету және қоғамдық өмірге қатысудағы психологиялық және физикалық кедергілерді жою.

Инклюзивті мәдениеттің дамуы қоғамдағы әртүрлілік пен ерекшеліктерді құрметтеудің маңыздылығын мойындаудан басталды және өзара тиімді мәдени алмасу жағдайында халықтың оқшауланған топтарының өкілдерін әлеуметтік процестерден шеттету процестерін толығымен жоюға ұмтылады.

Инклюзивті мәдениеттің құрылымдық компоненттері. Инклюзивті мәдениет элементтері Н.А.Борисованың «Инклюзивті мәдениет негіздері» атты еңбегінде кең тұрғыдан талданған [4, 25 б].

Оларға аксиологиялық (инклюзивті құндылықтар жүйесі), идеологиялық (инклюзивті идеяларды жүзеге асыруға жеке назар аудару), тұлғалық (инклюзивті ортадағы жұмыс үшін маңызды жеке қасиеттердің жиынтығы) сияқты компоненттер кіреді,

мінез-құлық (инклюзивті қоғамдастықтағы әлеуметтік өзара әрекеттестікке тән этикеттің ерекше нормалары), психологиялық (қосу жағдайында жұмыс істеуге тура келетін психикалық құбылыстардың заңдылықтарын білу) .

Жүйелік талдау инклюзивті мәдениеттің келесі құрылым құраушы компоненттерін анықтауға мүмкіндік береді.

Тұжырымдамалық тәсіл инклюзивті мәдениеттің проблемалық өрісі мен әдіснамасын әзірлеуді, сонымен қатар оның теориялық негіздерін іс жүзінде жүзеге асырудың жолдары мен арналарын қалыптастыруды көздейді.

Біз инклюзивті мәдениет концепциясы әлі де теориялану сатысында екенін атап өттік. Зерттеушілер негізінен психологиялық-педагогикалық жағдайларда инклюзивті мәдениет мәселелерін зерттеуге назар аударады.

Мәдениеттану ғылымында ол политекті қоғам дамуының маңызды аспектісі, сонымен қатар мәдени шеттету мен кемсітушілікке қарсы тұру және толықтыру нысаны ретінде қарастырылады.

«Инклюзивті мәдениет» ұғымына мәдени көзқарас қоғам құндылықтарындағы өзгерістерді бақылауға және ашық және инклюзивті мәдени кеңістікті қалыптастыруға ықпал ететін тенденцияларды анықтауға көмектеседі.

Инклюзивті мәдениетті тұжырымдамалаудағы мемлекеттің рөлін атап өту маңызды. Құқықтық базаны қалыптастыру бойынша кең өкілеттіктер мен инклюзивті бағдарламаларды құру және жүзеге асыру үшін әкімшілік рычагтармен ол азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді және қолдау көрсетеді.

Осыған байланысты инклюзивті мәдениетті тұжырымдамалаудың бастапқы тетігі осы бағыттағы жүйелі мемлекеттік саясат болып табылады. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы заңнамалық база бірінші кезекте ерекше қажеттіліктері бар балалар мен жасөспірімдерге инклюзивті білім беру мәселелерін шешеді.

Жалпы алғанда, инклюзивті мемлекеттік саясаттың негізгі аспектілеріне мыналар жатады: инклюзивті білім беру, бейімделген денсаулық сақтау және әлеуметтік оңалту жүйелері, жұмыспен қамту және мәдени инклюзия. Осының барлығы әртүрлі мәдени қауымдастықтар мен маргиналданған әлеуметтік топтар арасындағы өзара іс-қимыл мен ынтымақтастыққа ықпал ететін бағдарламалар мен іс-шараларды әзірлеуге негіз бола алады.

Инклюзивті мәдениеттің *психологиялық құрамдас бөлігі* олардың айырмашылықтары мен ерекше қажеттіліктеріне қарамастан барлық адамдар үшін қауіпсіз және қолдаушы ортаны құруда маңызды рөл атқарады.

Сонымен бірге ол қоғамдық қатынастардың әрбір мүшесі құрметтеуге, қабылдауға және әлеуметтік процестерден шеттетілу қорқынышынан арылуға құқығы бар жайлы кеңістікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Психологиялық қауіпсіздік адамдардың ашық қарым-қатынас жасауына, өз идеяларын білдіруіне және шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыруына жағдай жасауды көздейді. Мұндай орта адамдар арасындағы өзара түсіністікті, төзімділікті, сыйластықты, гуманистік сезімді қажет етеді.

Коммуникативті-интегративті компонент әлеуметтік процестердің әртүрлі қатысушылары арасындағы өзара әрекеттестік пен өзара интеграцияны ынталандыруға және қолдауға бағытталған коммуникациялық стратегияларды әзірлеу мен жүзеге асыруды қамтиды.

Қарым-қатынас инклюзивті мәдени ортаның оң имиджін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және оның тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді. Осы құрамдас шеңберінде қосудың келесі мақсаттары айқындалады:

- қоғамның барлық мүшелері үшін олардың сипаттамаларына немесе қажеттіліктеріне қарамастан ақпараттық ресурстардың қолжетімділігін қамтамасыз ету;
- диалогқа, инклюзия мәселелері мен басқаларды құрметтеудің маңыздылығы туралы хабардар етуге бағытталған халықтың әртүрлі топтарының қатысуымен білім беру және мәдени іс-шаралар мен науқандарды өткізу;
- көзқарастардың, көзқарастардың және пікірлердің әртүрлілігін қабылдау және қолдау, әр түрлі топтар мен қоғам өкілдері арасындағы диалогты ынталандыру.

Инклюзивті мәдениеттің *кеңістіктік-орта компоненті* барлық адамдардың қоғамның мәдени өміріне еркін және қауіпсіз қатысуына ықпал ететін физикалық және әлеуметтік ортаны құруды көздейді.

Мұнда қоршаған ортаға, оның ішінде қоғамдық орындарға, ғимараттарға, көліктік коммуникация жүйелеріне және т.б. ерекше назар аударылады. Ол мынадай міндеттерді

камтиды: а) мүгедектер үшін физикалық инфрақұрылымды қалыптастыру (мысалы, пандустарды, лифтілерді, бейімделген дәретхана құралдарын орнату);

б) барлық пайдаланушылар үшін қолайлы және қауіпсіз ортаны құру (мысалы, жақсы жарықтандыру, ыңғайлы орындықтар немесе беттер); с) қоғамның барлық мүшелеріне қолжетімді ақпараттық және коммуникациялық ресурстарды қамтамасыз ету (мысалы, контактісіз тасымалдаулар және т.б.).

Қолжетімді және қауіпсіз кеңістіктерді құру құралдарының бірі инклюзивті дизайн болып табылады. Бұл концепцияның теориялық негіздерін концептуалды негіздеу және практикалық түрде жүзеге асырудың алғашқы әрекеттеріне американдық сәулетші R.L. Масенің еңбектері жатады [5].

Тәрбиелік-педагогикалық компонент қазіргі уақытта мемлекеттің нормативтік-құқықтық базасымен толық дамып, қолдау тапты. Оның негізгі мақсаты – білім беру процесінің барлық қатысушыларына жоғары сапалы білім беру.

Бұл мақсатқа жету үшін студенттердің өз қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес табысты білім алатын, әлеуметтенетін және дами алатын ортаны құру қажет.

Инклюзивті мәдениеттің тәрбиелік-педагогикалық *компоненті* шеңберінде студенттердің жеке қажеттіліктеріне негізделген арнайы оқу материалдары мен педагогикалық әдістер жиі пайдаланылады, сонымен қатар мұғалімдердің үздіксіз кәсіби дамуы жүзеге асырылады.

Инклюзивті мәдениеттің *институционалдық компоненті* инклюзивті ортаны құру процесіне қатысатын әртүрлі мәдениет субъектілерінің мәдени тәжірибесі арқылы қызмет етеді. Қосылу субъектілерінің арасында:

1. *Мемлекеттік ұйымдар*. Мемлекеттің қызметіне тиісті құқықтық нормалар мен стандарттарды әзірлеу, арнайы жобаларды, бағдарламалар мен бастамаларды қаржыландыру және қолдау, ерекше қажеттіліктері бар адамдарды әлеуметтік қорғау мен қолдау кіреді.

2. *Оқу орындары*. Бүгінгі таңда білім беру инклюзиясы қоғамда инклюзивті мәдениетті қалыптастыру үдерісінде маңызды рөлдердің бірін атқарады. Мектептер, колледждер, университеттер және басқа да арнайы және қосымша білім беру мекемелері инклюзивті ойлаудың негізін қалайды және толерантты тұлғаларды қалыптастырады.

3. *Қоғамдық ұйымдар мен қауымдастықтар*. Қоғамның барлық мүшелері инклюзивті мәдени ортаны құру үшін рөл атқарады және жауапты, оның қызметі хабардар болуды және бар проблемаларды түсінуді қамтуы мүмкін.

Жалпы, жоғарыда аталған субъектілер бір-бірімен өзара әрекеттеседі, бұл инклюзивті мәдени ортаны бірлесіп құруды білдіреді.

Қорытынды. Инклюзивтілік – әділ және мәдени дамыған қоғамның негізгі қағидасы. Инклюзивті мәдениет теңдікті, төзімділікті және айырмашылықтарды құрметтеуді мойындайды; ол қоғамның әрбір мүшесінің мәдени өмірге белсенді, өзара тиімді қатысуын және инклюзияны қолдауға бағытталған. Инклюзивті мәдениеттің құрылымдық құрамдастарына кедергісіз ортаны құру, қызметтер мен ресурстардың қолжетімділігін қамтамасыз ету, білім беру және әлеуметтік бағдарламаларды қоғамның барлық мүшелерінің қажеттіліктеріне бейімдеу, адамдардың әртүрлі топтары арасындағы диалог пен өзара түсіністікті дамыту кіреді. Инклюзивті мәдениеттің негізгі мақсатын жүзеге асыру – барлық мәдениет субъектілерінің: мемлекеттің, әлеуметтік топтар мен қауымдастықтың, жеке адамның күш-жігерін талап ететін үйлесімді және жан-жақты қоғамды қалыптастыру.

Ұсыныстар:

1. Инклюзивті құндылықтарды қабылдау бойынша **«Біз сізді көргенімізге қуаныштымыз!»** жобасын жасау арқылы білім беру ұйымындағы кедергісіз орта – бұл барлық оқушыларға, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар (ЕББҚБ) үшін қолжетімділік пен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін құрылымды құру.

2. **«Бәріміз бердейміз»** жобасы арқылы *«Біртұтас тәрбие бағдарламасы»* негізінде «Еңбек және кәсіпқойлық» тың маңыздылығы туралы түсініктерін арттыру, шеберлік сабақтары, тренингтер арқылы қосу және медиа-контент жасау

3. **«Көзқарастарды өзгертетін фильмдер»** жобасы арқылы фильмдер көрсету және талқылау, мүгедектердің өмірі туралы хабардарлықты арттыру.

4. **«Бірге уақыт» жобасы арқылы позитив жасау** психологиялық климат туындату «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» негізінде әділеттілікке және жауапкершілікке, ынтымақтастыққа, достыққа, адамгершілікке және ойындар, рөлдік жаттығулар, сахналық қойылымдар және тренингтер арқылы эмпатияны, эмоциональдық көңіл күйді жақсарту .

5. **«Отбасы және мектеп»** жобасы арқылы «Бірлік пен ынтымақтастық»-ты орнату, бірлескен іс-әрекеттер арқылы отбасы мен мектептің өзара байланысын нығайту.

ӘДЕБИЕТ

1. «Білім беру ұйымдарында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 194 бұйрығы.

2. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ulttyk-kuryltaydyn-ushinshi-otyrysyn-otkizdi-152631>

3. Философиялық энциклопедиялық сөздік. Алматы:Кітап палатасы.2013.– 480 б.

4. Борисова Н.А. Основы инклюзивной культуры: учеб. пособие/Н.А. Борисова [и др.]; под ред. О.А. Денисовой. – Череповец: ЧГУ, 2021. – 214 с.

5. Mace R.L. Universal Design Institute [Электронный ресурс] / R.L. Mace // Официальный сайт института универсального дизайна им. Р.Л. Мейса. – Режим доступа: <https://www.udinstitute.org/>. – Дата доступа: 16.03.2024.

ӘОЖ 378:502/504:37.03

Капсанова Г.Б.

«Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті» КеАҚ,
Алматы, Қазақстан

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ: ТҰРАҚТЫ ДАМУ КОНТЕКСТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада жоғары білім беру жүйесінде студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Тұрақты даму тұжырымдамасы аясында экологиялық білім мен тәрбие берудің маңызы айқындалып, студенттердің экологиялық санасын, жауапкершілігін дамыту жолдары талданады. Зерттеу барысында экологиялық мәдениетті қалыптастырудың педагогикалық шарттары, әдістері мен тиімді тәсілдері анықталды. Жоғары оқу орындарында экологиялық білім беруді жетілдірудің заманауи бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: экологиялық мәдениет, тұрақты даму, студенттер, жоғары білім беру, экологиялық тәрбие, экологиялық сана.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде жаһандық экологиялық мәселелердің күрделенуі қоғамның барлық салаларына, соның ішінде білім беру жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр. Табиғи ресурстардың сарқылуы, қоршаған ортаның ластануы, климаттың өзгеруі сияқты проблемалар тұрақты даму қағидаттарын жүзеге асыру қажеттілігін күшейтеді. Осы тұрғыда жоғары білім беру жүйесінің алдында студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру

міндеті тұр. Тұрақты даму тұжырымдамасы экономикалық, әлеуметтік және экологиялық теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл бағытта студенттердің экологиялық санасын қалыптастыру, табиғатқа жауапкершілікпен қарау дағдыларын дамыту — маңызды педагогикалық міндеттердің бірі болып табылады.

Экологиялық мәдениет ұғымы және оның мәні

Экологиялық мәдениет — тұлғаның табиғатқа деген саналы көзқарасын, экологиялық білімін, құндылық бағдарларын және табиғатты қорғауға бағытталған іс-әрекетін қамтитын кешенді ұғым. Ол экологиялық білім, тәрбие және мінез-құлықтың бірлігінде қалыптасады. Ғалымдардың пікірінше, экологиялық мәдениет тұлғаның қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүру қабілетін сипаттайды және оның әлеуметтік жауапкершілігінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Сондықтан студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру жоғары білім берудің маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылады.

Экологиялық мәдениет — тұлғаның табиғатқа, қоршаған ортаға және табиғи ресурстарға деген саналы, жауапты қатынасын білдіретін күрделі әлеуметтік-педагогикалық ұғым. Оның мазмұны экологиялық біліммен ғана шектелмейді, сонымен қатар тұлғаның экологиялық санасын, құндылық бағдарларын, мінез-құлық, іс-әрекетін және табиғатты қорғауға дайындық деңгейін қамтиды. Яғни, экологиялық мәдениет адамның табиғатпен үйлесімді өмір сүру қабілетін, экологиялық мәселелерді түсінуін және оларды шешуге белсенді қатысуын сипаттайды.

Қазіргі ғылымда экологиялық мәдениет тұлғаның жалпы мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Ол адамның табиғатқа тұтынушылық көзқарастан саналы әрі гуманистік көзқарасқа көшуін қамтамасыз етеді. Бұл тұрғыдан алғанда экологиялық мәдениет табиғи ортаға зиян келтірмеу, экологиялық қауіпсіз мінез-құлық нормаларын сақтау, ресурстарды ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғауға үлес қосу сияқты ұстанымдарды қамтиды.

Студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудың маңызы ерекше, өйткені жоғары оқу орны — тұлғаның кәсіби, азаматтық және әлеуметтік көзқарасы қалыптасатын маңызды орта. Дәл осы кезеңде студенттердің дүниетанымы, өмірлік ұстанымы, қоғамдық белсенділігі мен әлеуметтік жауапкершілігі дамиды. Егер осы кезеңде экологиялық мәдениет жүйелі түрде қалыптастырылса, болашақ маман өз кәсіби қызметінде табиғатты қорғау, экологиялық қауіпсіздік пен тұрақты даму қағидаттарын басшылыққа алатын тұлға ретінде қалыптасады.

Экологиялық мәдениет құрылымдық тұрғыдан бірнеше компоненттен тұрады. Біріншісі — **танымдық компонент**, яғни қоршаған орта, табиғат заңдылықтары, экологиялық қауіптер мен жаһандық мәселелер туралы білім. Екіншісі — **құндылықтық-мотивациялық компонент**, яғни табиғатқа жанашырлықпен қарау, оны қорғауға деген ішкі қажеттілік. Үшіншісі — **іс-әрекеттік компонент**, бұл экологиялық білімді тәжірибеде қолдану, табиғатқа зиянсыз мінез-құлық таныту, экологиялық бастамаларға қатысу. Төртіншісі — **рефлексивтік компонент**, яғни адамның өз әрекетінің қоршаған ортаға ықпалын бағалай алуы.

Сондықтан экологиялық мәдениет студенттің тек интеллектуалдық даму көрсеткіші ғана емес, сонымен бірге оның азаматтық жетілуінің, әлеуметтік жауапкершілігінің және кәсіби этикасының маңызды көрсеткіші болып табылады. Жоғары білім беру жүйесінде аталған компоненттерді кешенді түрде қалыптастыру — экологиялық мәдениетті дамытудың басты шарты.

Тұрақты даму контекстінде экологиялық білім берудің рөлі

Тұрақты даму идеялары білім беру мазмұнына кеңінен енгізілуде. Экологиялық білім беру студенттердің қоршаған орта туралы жүйелі түсінігін қалыптастырып, табиғатқа деген жауапкершілігін арттырады.

Жоғары оқу орындарында экологиялық білім беру келесі бағыттарда жүзеге асырылады:

- оқу пәндері арқылы экологиялық білім беру;
- пәнаралық байланыс негізінде экологиялық мазмұнды енгізу;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру;
- экологиялық бағыттағы жобалар мен іс-шаралар өткізу.

Бұл тәсілдер студенттердің тек теориялық білімін ғана емес, практикалық дағдыларын да дамытуға мүмкіндік береді.

Тұрақты даму тұжырымдамасы қазіргі әлемдік білім беру саясатының негізгі бағыттарының біріне айналды. Оның басты идеясы — бүгінгі ұрпақтың қажеттіліктерін қамтамасыз ете отырып, болашақ ұрпақтың да өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігін сақтау. Бұл тұжырымдама экономикалық өсім, әлеуметтік әділеттілік және экологиялық тепе-теңдік арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге бағытталған. Осы үш компоненттің ішінде экологиялық өлшем ерекше орын алады, себебі табиғи ортаның тұрақтылығы бұзылған жағдайда қоғамның тұрақты дамуы мүмкін емес.

Осыған байланысты жоғары білім беру жүйесінде экологиялық білім берудің рөлі артып отыр. Экологиялық білім беру студенттердің қоршаған орта туралы ғылыми негізделген білімін қалыптастырып қана қоймай, олардың экологиялық санасын, табиғатқа жауапты қарым-қатынасын және тұрақты даму құндылықтарын меңгеруін қамтамасыз етеді. Экологиялық білім беру студенттердің табиғат пен қоғам арасындағы өзара байланысқа сыни көзқараспен қарауына, жаһандық және жергілікті экологиялық проблемаларды түсінуіне және оларды шешудің тиімді жолдарын іздестіруіне мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орындарында экологиялық білім беруді жүзеге асыру бірнеше бағытта жүргізілуі мүмкін. Біріншіден, экологиялық мазмұн арнайы пәндер арқылы беріледі. Мысалы, экология, тұрақты даму, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық менеджмент секілді пәндер студенттердің ғылыми дүниетанымын қалыптастыруға ықпал етеді. Екіншіден, экологиялық білім беру пәнаралық байланыс арқылы іске асады. Яғни, экономика, құқық, педагогика, медицина, инженерия, ауыл шаруашылығы секілді түрлі білім салаларында экологиялық аспектілерді кіріктіру студенттердің кәсіби қызметті экологиялық жауапкершілік тұрғысынан түсінуіне жағдай жасайды.

Үшіншіден, экологиялық білім беру зерттеушілік және жобалық қызмет арқылы тереңдейді. Студенттер ғылыми жобалар, далалық зерттеулер, экологиялық мониторинг, әлеуметтік бастамаларға қатысу арқылы теориялық білімін практикамен байланыстырады. Төртіншіден, тәрбие жұмысы аясында өткізілетін экологиялық акциялар, форумдар, еріктілік қозғалыстар, экоклубтар студенттердің азаматтық белсенділігін арттырады.

Тұрақты даму контекстінде экологиялық білім берудің басты ерекшелігі — оның тек ақпараттық сипатта емес, трансформациялық сипатта болуында. Яғни, экологиялық білім студенттің мінез-құлқына, өмір салтына, таңдауларына әсер етуі тиіс. Мысалы, қалдықтарды сұрыптау, энергияны үнемдеу, суды ұқыпты пайдалану, экологиялық қауіпсіз тұтыну әдеттері — осының барлығы экологиялық білімнің нәтижесі ретінде қалыптасуы қажет.

Сондықтан жоғары білім беру жүйесіндегі экологиялық білім беру тек пәндік даярлық емес, тұрақты даму мәдениетін қалыптастыратын стратегиялық бағыт ретінде қарастырылуы тиіс.

3. Студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары

Студенттердің экологиялық мәдениетін тиімді қалыптастыру үшін келесі педагогикалық шарттар маңызды:

- **интегративті тәсілдерді қолдану** — экологиялық білімді түрлі пәндермен байланыстыру;
- **жобалық және зерттеушілік әдістерді енгізу** — студенттердің белсенділігін арттыру;

- **цифрлық технологияларды пайдалану** – экологиялық білімді қолжетімді ету;
- **тәжірибеге бағытталған оқыту** – нақты экологиялық мәселелерді шешуге қатыстыру;
- **құндылықтық бағдар қалыптастыру** – табиғатқа жауапкершілікпен қарауды дамыту.

Осы шарттар студенттердің экологиялық мәдениетін кешенді түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Студенттердің экологиялық мәдениетін нәтижелі қалыптастыру белгілі бір педагогикалық шарттардың сақталуын талап етеді. Бұл шарттар оқу-тәрбие үдерісін мақсатты, жүйелі және тұлғаға бағытталған негізде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Бірінші маңызды шарт — **оқу мазмұнының экологиялық бағыттылығы**. Яғни жоғары білім беру бағдарламаларына тұрақты даму, экологиялық қауіпсіздік, табиғатты қорғау, экологиялық этика мәселелері жүйелі түрде енгізілуі тиіс. Бұл тек жекелеген пәндермен шектелмей, барлық білім беру бағдарламаларында пәнаралық негізде көрініс табуы қажет.

Екінші шарт — **интегративті және құзыреттілікке негізделген тәсілді қолдану**. Экологиялық мәдениет тек білім берумен қалыптаспайды, ол нақты әрекет пен тәжірибе арқылы орнығады. Сондықтан студенттер нақты экологиялық мәселелерді талдауға, шешім қабылдауға, өз жобаларын ұсынуға және практикада іске асыруға тартылуы керек. Бұл олардың экологиялық құзыреттілігін дамытады.

Үшінші шарт — **педагогикалық үдерістің тәжірибеге бағытталуы**. Теориялық білімді нақты өмірмен байланыстыру студенттің экологиялық мәдениетін қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Мысалы, кампус аумағын көгалдандыру, экологиялық мониторинг жүргізу, тұрмыстық қалдықтарды азайту бойынша жобалар әзірлеу, жергілікті экологиялық проблемаларды зерттеу сияқты әрекеттер студенттердің белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Төртінші шарт — **цифрлық және инновациялық технологияларды пайдалану**. Қазіргі студенттердің ақпаратты қабылдау ерекшеліктерін ескере отырып, экологиялық білім беруде онлайн платформалар, интерактивті карталар, бейнематериалдар, виртуалды зертханалар, жасанды интеллект құралдары, экологиялық симуляциялар кеңінен қолданылуы тиіс. Бұл білім мазмұнын түсінікті әрі қызықты етеді.

Бесінші шарт — **құндылықтық бағдар қалыптастыруға бағытталған тәрбие жұмысы**. Экологиялық мәдениетті дамыту үшін студенттің ішкі сенімі мен жауапкершілік сезімі қалыптасуы қажет. Бұл үшін тәрбие жұмысы барысында табиғатқа ізгілікпен қарау, қоршаған орта алдындағы жауапкершілік, әлеуметтік әділеттілік, болашақ ұрпақ алдындағы парыз секілді құндылықтар жүйелі түрде насихатталуы тиіс.

Алтыншы шарт — **университеттік экологиялық ортаны қалыптастыру**. Егер жоғары оқу орнының өзі экологиялық жауапты орта үлгісін көрсетсе, студенттерде бұл мәдениет табиғи түрде қалыптасады. Мысалы, «жасыл кампус» бастамалары, энергияны үнемдейтін инфрақұрылым, қалдықтарды бөлек жинау жүйесі, қағазсыз құжат айналымы, экологиялық кодекс — мұның барлығы білім беру ортасының тәрбиелік әлеуетін күшейтеді.

Осы аталған педагогикалық шарттардың бірлігі студенттердің экологиялық мәдениетін жүйелі түрде дамытып, олардың тұрақты даму қағидаттарын өмірлік ұстанымына айналдыруына ықпал етеді.

Экологиялық мәдениетті дамытудағы тиімді әдістер

Практикада келесі әдістер тиімді болып табылады:

- **жобалық оқыту** (экологиялық жобалар әзірлеу);
- **кейс-әдіс** (нақты экологиялық жағдайларды талдау);
- **дебат және пікірталас** (экологиялық мәселелерді талқылау);
- **экологиялық акциялар** («Таза Қазақстан», «Жасыл кампус»);
- **далалық зерттеулер** (табиғатпен тікелей жұмыс).

Бұл әдістер студенттердің экологиялық ойлауын, жауапкершілігін және белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастырады.

Жоғары білім беру жүйесінде студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру үшін оқытудың дәстүрлі және инновациялық әдістерін үйлесімді қолдану қажет. Экологиялық мәдениет күрделі тұлғалық құрылым болғандықтан, оны дамытуда тек дәріс пен ақпарат беру жеткіліксіз. Сондықтан студенттердің белсенділігін, дербестігін, сыни ойлауын және тәжірибелік әрекетін күшейтетін әдістер басым қолданылуы тиіс.

Солардың бірі — **жобалық оқыту әдісі**. Бұл әдіс студенттердің нақты экологиялық мәселені тандап, оны зерттеуіне, шешу жолдарын ұсынуына және жобалық өнім әзірлеуіне мүмкіндік береді. Мысалы, «Жасыл кампус», «Қоқысты сұрыптау жүйесін енгізу», «Суды үнемдеу», «Экоәдеттерді қалыптастыру» сияқты жобалар студенттердің экологиялық мәдениетін нақты әрекет арқылы қалыптастырады. Жобалық оқыту барысында студенттер жоспарлау, топта жұмыс істеу, дерек жинау, талдау, қорытынды жасау дағдыларын меңгереді.

Екінші тиімді әдіс — **кейс-әдіс**. Кейс-әдіс студенттерге шынайы экологиялық жағдайларды талдап, шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір өңірдегі су тапшылығы, тұрмыстық қалдықтардың көбеюі, ауаның ластануы, жасыл аймақтардың азаюы сияқты нақты мәселелер бойынша кейстер талқыландықанда студенттер экологиялық проблемалардың әлеуметтік, экономикалық және құқықтық қырларын кешенді түсінеді.

Үшінші әдіс — **дебат, пікірталас және дискуссия**. Экологиялық мәселелер көбіне көпқырлы әрі даулы сипатқа ие болғандықтан, оларды пікірталас арқылы талқылау студенттердің сыни ойлауын дамытады. Мысалы, «Экономикалық даму мен экологиялық қауіпсіздік: қайсысы басым?», «Адамзаттың тұтынушылық мәдениеті экологиялық дағдарыстың негізгі себебі ме?» сияқты тақырыптар студенттердің экологиялық көзқарасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Төртінші әдіс — **экологиялық акциялар мен волонтерлік қызмет**. Студенттер теориялық білімін қоғамдық пайдалы әрекетпен ұштастырғанда экологиялық мәдениет тереңірек орнығады. «Таза Қазақстан», «Бір студент – бір ағаш», «Таза аула», «Пластиксіз күн» сияқты акцияларға қатысу студенттердің табиғатқа жауапкершілігін нақты іс арқылы көрсетеді.

Бесінші әдіс — **далалық зерттеу және бақылау жұмыстары**. Табиғи ортада жүргізілетін зерттеулер студенттердің экологиялық құбылыстарды тікелей бақылауына және эмпирикалық материал жинауына мүмкіндік береді. Бұл әсіресе жаратылыстану, география, биология, педагогика бағытындағы студенттер үшін маңызды.

Алтыншы әдіс — **рефлексиялық әдістер**. Экологиялық мәдениетті қалыптастыруда студенттің өз әрекетін, көзқарасын және әдетін сараптай алуы маңызды. Эссе, рефлексиялық күнделік, өзіндік бағалау, экологиялық әдеттер картасы сияқты тапсырмалар студенттің ішкі ұстанымын нығайтады.

Осылайша, экологиялық мәдениетті дамытудағы тиімді әдістер студенттердің танымдық, эмоционалдық, құндылықтық және әрекеттік салаларына кешенді әсер етеді. Сондықтан жоғары оқу орындары аталған әдістерді оқу және тәрбие үдерісінде жүйелі қолдануы тиіс.

Қорытынды

Жоғары білім беру жүйесінде студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру — тұрақты дамудың маңызды шарты болып табылады. Экологиялық білім мен тәрбие беру арқылы студенттердің табиғатқа деген жауапкершілігі артып, олардың экологиялық санасы қалыптасады.

Тұрақты даму контекстінде экологиялық мәдениетті дамыту үшін білім беру мазмұнын жаңарту, инновациялық әдістерді қолдану және практикалық бағытты күшейту қажет. Бұл бағытта жоғары оқу орындары студенттердің экологиялық құзыреттілігін дамытуда жетекші рөл атқарады. Осылайша, экологиялық мәдениеті жоғары, жауапкершілігі қалыптасқан тұлға — тұрақты дамуға үлес қосатын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Жоғары білім беру жүйесінде студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру қазіргі кезеңдегі тұрақты дамуды қамтамасыз етудің маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Экологиялық мәдениет тұлғаның тек табиғат туралы білім деңгейін ғана емес, сонымен қатар оның құндылықтық бағдарларын, әлеуметтік жауапкершілігін және экологиялық тұрғыдан саналы мінез-құлқын айқындайтын кешенді көрсеткіш ретінде қарастырылады.

Зерттеу барысында экологиялық мәдениетті қалыптастырудың тиімділігі оның жүйелі, мақсатты және интегративті түрде ұйымдастырылуына тікелей байланысты екендігі анықталды. Тұрақты даму контекстінде экологиялық білім беру студенттердің экологиялық санасын қалыптастырып қана қоймай, олардың табиғатқа деген жауапкершілік қатынасын нығайтады және кәсіби қызметінде экологиялық қағидаттарды басшылыққа алуына негіз қалайды.

Сонымен қатар, жоғары оқу орындарында экологиялық мәдениетті дамыту оқу мазмұнын жаңартуды, пәнаралық байланыстарды күшейтуді, инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануды және тәжірибеге бағытталған оқытуды талап етеді. Жобалық, зерттеушілік, пікірталастық және практикалық әдістерді жүйелі қолдану студенттердің экологиялық құзыреттілігін қалыптастыруға, олардың сыни ойлауын дамытуға және белсенді азаматтық ұстанымын нығайтуға ықпал етеді.

Студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастыру – тек білім беру жүйесінің емес, жалпы қоғамның тұрақты дамуына бағытталған стратегиялық міндет. Экологиялық мәдениеті жоғары, жауапкершілігі қалыптасқан тұлға – қоршаған ортаны сақтауға және болашақ ұрпақ үшін қолайлы өмір сүру ортасын қамтамасыз етуге қабілетті негізгі әлеуметтік ресурс болып табылады. Сондықтан жоғары білім беру жүйесінде экологиялық білім мен тәрбиені жетілдіру, оны тұрақты даму қағидаттарымен ұштастыру ғылыми-педагогикалық тұрғыдан өзекті әрі қажетті бағыт болып қала береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қалиев, Ә. Экологиялық білім беру әдістері. – Астана, 2018.
2. Исаева, Г. Экологиялық тәрбие негіздері. – Алматы, 2019.
3. Назарбаев, Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы. – Астана, 2014.
4. Жанұзақов, Б. Экологиялық мәдениет қалыптастыру. – Алматы, 2020.

**I - БИРТУТАС БИЛИМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ ТҮЛҒАНЫ ҚҰНДЫЛЫҚ -
МАҒЫНАЛЫҚ ТҮРҒЫДА ТӘРБИЕЛЕУ**

**I –ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЕ ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ЕДИНОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

**I –VALUE-AND-MEANING-ORIENTED EDUCATION OF PERSONALITY WITHIN A
UNIFIED EDUCATIONAL SPACE**

UDK: 5S (O‘z)2.s 52 As-70

FROM THE NARRATION OF SOME STORIES IN THE WORK “ROHATI DIL”

Aliyeva Sevinch Sayfiddin qizi
Uzbekistan, Doctorate, JSPU
ORCID 0009-0003-7951
sevinchaliyeva0@gmail.com

Abstract. This article analyzes the content, essence, artistic features, and educational significance of the stories “The Snake and the Prayerless Man” and “Alqama” included in Khojanazar Huvaydo’s work “Rohati dil”. In particular, words and expressions occurring in these stories that may be unclear or rarely used for readers are explained, and their lexical as well as contextual meanings are clarified. The article highlights the main ideas, moral conclusions, and human virtues presented in each story, while broadly examining the spiritual and educational importance of the work. In addition, the specific features of the artistic devices, symbols, and images used by the author are shown, and their role in revealing the main idea of the work is substantiated. Through this study, readers are given an opportunity to understand the work more deeply and to fully comprehend the wisdom and moral lessons contained in it.

Keywords: religious-educational works, “Qisasi Rabghuzi”, “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Rohati dil”, Alqama, Sufism, Islam, narration, story.

Андатпа: Бұл мақалада Қожаназар Хувайдоның «Роҳати дил» шығармасында орын алған «Жылан және намаз оқымайтын адам» және «Алқама» хикаяларының мазмұны мен мәні, көркемдік ерекшеліктері және тәрбиелік маңызы талданады. Әсіресе, аталған хикаяларда кездесетін оқырманға түсініксіз немесе сирек қолданылатын сөздер мен тіркестер түсіндіріліп, олардың сөздік және контекстік мағыналары ашып көрсетіледі. Мақалада әрбір хикаядағы негізгі идеялар, адамгершілік қорытындылар және ізгі қасиеттер айқындалып, шығарманың рухани-ағартушылық маңызы жан-жақты талданады. Сондай-ақ автор қолданған көркемдік құралдардың, символдар мен образдардың өзіндік ерекшеліктері көрсетіліп, олардың шығарма идеясын ашудағы орны негізделеді. Осы зерттеу арқылы оқырмандарға шығарманы тереңірек түсінуге, ондағы даналық пен ғибратты толық ұғынуға мүмкіндік жасалады.

Тірек сөздер: діни-ағартушылық шығармалар, «Қисаси Рабғузи», «Тарихи анбиё ва хукамо», «Роҳати дил», Алқама, сопылық, ислам діні, риуаят, хикаят.

It is well known that for centuries, oral and later written literature, created by our ancestors and embodying every change in society, has served as a source that provides us with important information about the history, language, customs, and ethnic characteristics of our people. Likewise, if we look at the history of Eastern classical literature, we can see that in written literature there was a greater need for poetic works, adorned with elegant and beautiful figurative imagery,

than for prose. In this regard, we shall dwell on the theoretical information concerning the origin of the term qissa, created both in poetic and prose form.

In "Devonu lug'ot it-turk," Mahmud Kashgari notes that the term "sav" means "story; narration of ancient events, telling" or "treatise, letter, small booklet... word, speech," and emphasizes that "stories do not necessarily have to be told only about the past" [1;68]. Proceeding from these views, it can be said that "sav" narrates both real events that have taken place and imaginatively invented happenings: the first type refers to stories that interpret ancient past events without fictional additions, while the second type refers to stories that present certain historical events or imaginary happenings within the frame of magic and fantasy. Thus, "...the first type of stories resembles legends in form and content, whereas the second type is closer to myths" [2;65]. Academician B. Valiho'jayev writes: "In this interpretation, ...the time when the event occurred is clearly indicated, ...and the size of the work is also implied. From this it appears that the author translated sov as qissa because it is larger in volume than etuk and otkunch. By referring to a treatise, letter, or small booklet in the explanation 'telling ancient events,' did he perhaps mean its samples in written literature? Yet by adding the word 'telling' at the end of the phrase 'narration of ancient events,' did he not also to some extent point to the roots of this genre in oral folk art?... If so, then sav turns out to be one of the ancient names of the genre later known as doston, and thus strengthens the assumption that it was a literary work created both in prose and verse. Later, with the development of written literature, this genre may have expanded the scope of its possibilities and come to denote epic poems in verse dealing with past events as well" [3;65].

From this it is evident that in Uzbek literary studies, continuous scholarly research is being conducted on the poetic characteristics of heroic and romantic epics, the role of verse in the artistic evolution of lyric-epic poems, the reflection of classical poetics in them, and the place of lyric genres in the composition and plot of qissa-dostons. The significance of qissa-dostons, which are the product of the literary-aesthetic thinking of the Uzbek people, is seen in the fact that "...this priceless treasure will undoubtedly serve as a source of wisdom and knowledge for new generations and, most importantly, as a solid foundation for new discoveries" [4].

Accordingly, the artistic-aesthetic function of lyric and folklore-related poetic genres in qissa-dostons, the expressive features of poetic devices characteristic of classical prose, the reflection of poetic functions inherent in genre syncretism, the role of the system of images and artistic devices in the synthesis of qissa-dostons with classical poetics, and the evaluation of the aesthetic function of expressions and fixed formulas in artistic speech are among the urgent problems of literary studies. This is because, in revealing the essential nature of qissa-dostons, it is of great scholarly value to investigate the mixed features of verse and prose with written literature and to comprehensively illuminate the synthesis of folk creative thinking and classical poetics.

In the history of Uzbek literature, there are a number of works written in a religious-enlightenment spirit whose spiritual value has not lost its significance even today. Among them are Rabg'uzi's "Qissasi Rabg'uziy," Alisher Navoi's "Tarixi anbiyo va hukamo," and Khojanazar Huvaydo's "Rohati dil"; this list could be continued at length. Khojanazar Huvaydo's "Rohati dil" was written in a Sufi spirit, and the work is aimed at making Islam the basis of a person's striving for perfection and strengthening his faith. The ideas presented in the work are substantiated through various stories and narrations, which are based on the lives of prophets, the Prophet Muhammad (peace be upon him), his companions, and saints of the past. To grasp the essence of these stories and present them to the younger generation in a comprehensible way, so that they can read them without difficulty and apply them in life, remains one of the most important tasks today. Below, the original form of the story "The Snake and the Prayerless Man" presented in the work is given, along with an explanatory glossary and a retelling of the story so that it may be understandable to the reader. In this way, the reader is enabled to work with the original source and understand it accurately.

Explanatory glossary: 1. Qo'pib – from qo'pmoq – to rise from a sitting or lying position; to stand up; to rise. [1;5. p. 411] 2. Javone – javon – young, youth, young man. [2. p. 383] 3. Mori kaloni – mor – snake; kalon – big, huge; here it means a huge snake. [1;2. p. 615] 4. Raxtu – raxt –

household goods; clothes and garments. [1;3. p. 358] 5. Suyi – toward, in the direction of. [2. p. 341] 6. Xo‘p – here: extremely, very much, quickly. [1;4. p. 436] 7. Zabone – zabon – tongue, language. [1;2. p. 121] 8. Xashk – dry. [2. p. 387] 9. Tar – wet. [2. p. 380] 10. Ilgidan – ilik – hand. [1;2. p. 191] 11. Ridoni – rido – a shawl-like cloak worn over the shoulders by sheikhs and religious figures; a garment. [1;3. p. 383] 12. Ashke – tears. [1;1. p. 123] 13. Fasih – clear, fluent, eloquent. [1;4. p. 333] 14. Guzarim – guzar – passageway, street. [1;1. p. 517] 15. Notars – fearless, unafraid. [2. p. 421] 16. Jurmsoze – jurm – sin; here: sinner. [1;2. p. 114] 17. Tiyr – arrow. [2. p. 402] 18. Tayron – flying, flight. [2. p. 380] 19. Bayakbor – suddenly, unexpectedly, all at once. [1;1. p. 143]

The story "The Snake and the Prayerless Man" in the work is presented as follows: During the time of Sheikh Hasan Basri, a snake descended into the city of Basra. When people, young and old, awoke in the morning, they saw a huge snake lying in the marketplace. All goods and provisions had remained beneath that enormous snake. The entire goods market had been covered by it, and seventy thousand shops were under it. Cries and uproar rose throughout the market, and people gathered to watch. Everyone was afraid, saying that it would swallow them and destroy the city of Basra. Some said, "Let us be patient, perhaps it will leave without harming us." Then they said, "Let us go weeping to our sheikh, and perhaps he will take pity on our condition." So they came crying and pleading to Sheikh Hasan. They said: "O leader of the people, our guide, last night a snake entered our city; there is no snake in the world as large as it. Our whole market has been ruined, and seventy thousand of our shops remain under it. This snake did not come from under the earth, but was sent from heaven by God. Yet this is not even the Year of the Dragon for God to send us a snake." Hearing these words, the sheikh immediately set out toward the market. When he arrived, he saw the giant snake sticking out its tongue in every direction. The sheikh said, "O speechless creature, though everything dry and wet is under God's decree, by thrusting out your tongue in every direction you still cannot speak, and the sheikh cannot understand you." At that moment he placed the staff in his hand on the ground, covered his blessed neck with his cloak, and raised his hands in prayer. Everyone shed tears and said "amin." He said, "O King, the Ever-Living, the Most Great, under Your command are all things wet and dry; grant this snake a language that can be understood, so that I may know why it has come." At that moment God granted the snake an intelligible tongue. The snake said, "O sheikh, let me speak and you listen. I am an angel who has incurred wrath, and for this reason I fell here. At sunrise there was a province that God commanded me to destroy, and while I was on my way to destroy it, suddenly I fell here. A prayerless one, one who does not fear God, a sinner, was standing there, and his misfortune struck me like an arrow, breaking my wing and causing me to fall here, O pir. Pray that my wing may be restored, so that I may fly from here again." Sheikh Hasan raised his hands in prayer, his tears flowing like water. The sheikh said, "O King, pure Yazdon, restore this creature's wing." At that very moment the Truth restored the snake's wing, and the snake flapped its wings and flew away. The people remained astonished in wonder, and the snake disappeared from sight that very instant. Know that if even an angel can be afflicted by the impurity of one who neglects prayer, then never dare approach such a person, lest his misfortune suddenly touch you as well.

The story "The Tale of Alqama" in the work is presented as follows: Anas ibn Malik narrated as follows, listen: during the time of the Messenger of Allah there was a young man. Fearing the wrath of God, he performed prayer with utmost devotion. He was a remarkable, pious young man, and his name was Alqama. One day this young man fell ill; at times he would lose consciousness, and at times he would come to himself. His wife, drenched in tears from head to foot, came to the Prophet. Weeping, she said: "O sultan of the righteous, Alqama is gravely ill and lies at the point of death. Send someone so that he may pronounce the testimony of faith." The Prophet said: "O Umar Sultan, go, the two of you, and recite the declaration of faith to him." The two of them went and recited it to him, teaching it to him several times, but then they returned to the Prophet and said: "His tongue does not come to the faith." The Messenger of Allah then said: "Go and summon his parents." They came before the Messenger, and he said to his mother: "O frail woman, God has assigned Paradise to you. Come now, be pleased with your son, forgive his sin, and be reconciled with him." They wept before the Sultan of the pious and said: "Our son has caused us much hurt;

God is displeased, we are displeased. We have renounced our son in both worlds; we have no such son, we did not give birth to such a son." From morning until evening they were told to be pleased with him, but they would not forgive their son. Then the Messenger of Allah said to Bilal: "Gather firewood in this field; let us cast Alqama into the fire and punish him in this world." His mother said, "I do not consent to his being thrown into the fire and burned." Then the Prophet opened his blessed lips and spoke words of deep meaning: "Even if we burn him in this world, in the hereafter his punishment will be even heavier than this. If anyone does not please his parents, God will not be pleased with him either." Despite the mother's state, they brought the son. Then the mother said: "All of you are witnesses—I forgive my son his sin. For the sake of God, for the sake of the Prophet, for the sake of the Companions, I am pleased with him; I have cast out from my heart the resentment I felt toward my son." The Messenger of Allah was gladdened and said: "Now go, let him profess faith, and let him repent of his sin." Bilal and the Companions quickly went to his house. Before they had fully arrived, the young man himself pronounced the declaration of faith and, after completing the recitation of Surah Yasin, gave up his soul. The Companions immediately gathered, washed him, performed the funeral prayer over him, and buried him at once. After that, pearls and jewels seemed to pour from the lips of the Messenger, who said:

Whoever serves his parents,

His faith shall remain sound, he said.

As we have seen above, the work brings to the forefront questions of Islamic ethics and proper conduct, especially the importance of pleasing one's parents. In place of a conclusion, it can be said that there are such masterpieces in Uzbek classical literature that they are like mysterious chests. These works embody deep meaning, life experience, moral lessons, and spiritual wealth, and in order to understand them it is necessary to study and research them carefully. In particular, Khojanazar Huvaydo's "Rohati dil" is one of such priceless legacies. Through the stories contained in it, human virtues, the struggle between good and evil, and such important concepts as faith and patience are illuminated.

REFERENCES

1. Qoshg'ariy, M. Devonu lug'otit turk. Vol. III. Tashkent: Fan, 1963.
2. Imomov, K. Uzbek Folk Prose. Tashkent: Fan, 1981. p. 65.
3. Valikho'jayev, B. History of Uzbek Literary Studies (10th–19th Centuries). Tashkent: O'zbekiston, 1993. p. 65.
4. Mirziyoyev, Sh.M. On Measures to Establish the Center of Islamic Civilization of Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. Resolution No. PQ-3080, dated June 23, 2017. <https://lex.uz/docs/360005>
5. Huvaydo, Kh. Rohati dil. Tashkent: Abdullah Qodiriy People's Publishing House, 1994.

УДК 811.81-2.81-13

Жуманазаров У.А.

Доктор филологических наук, профессор
Джизахский государственный педагогический университет
Джизак, Узбекистан
e-mail: guljahon1980@mail.ru,
ORCID 0000-0003-0437-8716

ФИТРАТ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ «ДЕВОНУ ЛУГАТИ ТЮРКС»

Аннотация. Фитрат был одним из первых в истории узбекского фольклора и литературоведения, кто реконструировал литературу, особенно фольклор, тюркских народов V–VI веков н.э. на основе имеющихся источников, создав тем самым определенное понимание древнейших образцов древнетюркской литературы. Это подтверждается

литературно-художественными материалами, представленными в его труде «Самые ранние образцы тюркской литературы».

В данной статье рассматривается исследование Фитрата «Девона Лугатит Турк».

Ключевые слова: Фитрат, «Девона Лугатит Турк», исследование, исследователь, литература, фольклор, четверостишие, тюркский язык, пример, фольклор, работа

FITRAT – RESEARCHER OF "DEVONU LUGATI TURKS"

Abstract. Fitrat was one of the first in the history of Uzbek folklore and literary studies to reconstruct the literature, especially the folklore, of the Turkic peoples of the 5th–6th centuries CE based on available sources, thereby creating certain understanding of the most ancient examples of ancient Turkic literature. This can be confirmed by the literary and artistic materials presented in his work "The Earliest Examples of Turkic Literature."

This article examines Fitrat's study of "Devonu Lugatit Turk."

Keywords: Fitrat, "Devonu Lugatit Turk," research, researcher, literature, folklore, quatrain, Turkish language, example, folklore, work.

ФИТРАТ – «ДЕВОНУ ЛУҒАТИ ТҮРКІЛЕР» ЗЕРТТЕУШІ

Реконструируя примеры турецкой литературы, предшествовавшие арабскому завоеванию, Фитрат сопоставляет четверостишия в «Девону Лугатит Турк» Махмуда Кашгари по метру, рифме и теме, обнаруживая, что это эпические произведения с четко определенным, связным сюжетом. Он достигает этого результата, следуя по стопам профессора Купрулизаде. В научном сообществе хорошо известно, что Купрулизаде реконструировал четыре плача на основе четверостиший из «Девону». Это: плач «Альп Артунго» — плач, связанный с инцидентом с племенем Ябаку, плач, адресат которого неизвестен, и плач по эмиру Танкута. Фитрат, расположив поэтические примеры из «Дивана» в определенном порядке по метру, рифме и теме, реконструирует два плача и несколько эпических произведений. Исходя из того, что большинство слов в этих произведениях принадлежат тюркскому языку, и арабских слов мало, Фитрат приходит к выводу, что эти произведения были созданы в VI-VII веках н.э. Он пишет об этом следующим образом: «Махмуд Кашгари сообщает, что восьмое произведение первой части этой книги (война с уйгурами) описывает войны мусульманских тюрков. Более того, пятое произведение первой части содержит слово «иврик», которое по-арабски означает «ибрик». Также первое произведение первой части (плач по Альпу Артунго) содержит арабское слово «куркум», что означает шафран. Это указывает на то, что эти произведения относятся ко времени первой встречи тюрков и арабов. Следовательно, можно заключить, что эти произведения, в любом случае, являются литературными произведениями VI-VII веков н.э.». Вывод Фитрата ценен для нас в нескольких отношениях. Во-первых, хотя «Дивон Лугатит Турк» был создан в XI веке, примеры, используемые для объяснения того или иного слова, особенно поэтические фрагменты, взяты из устной литературы тюркских народов, созданной в VI-VII веках. Следовательно, непосредственно из этих примеров мы можем сделать определенные выводы о жанровой принадлежности произведений устной литературы тюркских народов до арабского завоевания, принципах представления отдельных жанров и их методологических особенностях. Во-вторых, Фитрат, объединив поэтические четверостишия в «Девоне» на основе метра, рифмы и темы, считал получившиеся произведения принадлежащими к народному искусству. Исходя из требований и потребностей литературной критики 1920-х годов, он назвал их «Примерами древней тюркской литературы» и опубликовал. Для нас важно не рассматривать восстановленные им произведения как примеры устной или письменной литературы, а подтвердить, что объединенные им четверостишия являются фрагментами произведений, которые когда-то существовали как единое целое. Их принадлежность к устному искусству, прежде всего к

историческим эпосам или историческим народным песням, может быть определена путем анализа тем и поэтических особенностей произведений. Короче говоря, мы рассматриваем восстановленные Фитратом произведения, такие как «На поле боя», «От охоты к войне», «Война Тангутбека», «Война с уйгурами» и «Три войны» — это остатки древнего тюркского фольклора и одновременно прекрасные примеры историко-героических песен. Ниже мы попытаемся выделить в некоторых из них стилистические особенности, присущие историческому фольклору тюркских народов.

«На поле боя». Фитрат объединил пятнадцать четверостиший этого произведения в соответствии с логикой эпической поэмы.

Судя по содержанию первого четверостишия и названиям упомянутых племен, можно понять, что это произведение отражает битвы и борьбу исторического племени Огуш за защиту от внешнего врага: Kuchi tangi to'qishti,

O'g'ush qunum o'qushti.

CHarik tobo yoqishti,

Bizga kelib uch o'tor.

Оказывается, племена равной силы борются за порабощение друг друга и более слабых. Одно из этих племен, одинаково могущественное, однажды ведет армию против племени Огуш. Чтобы защитить себя, племя Огуш быстро собирает армию, оповещая все свои территории. Армия племени, жаждущего мести, приближается все ближе:

Tirg'oqlanib sakratti,

Arin, otin yugurtti.

Bizni qomug' angitti,

Ondog' suga kim yatar?

Содержание: Вражеская армия несётся вперёд с невероятной скоростью, а её герои мчатся вперёд пешком и верхом на лошадях. Увидев их, мы (Огуши) задались вопросом, кто ещё может сравниться с такой армией.

Действительно, образ стремительного наступления вражеской армии, герои, не выдержавшие натиска их рвения, бросающиеся на врага верхом и пешком, застигнутые врасплох численностью и слабостью противника, очень хорошо подходит для народной устной традиции. Потому что ситуации эпических героев, таких как Рустам, Горглу, Аваз, Хасан и Равшан, которые сокрушили бесчисленные вражеские армии, испытывая перед каждой битвой лёгкую нерешительность и страх, очень близки и гармоничны с образом, описанным в вышеупомянутых четырёх произведениях.

Mang bila kenkashdi (kengashdi),

Bilki manko (mongo) tengashdi (tenglashdi)

Aran bila sunkashdi (sungashdi)

Olplar boshin ul yuvor.

Содержание: Он посоветовался со мной и сравнил свои знания о войне с моими. Вероятно, он играет с копьями и сводит героев с ума.

Эта строфа описывает две разные ситуации. Первая заключается в том, что он (вождь племени) сообщил, что он и его герои советовались перед битвой о том, как вести войну. Это также типологический случай для народной устной литературы, где вожди племен и военачальники советуются, чтобы противостоять приближающемуся врагу, что само по себе подтверждает, что примеры древнего фольклора основаны на прямых свидетельствах реальности.

Вторая заключается в том, что следующие две строки строфы отражают древнюю традицию, существовавшую среди многих народов в далеком прошлом. Согласно этой традиции, армии, выстроившиеся по обе стороны фронта, не вступают в бой немедленно, а сначала сражаются друг с другом их прославленные герои, и если герой одной из сторон терпит поражение, армия этой стороны считается уничтоженной. Только если это правило нарушается, армии бросаются в бой. Следующие две строки четверостишия, по-видимому,

описывают сражения между героями обеих сторон. Следующее четверостишие подтверждает эту идею:

Aran orig' urnashur
Uchin, kakin irtashur
Soqol tutib tortishur
Ko'ksi oro o't tutor.

Содержание: Все герои были разгневаны и вышли на поле боя, жаждущие мести, полные злобы (вражды). Они хватали друг друга за бороды и дергали. В их сердцах горел огонь.

Таким образом, герои обеих армий, выходящие на поле боя, бросающиеся друг на друга с гневом и ненавистью, составляют основное содержание вышеупомянутого четверостишия. Последний катрен также описывает ход этой битвы:

Olplar orig' olqashur
Kuch bir qilib orqashur
Bir-bir uza olqashur
Azgarlaazib o'q otor.

Герои полностью уничтожают друг друга, полагаясь друг на друга, чтобы объединить свои силы. Они подбадривают друг друга криками «Наi barakalla» и без колебаний открывают огонь.

Как видите, герои, выйдя на поле боя, сражаются лицом к лицу. Когда их противники устают, они полагаются на своих партнеров, чтобы те собрали силы, а затем переключаются на стрельбу из лука и начинают безжалостно стрелять друг в друга. Изображение реалистично воссоздает исторические битвы, в которых защищалось племя Огуш.

O'pkam kalib o'g'rodim
Orslonloyu ko'kradim
Olplar boshin to'g'rodim
Amdi mani kim tutor?

Mazmuni: mening ham g'azabim keldi, maydonga yuzlandim, arslonlar kabi na'ra tortdim,
Content: Я тоже разгневался, я вышел на поле, рычал, как лев, я отрубал головы героям, кто может остановить меня, кто может защитить меня? — кричал я.

Четверостишие описывает эпизод, когда разгневанный Бахадир выходит на поле и нападает на врагов, как лев, мстя за защиту своего племени. Повествование ведется непосредственно с языка воина Бахадира в форме монолога, что очень характерно для фольклора тюркских народов:

To'qush ichra urushtim
Ulug' birla qorishtim

To'quz otin yorishtim
Oydom amdi ol «o'tar!».

Content: Я столкнулся с величием врага на поле боя. Я заставил лошадь скакать галопом, как лошадь «пайга», и сказал: «О'тат батир!» Вот, возьми.

Olp aranni o'zurdim
Bo'ynin oning qozurdim
Oltun, kumush yuzurdim
Susi, qalin kim o'tar?

Содержание: Я разделил храбрых людей врага друг от друга, я сломал ему (врагу) шею, я унес его золото и серебро, никто не сможет победить свою армию на войне, какой бы большой она ни была.

В этом четверостишии действия и мужество героя в бою прямо описаны в духе народного эпоса.

Боши онинг ойикти
Кони юзуб турукти

Болигболуб тогикти
Амди они ким ятар.

Содержание: рана на голову усугубилась, рана налилась кровью, раненый бежал в горы, и его было трудно поймать.

В четверостишии изображен герой, раненый в бою, взбирающийся на гору, чтобы не попасть в руки врага. Этот эпический мотив очень распространен в Узбекском народном эпосе. Например, в поэме «Орзигуль» поэта Ислама мотив восхождения Сувана на гору после ранения в битве с врагом, а во монгики эпических стихотворений цикла «Горугли» мотив восхождения Авазхана на гору после ранения подтверждают нашу мысль. Подтверждена гармония эпического мотива с мотивами классического узбекского национального эпоса, что эти четверостишия, приведенные Фитратом, являются пережитками исторического эпоса древних тюркских народов или прекрасными образами историко-героических песен. В следующих четырех стихах описывается яростный натиск вражеских войск, их позорное бегство, не выдержав ударов альпийцев:

Su keladi er yobo,
Кирор кириг' от табо,
Кочти анкор «olp Oy»
Увут болюб ул йошар.

Содержание: Войско сметает землю, кони топчут холмы. «Альп Ой» бежал от этого войска. Теперь он живёт в позоре.

Содержание: Армия метёт землю, кони топчут холмы. «Алп Ой» бежала от этой армии. Теперь он живет в стыде.

Как известно, в примерах фольклора герои, жертвующие жизнью ради свободы своего клана, племени или нации, прославляются, в то время как трусы и предатели упоминаются с презрением. Приведённая выше строфа рассказывает историю героя по имени Олп Ой, который в страхе бежал от вражеской армии, сметавшейся по земле подобно саранче. Как ясно из строфы, Олп Ой обречён жить в позоре после этого бегства. Таким образом, содержание и образность строфы соответствуют традициям народных эпосов.

Когда Олп Ой отказался от бегства, для вождя племени был воздвигнут шелковый шатер, и они твёрдо решили отразить нападение врага всей своей армией. Следующие четыре главы посвящены следующим вопросам:

Qurvi juvaj quruldi,
Tug'um tikib uruldi.
Susi otin uruldi,
Qontuq qochoq ul tutor.

Содержание: Мой большой шелковый шатер был построен, забор возведен, и бури утихли. Они окружили вражескую армию своими лошадьми. Теперь им самим не удастся спастись.

Племенное знамя считается самым священным. Поэтому во многих узбекских народных эпосах и нападающий, и защитник поднимают свои флаги и вступают в бой. Разбивание или уничтожение вражеского флага означает их полное разгром. Однако, если одна сторона решает стоять твердо и защищаться, а ее царь или военачальник ставит шатер и поднимает флаг, эта сторона больше не имеет права отступать или бежать. Как видно из четырех приведенных выше примеров, вождь, чьи самые доверенные Альпы бежали, поставил свой шелковый шатер, высоко поднял свой флаг и решил защищаться. Зная об этой твердой решимости вождя, его храбрые воины начали окружать врага своей конницей. Чувствуя опасность окружения, вражеские войска постепенно начали бежать. По всей видимости, племя Огуш, только что вернувшееся с охоты, было первоначально дезориентировано внезапным нападением врага. Несколько альпийских вельмож были ранены, поднялись на гору и бежали, в то время как вельможа Олып Ай, не выдержав удара, сбежала. Разъяренный сложившейся ситуацией, старейшина племени, подняв щит и копье, решает отразить нападение врага и тем самым очистить границы племени от захватчиков.

Поэтому конница пытается окружить и уничтожить врага. Но враг, правильно поняв намерения своих противников, отступает, учитывая сложность ситуации. Таким образом, становится ясно, что эти отрывки, отобранные Фитратом из трех томов «Девона» и представленные в определенной логической последовательности, являются не чем иным, как сохранившимися фрагментами некогда исполнявшейся племенной эпической поэмы или прекрасными примерами историко-героических песен. Теперь перейдем к следующим четырем:

Qaldi baru o'rturu,
Bardi alin ortiru.
Munda qolib o'lturu
Buki bo'lib un butar.

Краткое содержание: Он принял наше предложение и перешел на нашу сторону, отдал нам свою землю и свою собственность, сел перед нами, но стоял там, не произнося ни слова.

Враг, поняв, что не сможет отступить, склонил голову и начал сдаваться. Сдавшийся же, напротив, был сторблен, и его голос дрожал. Из четырех стихов ясно, что племя огузов, благодаря своей храбрости и мужеству, заставило врага сдаться:

...Manga ilindi,
Amgak karu ulandi.
Qilmishinga ilandi,
Tutg'un bo'lub ul qotor.

Содержание: После долгих трудов и лишений он раскаялся в своих поступках и... был захвачен мной. Захваченный, он проявил упорство.

Содержание этого четверостишия перекликается и усиливает предыдущее. Характерно, что враг первоначально пытался подчинить племя Огуш, прилагая огромные усилия и ведя ожесточенные бои, но потерпел неудачу и сдался. Поэтому существует довольно много фрагментов, описывающих капитуляцию врага, а детализация и длина описаний соответствуют требованиям народного исторического фольклора. Следующее четверостишие описывает планы врага после завоевания племени Огуш:

Ishi ong ortoshib,
O'g'roq bila urtoshib.
Bo'ynin olib qozrishib,
Tutg'un olib ul sotar.

Его дела теперь разорены. В противном случае он будет воевать с племенем Огрук и сжигать земли друг друга. Он разорвет им шеи, возьмет пленных и продаст их в рабство. Очевидно, что четыре стиха — литературные фрагменты — с самого начала описывают военные планы вторгшегося племени. Если он победит огруков в битве, он планирует напасть на племя огруков, захватить их земли и продать их в рабство. Однако злые планы вторгшегося племени обречены на провал. Ведь племя огруков, только что вернувшееся с охоты, быстро приходит в себя, нападает на врага и разрушает все их планы. В результате племя огруков также избегает нападения врага. Следующие четыре стиха описывают раскаяние и сожаление врага, наказанного за свои злые намерения:

Amdi o'zin uzundi,
Kidin talim unundi,
El bo'lg'oli ekandi,
Ondog' Arin kim o'tar.

Содержание: Он проснулся (открыл глаза) и затем глубоко раскаялся в своих действиях. Иначе он отказался бы быть нашим Эль. Кто же, кроме нас, мог завоевать такую землю и превратить её в такое государство?

Племя огуз теперь имеет право хвастаться, как бы сильно они ни хвастались, ибо это племя одержало победу над воинственным племенем, которое никому не подчинялось и не заводило друзей. Такое государство достойно похвалы и славы. Это государство, этот победоносный поход, воспевается в четырёх стихах:

Tini yimo ujukti,
Ari, oti ijakti.
Ashi toqi julukti,
So‘zin oning kim tutor?

Содержание: теперь его дыхание прервано, его мужа, его лошади, его товарищи, его работа иссякла и бездействует. Теперь никто не слушает его слов, он не повинуется.

Конечно, поскольку народная устная традиция прославляет справедливость и истину, естественно, что те, кто борется за истину, победят. Эта особенность фольклора не является искусственным решением, придуманным народными артистами. Это решение возникло из наблюдения, что на протяжении веков люди всегда побеждали в своей борьбе за справедливость, свободу и независимость. Слово победителя — его слово, и его дело — его дело, тогда как побежденный не имеет ценности ни в своем деле, ни в своем слове. Это важное решение очень естественно выражено в четверостишии:

Qoni oqib yushuldi,
Qobi qomug‘ teshildi.
O‘luk bilan qo‘shuldi,
Tug‘ilish kuni ush botor.

Содержание: Его кровь кипела, его тело, словно мешок, полный крови, было пронзено. Его плененное солнце заходит на этом холме. Он высосал кровь и присоединился к мертвым.

Народный эпос заканчивается изображением капитуляции врага, его смерти с сожалением и триумфом добродетели. Эти литературные фрагменты, условно озаглавленные «На поле боя», также завершаются в той же традиции. Можно сказать, что до нас дошла такая эпическая концовка, основанная на очень древних исторических традициях. Так, произведение «На поле боя», реконструированное профессором Фитратом, является примером исторического фольклора древних тюркских народов племенного периода, и хотя оно не является полным, оно полностью соответствует всем принципам изображения народного исторического фольклора. Однако, согласно принципам историчности, необходимо определить, к какому типу народного эпоса, или, точнее, исторического фольклора, относится это произведение. Наши первоначальные соображения в этом отношении таковы:

На наш взгляд, произведение «На поле боя» является либо реликвией народного исторического эпоса племенного периода, либо прекрасным примером историко-героической песни. Чтобы продемонстрировать, насколько близка к истине эта идея, необходимо рассмотреть следующие особенности, характерные для стиля народного эпоса.

Хорошо известно, что сюжет народного эпоса имеет свою собственную стилистическую систему. Эта система, в свою очередь, проявляется в структуре сюжета, состоящей из выразительного начала, эпического узла, развития событий и эпического финала с победным гимном.

Вступления в народных эпосах имеют две отличительные характеристики: а) в эпических примерах, где эпический мир далек от конкретной историчности, хронотоп, в котором происходят события — эпические персонажи, ситуации и эпическая обстановка — абстрактен. В таких примерах историчность чрезвычайно широка, и компоненты эпического мира не могут быть объяснены в связи с конкретным историческим периодом или хронотопом; б) эпический мир формируется в рамках принципов конкретной историчности. В таких примерах компоненты эпического мира — хронотоп, персонаж, ситуация и обстановка — приобретают относительно ясный характер. Произведение «На поле боя», реконструированное профессором Фитратом по материалам из «Девона», можно назвать фрагментом исторического эпоса или, в этом смысле, прекрасным образцом историко-героической песни. Хотя четверостишия, на которые ссылался Махмуд Кашгари для пояснения отдельных слов или фраз, взяты из разных частей всего фольклорного произведения, реконструированный пример в определенной степени сохраняет стилистическую систему, характерную для сюжета исторического эпоса. Например, тот

факт, что племена равной силы нападают друг на друга и порабащают побежденных, является правилом экономической и политической системы, характерной для племенного строя. Из этого становится ясно, что события произведения связаны с событиями племенного периода. Племя, вынужденное защищаться, — это конкретное историческое племя Огуши, только что вернувшееся с охоты. Эти два факта, приведенные в первом четверостишии, полностью подтверждают, что «На поле боя» — это фрагмент исторического эпоса или прекрасный образец историко-героической песни. Последующие четверостишия показывают развитие событий, напряженную драматичность произведения, священность защиты чести племени и неизбежность победы в битве за свободу. Произведение завершается торжественно, подобно исполнению победного гимна. Таким образом, «На поле битвы» в определенной степени отражает структуру исторического фольклора древних тюркских народов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гумилёв Л. М, Древние тюрки. Москва; 1967.
2. Im o m o v K. O‘zbek xalq prozasi. Toshkent, 1981.
3. История и культура народов Средней Азии, М., 1976, стр. 101.
4. История Узбекистана в источниках. Составитель Б. В. Лунин. Ташкент, 1984.
5. Jumanazarov U. Jasorat va saodat talqini. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1989 yil.
6. Jumanazarov U. Tarixiy voqelik va o‘zbek folklori. – Toshkent: Fan, 1991. – 260 b.
7. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu-lug‘atit-turk. Uch tomlik, 3-tom, Toshkent, 1963, 168-bet.
8. Толстова Л. С. Исторические предания Южного Приаралья. М., 1984.
9. Fitrat. Eski turk adabiyoti namunalari. – Samarqand , 1928.
10. Q a y u m o v A. Qadimiyat obidalari. Toshkent, 1972, 165-bet.
11. O‘zbek folklorining epik janrlari. - Toshkent: “Fan”, 1981.

UDK: 8S (O‘z)2.s 52 So-73

Соатова Нодира Исомитдиновна,
Узбекистан, профессор ЖДПУ,
доктор филологических наук
ORCID 0000-0002-4310-6011
nodira.soatova@list.ru

ТРАДИЦИЯ И ФИЛОСОФСКОЕ НАБЛЮДЕНИЕ В ЛИРИКЕ ШУХРАТА

Аннотация: Осмысливаются общие и родственные аспекты поэзии Шухрата с фольклором, традиции параллелизма в его поэзии, литературное влияние, представление философии в художественных образных выражениях и лирический образ комических стихотворений. В результате статья, философские наблюдения и средства художественного выражения определяют несколько аспектов формирования литературного очарования в лирике Шухрата: во-первых, искренность, наблюдательность, эмоциональная насыщенность в поэзии поэта; во-вторых, глубокое художественное изображение переживаний и духовных опытов лирического героя; в-третьих, философскую глубину выражения вопросов о смысле человека и жизни; в-четвертых, раскрывается мастерское использование поэтического искусства.

Ключевые слова: традиция, народный метод, визуальное выражение, интеллектуальное наблюдение, философия, идеологическо-художественная интерпретация, художественный образ.

ДӘСТҮР ЖӘНЕ ШУХРАТ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БАЙҚАУ

Аннотация: Мақалада Шухрат поэзиясының фольклорға ортақ және сабақтас тұстары, оның поэзиясындағы параллелизм дәстүрлері, әдеби ықпалы, көркем бейнелі өрнектердегі философияның берілуі және күлкілі поэмалардың лирикалық бейнесі қарастырылады. Соның нәтижесінде мақала, философиялық байқаулар мен көркем сөз құралдары Шухрат лирикасындағы әдеби тартымдылықтың қалыптасуының бірнеше қырын айқындайды: біріншіден, ақын поэзиясындағы шынайылық, байқағыштық, сезімдік байлық; екіншіден, лирикалық қаһарманның басынан кешкендері мен рухани бастан кешкендерін терең көркем суреттеу; үшіншіден, адам мен өмірдің мәні туралы сұрақтардың философиялық тереңдігі; төртіншіден, ақындық өнердің шебер қолданысы ашылады.

Түйін сөздер: дәстүр, халықтық әдіс, бейнелеу өрнек, интеллектуалдық бақылау, философия, идеялық-көркемдік түсіндіру, көркем бейне.

TRADITION AND PHILOSOPHICAL OBSERVATION IN THE LYRIC POETRY OF SHUKHRAT

Annotation: Abstract: The article examines the common and related aspects of Shukhrat's poetry with folklore, the traditions of parallelism in his poetry, literary influence, the presentation of philosophy in artistic figurative expressions and the lyrical image of comic poems. As a result, the article, philosophical observations and means of artistic expression determine several aspects of the formation of literary charm in Shukhrat's lyrics: firstly, sincerity, observation, emotional richness in the poet's poetry; secondly, a profound artistic depiction of the experiences and spiritual experiences of the lyrical hero; thirdly, the philosophical depth of expression of questions about the meaning of man and life; fourthly, a masterful use of poetic art is revealed.

Key words: tradition, folk method, visual expression, intellectual observation, philosophy, ideological and artistic interpretation, artistic image

Шухрат (Гулам Алимов) «...вывел узбекскую поэзию из уровня посредственности и усердно работал над ее возвышением» [1;147] с точки зрения преемственности, продолжая традиции народного тона и параллелизма. Параллелизм (в литературе) – один из приемов поэтической речи и изобразительных средств. Параллелизм требует одинакового или точно такого же расположения речевых элементов из взаимосвязанных частей художественного текста. Обычно он описывает два события рядом (параллельно). Это может быть проявлено на примере демонстрации взаимного сходства изображения, взятого с натуры, и изображения, взятого из человеческой жизни, а также на основе сравнения противоположных сторон двух похожих изображений. Принимая во внимание тот факт, что параллелизм был сначала широко распространен в народном устном творчестве, а затем ассимилирован в художественной литературе»[2;68-69] и «в поэзии 70-80-х годов XX века, авторы либо полностью, либо частично приняли существующие фольклорные традиции и создали оригинальные (неподражаемые) произведения, адаптировав их к новым условиям»[3;16], – данные взгляды полностью оправдывают творческое освоение этой традиции Шухратом. В поэзии Шухрата мы пытаемся раскрыть традиции параллелизма в фольклоре, исходя из следующих принципов:

- Показание роль народных песен в художественной структуре стихов Шухрата;
- обоснование связи сердечных страданий в стихах с жизнью поэта через явление параллелизма;
- анализирование народных стихотворений, созданных на основе явления параллелизма поэта;
- определение роль Шухрата в узбекской детской поэзии.

Глубокое понимание сути поэзии, готовность всегда бороться со злом во имя добра, наравне с отважными богатырями, подобными лирическому герою, и есть главное качество

лирического героя Шухрата. Это качество, определяющее сущность лирического героя поэта, как бы возносит лирику Шухрата на божественные высоты.

*Ты, он и я – не пламя в огне, все безразличны,
То скажи кто горящий заботами мира сего?
Меня не волнует лето или зима Вселенной,
Если в сердце у каждого нет сверкающего огня [4;133].*

Такое глубокое понимание сути поэзии, готовность всегда бороться со злом во имя добра, наравне с отважными богатырями, подобными лирическому герою, и есть главное качество лирического героя Шухрата. Это качество, определяющее сущность лирического героя поэта, как бы возносит лирику Шухрата на божественные высоты. Лирический герой стихотворения становится параллелен со словами «я», «ты», «он» и при достижении взаимного параллелизма со словами «огонь», «горящий». Используя в стихотворении искусство параллелизма, поэт призывает людей всегда жить на благо страны. Он считает, что в каждом человеке, в сердце которой должен быть «огонь». Если в его сердце нет огня, какая польза от его человечности? – таков вывод из идейного содержания стихотворения.

Шухрат стремился открыть секреты художественной красоты и совершенства в процессе изучения народного творчества, чтения и наслаждения народными сказками и героическим эпосом, и достиг в этом деле такого мастерства, что, когда мы читаем его лучшие стихи, кажется, что от них исходит духовность узбекского народного творчества. Это положение гарантировало художественное совершенство стихов поэта. При наблюдении постепенного развития стихов поэта, посвященных детям, становится ясно, что сначала он писал небольшие стихотворения, а затем перешел к созданию содержательных стихов. Главные черты детской литературы – простота, искренность, просвещение и воспитание, в полной мере воплотившиеся в таких стихотворениях Шухрата, как «Бабушка», «Дорога твоего дедушки», «Где мой сахар?», «Перо и Адхам», «Резинка».

Из проанализированных стихотворений Шухрата видно, что он не только очаровывал юных читателей своей народной манерой изложения, сюжетом и композицией, а также своим неповторимым приёмом создания поэтического образа, но и учит их мыслить, различать добро и зло, выбирать правильный путь при столкновении с непонятными вопросами.

Мысли и наблюдения о таинственном мире, окружающем человека, и судьбе о нём во Вселенной в поэзии Шухрата философских выводы, обобщений и заключений, характерны и свойственны много повидавшим людям. Шухрат сохраняет в этом творческом процессе свою индивидуальность, он приходит к этим выводам и обобщениям, анализируя собственный жизненный опыт, пройденный и выбирает путь жизни. Мысли и наблюдения, проникнутые такими философскими размышлениями, часто приходят на его воображение, когда лирический герой поэта живёт вдали от жаркой жизни, когда его не окружают теплые объятия родных и близких. Такое душевное состояние играет основную роль в создании стихов, в которых преобладают философские мысли.

*Тот, который забыл свою мать,
Не будет у него и родного языка.
Тот, который забыл свой родной язык,
И не будет у него нации родной.
Ты разве забыл свой родной язык?
Забудь свою нацию и матушку родную.
Ну, какая надежда жизни!
Ты тогда не мужчина, и не дитя,
Ты вроде человек,
Бродившейся по матушки земле, но
Ты как существо – «мангурд».*

При чтении этого стихотворения Шухрата содержится важная для читателя философская мысль, прославляющая человечество – любовь к матери, родному языку,

Родине и почитание ее есть выражение качеств, соответствующих духу, природе и обычаям нашего народа. Свой неповторимый характер поэт может проявить в духовном мире своего лирического героя. В стихотворении поэт подходит к каждому слову с ответственностью. Он неравнодушен к той идее, которую хочет выразить, наоборот, призывает лирического героя раскрыть тоску, гнетущую его в сердце, стремиться всегда быть верным своей матери, родному языку и Родине, как достойное сын народа. Если нет, то он, вероятно, превратится в чудовищное существо как «мангурд».

Поэт не теряет веры в свою красоту, добро и светлое будущее даже в часы, прожитые среди таких душевных переживаний. Вот почему его лирический герой всегда живет и дышит в лоне животворящих идей. Философская идея стихотворения Шухрата «Заря расцветает» чрезвычайно глубока: Автор сочетает в сердце читателя зарю человеческой жизни с образом ясного утра.

*Рассвет! Встречай и приветствуй рассвет,
Наслаждайся весь день в утреннем удовольствии!
Будь благодарен дню, рассветающему так ярко,
День близится, лучезарным ярким светом!*

Интерпретируя действительность, поэт пытается внедрить суть жизни в сердце читателя и достигает определенного успеха. Художественное открытие в стихах поэта произошло от осмысления новых идей из этой действительности и выражения их по-своему. Поэт сумел вселить в строки стихотворения выражение своих болезненных переживаний, пропитанных глубокой философской мыслью, чтобы усилить идейно-эстетическое впечатление. «Это мастерство позволяет открывать внутренний мир не всегда в одном и том же положении, а в новой ситуации, каждый раз под новым углом»[5].

*Древняя крепость, каменная крепость,
Высокомерна стоишь одна на вершине горы.
Униженная крепость, вопиющая слезами в глазах,
Ибо есть у тебя просьба для грядущего поколения?*

Поэт применил литературный приём «такрир» (анафора), «ташхис» (олицетворение) и «тазод» (антитеза) с помощью слова «крепость», выражая характер высокомерия и унижение, свойственному человеку, выражая характер высокомерия и унижение, свойственному человеку. Посредством такого описания неодушевленных и абстрактных вещей некоторые идеи, выдвигаемые поэтом, обретают ясность, яркость и привлекательность. В целом, мир чувств поэта переполняется во время встреч с природными пейзажами – родниками, горами, реками и морями, во время тихих ночей, когда звучит песня луны и звезд. В этом смысле пейзажная лирика Шухрата представляет собой художественный мир, в котором ярко выражены страстные чувства поэта того времени.

Проанализированы юмористические стихотворения «Лисица и заяц», «Лягушка», «Был волк, стал лисой», «Назойливая муха». Известно, что в искусстве «...человеческие переживания составляют субъективную сторону реальной человеческой жизни, а личность – объективную сторону жизненного пути»[6;13]. С этой точки зрения изменения в душевном мире поэта, страдания, подавленность или воодушевление обусловили появление в его творчестве стихов разного настроения. При написании басни «Лисица и Заяц» заметно, что он вдохновлялся притчами знаменитого русского баснописца И.А.Крылова и узбекского поэта-сатирика Гулхани. Ведь читая басню Шухрата, на ум приходит притча русского поэта «Волк и Лиса». Но это не значит, что эти и другие басни Шухрата написаны в стиле притч Крылова. Эта ситуация дает полное основание говорить, что басни Шухрата являются оригинальными притчами.

Образ лисы в басне Шухрата «Лисица и Заяц» является не только живым символом лицемерия, нечестности и маловерия, но поэт видел немало лицемерных людей, похожих на лисиц. Один из них «нашел» в творчестве поэта политические ошибки, обвиняя его в национализме и направил клеветническое письмо объемом 20-25 страниц в газету «Правда» в Москве, а другой поддержал клеветника при обсуждении этого письма в Союзе писателей.

Третий дал показания на поэта следователю, когда тот сидел в заключении по политическим обвинениям. В этой басне Шухрата лицемерие реальных людей воплощается в образе *Лисы*, а в других притчах такие неверные люди обрели свою вечность в образе различных животных.

Притча Шухрата «Лягушка» также по содержанию не уступает басне «Лисица и Заяц». Эта богатая наблюдениями и образами притча открыла новую страницу в баснословном творчестве поэта. На наш взгляд, цель поэта при написании этой притчи выражена в стихах: «Согласен лаять по-собачьи, хоть и быть лягушкой, я согласен». Самым трудным для поэта является не смерть, а то, что остаться вне поля зрения нации. Человек, причинивший кому-то или другим зло, хоть он и избежал царского гнева, остается под проклятием земли и народа, это для него хуже смерти. В этой притче Шухрат описал бесчеловечность таких людей в образе *Лягушки*. Поэт преподает идею в притче, как бы внушая ее каждой клетке читателя о том, что люди, ставшие *лягушками*, обречены на кару Бога, и их грязная жизнь не должна быть примером для других. Автор делится своими философскими взглядами на жизнь, то есть она настолько сложна, что при слабости воли не исключено, что любой храбрец, борец проиграет на поле этой борьбы. В сатирической поэме «Был волком, стал лисой» поэт описал возможность подлеца принять более отвратительный вид.

Ахмад Яссави:

*Тот, кто вступит на путь похоти, будет посрамлен,
Он сбивается с пути, поскользнётся и будет грешен*[7;102], –

в своих строках он имел в виду, что Эго – внутренний враг, если даже и враг, то очень враждебный, и в результате подчинения и преодоления им может быть нарушена целостность человека и его духовная и мирная жизнь может закончиться. Герой поэмы Алиджан Полван, по словам Яссави, раб алчности, человек, чья жизнь сошла с рельсов. Человеческий род создан для того, чтобы добро (благо) и зло (порочность) жили бок о бок. Поскольку поэт в произведение безжалостно обличает пороки, характерные для героя Алиджана палвана отрицательный образ воплощается в полной мере. И так

«Невежда – осел. Может хуже осла. Что ни нагрузишь на осла, он его и понесет, и куда ни толкни, он уйдет в ту сторону, нет у него не разума и у нас нет претензии. Его работу можно неблагодарить и не уделить внимания. Назвать невежду ослом правильно, но осел приносит пользу, а невежда никакой:

*У одного много умений, а у другого много золото,
Мудрецам лучше знать, какой из них лучше*»[8;75], –

лирический герой Алишера Навои, невежественный, как осел, чем-то напоминает палвана Алиджана, героя поэмы Шухрата «Был волком, стал лисой». Мысль, которую поэт хочет выдвинуть в сатирической поэме «Назойливая муха», просматривается в последнем четверостишии – «...метафорический способ выражения, т.е. перенос значения слов на другой предмет, создание аллюзий, ирония или символов»[9;143].

В заключение, мастерство Шухрата заключается в умении выражать свой опыт в притчах и сатирических стихах, используя выбранные им слова. Смело отражая в своих стихах социальные, политические, духовные и моральные проблемы того времени, он в ясной, острой сатирической форме раскрывает слабости, недостатки и неправильные поступки человеческой природы. Стилистические особенности, очевидные в поэтических образах притч и сатирических стихов Шухрата, свидетельствуют о высоком уровне понимания, восприятия, освоения и оценки реальности поэтом. Притчи и сатирические стихи Шухрата, не поучая ум и не давая советов, воспитывают чувства с естественным энтузиазмом. Можно с уверенностью сказать, что это служит важным средством дидактического воспитания, воспитывая человечество. Поэтому притчи и сатирические стихи поэта, с их духовными уроками в литературной сфере XX века, сохранили свою актуальность и по сей день.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шейхзада. Произведение. 6-томов. 5-том. Литературно-критические статьи. – Ташкент.: Литература и искусство, 1973.
2. Национальная энциклопедия Узбекистана. –Ташкент.: Национальная энциклопедия Узбекистана, 2008
3. Шарипова Л. Фольклоризм в узбекской поэзии. (На материале узбекской поэзии 70-80 годов XX века). –Ташкент.: Наука, 2011.
4. Шухрат. Вы можете жить прилично. –Ташкент.: Литература и искусство, 2008.
5. Шарафиддинов.О. Суждение о творчестве Шухрата / Молодой Ленин. 1971. 21 мая. № 98.
6. Рубинштейн С. Основы общей психологии. –Петербург.: Питер, 2000.
7. Ахмад Яссави. Афоризмы. Подготовитель к публикации И.Хаккул. –Ташкент.: Литература и искусство, 1990.
8. Алишер Навои. Махбуб ул-кулуб. – Ташкент.: Литература и искусство, 1983. –С.75.
9. Тамарченко Н. Теория литературы. – Москва.: Академия, 2004.
10. Идеологические и художественные особенности творчества Шухрата. Монография. – Ташкент: VNESHINVESTPROM, 2023.

УДК 37.034:39(574+575.1)

Очилов Ф.Э.,

к.т.н., профессор,

Эгамбердиев М.Ф.,

доцент., Университет экономики и педагогики

Узбекистан, г. Карши

e-mail: ochilov-farkhod@mail.ru

Отегенова Б.Н.,

магистр., старший преподаватель

Казахский национальный женский

педагогический университет

Казахстан, Алматы

e-mail: bayan.otegenova@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В КАЗАХСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ СЕМЬЕ: ОТ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ К ЛИЧНОСТНЫМ СМЫСЛАМ.

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ моделей нравственного воспитания в казахской и узбекской семьях. Исследуются механизмы трансформации традиционных институтов («махалля» и «ру/жуз») в современные личностные смыслы молодежи в условиях глобализации. Авторы доказывают, что этнические традиции выступают адаптивными фильтрами и прекурсорами профессиональных компетенций, включая связь прикладного искусства с инженерным мышлением. Обоснована роль этнопедагогики в формировании «человека совести» в рамках единого образовательного пространства Центральной Азии.

Ключевые слова: этнопедагогика, казахская семья, узбекская семья, махалля, жуз/ру, национальный код, традиции, обычаи, воспитания в семье, личностные смыслы.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ӨЗБЕК ОТБАСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ ҮЛГІЛЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ: ХАЛЫҚТЫҚ ДӘСТҮРЛЕРДЕН ЖЕКЕ МАҒЫНАҒА ДЕЙІН

Аңдатпа. Мақалада қазақ және өзбек отбасыларындағы адамгершілік тәрбиесі модельдеріне салыстырмалы талдау жүргізіледі. Жаһандану жағдайында дәстүрлі институттардың («махалла» және «ру/жүз») қазіргі жастардың тұлғалық мәндеріне трансформациялану тетіктері зерттеледі. Авторлар этникалық дәстүрлердің қолданбалы өнердің инженерлік ойлаумен байланысын қоса алғанда, кәсіби құзыреттердің қалыптасуына ықпал ететін бейімдеуші сүзгілер және алғышарттар ретінде қызмет ететінін дәлелдейді. Орталық Азияның бірыңғай білім беру кеңістігі аясында «ар-ожданды адамды» қалыптастырудағы этнопедагогиканың рөлі негізделеді.

Түйін сөздер: этнопедагогика, қазақ отбасы, өзбек отбасы, махалла, жүз/ру, ұлттық код, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, отбасындағы тәрбие, тұлғалық мәндер.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF MORAL UPBRINGING MODELS IN KAZAKH AND UZBEK FAMILIES: FROM FOLK TRADITIONS TO PERSONAL MEANINGS

Abstract: The article provides a comparative analysis of moral upbringing models in Kazakh and Uzbek families. It explores the transformation of traditional institutions («mahalla» and «juz/ru») into modern personal meanings for youth under globalization. The authors demonstrate that ethnic traditions serve as adaptive filters and precursors to professional soft skills, specifically linking folk arts to engineering thinking. The study substantiates the role of ethno-pedagogy in forming a «person of conscience» within the unified educational space of Central Asia.

Keywords: ethno-pedagogy, Kazakh family, Uzbek family, mahalla, juz/ru, national code, traditions, customs, family upbringing, personal meanings

В эпоху стремительной цифровой трансформации и глобализационной унификации культурных ландшафтов вопрос сохранения национального кода становится стратегическим приоритетом для государств Центральной Азии. Для Казахстана и Узбекистана, обладающих глубокими историко-педагогическими корнями, актуальность исследования нравственных основ воспитания продиктована необходимостью поиска баланса между интеграцией в мировое образовательное пространство и сохранением этнокультурной самобытности. Роль Центральноазиатского региона в формировании единого образовательного пространства сегодня рассматривается не только через призму гармонизации дипломов, но и через трансляцию общих гуманистических ценностей, способных выступить альтернативой ценностному вакууму эпохи постмодерна [1, с. 142].

Современная социокультурная ситуация обнажает острое противоречие (проблему) между традиционными коллективистскими ценностями, на которых веками строилась педагогика восточной семьи, и нарастающим западным индивидуализмом, диктуемым рыночной экономикой и социальными сетями. Если традиционная модель воспитания в казахских и узбекских семьях ориентирована на ответственность личности перед общиной (махалля, ру), то современные тренды зачастую абсолютизируют личный успех в ущерб социальной эмпатии. Этот ценностный разрыв требует глубокого педагогического осмысления того, как народные традиции трансформируются в современные личностные смыслы подрастающего поколения [2, с. 88].

Исследование механизмов этой трансформации позволяет увидеть, что этнические константы не являются застывшими догмами, а выступают живым инструментом гуманизации образования. Сравнительный анализ моделей воспитания в двух родственных культурах дает возможность выявить универсальные коды человечности, которые могут быть интегрированы в современные воспитательные системы.

Цель данного исследования заключается в выявлении общих и специфических характеристик моделей нравственного воспитания в казахской и узбекской семье, а также в определении векторов эволюции этнических традиций в систему индивидуальных смысловых ориентаций молодежи в условиях единого образовательного пространства [3, с. 12].

Теоретический фундамент нравственного воспитания в Центральноазиатском регионе базируется на синергии восточной философии и классической педагогической мысли. В трудах таких мыслителей, как Абу Наср аль-Фараби и Абу Райхан Беруни, концепция «совершенного человека» (инсон камолоти) рассматривается через призму единства интеллектуального и этического начал, что коррелирует с современными западными теориями «образования характера» (Character Education) [4, с. 56]. Современные исследователи, такие как Ш. Курбанов и Э. Сейдахметов, подчеркивают, что этнопедагогическая детерминация в казахских и узбекских семьях выступает мощным фильтром против социокультурной аномии в условиях цифрового общества [5, с. 210].

Интеграция аксиологических ориентиров в образовательное пространство Казахстана и Узбекистана опирается на преемственность поколений. Если в казахской педагогике акцент традиционно ставится на развитии личной чести и родовой идентичности через призму кочевой этики, то в узбекской модели доминирует концепция «социальной гармонии» внутри территориальной общины. Эти различия, однако, нивелируются общей установкой на приоритет коллективных интересов над узкоэгоистическими стремлениями.

Устойчивость семейных институтов в регионе подтверждается глобальными социологическими индикаторами. Согласно данным World Values Survey (WVS) за последние волны исследования (Wave 7, 2017–2022), страны Центральной Азии сохраняют высокие позиции в кластере «традиционных ценностей» по шкале Инглхарта — Вельцеля. В частности, индекс важности семьи как базового жизненного приоритета в Узбекистане и Казахстане превышает 90%, что значительно выше среднеевропейских показателей. Это свидетельствует о том, что институты махалли и большой патриархальной семьи трансформируются в «адаптивные смысловые структуры», которые успешно инкорпорируют современные образовательные запросы, не теряя при этом этического ядра [6, с. 33].

Зарубежные исследователи, анализируя опыт Центральной Азии, отмечают, что региональная модель воспитания представляет собой уникальный кейс «социальной инклюзии через традицию». В отличие от западных либеральных моделей, где акцент смещен на индивидуальные права, здесь гуманизация образования происходит через укрепление связей внутри микросоциума, что обеспечивает высокий уровень психологической устойчивости личности [7, с. 112].

Методологический аппарат исследования выстроен на синтезе качественных и количественных подходов, что позволяет объективировать этнопедагогические процессы в рамках единого образовательного пространства.

1. Компаративный (сравнительный) метод

В работе применен синхронный сравнительный анализ, направленный на сопоставление моделей воспитания в Казахстане и Узбекистане. Использование данного метода позволило выявить изоморфные (общие) и алломорфные (специфические) характеристики воспитательных систем. Компарация проводилась не на описательном уровне, а на уровне функциональных эквивалентов: анализировалось, как различные институты (махалля в РУз и жуз/ру в РК) выполняют идентичную задачу — инкультурацию личности и формирование социальной ответственности [8, с. 45].

2. Этнопедагогический подход

Этнопедагогическая детерминация рассматривается как базовый фактор гуманизации образования. Данный подход позволил проанализировать народные традиции не как архаику, а как релевантный инструмент формирования личностных смыслов. В качестве материала исследования использовались паремиологические фонды (поговорки, пословицы), народные

эпосы и неписанные кодексы чести («намыс», «адаб»), которые выступают в роли «неформальных учебных программ» в структуре семейного воспитания [9, с. 112].

3. Критерии сравнения и индикаторы

Для обеспечения верифицируемости результатов были выделены четыре ключевых домена (критерия), по которым проводился сравнительный анализ:

- Социальная ответственность: Измерялась через уровень готовности субъекта к подчинению личных интересов коллективным (общинным/родовым) целям.
- Иерархия ценностей: Анализ приоритетности вертикальных связей (почитание старших) и горизонтальных связей (отношение к сверстникам).
- Коммуникативные навыки: Оценка культурных сценариев гостеприимства и добрососедства как инструментов превенции конфликтности.
- Отношение к труду: Изучение роли семейных ремесел и трудовых традиций в профессиональном самоопределении личности.

Сравнительный анализ показал, что механизмы формирования социальной ответственности в исследуемых культурах имеют различную структурную основу, но идентичный педагогический вектор.

Узбекская модель опирается на институт махалли — уникальный микросоциум, где территориальная близость трансформируется в систему этического мониторинга и взаимной поддержки. Здесь «социальный контроль» выступает не как внешнее давление, а как механизм мягкой инкультурации, формирующий чувство сопричастности к судьбе соседа.

Казахская модель базируется на экзистенциальной связи с родом (ру/жуз). Генеалогическое древо «Шежире» служит не просто историческим документом, а инструментом формирования ответственности перед предками и будущими поколениями. Личность осознает себя как звено в непрерывной цепи («жеті ата»), что детерминирует её поведение в обществе [10, с. 215].

Общим знаменателем выступает регулятивная роль общественного мнения («Эл-юрт нима дейди?» / «Жұрт не дейді?»). Страх «опозорить род/соседей» трансформируется во внутренний этический императив, предотвращающий девиантное поведение и укрепляющий социальную стабильность.

В обеих культурах концепты «Ота-она» и «Ата-ана» являются сакральными центрами воспитательной системы. Почитание старших формирует у молодежи четкую иерархию ценностей, где авторитет опыта превалирует над импульсивностью.

Результаты анализа показывают, что эта модель успешно экстраполируется на более широкие социальные слои: беспрекословное уважение к родителям становится психологической базой для уважения к государственным институтам и общественным законам. Личностный смысл: для индивида это становится фундаментом внутренней дисциплины. Этическая устойчивость формируется через осознание того, что личные амбиции не должны подрывать авторитет семейной и социальной иерархии [11, с. 47].

Традиции «Конакасы» (каз.) и «Мехмондустлик» (узб.) рассматриваются нами как первичные формы тренинга мягких навыков. Гостеприимство в казахской и узбекской семье — это не просто бытовой ритуал, а сложная педагогическая технология [12, с. 114; 13, с. 567].

Ребенок с раннего детства обучается сценариям дипломатии, толерантности и «активного слушания» в процессе приема гостей. Результат: это формирует высокую адаптивность личности. В условиях поликультурного общества выпускники, воспитанные в таких традициях, демонстрируют более низкий уровень конфликтности и готовность к межкультурному диалогу, что крайне важно для единого образовательного пространства [14, с. 90; 15, с. 147].

Трудовая этика в исследуемых моделях неразрывно связана с понятием служения семье.

- В узбекской семье наблюдается высокая степень династичности («усто-шогирд»), где профессиональные навыки передаются как часть семейного наследия.

• В казахской семье трудовое воспитание исторически связано с бережным отношением к ресурсам и пониманием природных циклов.

В контексте подготовки будущих инженеров эти традиции трансформируются в профессиональную ответственность. Труд воспринимается не как тягость, а как вклад в благосостояние семьи и рода. Это создает надежную базу для формирования инженерной этики: точность в деталях и ответственность за конечный результат становятся вопросами семейной чести [16, с. 89].

Проведенный сравнительный анализ моделей нравственного воспитания в казахской и узбекской семье позволяет сделать вывод о глубоком аксиологическом единстве образовательного пространства Центральной Азии. Несмотря на структурные различия — доминирование территориально-общинного фактора в узбекской махалле и приоритет родовой идентичности (жуз/ру) в казахском самосознании — обе системы демонстрируют конвергентность в своей главной цели: формировании «человека совести» (ар-ұят адамы / виждонли инсон).

Основные выводы:

1. Исследование подтвердило, что национальные традиции не являются «застывшим прошлым», напротив, они выступают в роли адаптивных механизмов, которые в условиях глобализации трансформируются в устойчивые личностные смыслы. Традиция сегодня — это не отказ от прогресса, а этический фильтр, обеспечивающий безопасную интеграцию личности в глобальный мир.

2. Институты семьи и общины в Казахстане и Узбекистане остаются главными генераторами социального капитала, при этом коллективная ответственность и уважение к иерархии (почитание старших) создают прочный фундамент для гражданской идентичности и социальной стабильности в регионе.

3. Синтез этнопедагогических методов двух стран позволяет говорить о возможности создания единого воспитательного кластера в Центральной Азии, основанного на общих культурных кодах: гостеприимстве, трудолюбии и приоритете духовно-нравственных ценностей над материальными.

Рекомендации и направления дальнейших исследований:

■ Перспективным направлением является изучение механизмов трансляции традиционных ценностей через цифровые платформы и социальные сети. Как «цифровое поколение» адаптирует концепты махалли и ру в виртуальном пространстве?

■ Разработка интеллектуальных образовательных систем, способных учитывать этнокультурный контекст при формировании индивидуальных траекторий развития личности.

■ Необходим более детальный анализ трансформации мужских и женских ролей в современной казахской и узбекской семье в контексте гуманизации и инклюзии.

■ Рекомендуется внедрение курсов по этнопсихологии и сравнительной педагогике в программы подготовки будущих инженеров и педагогов для укрепления профессиональной этики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Zhumabaeva A. S., Stambekova A. S., et al. "Development of national values in the primary school educational process". *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 2021. Vol. 13(1), pp. 140–154. (Scopus).

2. Kadirova F. R., Akhmedova M. T. "Pedagogical traditions of the Uzbek family as a factor in the formation of moral values in the younger generation". *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 2020. Vol. 7(2), pp. 85–94. (Scopus/Web of Science).

3. Pirmuratov Sh., Berdimuratova A. "Social-philosophical analysis of national and universal values in the upbringing of the youth of Uzbekistan". *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 2020. Vol. 24(04), pp. 10–18.

4. Al-Farabi, A. N. *The Treatise on the Views of the People of the Excellent City*. (Классическое наследие в современной интерпретации).
5. Kurbanov Sh., Seydakhmetov E. "Pedagogical foundations of national education in the context of Central Asian integration". *Central Asian Journal of Education*, 2022. Vol. 5(2), pp. 205–215.
6. Inglehart R., Welzel C. "World Values Survey Trend Report: Global Cultural Map 2022". *WVS Association*, 2023. pp. 30–45. (Scopus-based analysis).
7. Green, A., Janmaat, J. G. "Education, Charity and Social Cohesion in Central Asia". *Comparative Education Review*, 2021. Vol. 65(3), pp. 108–125. (Scopus Q1).
8. Niyozov, S., & Bahry, S. "Challenges to Education in Central Asia: Seeking New Perspectives and Methods". *Comparative Education Review*, 2020. Vol. 64(1), pp. 40–58. (Scopus Q1).
9. Uzakbaeva S. A., et al. "Development of national and universal values among students in the pedagogical heritage of Al-Farabi". *Journal of Talent Development and Excellence*, 2021. Vol. 12(2), pp. 110–124. (Scopus).
10. Sarsenbayeva Z. N. "The Role of National Traditions in the Moral Education of Youth in Modern Kazakhstan". *International Journal of Environmental and Science Education*, 2021. Vol. 16(3), pp. 210–222. (Scopus).
11. Tadjibaev S. S. "Structural and functional analysis of the neighborhood (Mahalla) as a unique educational space". *Social Sciences & Humanities Open*, 2022. Vol. 6(1), pp. 44–52. (Scopus Q2).
12. Очилов Ф. Э. ТРАДИЦИИ ГОСТЕПРИИМСТВА КАК МЕТОД ВОСПИТАНИЯ //Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования. – 2023. – С. 113-116.
13. Очилов Ф. (2023). ТРАДИЦИИ ГОСТЕПРИИМСТВО - МЕТОД ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the Topic: "Priority Areas for Ensuring the Continuity of Fine Art Education: Problems and solutions"*, 1(01). Retrieved from <https://ojs.qarshidu.uz/index.php/ts/article/view/241>
14. Очилов Ф. Э. ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ КАК СРЕДСТВА ВОСПИТАНИЯ //Inter education & global study. – 2023. – №. 4. – С. 86-93.
15. Очилов Ф. Э. Национальные традиций и обычаи в качестве средства воспитание детей в узбекских семьях //МАТЕРИАЛЫ республиканской научно-практической конференции «ФЕНОМЕН ЖАМБЫЛА: ЖАМБЫЛОВЕДЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ» Талдыщорган. – 2021. – С. 146-149.
16. Ismailova Z. K., et al. "Family Traditions as a Factor in the Professional Self-Determination of Engineering Students". *Journal of Education and Future*, 2023. Vol. 10(1), pp. 85–95.

УДК 82.512.133.0 + 001.8

Исраилов Ғайрат Байзакович,
доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцента,
Джизакский государственный педагогический университет
имени Абдуллы Кадыри, Узбекистан
E-mail: isroilov19920760@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9234-6759>

ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ В УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: Статья подчеркивает важную роль историко-биографических и научных источников в процессе развития узбекской классической литературы XII–XV веков. Этот период выделяется формированием тюркского литературного языка, укреплением его норм и

центральным положением творческой личности. Автор обосновывает необходимость глубокого изучения биографий писателей на основе тазкир (в том числе «Маджолис ун-нафаис» Алишера Навои), рукописных источников и современных исследований (М. Хасанова, Полатжон Каюмов, Ғ. Исраилов, Самет Онур и др.).

В статье подробно анализируются спорные вопросы, такие как встреча Мавлоно Саккоки с Навои или её отсутствие, а также место его рождения (не Сайрони, а Саброни/Сабронлик — на основе нисб в «Фунун ул-балага» и исторических свидетельств). Кроме того, на основе филологического исследования Самета Онура рассматривается вопрос авторства эпоса «Сухайл и Гульдурсун», приписываемого Сайфи Сарои. Через анализ языковых особенностей (фонетика, морфология, лексические различия, ложная датировка и др.) доказывается, что произведение не было написано Сайфи Сарои в XIV веке, а относится к более позднему периоду. В итоге подчеркивается актуальность биографического и контекстуального подхода в литературном образовании и важность развития у студентов критического и аналитического мышления. Статья вносит значительный вклад в литературоведение, методику преподавания и изучение классического наследия.

Ключевые слова: Узбекская классическая литература, литература XII–XV веков, биография и биографические исследования, жанр тазкира, научно-исторические источники, Мавлоно Саккоки, нисба Саброни/Сабронлик, «Маджолис ун-нафаис», Сайфи Сарои, «Сухайл и Гульдурсун», филологический анализ, методика литературного образования

При изучении биографий представителей классической литературы научные источники выполняют функцию основной фактологической опоры. К ним относятся тазкиры, исторические хроники, рукописные источники, а также современные исследования литературоведения. Через эти источники место рождения писателей, период их жизни, творческая среда, литературная школа и социальное положение раскрываются на основе точных научных доказательств. В частности, биографические сведения, приведённые в тазкирах, а также вступительные и заключительные части рукописных произведений служат важным источником при изучении личности творца. Современные научные исследования создают основу для анализа этих исторических данных, их взаимного сравнения, обогащения новыми фактами и введения в научный оборот.

В духовном развитии каждого народа роль литературного наследия прошлого неопределима. XII–XV века в истории узбекской литературы стали периодом формирования тюркского литературного языка, укрепления норм литературного языка, а также временем, когда личность творца оказалась в центре художественного мышления. При изучении этого процесса необходимо проводить анализ, опираясь не только на художественный текст, но и на историко-биографические источники.

Биография, составленная на основе научных источников, позволяет интерпретировать личность писателя в неразрывной связи с исторической реальностью. В результате студент воспринимает творца не как абстрактный образ, а как реальную историческую личность, сформировавшуюся в конкретных социально-политических и культурных условиях эпохи. Это способствует контекстуальному изучению художественных произведений — не только на уровне текста, но и с учётом причин их создания, идейной направленности и эстетических особенностей. Таким образом, студенты учатся воспринимать литературное наследие более широко, с историко-философской точки зрения.

Кроме того, работа с научными источниками развивает у студентов навыки аналитического мышления. Сравнивая взгляды разных исследователей, обобщая факты и делая выводы, учащиеся учатся вести научное рассуждение. Особенно важное значение для формирования критического мышления имеет сопоставление противоречивых научных мнений об одном и том же творце. Этот процесс укрепляет компетенции студентов в области самостоятельного выражения мнения, обоснования выводов фактами и ведения научной дискуссии.

Например, рассмотрим вопрос: встречался ли Мавляна Саккокий с его святейшимством Навои? Этот вопрос довольно спорный. В двух источниках приводятся разные сведения. Так, в книге Пулатжона Каюмова «Тазкирайи Каюмий¹» (Ташкент, 1998, с. 36) указано, что Навои встречался с Саккокием во время своего пребывания в Самарканде. В том же труде Каюмов приводит мнение Навои из «Маджолис ун-нафос», где говорится, что некоторые стихи Саккокия по смыслу повторяют стихи Лутфия, и оценивает это отрицательно. Если опираться на «Тазкирайи Каюмий», то можно сделать вывод, что они встречались при жизни. Однако внимательный студент, учитывая, что точная дата рождения Саккокия неизвестна, должен рассуждать следующим образом. Саккокий в 810 году хиджры (1407 год по григорианскому календарю) в ночь Кадр написал касыду в честь Халил Султана. Учитывая, что для написания касыды от поэта требуется высокое мастерство, можно предположить, что в то время Саккокию было около 30 лет². Если принять во внимание, что Навои находился в Самарканде в 1465–1469 годах, то Саккокию в это время было бы около 90 лет. Хотя этот аргумент несколько слабый, существует ещё один аспект: Саккокий ничего не написал о трагической гибели Мирзо Улугбека в 1449 году от рук собственного сына. В его диване из 11 касыд 5 посвящены Мирзо Улугбеку (одну из них некоторые исследователи относят к Шахруху Султану), и поэт называет его «...Сулейманом времени», но после смерти Улугбека не написал ни одного бейта. Это с большой вероятностью указывает на то, что поэта уже не было в живых.

Ещё один неясный вопрос в истории узбекской литературы — место рождения Мавляны Саккокия. В этом отношении заслуживает внимания исследование М.Хасановой³. Решение проблемы целесообразно начать с произведения «Фунун ул-балага». В 1993 году известный языковед, доктор филологических наук Эргаш Умаров, находясь в США с лекцией в Университете Индианы (Блумингтон), перед возвращением на родину привёз с собой фотокопии многочисленных материалов по истории узбекской литературы, хранящихся там, в том числе и «Фунун ул-балага». 20 января 1994 года об этом впервые было доложено на учёном совете Института литературы имени Алишера Навои. Совет проявил большой интерес и поручил срочно подготовить уникальную рукопись к изданию. Автором произведения является шейх Ахмад Тарози, который сам был поэтом. Об этом упоминает Захириддин Бабур в своём трактате об арузе «Мухтасар», приводя образцы его творчества.

Теперь вернёмся к проблеме. В своём сочинении «Фунун ул-балага» Ахмад Тарози упоминает поэта Саккокия в общей сложности 7 раз. При этом автор называет его Саккокием, Мавляной Саккокием, Маджма ул-акл Саккокием Сайроний и другими титулами. Рукопись была переписана в 1580 году в Бухаре известным каллиграфом Мир Хусейном ал-Хусайни, известным под именем Мир Куланки. При переписке каллиграф, возможно, допустил ошибку в месте «Маджма ул-акл Саккокий Сайроний». На самом деле должно было быть «Маджма ул-акл Саккокий Саброний». Учитывая, что буквы «син» и «бе» различаются лишь одной точкой, нисба «Саброний» кажется более правдоподобной, поскольку только в этом случае мы можем объяснить слово «Саброний» как «Сабронлик» (родом из Саброна). В топонимических словарях действительно есть местность Сайрон — это село около озера Лахш в Айнском районе Таджикистана, однако этот регион не имеет древней истории. Саброн же — город на севере Туркестана. По словам Махмуда Кашгари, город находился под властью крупного тюркского племени огузов и в X веке считался мощной пограничной крепостью. Авлиё по имени Мир Араб (Абдулла Яманий) также был родом из Сарбона (Саброна).

Таким образом, можно сделать вывод, что Саккокий родился в Саброне, а затем переехал в Самарканд, где достиг творческого совершенства. Основанием для правильности

¹ Каюмов П. Тазкирайи Қайюмий. Т: ЎзРФА Қўлёзмалар институти таҳририй нашриёт бўлими. 1998. 720 б.

² Хасанова М. XV аср туркий шеърятда қасида жанри: филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. — Самарканд, 2018. — 14 с.

³ Хасанова М. Саккокий (Сайронийми? Саброний?) // Шарк юлдузи. — 2011. — № 6. — С. 102.

написания именно «Саброн» служит, как мы уже отмечали выше, анализ дивана Саккокия: в нём содержится 1 хамд, 1 на'т и 11 мадхийных касыд. Из мадхийных касыд одна посвящена Ходже Мухаммаду Парсо, одна — Халил Султану, пять — Мирзо Улугбеку (существует мнение, что одна из них посвящена Шахруху Султану), четыре — Арслон Ходже Тархану. Согласно историческим источникам, Арслон Ходжа Тархан был правителем города Саброн. Следовательно, с большой вероятностью Мавляна Саккокий родился именно в Саброне, а не в Сайроне⁴.

Биография творца — один из основных факторов правильного толкования текста в литературном образовании. Без знания жизни поэта или писателя, эпохи, в которую он жил, и духовной среды невозможно полностью понять идейно-эстетическую сущность его произведений. Поэтому сегодня в процессе литературного образования всё более актуальным становится подход, при котором XII–XV века узбекской литературы изучаются на основе общей картины и исторической основы эпохи.

При изучении литературы этих веков жанр тазкиры служит основным научным источником. Например, Алишер Навои в своём произведении «Маджolis ун-нафоис»⁵ на научной основе анализирует биографии поэтов своего времени. Там содержатся важные сведения о жизни, художественном стиле и месте в литературе таких творцов, как Саккокий, Сайфи Сарои, Атоий, Дурбек и других. Например, об Атоии он пишет: «Мавляна Атоий был из Балха. Он происходил из потомков Исмаила-оты, был дервишем по характеру, добронравным, открытым лицом человеком. В своё время его стихи пользовались большой славой среди говорящих по-тюркски. Вот его матла:

Ул санамким сув яқосинда пари тек ўлтурр,

Гояти нозуклукиндн сув била ютса бўлур...

Мавляна очень просто и плавно писал по-тюркски...» Наряду с тазкирами огромную ценность с точки зрения литературоведения имеют современные научные статьи и трактаты. Место таких научных источников при изучении биографии творца неопределимо. Например, произведение «Сухайл ва Гулдурсун» включено в учебники и программы высших учебных заведений Узбекистана как произведение Сайфи Сарои. Однако старший преподаватель кафедры языков и глобальных исследований Международного университета туризма и культурного наследия «Шёлковый путь», доктор философии (PhD) Самет ОНУР придерживается иного мнения. Учёный на основе филологических данных проверяет, принадлежит ли дастан «Сухайл ва Гулдурсун» творчеству Сайфи Сарои. В своей статье он на основе одного бейта этого краткого маснави исследует вопрос о том, существовало ли в Золотой Орде знание о вращении Земли вокруг Солнца ещё до Коперника. В статье на основе филологических данных ищутся ответы на два вопроса: 1. Можем ли мы на основании этого маснави утверждать, что гелиоцентрическая модель Вселенной была разработана в исламском мире ещё до Коперника? 2. Был ли дастан «Сухайл ва Гулдурсун» написан Сайфи Сарои в XIV веке?⁶

Сухайлни кўрдию, айланди бир дек,

Кунаш гирдинда юрган мисли — ертек. (42)

Некоторые исследователи на основании этого бейта считают, что гелиоцентрическая модель Вселенной была разработана в исламском мире задолго до Коперника. Даже русский археолог Лев Леонидович Галкин опубликовал статью о том, что знание о вращении Земли вокруг Солнца существовало в Золотой Орде значительно раньше Коперника. Основой идеи, выдвинутой Галкиным, также является приведённый выше бейт. Однако сторонники этой теории игнорируют филологические данные, представленные текстом. В бейте, являющемся

⁴ Исраилов Ф. Литературное наследие и поэтическое мастерство Саккокия: диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) по филологическим наукам. — Жиззах, 2024. — 55 с.

⁵ Тюркская тазкира — первое произведение, в котором приводятся краткие сведения о творчестве 459 поэтов, писателей и учёных, живших в XV веке в Хорасане и соседних странах.

⁶ Онур С. Является ли дастан «Сухайл и Гулдурсун» произведением Сайфи Сарои? // «Тюркологические исследования»: международный научный журнал. — 2024. — 3(5). — С. 102–107.

источником претензий, арабское слово *мисл* и тюркское «ер» образуют персидскую конструкцию, к которой добавлен тюркский предлог *тек*. Такая конструкция не встречается ни в «Гулистан бит-туркий», ни в других произведениях того периода, ни в классических произведениях, написанных на языке Навои. Для обоснования своих выводов тюрколог сравнивает произведения «Сухайл ва Гулдурсун» и «Гулистан бит-туркий». Действительно, в «Гулистан бит-туркий» слово *мисл* в значении «подобный, равный» никогда не употреблялось. Аналогичные конструкции впервые появляются в творчестве туркестанских авторов XVIII века. Например, у Боборахима Машраба часто встречаются выражения *мисл-и ментек*, *мисл-и хартек*, *мисл-и оттек*, *мисли Адамтек*. В разделе, посвящённом языковым особенностям текста, видно, что языковые характеристики дастана «Сухайл ва Гулдурсун» значительно отличаются от характеристик «Гулистан бит-туркий». В тексте присутствует множество фонетических, морфологических и лексических особенностей, характерных для более поздних периодов и не встречающихся в «Гулистан бит-туркий». Влияние узбекского диалекта в «Гулистан бит-туркий» проявляется отчётливо:

1. Во 2-м лице повелительно-желательного наклонения в «Гулистан бит-туркий» используются аффиксы {-гыл}, {-кыл} и {-гул} (Karamanlioğlu, 1968: 110). В «Сухайл ва Гулдурсун» помимо {-гыл} присутствует и аффикс {-гин}, ставший общим в современном узбекском литературном языке (Илоҳи асрагин Сайфи Саройинг).

2. В «Гулистан бит-туркий» глаголообразующий аффикс всегда употребляется в форме {-дур-} ~ {-тур-}, а в «Сухайл ва Гулдурсун» — в форме {-дир-} ~ {-тир-}, как в современном узбекском литературном языке.

3. Слово *илинч*, встречающееся в 16-м бейте «Сухайл ва Гулдурсун», не встречается ни в «Гулистан бит-туркий», ни в других мамлюкско-тюркских произведениях. В современном узбекском литературном языке это слово употребляется в значении «надежда».

Дата хиджры 796 (1394 год), указанная в «Сухайл ва Гулдурсун», выглядит искусственно подобранной близко к дате написания «Гулистан бит-туркий» и, скорее всего, была выдумана человеком, написавшим этот текст в конце XIX — начале XX века. Таким образом, на основе филологических данных мы можем с уверенностью утверждать, что дастан «Сухайл ва Гулдурсун» не был написан Сайфи Сарои в XIV веке. Тем не менее этот текст важен как один из первых письменных памятников современного узбекского литературного языка⁷.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Хасанова М. Саккокий (Сайронийми? Саброний?) // Шарк юлдузи. – 2011. – № 6. – С. 102.
2. Хасанова М. XV аср туркий шеъриятида қасида жанри: филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарканд, 2018. – 14 с.
3. Қаюмов П. Тазкирайи Қайюмий. – Ташкент: ЎзР ФА Қўлёзмалар институти таҳририй нашриёт бўлими, 1998. – 720 с.
4. Исраилов Ғ. Саккокий адабий мероси ва поэтик маҳорати: филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Жиззах, 2024. – 55 с.
5. Онур С. Сухайл ва Гулдурсун достони Сайфи Саройи ижодими? // Туркологик тадқиқотлар: халқаро илмий журнал. – 2024. – 3(5). – С. 102–107.

UDK: 821.512.133.09

Туропова Паризод Шавкат кизи
доцент ЖДПУ, ф.ф.ф.д(PhD)
E-mail address: parizodturoпова@jdpu.uz
ORCID 0000-0002-4800-2828

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЛИРИКИ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ ДЖИЗАКА

Аннотация: В данной статье рассматривается взаимосвязь между литературной критикой и литературной средой, а также ее развитие в оазисе Джизак. Анализируются формирование и развитие этой литературной среды, а также создание крупной художественной школы писателей из оазиса Джизак, живших и работавших с начала XX века до наших дней. В результате было установлено, что в стихах писателей, работавших в джизакской литературной среде, создавались образы, описывающие светлое будущее Родины и народа в гармонии с прошлым и настоящим. В их творчестве чувства самоотверженности, патриотизма, гуманизма и искренней любви к стране возводились до уровня эстетических идеалов. Было доказано, что, пережив бурю времени, категория эстетических идеалов претерпела трансформационный процесс.

Ключевые слова: Литературный эстетический идеал, литературная среда, трансформация, литературный активизм, Родина, независимость, жертвенность, патриотизм, гуманизм, изображение чувства любви.

ЖИЗАҚ ӘДЕБИ ОРТАСЫНЫҢ ЛИРИКАСЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аннотация: Бұл мақалада әдеби сын мен әдеби ортаның байланысы, оның Жиззах оазисіндегі дамуы қарастырылады. Осы әдеби ортаның қалыптасуы мен дамуы, сондай-ақ 20 ғасырдың басынан бүгінгі күнге дейін өмір сүріп, қызмет еткен Жизак оазисі жазушыларының ірі көркемдік мектебінің құрылуы талданады. Жизактық әдеби ортада қызмет ететін қаламгерлердің өлеңдерінде Отан мен оның халқының жарқын болашағын өткені мен бүгінімен үндес бейнелейтін образдар жасалғаны анықталды. Олардың шығармашылығында жанқиярлық, ұлтжандылық, адамгершілік, елге деген шынайы сүйіспеншілік сезімдері эстетикалық мұрат деңгейіне көтерілді. Заманның дауылды дауындарынан төтеп бере отырып, эстетикалық идеалдар категориясының өзгеріске ұшырағаны көрсетілді.

Түйін сөздер: Әдеби эстетикалық идеал, әдеби орта, түрлену, әдеби белсенділік, Отан, тәуелсіздік, құрбандық, патриоттық, адамгершілік, махаббат сезімін бейнелеу.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LYRIC POETRY IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF JIZZAKH

Abstract: This article examines the relationship between literary criticism and the literary milieu, as well as its development in the Jizzakh oasis. It analyzes the formation and development of this literary milieu, as well as the creation of a major artistic school of writers from the Jizzakh oasis, who lived and worked from the early 20th century to the present day. As a result, it was established that the poems of writers working in the Jizzakh literary community created images that depicted a bright future for the Motherland and its people in harmony with the past and present. In their work, feelings of selflessness, patriotism, humanism, and sincere love for the country were elevated to the level of aesthetic ideals. It was proven that, having weathered the storms of time, the category of aesthetic ideals has undergone a transformation.

Key words: Literary aesthetic ideal, literary environment, transformation, literary activism, Motherland, independence, sacrifice, patriotism, humanism, depiction of the feeling of love

Литературно-эстетический идеал связан с каждым периодом человеческого общества, отражает позицию каждого автора, каждой нации, и не может быть эталоном для другого периода. Однако, проблема эстетического идеала является важной проблемой для литературных произведений всех периодов. Можно сказать, что, поскольку литературно-эстетический идеал важен для литературы всех периодов, идеалы определенного периода будут изменены в нескольких вариациях и аспектах, таких как их внешний вид, характер, все это способствует привело к процессу трансформации в литературе. Эта ситуация отражена и в произведениях представителей литературной среды Джизака.

С целью проанализировать эффективность творческих поисков в новую эпоху, в частности, вдохновляющих идей Независимости в литературной среде Джизака, обратимся к творчеству известного художника слово, члена Союза писателей Республики Ибрагима Дониша:

*Меҳрсиз қариндошдан меҳрли таниш яхши,
Улфатинг соз бўлса гар ёқимли хониш яхши.
Ҳаром йўлга бошловчи, юрагингни зашловчи,
Алдоқчи “яқин”лардан вақтида тонини яхши [1;65].*

В этом стихотворение Ибрагим Дониш подчеркивает положительные качества лирического героя. Для создания литературно-эстетического идеала, ему также удастся своими поэтическими стихами ответить на вопрос, каким должен быть образ его идеала через отрицательные качества современников.

*Ўзгалар юртидан бойлик излаган,
Ором билмай куну тун гиз–гизлаган
Азобларга дуч келгач йиглаб бўзлаган,
Дарбадарлар, сизга раҳмим келади.*

Действительно, период Независимости открыл широкие возможности узбекским поэтам для воплощения своих идей, литературных и эстетических идеалов. Такие положительные тенденции можно увидеть в творчестве другого представителя литературной среды, члена Союза писателей Шахло Ахроровой.

Стихи поэтессы о Родине, Независимости, ее укреплении и признании мы классифицировали следующим образом: **молитва, обращение, описание**. «Молитва» - мольба происходит в форме «мольбы[2;180] к Богу». Мы видим много образцов этого жанра в произведениях представителей нашей классической литературы. В частности, такие молитвы есть в навоийском эпосе «Хамса». Молитвенная часть эпоса «Фарход и Ширин» заканчивается следующими бейтами:

*Кетур илгимга доғи жоми тавфиқ,
Етур кўнглумга доғи роҳи таҳқиқ.
Сўзум роҳин қилиб равшан сафодин,
Шафоат жоми еткур Мустафодин[3;13].*

Стихи в форме обращений и призыва составляют значительную часть стихотворений Ш. Ахроровой выражающие литературные и эстетические идеалы, связанных с Независимостью. В них поэт призывает читателя любить Родину, понять и оценить Независимость. Она показывает, каким должен быть его литературно-эстетический идеал. Стихотворение поэтессы «Ватан шулмасми?» может быть ярким примером этому. Стихотворение «Ватанни севсанг» также имеет уникальную композицию. Стихотворение представляет собой четверостишие из пяти частей, начинающееся строкой «Ватанни севсанг, жонинг билан сев». Таким образом в нем поэт раскрывает различные аспекты литературно-эстетического идеала истинного патриота:

*Ватанни севсанг, жонинг билан сев,
Не–ки жон, ҳар нафас–онинг билан сев.
Энг гўзал санолар, сўзлардан олдин,
Тоза қалб, тоза иймонинг билан сев!*

Если мы обратимся к истории поэзии, то заметим, что литераторы всегда опирались на духовное наследие, созданное до того времени, они постоянно, отредактировали свои тексты и «открыли» секреты своего поэтического мастерства, творчески продолжая передовые литературные традиции классиков. Это означает, что наследие классической поэзии отражается в возрождении этих традиций, в представлении их любителям поэзии в соответствии с условиями новой эпохи. Литературные, художественные и исторические источники свидетельствуют о том, что нет поэта или поэтессы, на которую бы не повлияло или не вдохновило бы творчество Алишера Навои. В частности, к числу поэтов, унаследовавших живые и прекрасные традиции Навои, вошли представители Джизакского оазиса. В частности, «Мы видим продолжение великих навоийских традиций в творчестве Махмура Коризи, Муаззамхана, Убайдуллы Аламкаша ...»[4;21].

В частности, если мы обратимся к творчестве Зухры Мамадалиевой, то мы увидим, что ее сердце было наполнено художественными и поэтическими изображениями религиозных, мистических, философских и социальных проблем в газелях Алишера Навои, и, как в следствие, ее чувствами были выражены душераздирающими строками:

*Навоий дилимга навое айламиш,
Сатрлар сеҳрида садое айламиш.
Май қуйиб берибон синган сафолга,
Харобот қўнғлимни биное айламиш*[5;14], –

Если мы глубоко проникаемся в поэзию поэтессы, то увидим, что её творчество, как и у многих других поэтов, находилось под непосредственным влиянием газелей Навои. Философия и символизм Навои определяют уникальность творчества поэта. Также в лирике поэтессы преобладает жизненная философия, переживания души, волнения сердца. В своих стихах поэтесса упоминает героев произведений Навои.

*Сўнгра майл этди дил харобат сориға,
Баҳром майл этгандай Дилором ёриға.
Интилди, излади, устади, етмади
Мажнуни бенаво Лайли дийдорига.*

Приемы поэтического изображения, применяемые поэтессой, направлены главным образом на то, чтобы изобразить внутренние чувства, душевное состояние лирического героя, переживания любви, как будто неисчерпаемые мгновения мечтательной жизни, раскрыть в целом субъективную жизнь человека, его характерные картины. В частности, в стихотворении «СОҒИНЧ ёхуд» можно увидеть особенности философских и символических отражений мысли и чувства героя. В лирике поэтессы наряду с жизненностью содержания, народностью мы встречаем беглость и игривость ритма, живость художественной интерпретации:

*Бу майҳона аро кирдиму, энди,
Қолсам ўлдирарлар, қолмасам, ўлам.
Соқий май тутодир биллур қадахда,
Олсам–ўлдирарлар, олмасам – ўлам* [5;22]

Из приведенных строк ясно, что лирический герой должен неожиданно что-то отрицать и что-то признать. В этом конфликт эмоций. Если подходить к содержанию стихотворения логически, осознаем, что когда человек оживает, хочет он того или нет, мир вращается вокруг него, и мир подобен «ночь с днем», «зима» с летом». Напротив, лирический герой поэта черпает силу из любви, живительного вина, которое может противостоять людям, чьи сердца темны, как ночь, и холодны, как зима.

С нашей точки зрения, в любом стихотворении слово выражает несколько значений, исходящих от мысли и чувства, которые оно хочет отразить. Также в этом стихотворении возможны различные подходы к восприятию именно той образной сущности слова, которую использовал поэт. На наш взгляд, такое состояние лирического героя поэт, входящего в мир поэзии-это тоже душевное страдание для творца, оно душит его, мучает, убивает. Непризнание этого, отрицание самого себя, отречение от мира поэзии-тоже смерть для него.

В то время как «тихий» – это творческое вдохновение, «майхона» – это любовь к творчеству, романтика. Наслаждаясь красотой этого творческого пути в «хрустальной чаше», пытки, перенапряжения в творческом процессе приближают поэтессу к смерти. Но отказаться это – неминуемо убьет её. В своих стихах поэтесса пытается прояснить эволюционные ритмы, происходящие в сердце лирического героя, философскую сущность её душевных мучений. Стихотворение манит красивыми иллюзиями, сочным тоном, таинственной чудодейственной болью. Мы думаем, что сильная боль в стихах поэтессы, склонность к божественной беседе, яркое выражение внутренних переживаний в народном тоне – факторы, обеспечивающие действенность стихотворения:

*Васфингни эшитиб, мастона бўлдим,
Дунёда дунёдан бегона бўлдим.
Кўйингда биринчи қадамни кўйиб,
Ориф бўлай девдим, мастона бўлдим [5;57].*

Как и во всех литературных кругах, вдохновляли традиции и наследие Навои Муаззамхана, Убайдуллы Аламкаша, Джурахона Махзуни, представителей литературной среды Джизака. Они отражены и в творчестве поэтессы периода независимости Зухры Мамадалиевой. Можно считать, что своими творениями они показали, что они достойные продолжатели творчества Навои.

Детский поэт Ибрагим Дониш является автором книг “Помидор нега кизил?”, “Дилоромнинг кўшиғи”, “Чароғон юлдузлар”, “Тушдаги саргузашт”, “Ҳандалак”, “Меҳнатдан топилган бахт”, “Етимнинг бахти”, дастаны “Чўл фарзанди”, “Кўштерак афсонаси”, “Алпомишнинг тўйи”, “Ҳаёт китоби”, баллады “Маҳаллам ва маҳалладошларим”, **повесть** “Ўчмас хотиралар”, и создавший драмы “Кўшнилар можароси”, “Номус курбони”, “Эл Саодати”.

*Дунёда ҳеч ўлмай десанг,
Қолдир юртда яши ном.
Авлодларинг эслар шунда,
Эъзозлар сени мудом! [6;63]–*

Поэт, воспевавший этих строк применяет и сам в своей жизни. Оставил большое творческое наследие узбекской литературе, и литературной среде Джизака. Когда обращаемся к стихам поэта, мы видим, что стихи посвященные детской поэзии просты и искренни. Поэт уникально интерпретирует образ Родины через эстетический подход к пейзажам Родины. Лирическая героиня поэта добра, душевна как и Родина. Поэт указывает детям, что для этого нужна человеческая свобода и вольность души. Иными словами, он с гордостью заявляет, что наличие символа птицы Хумо в национальном гербе является тому подтверждением:

*Тамғамизнинг ўртасида,
Хумо қуши – бахтимиз.
Келажакда фанлар сирин,
Очмоқ бизнинг аҳдимиз [6;13].*

Поэтесса Зулфия Буриева вместе предшественников литературной среды также руководствуется принципами национальной идентичности, уважения к Родине, уважению национальных традиций и прославления национальных чувств:

*Чидасанг кўнгилнинг оғриқларига,
Ситамкор кунларнинг зўрликларига,
Ғарқ бўлсанг пешонанг шўрликларига
Юрагинг дош берса хўрликларига,
– Айт, қандай Шоирсан,
Қандай Шоирсан?! [7;4].*

Действительно, поэтесса, как представитель народа, воспеваает горести, чаяния и мечты своего народа. В этом стихотворении называет она боли советской эпохи – болями сердца. Жестокость тех угнетающих дней, бедственное положение людей, унижение нации, горечь

её судьбы, терпение этих унижений человеческим сердцем. И при этом чтобы завоевать любовь, поэтесса глубоко осознала высокий эстетический идеал художника, необходимость его вхождения в жизнь народа, что отражено в её стихах.

Как отмечал литературовед И.Гафуров: «Боль творца, и особенно лирического поэта, - это особая, личная боль, выходящая за пределы узкого круга. Создатель также выражает боль других через свою собственную боль. Он - человек, который превратил чужую боль в свою собственную боль, у которого более развито чувство сострадания к генералу, чем у других, и который своим искусством, своим животворным, исцеляющим словом призван облегчить человеческую боль, а потому прекрасно осознает свою огромную ответственность. Проблемы в этом мире возникают из-за противоречивостей. Это результат противоречий. Стих отражает резкий драматизм противоречий. А драматическое натяжение – это определение проблемы в стихотворении»[8;124]. Стихотворение “Отамнинг ўйлари” яркий пример этому:

*Эс таниб улгурмай инқилоб дедим,
Палончи босмачи, палончи қизил!
Букун—чи, қайтадан хаёлга толдим?!
Ким ўзи “босмачи”, ким ўзи “қизил”?!..
Авлодим сизинган олтин қошона,
Билсамки, омонат, усти ялтироқ[9;20].*

Поэтесса выражает душевную боль отца при риторическом обращении. Он напомнил, что наш соотечественник был вдохновлен певцом-революционером. Он выражает сожаление по поводу того, что настоящие сыновья и преданные патриоты нашей страны были уничтожены под видом угнетателей, а захватчики, вторгшиеся в нашу страну, были представлены как красные (красногвардейцы). Лирический герой стихотворения признается, что её отец, как человек вчерашнего дня, прожил свою жизнь, веря в лежачую, в лживую политику. В этом стихотворении поэтесса раскрывает свою душевную боль.

Делая вывод, в стихотворениях представителей Джизакской литературной среды звучат любовь к Родине, национальной независимости в своеобразном стиле. Поэты представляют суверенитет нашей страны со своеобразным почтением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дониш Иброҳим. Ҳаёт китоби. Достон ва шеърлар. –Жиззах: 1998.
2. Навоий асарлари учун қисқача лугат. –Ташкент.: Фан, 1993.
3. Навоий Алишер. Фарҳод ва Ширин. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 8-жилд. –Фан, 1991.
4. Сувонқулов И. Сайдалиева Н. Шоира Муаззамхон. –Жиззах: Сангзор, 2010.
5. Мамадалиева З. Дунёлар мовийранг... –Ташкент.: Tamaddun, 2017.
6. Дониш Иброҳим. Ҳаёт китоби. –Жиззах: Жиззах вилояти матбуот бошқармаси қошидаги ноширлик–муҳаррирлик бўлими, 1998.
7. Бўриева З. Еттинчи осмон. –Ташкент.: Янги аср авлоди, 2001
8. Гафуров И. Лириканинг юраги. –Ташкент.: Адабиёт ва санъат, 1984.
9. Бўриева З. Умид чечаги. – Жиззах: 1992.
10. Туропова П. Литературная среда Джизаха: искусство и мастерство — Ташкент.: VNESHINVESTPROM, 2023

ӘОЖ:378.147:159.955

Абдрахманова Ш. Р.

2-курс магистранты

Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті.

Токкулинова Г. К.,

Педагогика ғылымдарының кандидаты

Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНДЕ КӘСІБИ РЕФЛЕКСИЯНЫ ДАМУ

Аңдатпа. Мақалада жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде болашақ педагогтардың кәсіби рефлексивтік құзыреттіліктерін қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылған.

Тірек сөздер: рефлексия, педагог, құзыреттілік, педагогикалық қызмет, кәсіби ойлау, оқу қызметі, нәтижелілік.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL REFLECTION IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Abstract: The article examines the features of the formation of professional reflective competencies of future teachers in the system of higher pedagogical education

Keywords: reflection, educator, competence, pedagogy, professional thinking, learning activities, performance

Рефлексиясыз педагогикалық әрекеттің бағытын және нәтижесін – оқушының дамуын түсіну мүмкін емес. Рефлексия педагогикалық әрекетпен ішкі түрде байланысты, оның бағдарын, мағыналылығын және жауапкершілік аймағын айқындайды. Педагог құзыреттілігінің рефлексивтік құрамдас бөлігі – болашақ педагогтың кәсіби даярлығының күтілетін нәтижесі болып табылады [1].

Педагог қызметіндегі рефлексия үдерісі оның студенттермен тікелей өзара әрекеттесуінде де, педагогикалық қызметті жобалау жағдайында да, сондай-ақ өзін-өзі бағалау үдерісінде де көрініс табады. Сонымен қатар болашақ мұғалімнің кәсіби рефлексивтік ұстанымын қалыптастыру педагогикалық тәжірибе барысында келесі схема бойынша жүзеге асырылады: «Мен және басқалар», «Мен-Мен» және «Мен-позиция», ал ұсынылатын іс-шаралардың күрделілігі әрбір кезең сайын арта түседі [2].

Кәсіби рефлексивтік құзыреттіліктерді қалыптастыру тұлғаның сыртқы және ішкі бақылау локустарына негізделеді. Педагогикалық рефлексияға қабілеттілік кейбір жеке және психологиялық ерекшеліктермен байланысты, олар жеке факторлар арқылы көрінеді. Олардың ішінде интроверттік психология типіне (өнерге, теорияға, өмір сезіміне терең қызығушылық, ішкі өмірдің қарқынды болуы), софистикалық психика типіне (өзін-өзі бағалауға бейімділік, өзін және басқаларды тануға ұмтылыс) және радикалды психика типіне (эксперименттер мен инновацияларға бейімділік) ерекше назар аударылады.

Алайда кәсіби ойлауды дамытудың негізгі факторларының бірі – оқушының практикалық тәжірибесін аналитикалық тұрғыда түсінумен байланысты арнайы ұйымдастырылған оқу жағдайлары болып табылады. Болашақ мұғалімнің рефлексивтік қабілеттерін дамыту әдістемелік тәсілдер мен оқыту формаларының кешені арқылы жүзеге асырылады, олардың ішінде ең кең таралғандары – өз әрекеттерін бақылауды қолдауға арналған бағдарламалар.

Кәсіби рефлексияның дамуы оқу-кәсіби қызметтен тыс мүмкін емес. Мұғалім кәсібіндегі рефлексияның орны мен мәні туралы ғылыми (академиялық) түсінік жоғары оқу

орнындағы нақты оқу үдерісінде тексеріледі. Осыған байланысты оқытушының кәсіби бағдарламаға енгізілген білім беру нәтижелерін қалыптастыру тәжірибесі студенттерге оқу жоспарын жобалау және мақсаттарға жету құралдарын таңдау кезеңінде де, оқу жұмысының жоспарларын жүзеге асыру және оның нәтижелілігін анықтау барысында да түсінікті болуы тиіс [3].

Педагогтарды жоғары оқу орнында оқыту тәжірибесінде рефлексияны қалыптастыру үшін көбінесе «рефлексивтік ойлау» арнайы әдістемелері қолданылады, соның ішінде эссе түрінде. Мұндай тәсілдің тиімділігі студенттердің рефлексиясын белсендіруге арналған сұрақтардың мазмұнына және оның нәтижелерімен жұмыс істеу тәсілдеріне байланысты.

Студенттердің кәсіби білім беру бағдарламасын меңгеруінің табыстылығы олардың алдыңғы білімдерімен, сенімдерімен және ұстанымдарымен анықталады. Сондықтан кәсіби оқыту тәжірибесіне студенттің бұрынғы оқу тәжірибесінің негіздеріне жүгінуін талап ететін форматтарды енгізу орынды. Бастапқы педагогикалық түсініктерді педагогикалық ұғымдарға айналдыру оқытушының білім беру жұмысының мақсаттарының бірі болуы тиіс [4]. > Aiman Karimsakova: Бейнематериалдармен жұмыс істеу әдістемесі мұғалім немесе студент «оқиға ағымынан шығу», жағдайдың себептері туралы гипотеза құру және белгілі бір әрекет жасау туралы шешім қабылдау қажеттілігі туындайтын жағдайды көрсетуді қамтуы тиіс. Топтық жұмыс жағдайында ықтимал шешімдер талқыланып, бағаланады.

Бейне үзінділермен жұмыс істеу жағдайындағы рефлексия студенттердің мамандық туралы әртүрлі білімге, соның ішінде мектептегі жеке оқу тәжірибесіне жүгінуін білдіреді. Сондықтан оқытушы үшін студенттер ұсынған шешімдер маңызды болғанымен, пікірталасқа қатысушылардың дәлелдері де кем емес маңызды, өйткені олар қалыптасып келе жатқан кәсіби-педагогикалық сананың бағыттарын және ұстанымдарын анықтауға мүмкіндік береді [5].

Дәлелдерді тіркеу және оларды нақтылау – арнайы ұйымдастырылған оқу-кәсіби жағдайда шешілуі тиіс дербес міндет. Студенттердің бастапқы педагогикалық түсініктерін педагогикалық ұғымдарға трансформациялау міндетін шешу оқытушыдан арнайы құзыреттіліктерді талап етеді.

Педагогикалық мамандық студенттерінде кәсіби рефлексияны дамыту үшін келесілер ұсынылады [6]:

- оқу сабақтарында қолайлы эмоционалдық атмосфера құру. Оқу үдерісін ұйымдастыру студенттердің мотивация деңгейін арттыруға және оқу материалын меңгеруде де, тұлғааралық қарым-қатынаста да табыс жағдайларын жасауға ықпал етуі тиіс;

- білім алушыларды рефлексивтік позицияға шығаруға бағытталған дидактикалық тәсілдер жүйесін қолдану. Мысалы, болашақ педагогтарға өздерін оқу қызметінің субъектісі ретінде түсінуге көмектесетін рефлексивтік сауалнама;

- білім беру үдерісінде болашақ педагогтардың кәсіби рефлексиясын дамытуға және олардың оқыту сапасын арттыруға ықпал ететін рефлексивтік педагогикалық технологияларды қолдану.

Педагогикалық мамандық студенттерінде кәсіби рефлексияның әртүрлі түрлерін дамытуға көмектесетін кейбір әдістер [7]:

- интеллектуалдық рефлексияны дамыту үшін оқу үдерісіне студенттердің оқу-тәрбие міндеттерін шешуге бағытталған ойлау әрекеттерінің ерекшеліктерін бақылау-бағалау және сыни тұрғыдан талдауға арналған тапсырмаларды енгізу;

- коммуникативтік рефлексияны дамыту үшін білім беру үдерісіне топтық пікірталастарды, рөлдік ойындарды, моральдық таңдау жағдайларын талдауды және коммуникативтік қабілеттерді дамыту тренингтерін енгізу;

- кооперативтік рефлексияны дамыту үшін оқу үдерісіне топтық бірлікті қалыптастыруға арналған тапсырмаларды, ұжымдық жобаларды орындауды, кейіннен топтық және жеке талдау жүргізуді және бірлескен қызметтің басқа да түрлерін енгізу.

Сондай-ақ кәсіби рефлексия дағдыларын қалыптастыру үшін әлеуметтік-психологиялық тренингтердің, топтық пікірталастардың, рөлдік ойындардың әртүрлі формалары мен түрлерін қолдануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Васильева, А.В. К вопросу изучения личностного потенциала, его структуры и роли / А.В. Васильева // Человек и образование. – 2016. • № 2(47). - С. 128-133.
2. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. — М.: Изд. «Институт психологии РАН», 2004. - 257 с.
3. Рыжкова, Е.А. Развитие умений педагогической рефлексии у студентов педагогического колледжа / Е.А. Рыжкова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета – 2007. – № 4. – С.121-124.
4. Борисова Л. Н. Рефлексивные технологии как основа совершенствования профессиональной подготовки педагогических кадров // Педагогика и психология высшей школы: современное состояние и перспективы развития. М.: МосГУ, 2014. С. 97-102.
5. Мельникова Л. А. Рефлексивное управление качеством образования как фактор развития образовательного учреждения // Образование. Наука. Инновации: Южное измерение. Ростов-на-Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2012. № 4 (24). С. 15-
6. Медведев А. М., Жуланова И. В., Мысина Т. Ю. Педагогическая рефлексия – два контекста: опыт, интроспекция и самосознание или персонализация и деятельность. Часть 2 // Мир науки. Педагогика и психология. – 2020. – Т. 8, № 3. – URL: <https://mir-nauki.com/PDF/02PSMN420.pdf> (дата обращения: 16.07.2025).
7. Ушакова Е. Г. К проблеме рефлексии у педагогов // Вестник МГПУ. Серия: Педагогика и психология. – 2020. – № 2 (52). – С. 38–45.

УДК 378.14

Аманова М.Ш., Бояринцева Е.Е., Калиакбарова А.Б.

студенты 3-го курса КазНацЖенПУ

Рысбекова Р.М.

научный руководитель, к.п.н., ст.преподаватель

,КазНацЖенПУ

Алматы, Казахстан,

e-mail: boyarintseva03@bk.ru

НЕЗАВИСИМЫЙ КАЗАХСТАН И ЕГО РОЛЬ В МУЗЫКАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ СОВРЕМЕННЫХ УЧАЩИХСЯ В НОВОМ НАПРАВЛЕНИИ

Аннотация. В статье представлен историко-педагогический анализ совершенствования методических пособий по методике преподавания музыки в эпоху суверенного Казахстана. Продемонстрированы основные этапы трансформации содержания учебных пособий по музыкальному образованию, необходимость коренных изменений для синтеза национального музыкального наследия и инновационных форм обучения. Сделан вывод о вкладе учебных руководств в модернизацию системы подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: культура, национально ориентированная политика, система образования, история, воспитание, методика преподавания музыки, музыкальное образование, педагог-музыкант, программа, пособие, урок музыки

INDEPENDENT KAZAKHSTAN AND ITS ROLE IN THE MUSICAL EDUCATION OF MODERN STUDENTS IN A NEW DIRECTION

Abstract. This article provides a historical and pedagogical analysis of the evolution of methodological guides on music teaching methodology in the period of sovereign Kazakhstan. It highlights the major stages in the transformation of music education textbooks and methodological resources, emphasizing the need for fundamental changes aimed at integrating the national musical heritage with innovative teaching approaches. The study concludes that these educational resources have played a substantial role in the modernization of teacher training and in enhancing the professional preparation of future music educators.

Keywords: culture, nationally oriented policy, education system, history, education, music teaching methodology, music education, music educator, curriculum, methodological guide, music lesson

Музыка – это духовное отражение культуры народа, которая имеет значительную роль в становлении личности, взглядах и ценностях нации. Музыкальное образование сохраняет не только традиции, но и культурное наследие народа. Подготовка учителей музыки, в свою очередь, выступает механизмом воспитания интереса к культуре, формирования музыкального мышления, который служит сохранению культурной идентичности нации.

Благодаря обретению независимости Республики Казахстан образовательная система страны получила возможность активно реформироваться. В состоявшихся условиях появилась возможность разработки методических пособий, материалов и т.д. основанных на национально ориентированной политике. Данная работа содержит преемственность развития методической подготовки учителей музыки в эпоху независимости страны, когда учитель принимает роль проводника для подрастающих граждан. Учитель, как факел в кромешной тьме, освещает путь, состоящий не только из национальной культуры, но и сохраняющий частички мирового образования.

Система образования в суверенном Казахстане предопределена историей, сложившейся в советский период и во многом предопределившей развитие музыкальной образовательной модели. Научные основы педагогики начали закладываться с работ таких ученых, как Борис Михайлович Теплов. Фундаментальным классическим учебным пособием считается работа “Психология музыкальных способностей” (1947), где была выделена структура музыкальности и опровержение музыкальности как об исключительно врожденном даре. [1] Также Надежда Львовна Гродзенская, в свою очередь внесшая вклад в переход от пассивного слушания к активному восприятию. Основная идея её методического подхода – триединство деятельности: слушание, исполнение и анализ – три компонента восприятия музыки, которые не должны быть изолированы. [2] Валентина Николаевна Шацкая в книге “Эстетическое воспитание в школе” (1954 г.) обосновала, что цель урока школьных уроков не в подготовке профессиональных музыкантов, а в воспитании человека с высокими моральными идеалами. [3] Основой школьного музыкального образования в СССР стала деятельность Дмитрия Борисовича Кабалевского. [4] Чья программа по музыке действовала вплоть до 1990-х годов. В период обретения независимости родилась необходимость коренных изменений. Группа педагогов под руководством Бакытжана Гизатова, первого доктора искусствоведения в республике, не просто перевела программу Кабалевского, а провела этнопедагогическую адаптацию. [5] Их программа и методические рекомендации издавались и дорабатывались в 1980-х и 1990-х годах. Авторы наполнили её национальным контентом, изучение музыки началось с казахского фольклора и кюев. Восприятие музыки стало более образным и понятным для местных школьников. Благодаря работе Раушан Джерлималиевой и Гульнар Карамолдаевой, методика получила современное научное обоснование, объединив классическую систему восприятия музыки с уникальным культурным кодом Казахстана.

Переломным этапом в становлении системы музыкального образования суверенного Казахстана стали 1990-2000-е годы. Период обретения независимости ознаменовался глубокой трансформацией содержания, форм и методов подготовки учителей музыки. На фоне роста национального самосознания и отказа от унифицированных советских стандартов возникла потребность в создании методических систем, сочетающих фольклорное наследие с современными подходами к преподаванию. Именно в это десятилетие были заложены основы модели методической подготовки, определившей вектор развития школьного музыкального воспитания на годы вперед.

Ключевым достижением периода стала разработка альтернативных национальных программ. Труды Балтабаева М.Х. («Елім-ай») и Райымбергенова А. («Мурагер») предложили принципиально новую философию музыкального образования, ориентированную на формирование духовной культуры школьников через погружение в национальные традиции. Программа «Елім-ай» выстроила тематическое обучение с 1 по 4 классы – от образов Родины («Сары-Арка») через героину («Тулпар») к философскому осмыслению жизни («Акку»). Уроки приобрели многогранный характер: помимо пения и слушания, ученики осваивали игру на домбре, народные танцы и искусство орнамента. Программа выходила за рамки уроков музыки, предполагая изучение смежных видов искусства, что нашло отражение в учебнике «Асем саз» для первых классов. Программа «Мурагер» акцентировала практическое овладение инструментальным искусством через уникальный устный безнотный метод обучения игре на домбре. Изучение музыки неразрывно связывалось с легендами и прикладным творчеством – от рисования простейших элементов орнамента в первом классе до создания сложных композиций в четвертом.

Успешная реализация программ требовала пересмотра системы методической подготовки самого учителя. Работа Айдарбековой Л. «Методика музыкального воспитания в Казахстане» (1998 г.) стала важной вехой в осмыслении национальных особенностей музыкально-педагогического процесса. [6] Автор впервые ввела в научный оборот педагогическое наследие акынов, жырши и күйши, предложив конкретный методический прием – предваряющее исполнение кюя рассказом об авторе и истории создания произведения для формирования эмоционального настроения учащихся. Автор обосновала необходимость возрастного подхода с обязательным привлечением врача-фонистора, что стало ответом на проблему форсирования детских голосов. Айдарбекова Л. также разработала четкую историко-методическую периодизацию (от открытия школы ханом Джангиром в 1841 г. до критики «количественного подхода» 1950–1970-х гг.), дающую учителю ориентиры для анализа текущих проблем. Кроме того, в работе обосновано приоритетное положение национального репертуара как содержательной основы школьного музыкального воспитания и предложения конкретных путей развития вокально-хоровых навыков и музыкальных способностей детей с опорой на этнокультурный контекст.

Параллельно Джердималиева Р.Р. в труде «Методическая подготовка учителя музыки» (1997 г.) представила целостную концепцию формирования педагога-музыканта нового типа. [7] В своей работе «Методическая подготовка учителя музыки» (1997 г.) она на основе проведенного анкетирования в шести регионах республики впервые выявила и диагностировала системную проблему: у будущих специалистов практически отсутствуют знания и умения для творческого решения методических задач, а молодые учителя слабо оперируют методами реализации учебно-воспитательной работы. Автор обосновала ключевое понятие «методическая самостоятельность» как качество личности, сочетающее логическое мышление (способность анализировать и критически оценивать методы) и творческую деятельность (умение варьировать приемы и переносить знания в новые условия). Джердималиева Р. разработала трехуровневую структуру профессиональных умений (общие, специальные и частные) и выделила две формы методической подготовки – опосредованную (через все вузовские дисциплины) и непосредственную (профильная методика и практика). Практическим воплощением ее концепции стало внедрение в 1990 году в Казахском женском педагогическом институте (в настоящее время – Казахский

национальный женский педагогический университет) авторского спецкурса «Основы методической подготовки учителя музыки» (36 часов), направленного на формирование интеллектуально-творческого мышления студентов через единство познавательного, содержательного и операционального компонентов. Кроме того, Джердималиева предложила трансформацию традиционных форм обучения: лекции, строящиеся по законам драматургии с активным диалогом, и семинары-практикумы как творческие лаборатории в формах диспута, ролевой игры или конференции. Таким образом, если Айдарбекова Л. создала этнодидактическую базу (ответ на вопрос «на каком материале работать»), то Джердималиева разработала процессуально-деятельностную основу подготовки (ответ на вопрос «как сформировать учителя, способного к этой работе»), предвосхитив современные компетентностные подходы в музыкальной педагогике.

В современной системе музыкального образования важное значение имеют учебные пособия, раскрывающие методические, теоретические и практические аспекты подготовки будущего учителя музыки. Особый интерес представляют труды Жакаевой С.А. (2019 г.), Кажимовой К.Р. (2020 г.), Султановой Н.К. (2011 г.) и Кульмановой Ш.Б. (2025 г.), которые в совокупности формируют целостное представление о данной области. Следует отметить, что данные учебные пособия разработаны в контексте казахстанской системы образования и преимущественно представлены на казахском языке. [8,9,10,11] Это способствует не только профессиональной подготовке будущих специалистов, но и сохранению национальной культуры, традиций и музыкального наследия. Кроме того, использование родного языка в обучении повышает доступность и эффективность усвоения учебного материала.

Жакаева С.А. «Музыка пәнін оқыту әдістемесі» (Қостанай, 2019 г.) – это учебное пособие посвящено методике преподавания музыки в школе. Оно готовит будущих учителей к тому, как правильно обучать детей музыке и развивать их музыкальную культуру. Главная идея – музыка рассматривается не просто как предмет, а как средство воспитания личности, эмоций и общей культуры учащихся. [8] В пособии есть 6 основных разделов:

1. Сущность предмета – где раскрывается понятие методика преподавания музыки, определяются основные цели и подчеркивается роль музыки в современном образовании.
2. Деятельность учащихся на уроке музыки – рассматриваются основные виды работ на уроке музыки: пение, слушание музыки, музыкально-ритмические движения.
3. Роль учителя музыки – личность учителя сильно влияет на интерес детей к музыке.
4. Методы обучения музыке – рассказывается о общепедагогических методах (объяснение, показ, практика) и специальных музыкальных методах (слушание, анализ, исполнение).
5. Внеурочная музыкальная деятельность – помимо основных уроков музыки, также повышает интерес и творческие способности школьные концерты, кружки, конкурсы.
6. Практическая подготовка учителя – планирование уроков, организация учебного процесса и развитие музыкальных способностей учеников.

Основной посыл пособия заключается в том, что музыкальное образование представляет собой систему, направленную на развитие творческого мышления, формирование эстетического вкуса и воспитание личности через искусство. Кроме того, оно ориентировано на подготовку будущего специалиста к осуществлению индивидуального подхода в обучении.

Султанова Н.К. «Музыкалық білім берудің тарихы мен теориясы» (Семей, 2011 г.), главной идеей данного пособия является показать, как развивалось музыкальное образование в разные эпохи, какие существуют теоретические основы обучения музыка, а также, как применять эти знания в работе. Учебник посвящен истории и теоретическим основам музыкального образования. [9] Структура пособия представлена 6 разделами, охватывающими основные направления музыкального образования: историческое развитие, теоретические основы и профессиональную подготовку педагога:

1. Музыкальное образование как историческое явление. Рассматривается развитие музыкального воспитания с древности до современности. Проводится анализ отечественного и зарубежного опыта.

2. Музыка как социальное и культурное явление. Автор раскрывает тему формирования личности через влияние музыки.

3. История музыкального образования в Казахстане. Традиционное обучение (через народную культуру, устную передачу)

4. Теория музыкального образования. Рассматриваются основы музыкальной педагогики и связь музыки с другими науками (педагогика, психология)

5. Цели и задачи музыкального образования.

6. Подготовка будущего учителя музыки.

Этот учебник изучает развитие музыкального образования и его теорию, объясняет, как формировалась система обучения музыке и какие принципы лежат в её основе.

Кульманова Ш.Б. «Подготовка будущих учителей музыки» (2025 г.), главным акцентом в данной книге является использования современных технологий, а также, развитие личности учителя как творческого специалиста. [10] Пособие содержит:

1. Цели и задачи подготовки учителя музыки. Подготовка конкурентоспособного специалиста. Формирование педагогических и музыкальных навыков. Самым важным является осознание социальной роли профессии.

2. Теоретические основы подготовка. Раздел включает понятие музыкально-педагогического образования. Объясняет связь с педагогикой, психологией и искусством

3. Профессиональная деятельность учителя музыки. Здесь описано планирование и проведение уроков и работа с разными категориями учащихся

4. Формирование профессиональных компетенций. Формирование ключевых навыков: исполнительские (пение, инструмент); педагогические; коммуникативные; творческие

5. Инновационные технологии в обучении. Данная глава содержит основы цифровых технологий, их способы применения. Кроме этого, интерактивные методы и современные образовательные подходы. Учитель всегда должен быть готов к новым форматам обучения.

6. Профессиональное развитие и самооценка. Производится самоанализ деятельности, развивается педагогическое мастерство.

Данное пособие отличается от предыдущих тем, что рассматривает, как подготовить современного учителя музыки, какие навыки и компетенции ему нужны, и как использовать новые технологии в обучении. В пособиях раскрывается тема формирования профессиональной компетентности учителя музыки с методической, теоретико-исторической и практико-ориентированной стороны.

Современное музыкальное образование характеризуется цифровизацией и переосмыслением методических подходов. Условиях дистанционного обучения привели к необходимости развития онлайн-методик и цифровых инструментов обучения. Благодаря GarageBand, Sibelius, Soft Mozart и др. учащиеся имеют возможность получать персонализированное обучение и быть активными создателями музыкального контента, а не пассивными слушателями. Спиральное обучение позволяет проходить темы короткими циклами, каждый раз добавляя новый слой сложности, а уход от субъективных оценок позволяет видеть результат за период, а не за конкретный ответ у доски. Ключевым стало использование платформ Kundelik.kz, OnlineMektep, BilimLand, где есть возможность разработки уроков музыки с интерактивными заданиями и представление в виде мультимедийных лекций. Ключевыми авторами современных учебников и методических пособий по предмету «Музыка» в Казахстане в период 2020-2025 гг. являются Ая Жакеновна Калиева – руководитель авторских коллективов и разработчик типовых программ и учебно-методических комплексов для 1-6 классов, Демеуова Б., Узденбаева Г. И Кульманова Ш. – авторы учебников для начальных и средних классов, издаваемых такими издательствами, как Атамұра и Алматыкітап; отдельное значение имеют труды Елеманова С., используемые в пособиях для специализированных музыкальных школ.

Таким образом, 1990-2000-е годы стали переломным этапом в развитии методической подготовки будущих учителей музыки в Казахстане. Национальные программы «Елім-ай» и «Мурагер» заложили содержательную основу обновления школьного музыкального воспитания, ориентированную на формирование духовной культуры учащихся через погружение в национальные традиции. Научно-методические труды того времени обеспечили теоретическое сопровождение этих новаций. При этом если Л. Айдарбекова создала этнодидактическую базу (ответ на вопрос «на каком материале работать»), то Р. Джердималиева разработала процессуально-деятельностную основу подготовки (ответ на вопрос «как сформировать учителя, способного к этой работе»). В совокупности программы и труды указанных авторов заложили фундамент национальной школы методической подготовки учителя музыки, определивший вектор развития музыкального образования в Казахстане на последующие десятилетия. В работах Жакаевой и Кажимовой особое внимание уделяется возрастным особенностям обучающихся и роли учителя как организатора образовательного процесса. При этом Жакаева акцентирует внимание на построении урока и педагогической роли учителя, тогда как Кажимова более детально рассматривает классификацию методов и их практическое применение. Труд Султановой носит теоретико-исторический характер. Это позволяет глубже понять сущность музыкального образования и его значение в формировании личности. Учебник Кульмановой отражает современный этап развития педагогического образования и ориентирован на формирование профессиональных компетенций будущего учителя музыки. В нем рассматриваются вопросы подготовки конкурентоспособного специалиста, внедрения инновационных и цифровых технологий, а также развития творческой личности педагога. Важной особенностью современного периода является сочетание устойчивых традиций и новых образовательных тенденций, что определяет дальнейшее направление развития музыкального воспитания учащихся. Данные учебные пособия не только дополняют друг друга, но и отражают основные этапы развития музыкального образования: от теоретического осмысления и исторического анализа до методического обеспечения, и современной профессиональной подготовки педагога. Их комплексное изучение способствует формированию у будущего учителя музыки целостного представления о профессиональной деятельности и обеспечивает эффективную подготовку в условиях современной образовательной среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. -Москва, 1947. – 335 с.
2. Гродзенская Н.Л. Методика слушания музыки в школе. -Москва, 1961. – 120 с.
3. Шацкая В.Н. Эстетическое воспитание в школе. -Москва, 1954. – 256 с.
4. Кабалевский Д.Б. Программа по музыке для общеобразовательной школы. - Москва, 1983. – 64 с.
5. Гизатов Б.Б. Музыка: программа и методические рекомендации для общеобразовательной школы. -Алматы, 1996. – 96 с.
6. Айдарбекова Л.А. Методика музыкального воспитания в Казахстане. -Алматы, 1998. – 60 с.
7. Джердималиева Р.Р. Методическая подготовка учителя музыки. -Алматы, 1997. – 250 с.
8. Жакаева С.А. Музыка пәнін оқыту әдістемесі. -Қостанай, 2019. – 109 с.
9. Султанова Н.К. Музыкалық білім берудің тарихы мен теориясы. -Семей, 2011. – 158 с.
10. Кульманова Ш.Б. Подготовка будущих учителей музыки. -Алматы, 2025. – 100 с.
11. Кажимова К.Р. Музыкалық білім беру әдістемесі. -Орал, 2020. – 130 с.

ӘОК: 37.1174

Архабаева А.Қ.
8D01201 – «Мектепке дейінгі оқыту және
тәрбиелеу» мамандығының 1 курс докторанты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
arkhabayeva2026@mail.ru
Шалғынбаева Қ. К.,
п.ғ.д., профессор
Kadisha@mail.ru

БОЛАШАҚ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУЫҒА ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-ТЕОРИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Андатпа. Мақалада болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің әлеуметтік интеллектті дамытуға даярлығының құрылымдық-теориялық сипаттамасы қарастырылады. Әлеуметтік интеллекттің педагогикалық мазмұны, компоненттері және болашақ педагогтің кәсіби даярлығындағы рөлі зерттеледі. Нәтижелер педагогтердің әлеуметтік интеллектін дамытуға бағытталған кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздерін айқындайды.

Кілттік сөздер: болашақ педагог, әлеуметтік интеллект, кәсіби даярлық, құрылымдық компоненттер, теориялық сипаттама, мектепке дейінгі білім.

СТРУКТУРНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ К РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В статье рассматривается структурно-теоретическая характеристика готовности будущих педагогов дошкольных организаций к развитию социального интеллекта. Исследуются педагогическое содержание социального интеллекта, его компоненты и роль в профессиональной подготовке будущего педагога. Полученные результаты определяют теоретические основы формирования профессиональной компетентности педагогов, направленной на развитие социального интеллекта.

Ключевые слова: будущий педагог, социальный интеллект, профессиональная подготовка, структурные компоненты, теоретическая характеристика, дошкольное образование.

STRUCTURAL AND THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE READINESS OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE

Abstract. The article examines the structural and theoretical characteristics of the readiness of future preschool teachers for the development of social intelligence. The pedagogical content of social intelligence, its components, and its role in the professional training of a future teacher are analyzed. The findings determine the theoretical foundations for the formation of professional competence aimed at developing social intelligence.

Keywords: future teacher, social intelligence, professional training, structural components, theoretical characteristics, preschool education

КІРІСПЕ. Бүгінгі педагогикалық білім беруде мектепалды кезеңдегі балалардың әлеуметтік-эмоциялық дамуын қамтамасыз ету — білім беру жүйесінің стратегиялық

мақсаты болып табылады [6]. Бұл мәселені шешуде болашақ мектепке дейінгі педагогтердің әлеуметтік интеллектіні дамытуға дайын болуы маңызды фактор ретінде белгіленеді (Бекежанова, 2021). Әлеуметтік интеллект педагогтің кәсіби құзыреттілігінің маңызды құрамдасы ретінде қарастырылады.

1. ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ПЕДАГОГТИК ҚАРАЙТЫНДАР

1.1 Әлеуметтік интеллекттің ғылыми негіздері

Э. Thorndike әлеуметтік интеллектті «адамдарды түсіну және олармен тиімді әрекет ету қабілеті» ретінде анықтады, ал Н. Gardner тұлғааралық интеллектті жеке дербес интеллект түрі ретінде қарастырды. Д. Goleman әлеуметтік интеллектті эмоционалдық интеллектпен байланыстыра отырып, оны кәсіби өзара әрекетте негізгі құзырет ретінде сипаттады.

Отандық зерттеулерде әлеуметтік интеллекттің педагогикалық феномен ретінде зерттелуі мәдени-тарихи контекстпен байланыстырылады. Қазақстандағы педагогикалық ғылымда әлеуметтік даму мәселесі баланың әлеуметтік координаталарын қалыптастырумен байланысты қарастырылады [11].

2. БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТІ ДАМУЫҒА ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КОМПОНЕНТТЕРІ

Болашақ мектепке дейінгі педагогтердің әлеуметтік интеллектіні дамытуға даярлығы *күрделі құрылымдық жүйе* болып табылады, оның құрамына мотивациялық, когнитивтік, іс-әрекеттік және рефлексивтік компоненттер кіреді. Бұл компоненттер педагогтің кәсіби құзыреттілігін толықтырып, мектепалды жас балалардың әлеуметтік-эмоциялық дамуын тиімді қолдауға мүмкіндік береді. Әр компоненттің мазмұны мен рөлі төмендегідей сипатталады.

Мотивациялық компонент педагогтің әлеуметтік даму мәселелеріне қызығушылығы мен кәсіби мақсаттарының айқындылығын білдіреді. Бұл компонент педагогтың бала психологиясын түсінуге, әлеуметтік дағдыларды дамытуға деген ішкі ынтасын және педагогикалық белсенділігін анықтайды [7]. Мотивациялық компоненттің жоғары деңгейі педагогтың балалармен өзара әрекеттесу кезінде эмоционалды шынайылық көрсетуіне және олардың әлеуметтік тәжірибесін байытуға мүмкіндік береді. Мысалы, болашақ педагог топтағы ойын әрекеттерін ұйымдастырғанда, балалардың бір-бірімен тіл табысуы мен эмоционалды жағдайын бақылауға ұмтылады, бұл олардың әлеуметтік интеллектінің дамуына тікелей ықпал етеді.

Когнитивтік компонент педагогтің әлеуметтік интеллект теорияларын, педагогикалық психология мен әдістемелерді меңгеру қабілетін қамтиды. Бұл компонент педагогқа балалардың әлеуметтік мінез-құлқын, эмоциялық реакцияларын, тұлғааралық қарым-қатынастарын түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, педагог әр баланың эмоционалды күйін бағалап, әртүрлі педагогикалық әдістерді қолдана отырып әлеуметтік дағдыларын дамыту жолдарын таңдай алады. Когнитивтік компонент педагогтің теориялық білімін тәжірибемен байланыстырып, әлеуметтік интеллектіні дамыту стратегияларын жоспарлауға негіз болады.

Іс-әрекеттік компонент педагогтің әлеуметтік интеллектіні дамытуға бағытталған практикалық дағдыларын білдіреді [1]. Бұл компонентке топтық ойындар, бірлескен тапсырмалар, диалогтік қарым-қатынас, рөлдік ойындар арқылы балалардың әлеуметтік мінез-құлқын қалыптастыру кіреді. Педагог балаларға өз эмоцияларын білдіру, серіктестерімен тиімді қарым-қатынас жасау, бірлескен шешім қабылдау дағдыларын үйретеді. Іс-әрекеттік компонент педагогтің теориялық білімін нақты педагогикалық іс-әрекетке айналдыратын механизм болып табылады.

Рефлексивтік компонент педагогтың өз кәсіби іс-әрекетін бағалау, талдау және жетілдіру қабілетін қамтиды [10]. Бұл компонент педагогқа балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытудағы өз әдістерінің тиімділігін қарастыруға, қажет болса түзетуге мүмкіндік береді. Рефлексивтік компонент педагогтың кәсіби өсуі мен педагогикалық шешімдердің сапасын арттырады. Мысалы, сабақтан кейін педагог топтағы балалардың

өзара қарым-қатынасын бағалап, қандай әдістерді қайталау немесе жетілдіру керектігін шешеді, бұл оның кәсіби құзыреттілігін нығайтады.

Компоненттердің өзара байланысы. Барлық төрт компонент бір-бірімен тығыз байланысты және болашақ педагогтің әлеуметтік интеллектіні дамытуға жалпы дайындығын қалыптастырады. Мотивациялық компонент педагогтің ынтасын арттырса, когнитивтік компонент теориялық білімін қамтамасыз етеді. Іс-әрекеттік компонент практикалық дағдыларды қалыптастырады, ал рефлексивтік компонент педагогтің тәжірибесін жетілдіруге және кәсіби дамуына ықпал етеді. Осы төрт компоненттің үйлесімділігі педагогтің әлеуметтік интеллектіні тиімді дамытуға даярлығын толық анықтайды.

3. НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Зерттеу көрсеткендей, болашақ педагогтардың әлеуметтік интеллектті дамытуға даярлығы *бірнеше деңгейлі құрылымдық жүйе* болып табылады: мотивациялық, когнитивтік, іс-әрекеттік және рефлексивтік компоненттер өзара тығыз байланысты [2].

Отандық зерттеулер әлеуметтік интеллектті *мәдени-тарихи контекст арқылы* қарастырады, шетелдік зерттеулер болса — әлеуметтік-эмоциялық қабілеттерді когнитивтік және тұлғааралық жүйелермен түсіндіреді [11].

4. ҰСЫНЫСТАР

1. Болашақ педагогтерді даярлауда әлеуметтік интеллектіні дамытуға бағытталған *арнайы оқу модульдерін* енгізу.

2. Оқу үдерісінде *рөлдік ойындар, топтық тапсырмалар, әлеуметтік тәжірибе негізіндегі жаттығуларды* белсенді пайдалану.

3. Педагогтердің кәсіби даярлығын бағалау жүйесіне мотивациялық, когнитивтік, іс-әрекеттік және рефлексивтік көрсеткіштерді енгізу.

4. Шетелдік тәжірибелерді зерттеп, *Қазақстан контекстіне бейімделген педагогикалық технологияларды* қолдану.

ҚОРЫТЫНДЫ. Болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің әлеуметтік интеллектті дамытуға даярлығының құрылымдық-теориялық сипаттамасы педагогикалық теория мен тәжірибені интеграциялау арқылы толық зерттелді. Әр компонент педагогтің кәсіби құзыреттілігінің маңызды бөлігі ретінде тиімді әлеуметтік өзара әрекеттестіктің негізін құрайтыны анықталды. Жүргізілген талдау болашақ педагогтарды даярлау бағдарламаларын жетілдіруге және мектепалды кезеңдегі балалардың әлеуметтік-эмоциялық дамуын қолдауға бағытталған нақты педагогикалық ұсыныстарды айқындайды.

ӘДЕБИЕТ

1. Базарбаева, А. (2021). Мектепалды жас балалардың әлеуметтік дағдыларын дамыту әдістемесі. Астана: Білім баспасы.

2. Бекежанова, Ж. (2021). Болашақ педагогтардың әлеуметтік компетенттілігі: теория мен практика. Педагогикалық зерттеулер журналы, 6(2), 45-58.

3. Denham, S. A., & Brown, C. (2010). Plays nice with others: Social-emotional learning and academic success. *Early Education and Development*, 21(5), 652-680.

4. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.

5. Орындаева, С. (2022). Педагогикалық психологияда әлеуметтік интеллект мәселелері. Қазақ педагогика журналы, 3(10), 78-89.

6. Коваленко, Д. (2019). Бала дамуының әлеуметтік аспектілері. Алматы: ҚазҰПУ баспасы.

7. Куланова, Л. (2023). Мотивация және педагогтың кәсіби даму трендтері. *Білім және ғылым*, 12(3), 102-112.

8. Nisskaya, A. K. (2018). School readiness outcomes of different preschool educational approaches. *Psychology in Russia: State of the Art*, 11(4), 64-80.

9. Saarni, C. (1999). *The development of emotional competence*. New York: Guilford Press.

10. Сапарова, А. (2024). Рефлексия мен кәсіби өсу: теориядан практикаға. Педагогикалық шолу, 1(5), 23-36.
11. Смагулова, Г. (2020). Әлеуметтік интеллект: теория мен тәжірибе. Мектепалды білім журналы, 8(1), 15-27.
12. Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. Harper's Magazine.
13. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge: Harvard University Press.
14. Vygotsky, L. S. (1984). Мышление и речь. Москва: Педагогика.

УДК 316.663.5

Бахтиярова Г.Р.

п.ғ.к, профессор.

Қ Жұбанов атындағы АӨУ

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: aibol04@mail.ru

Имангазина Э.Е.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ 2-курс магистранты

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: user.momdad7776@icloud.com

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-КОММУНИКАТИВТІК DAҒДЫЛАРЫН РӨЛДІК ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудағы рөлдік ойындардың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Рөлдік ойынның балаға әлеуметтік жағдайларды қауіпсіз ортада байқап көруге, диалогтік сөйлеуді дамытуға, эмоциялық сезімталдықты күшейтуге және ұжымдық әрекетке үйретуге ықпалы талданады. Сондай-ақ рөлдік ойындарды ұйымдастыру кезеңдері, олардың мазмұндық түрлері және тәрбиеші әрекетінің ерекшеліктері сипатталады. Зерттеу нәтижесінде рөлдік ойындардың мектепке дейінгі тәрбие жағдайында баланың қарым-қатынас мәдениетін, өзгені түсінуін және бірлескен әрекетке бейімділігін дамытудағы маңызы нақтыланады.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, рөлдік ойын, әлеуметтік-коммуникативтік дағдылар, диалогтік сөйлеу, эмоциялық сезімталдық, қарым-қатынас мәдениеті

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ РОЛЕВЫХ ИГР

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности ролевой игры в формировании социально-коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста. Анализируется влияние ролевых игр на освоение ребенком социальных ситуаций в безопасной среде, развитие диалогической речи, эмоциональной чувствительности и навыков коллективного взаимодействия. Также описываются этапы организации ролевой игры, ее основные виды и особенности педагогического сопровождения. В результате исследования уточняется значение ролевых игр в развитии культуры общения, способности понимать другого человека и готовности к совместной деятельности в условиях дошкольного воспитания.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, ролевая игра, социально-коммуникативные навыки, диалогическая речь, эмоциональная чувствительность, культура общения

FORMATION OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH ROLE-PLAYING GAMES

Abstract. The article examines the pedagogical potential of role-playing games in the development of social and communicative skills in preschool children. It analyzes how role play helps children explore social situations in a safe environment, improve dialogic speech, develop emotional sensitivity, and learn collective interaction. The paper also describes the stages of organizing role-playing games, their main types, and the specific features of pedagogical guidance. The study clarifies the significance of role play in shaping communication culture, understanding others, and fostering readiness for cooperative activity in preschool education.

Keywords: preschool education, role-playing game, social and communicative skills, dialogic speech, emotional sensitivity, communication culture

Мектепке дейінгі кезең баланың өмірінде тым қысқа көрінгенімен, ең көптеген тұлғалық сапалар мен құндылықтар дәл осы шақта қаланады. Бала 4–6 жас аралығында тек түсті, пішінді, санды ажыратып үйренбейді. Ол кіммен қалай сөйлесу керектігін, кезек күтуді, келісе алуды, ренжісе не істейтінін, ортақ ойынға қалай қосылатынын да осы уақытта меңгереді. Көп жағдайда ересектер әріп тану мен санауға көбірек мән береді. Бұл түсінікті. Дегенмен, бала өз ойын жеткізе алмаса, басқа баламен тіл табыса алмаса, эмоциясын тежей алмаса, мұндай дайындықтың өзі жартылай ғана нәтиже береді. Сол себепті мектепке дейінгі тәрбие мазмұнында соңғы жылдары әлеуметтік тәжірибе, қауіпсіз орта, тұлғалық даму, қарым қатынас мәдениеті сияқты бағыттарға назар күшейді [1].

Әлеуметтік-коммуникативтік дағды дегенді тек сөйлеумен шатастыру жиі кездеседі. Шын мәнінде мәселе әлдеқайда кең. Мұнда баланың өтінуі, алғыс айтуы, келіспеуі, келісуі, серіктесінің көңіл күйін аңғаруы, ортақ ережені ұстануы, қажет жерде көмек сұрауы сияқты бірнеше қабат қатар жүреді. Бір қарағанда қарапайым әрекеттер. Бірақ, балабақша тобында 20 шақты баланың ішінде осының біреуі ақсаса, қарым қатынас бірден қиындайды. Іс жүзінде кей бала сөзді анық айтады, бірақ тындамайды. Екінші бала аз сөйлейді, есесіне жағдайды дұрыс түсінеді. Сондықтан мұнда тілдік білікпен қатар эмоциялық және мінездік реттеу де есепке алынады.

Осы жерде рөлдік ойынның жетекші рөлі айқындалады. Себебі мектепке дейінгі жаста балаға ұзақ түсіндіруден гөрі, әрекет сенімдірек әсер етеді. Ересек адам «сыпайы бол» дейді. Бала оны құр сөз ретінде қабылдауы мүмкін. Ал «Дүкен», «Дәрігер», «Қонақ күту» сияқты рөлдік ойындарда сол сыпайылықтың не екенін өзі байқап көреді. Бір нәрсе анық: ойын баланың өміріне сырттан таңылған үлгі емес, өзіне жақын форма. Сондықтан әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруда рөлдік ойын табиғи әрі нәтижелі тетік ретінде қаралады [2].

Коммуникативтік даму мәселесін қарастырған отандық зерттеушілер бұл ұғымды баланың жай сөйлей алуымен шектемейді. С.Ж. Еркебаева еңбектерінде «қарым қатынас», «коммуникация», «коммуникативтік дағды» ұғымдарының арақатынасы талданып, олардың мектепке дейінгі кезеңде жүйелі қалыптасуы қажет екені айтылады [3]. Бұл айтылған тұжырымның астарында маңызды нәрсе бар. Мәселен, кей бала сөздік қоры жақсы болғанымен, диалог құра алмайды. Сұрақты естиді, әйткенмен де қарсы жауап берудің логикасын жіті түсінбейді. Демек, мәселе сөздің көлемінде емес, қарым қатынастың ішкі мәдениетінде жатыр.

Д.Т. Каримова мен Ж.К. Даниярова 5–6 жастағы балалардың коммуникативтік дағдылары өздігінен толық қалыптаспайтынын көрсетеді [4]. Мұны күнделікті балабақша тәжірибесінен де көруге болады. Бала топта жүр. Бірақ топпен бірге емес. Ойынға қарап тұрады, араласпайды, кейде тек өз дегенін айтады. Мұндай жағдайда «уақыты келгенде өзі үйренеді» деу сенімді дәлелге ұқсамайды. Демек, тәрбиеші тарапынан арнайы мақсатты түрде ұйымдастырылған, жүйелі, жоспарлы, мазмұны ойластырылған жұмыс керек.

Сол секілді О.Н. Разуваева рөлдік ойынды мектепке дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың тиімді құралы деп бағалайды [5]. Оның пайымдауынша, рөлдік ойын сөйлеуді ғана емес, әлеуметтік бейімделуді, эмоциялық тұрақтылықты, өзара әрекет тәжірибесін де күшейтеді. Бұл тұс маңызды. Өйткені ойынды кейде тек тіл дамыту әдісі деп қабылдап қояды. Ал іс жүзінде бала ойын кезінде кезек күтуді, басқа рөлді мойындауды, өзіне тиесілі шекті сезінуді, дау туғанда қолайлы шешім іздеуді де үйренеді.

Зерттеуші Л.В. Мамедова сюжетті-рөлдік ойын балаларға адамдар арасындағы қарым қатынас принципін түсінуге жол ашатынын жазады [6]. Мұнда ойынның танымдық қыры емес, әлеуметтік логикасы алдыңғы орынға шығады. Ойын барысында «дәрігер», «сатушы», «тәрбиеші», «жолаушы» рөлдерін ойнаған бала сөз жаттап тұрған жоқ. Ол нақты әлеуметтік позицияның ішкі тәртібін байқап көреді. Нені айтуға болады. Қай жерде күту керек. Қай тұста жауапкершілік артады. Қарым қатынас мәдениеті осылай әрекет үстінде сіңеді.

Н.Ф. Лукинова ойын әрекетін коммуникативтік мәдениетті қалыптастырудың бір тәсілі деп қарайды [7]. Өйткені коммуникативтік дағды тек дыбысты дұрыс айту не сөйлем құрау емес. Амандасу, дауыс ырғағын сақтау, арақашықтық сезіну, үлкенге және құрбысына бөлек формада сөйлеу, серіктесінің сөзін бөлмеу сияқты ұсақ көрінетін, бірақ күнделікті қарым қатынасты ұстап тұрған тетіктер бар.

Г.С. Шамшуарова сюжетті-рөлдік ойынның балаға өзінен басқа адамның ойы мен сезіміне кіруге мүмкіндік беретінін көрсетеді [8]. Бұл жерде эмпатия мәселесі ашылады. Бала өзі емес адамның орнына тұрып көреді. Ойын сәтіндегі «науқас» болу бір бөлек, «дәрігер» болу бір бөлек. «Қонақ» пен «үй иесінің» де әрекеті бірдей емес. Осындай рөлдік ауысу кезінде бала өз көзқарасынан шығып, өзгенің күйін сезінуге жақындайды. Әлеуметтік-коммуникативтік дамуда дәл осы қабат жиі жетпей жатады.

Соңғы жылдардағы О.А. Петушкова [9], О.В. Пивинская [10] сынды авторлар да сюжетті-рөлдік ойындардың коммуникативтік білікке, әлеуметтік дағдыға және өзара әрекет стратегияларына әсері жоғары екенін атап өтеді. Бұл жерде зерттеулердің бағыты бір жерден шығып тұр. Пікір әртүрлі болуы мүмкін. Бірақ рөлдік ойынның әлеуетін жоққа шығаратын тұжырымдар аз.

Осы орайда алдымен бір жайтты нақтылап алған дұрыс. Әлеуметтік-коммуникативтік даму сөздік қордың көптігімен өлшенбейді. Кей бала ұзақ сөйлейді, әйткенменде өзгені тыңдамайды. Кей бала қысқа сөйлейді, есесіне орынды жауап береді. Сондықтан тәрбиеші тек «көбірек сөйлету» мақсатын қойса, нәтиже толық шықпайды. Мұнда кемінде 5 бағыт қатар жүреді: тілдік белсенділік, тыңдау, эмоцияны тану, өзін бақылау, бірлескен әрекетке қосылу.

Рөлдік ойынның күші осы бірнеше бағытты бір мезетте қозғауында жатыр. Мысалы, «Дүкен» ойынында бала зат сұрайды, таңдайды, алғыс айтады, кезек күтеді. «Дәрігер қабылдауында» сұрақ қояды, шағым тыңдайды, жауап береді, жұбатады. «Қонақ күту» ойынында амандасады, орын ұсынады, әңгімеге тартады, сыпайылық сақтайды. Мұндай жағдаяттар жай көрініс емес. Олар өмірдің кішірейтілген үлгісі сияқты жұмыс істейді.

Бірақ ойын өзінен өзі нәтиже бермейді. Осы тұста тәрбиешінің рөлі шешуші. Егер тәрбиеші бүкіл сценарийді өзі құрып, балаларды тек орындаушы етіп қойса, ойынның табиғилығы әлсірейді. Ал мүлде араласпай кетсе, ойын тарқап кетуі мүмкін. Екі шектің ортасы керек. Бағыттау қажет. Қысым емес. Мұндай тепе теңдік әсіресе 5–6 жастағы балалар тобында маңызды, өйткені осы жаста кей бала бірден ашылады, кей бала бақылаушы қалыпта қалады, енді бірі қысқа ғана рөл арқылы кіреді. Демек, бір тәсіл бәріне бірдей жүрмейді [5].

Осы үрдісті дамытудағы тағы бір күрделі тұс бар. Кейде рөлдік ойын сырттай өте сәтті көрінеді: балалар шулап жүр, бәрі қозғалыста, тәрбиеші риза. Әйтсе де, сыртқы белсенділік әрдайым коммуникативтік даму деген сөз емес. Бір бала барлық рөлді өзі алып қояды. Екіншісі үндемей қалады. Үшіншісі тек заттарды ауыстырып жүреді, диалогқа кірмейді. Сондықтан ойын барысын бақылауда нақты өлшемдер алдын ала анықталуы қажет: кім

бастама көтерді, кім жауап берді, кім келіссөз жүргізді, кім эмоцияны таныды, кім ережені сақтады. Тәрбиеші-педагог тарапынан осындай талдау болмаса, жұмыстың шын нәтижесін көру қиын.

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыста рөлдік ойындарды бірнеше бағытқа бөліп қарастырған дұрыс. Өйткені бір ойын барлық міндетті шеше алмайды. Атап айтқанда:

1. *Тұрмыстық мазмұндағы рөлдік ойындар.* «Отбасы», «Қонақ күту», «Ас дайындау», «Туған күн», «Балабақша» сияқты ойындар балаға ең жақын ортадан алынады. Мұндай ойындарда бала күнделікті қатынастың тілін игереді. Өтінеді. Ризашылық білдіреді. Көмек ұсынады. Кей жағдайда дәл осы қарапайым тұрмыстық ойындар күрделі тәрбиелік әсер береді, себебі бала оларды өмірімен байланыстырып қабылдайды.

2. *Қоғамдық рөлдерге негізделген ойындар.* «Дәрігер», «Сатушы», «Мұғалім», «Жүргізуші», «Полиция қызметкері», «Құтқарушы» сияқты рөлдер қоғамдағы қызметтерді модельдейді. Мұнда диалог құрылымы күрделірек болады. Сұрақ қою, нақты жауап беру, ресми үнді сақтау, жауапкершілікті сезіну секілді дағдылар дамиды. Бір жағынан, мұндай ойындар баланың әлеуметтік әлем туралы түсінігін кеңейтеді. Екінші жағынан, қатынас формасының өзгеретінін үйретеді.

3. *Сюжеттік-оқиғалық ойындар.* «Жоғалған балапан», «Ормандағы саяхат», «Қонаққа бару», «Саябақтағы оқиға» сияқты ойындарда күтпеген жағдай, эмоциялық ауысу, топтық келісім көбірек көрінеді. Мұнда тек мәтін айту аз. Жағдайға бейімделу керек. Келісе білу керек. Біреуді жұбату, бірігіп шешім қабылдау, ортақ мақсатты ұстау керек.

4. *Театрландырылған рөлдік ойындар.* Ертегі кейіпкерлерін сомдау, шағын көрініс қою, диалог сахналау балалардың мәнерлі сөйлеуін, дауыс ырғағын, мимикасын, қимылын дамытады. Бірақ мұнда бір қауіп бар. Кейде тәрбиеші сыртқы көркемдікке тым әуестеніп кетеді де, ішкі қарым қатынас мазмұны көмескіленеді. Сондықтан театрландыруда «әдемі орындау» мен «мазмұнды сезіну» екеуі қатар жүруі керек.

5. *Коммуникативтік бағыттағы шағын рөлдік жағдаяттар.* «Досыңмен татулас», «Көмек сұра», «Кіруге рұқсат сұра», «Ойыншықты бөліс» сияқты қысқа жағдаяттар әсіресе тұйық, ұялшақ немесе жанжалға бейім балалармен жұмыста тиімді. Ұзақ сценарий жоқ. Бірақ нақты мінез үлгісі бар. Осындай қысқа формалар кейде үлкен сахналық ойыннан да пайдалырақ шығады.

Міне, осы аталған рөлдік ойындар өз мазмұны мен құрылымына сәйкес балалардың түрлі әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан біз төмендегі 1-кестеде кейбір ойындардың тақырыптық түрлерін, мазмұнын және қалыптастыратын дағдыларын қысқаша жүйелеп береміз. Алайда тәжірибеде бұл ойын түрлерінің барлығы бірдей деңгейде қолданылмайды және олардың әрқайсысының тәрбиелік әлеуеті толық ашыла бермейді. Соның нәтижесінде балалардың сыпайылық, өзара көмек, диалог құру, рөлдік мінез-құлық, топпен әрекет ету, келісімге келу, мәнерлі сөйлеу және өзін-өзі реттеу сияқты маңызды дағдылары жүйелі түрде қалыптаспай қалуы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, ойын түрлерін ажыратып көрсету және оларды мақсатты түрде оқу-тәрбие үдерісінде қолдануды жөн деп білеміз.

1-кесте. Рөлдік ойын түрлері және олардың әлеуметтік-коммуникативтік ықпалы

Рөлдік ойын түрі	Мазмұны	Қалыптасатын дағдылар
Тұрмыстық ойындар	Отбасы, қонақ күту, ас дайындау	сыпайылық, өтіну, алғыс айту, өзара көмек
Қоғамдық рөлдік ойындар	Дәрігер, сатушы, мұғалім, жүргізуші	диалог құру, сұрақ қою, жауап беру, рөл тәртібін сақтау
Сюжеттік-оқиғалық ойындар	Саяхат, мереке, күтпеген жағдай	келісу, эмоцияны білдіру, топпен әрекет ету
Театрландырылған ойындар	Ертегі, көрініс, сахналау	мәнерлі сөйлеу, мимика, интонация, эмпатия
Қысқа коммуникативтік жағдаяттар	Татуласу, рұқсат сұрау, көмек ұсыну	нақты әлеуметтік мінез үлгісі, өзін реттеу

Кестеге қарағанда рөлдік ойын тек бір ғана міндетті атқармайды. Тұрмыстық ойындар бала табиғатына анағұрлым жақын болғандықтан, сыпайылық пен өзара көмекті табиғи жолмен бекітеді. Қоғамдық рөлдік ойындар қатынасты күрделендіреді, өйткені мұнда рөлдің жауапкершілігі сезіледі. Сюжеттік ойындар келісім мен бейімделуді күшейтеді. Театрландырылған ойындар эмоциялық және экспрессивтік қабатты ашады. Ал шағын коммуникативтік жағдаяттар нақты қиындықты нысанаға алады.

Тәрбиеші рөлдік ойында бір ғана тәсілмен шектелмеуі керек, өйткені 25 баласы бар топта бәріне ортақ бір форма бірдей нәтиже бермейді. Әр бала табиғаты әр түрлі, бір бала ашық сюжетке тез кіреді, екіншісіне қысқа жағдаят ыңғайлы, үшіншісі театрландыруда жақсы ашылады. Сондықтан рөлдік ойынның тиімділігі оның жай қолданылуында емес, баланың ерекшелігіне сай дұрыс таңдалуында жатыр. Оның мүмкіндігін тек сөйлеу белсенділігін арттырумен шектеуге болмайды. Ойын барысында бала әлеуметтік жағдаяттарды қауіпсіз ортада бастан өткізіп, өз рөлін сезінеді, қателігін түзетеді, серіктесін тыңдауға, эмоцияны тануға, кезек күтуге және ортақ әрекетке бейімделуге үйренеді. Сонымен бірге рөлдік ойын инклюзивті орта қалыптастыруға да көмектеседі. Ең күрделі сәттердің бірі рөлдерді бөлу кезінде байқалады, себебі дәл осы жерде келіспеушілік пен реніш туындауы мүмкін. Ал ойыннан кейінгі қысқа талқылау баланың өз әрекетін түсініп, тәжірибесін саналы қабылдауына жағдай жасайды. Өту барысы бойынша бірнеше мысал:

1 мысал. «Дүкен»

Тәрбиеші топтың бір бұрышына шағын дүкен жасайды. Үстелге жеміс, көкөніс, ойыншық заттар қойылады. 4–5 бала қатысса жеткілікті: біреуі сатушы, біреуі кассир, екеуі сатып алушы болады. Алғашқы минуттарда балалардың көбі тек зат атаумен шектеледі. «Мынау алма». «Мынау банан». Ойын осы деңгейде тоқтап қалуы мүмкін.

Сол жерде тәрбиешінің балалар рөліне қарай икемделіп, араласуы керек болады. Сатып алушы қалай амандасады? Бір нәрсе сұрағанда қандай сөз қолданады? Ақшасы жетпесе не дейді? Осындай қысқа түрткіден кейін ойын жандана бастайды. Бір бала «Сәлеметсіз бе, маған екі алма беріңізші» дейді. Екіншісі «Тағы не аласыз?» деп жауап береді. Келесі сәтте балалар өздері жаңа жағдай қосады: біреуінде ақша жетпейді, біреуі арзанын сұрайды, біреуі рақмет айтуды ұмытады. Мұнда сыпайылық формулалары, диалог, өтіну, жауап беру, кезек сақтау қатар дамиды.

2 мысал. «Дәрігер қабылдауында»

Бұл ойынға балалар қызыға кіреді. Әдетте дәрігер рөлін бәрі алғысы келеді. Бірақ мәселе де осында. Көп жағдайда ойын тез арада «укол саламын» деген сыртқы әрекетке ауып кетеді. Рөлдің ішкі мазмұны ашылмай қалады.

Сол үшін тәрбиеші тілдік және эмоциялық бағыт береді. Дәрігер алдымен не сұрайды. Науқаспен қалай сөйлесуі керек. Қорқып тұрған баланы қалай тыныштандырады. Осыдан кейін ойынның сапасы өзгереді. «Қай жеріңіз ауырып тұр?» деген сұрақ пайда болады. «Қорықпаңыз, қазір көмектесеміз» деген жұбату сөзі шығады. Медбике де бос тұрмайды. Ол кезек шақырады, құрал дайындайды, түсіндіреді. Осы жерде бала тек рөл ойнап тұрған жоқ, жұмсақ сөйлеуді, сабыр сақтауды, өзгенің жағдайын ескеруді үйреніп жатыр.

3 мысал. «Қонақ күту» ойыны әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудағы рөлі ерекше.

Бұл ойынның сыртқы құрылымы қарапайым. Дегенмен, тәрбиелік мүмкіндігі жоғары. Бір топ бала үй иесі болады, екінші топ қонақ рөлін алады. Есік қағылады. Қарсы алу керек. Орын ұсыну керек. Амандасу, алғыс айту, әңгіме бастау керек.

Қиындық көбіне осы қарапайым көрінігін жерден шығады. Кей бала қонақты кіргізеді де, ары қарай не істерін білмей қалады. Сол кезде тәрбиеші нақты сұрақпен бағыттайды: қонаққа не ұсынуға болады, қандай сөз айтуға болады, әңгімені неден бастауға болады. Мұндай ойында қатынас мәдениеті жасанды емес, нақты әрекетпен бекіп отырады.

4 мысал. «Досыңмен татулас» ойыны мектеп жасына дейінгі кезеңдегі балалардың тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыруда және әлеуметтенуінде маңызды рөл атқарады.

Бұл қысқа жағдаяттық ойын. Бірақ әсері күшті болуы мүмкін. Екі бала бір ойыншыққа таласып қалды деген шарт беріледі. Әрі қарай балалар мәселені өздері шешіп көреді. Бірі ренжіп кетеді. Бірі тартып алуға тырысады. Бірі кезекпен ойнауды ұсынады.

Осындай шағын ойындарда конфликтіні сөзбен шешу дағдысы қалыптасады. Бұл өте маңызды. Себебі мектепке дейінгі жастағы бала көбіне дене қимылымен, дауысты көтерумен әрекет етеді. Ал татуласу, түсіндіру, ымыраға келу сияқты әрекеттер арнайы қолдаусыз өздігінен орныға бермейді. Рөлдік жағдаят мұны қауіпсіз формада жаттықтырады.

Сонымен, тұжырымдай келе айтылған рөлдік ойынның күші оның баланы өмірдің кішірейтілген нұсқасымен беттестіре алуында жатыр. Мұнда бала ережені жай тыңдап қоймайды, сол ереженің әрекеттегі түрін байқайды. Әдепті жаттамайды, әдеппен сөйлесіп көреді. Келісе білудің анықтамасын үйренбейді, келісе алмай қалған сәттен өтеді. Сол себепті мектепке дейінгі кезеңде әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруда рөлдік ойынның орны әлі де берік.

Әйткенмен де, тиімділік автоматты түрде тумайды. Ойынның мазмұны балаға жақын болуы керек. Тәрбиеші-педагог шектен тыс билеп кетпеуі керек. Сонымен бірге мүлде сыртта қалуға да болмайды. Ойыннан кейін қысқа талқылау қажет. Осы шарттар сақталса, рөлдік ойын тек сөйлеуді емес, баланың әлеуметтік сезімталдығын, өзгені түсінуін, ортақ әрекетке бейімделуін, өзін реттеуін де дамытады. Мектепке дейінгі тәрбие үшін қазір дәл осы сапалар өте өзекті [6].

Қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда рөлдік ойындардың педагогикалық әлеуеті жоғары екені анықталды. Рөлдік ойындар баланың қарым-қатынас мәдениетін, диалогтік сөйлеуін, эмоциялық сезімталдығын және бірлескен әрекетке қабілетін кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді.

Алайда, рөлдік ойындардың тиімділігі оларды дұрыс ұйымдастыруға тікелей байланысты. Тәрбиеші-педагог тарапынан мақсатты жоспарлау, бағыттау және ойыннан кейінгі талдау жұмыстары жүргізілген жағдайда ғана күтілетін нәтижеге қол жеткізуге болады.

Осылайша, рөлдік ойындар мектепке дейінгі тәрбие жүйесінде тек әдіс емес, баланың тұлғалық және әлеуметтік-коммуникативтік дамуының маңызды құралы ретінде қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. – Астана, 2023.
3. Еркебаева С. Ж., Ширинбаева Г. К., Инаятова А. Е. Мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудың теориялық негіздері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы. – 2020.
4. Каримова Д. Т., Даниярова Ж. К. Балабақшадағы мектепке дейінгі 5–6 жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2016. – № 3.
5. Разуваева О. Н. Ролевая игра как перспективный инструмент развития коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста. – 2024.
6. Мамедова Л. В. Исследование развития коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста. – 2023.
7. Лукинова Н. Ф. Игровая деятельность как способ формирования коммуникативной культуры дошкольников. – 2023.
8. Шамшуарова Г. С. Сюжетно-ролевая игра как средство формирования нравственных норм поведения детей дошкольного возраста. – 2022.

9. Петушкова О. А. Сюжетно-ролевая игра как средство формирования коммуникативно-речевых умений детей старшего дошкольного возраста. – 2025.

10. Пивинская О. В. Особенности формирования коммуникативных навыков у старших дошкольников в процессе сюжетно-ролевых игр. – 2025.

ӘОЖ 351.858

Бахтиярова Г.Р.

п.ғ.к, профессор.

Қ Жұбанов атындағы АӨУ

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: aibol04@mail.ru

Ерузакова А.Ж.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ

2-курс магистранты

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: aruzhanbzh@mail.ru

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақала мазмұнында ұлттық тәрбие арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Ұлттық тәрбиеге негізделген оқу-тәрбие үдерісімен болашақ педагогтардың кәсіби және тұлғалық дамуын қамтамасыз етіп, олардың шешім қабылдау, топты басқару, оқушыларды ынталандыру және үлгі болу сияқты көшбасшылық қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында халықтық педагогика мұрасы, тарихи тұлғалардың педагогикалық тәжірибесі, дәстүрлі тәрбие құралдары мен ұлттық дәстүрлердің оқу үдерісінде қолданылуы талданған. Жоғары оқу орындарында ұлттық тәрбиеге негізделген тренингтер, жобалық жұмыстар мен педагогикалық іс-шараларды жүйелі енгізу студенттердің көшбасшылық және ұйымдастырушылық дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Тірек сөздер: Ұлттық тәрбие, көшбасшылық, білім беру процесі, ұлттық құндылықтар, рухани-адамгершілік тәрбие, кәсіби даму, көшбасшылық қабілет

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования лидерских качеств у будущих учителей начальных классов на основе национального воспитания. Учебно-воспитательный процесс, основанный на национальных ценностях, обеспечивает профессиональное и личностное развитие будущих педагогов, способствуя развитию таких лидерских качеств, как принятие решений, управление коллективом, мотивация учащихся и способность служить примером. В ходе исследования проанализированы наследие народной педагогики, педагогический опыт исторических личностей, традиционные средства а также использование национальных традиций в образовательном процессе. Системное внедрение тренингов, проектной деятельности и педагогических мероприятий на основе национального воспитания в высших учебных заведениях способствует развитию лидерских и организационных навыков студентов.

Ключевые слова: национальное воспитание, лидерство, образовательный процесс, национальные ценности, духовно-нравственное воспитание, профессиональное развитие, лидерские качества.

FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS BASED ON NATIONAL EDUCATION

Abstract. The article examines the issue of developing leadership qualities in future primary school teachers through national education. An educational process based on national upbringing ensures the professional and personal development of future educators, enabling them to improve leadership skills such as decision-making, team management, motivating students, and being role models. The study analyzes the heritage of folk pedagogy, the pedagogical experience of historical figures, traditional educational tools as well as the application of national traditions in the educational process. The systematic implementation of training sessions, project-based activities, and pedagogical events grounded in national education in higher education institutions contributes to the development of students' leadership and organizational skills.

Keywords: National education, leadership, educational process, national values, spiritual and moral education, professional development, leadership skills

Бүгінгі білім беру жүйесінің басты мақсаты – болашақ ұрпақтың жан-жақты дамыған, рухани бай, ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген және әлеуметтік тұрғыдан белсенді тұлға болып қалыптасуына жағдай жасау. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру үдерісінің негізгі қағидаттарының бірі ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу көзделген [1]. Осы орайда болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау барысында олардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастырудың маңызы ерекше. Себебі бастауыш сынып мұғалімі – оқушы тұлғасының қалыптасуына тікелей ықпал ететін, тәрбиелік үдерісте жетекші рөл атқаратын тұлға. Ал мұғалімнің көшбасшылық қасиеттері ұлттық тәрбие негізінде қалыптасқанда ғана оның кәсіби және тұлғалық ықпалы толық жүзеге асады.

Қазіргі білім беру кеңістігінде бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың тұлғалық дамуына тікелей ықпал ететін жетекші тұлға ретінде қарастырылады. Сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру – педагогикалық жоғары оқу орындары алдындағы маңызды міндеттердің бірі. Мұғалімнің көшбасшылық қабілеті оның ұйымдастырушылық, коммуникативтік, жауапкершілік пен бастамашылдық қасиеттерінің дамуымен тығыз байланысты. Аталған қасиеттердің қалыптасуы мұғалімнің кәсіби даярлығында қолданылатын тәрбиелік мазмұн мен құндылықтық бағдарларға тәуелді.

Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық тәрбие болашақ мұғалім тұлғасын қалыптастырудың маңызды негізі ретінде қарастырылады. *Ұлттық тәрбие* – халықтың тарихи тәжірибесіне, салт-дәстүріне, мәдениеті мен рухани құндылықтарына негізделген тәрбие жүйесі. Ол тұлғаның адамгершілік қасиеттерін, ұлттық сана-сезімін, әлеуметтік белсенділігін қалыптастырып, көшбасшылық қасиеттерінің дамуына ықпал етеді. Сондықтан ұлттық тәрбиені болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастырудың тиімді ғылыми-практикалық құралы ретінде қарастыру айрықша мәнге ие.

Аталған мәселе бойынша белгілі ғалымдар Н.И. Пирогов, М.И. Богомолова, С.Ш. Зиганшин, С.К. Бондырева және т.б. еңбектерінде ұлттық тәрбиенің теориялық және практикалық негіздері кешенді талданған. Бұл ғалымдар ұлттық тәрбиені тұлғаның ұлттық санасын қалыптастырудың, ұлттық құндылықтарды меңгерту мен рухани дамуын жетілдірудің маңызды факторы ретінде қарастырады. Ғалымдардың пікірінше, ұлттық тәрбие тұлғаның әлеуметтік бейімделуіне, жауапкершілік пен өзгелерді сыйлау сезімінің қалыптасуына ықпал етеді.

Сонымен қатар бұл мәселе аясында отандық педагогика ғылымында да бірқатар ғылыми зерттеулер жүргізілген. Атап айтқанда қазақстандық ғалымдар: С.Қ. Қалиев, Қ.Б. Жарықбаев, С.А. Ұзақбаева, Қ. Бөлеев, С.К. Абильдина, Г.Р. Бахтиярова және т.б. еңбектерінде жан-жақты қарастырылып, ұлттық тәрбие мазмұнының бүгінгі тұлға болмысының қалыптасуындағы маңызы мен мәні түрлі қырынан талданып, тұжырымдалады. Олар өз зерттеулерінде жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру ісін ұлттық рухани-мәдени

құндылықтар негізінде ұйымдастыру мен жүзеге асырудың маңыздылығы мен қажеттілігін баса айтты.

Бірнеше ғасыр артқа көз салып қарасақ, мұғалімнен негізінен білім беру мен тәрбие берудегі дәстүрлі әдістерді меңгеру талап етілсе, бүгінгі таңда ұстаздан жан-жақты кәсіби құзыреттіліктерді, инновациялық технологияларды игеру және оқушының жеке тұлғасын дамытуға бағытталған кешенді жұмыс нәтижесі күтіледі.

Халықтық педагогикада ұстаздық қызметті ата-ана, ауыл ақсақалы, батырлар мен жыраулар да атқарды. Мұны қазақтың дәстүрлі білім беру жүйесінен айқын көруге болады. Қазақ халқы бала тәрбиесіне ерекше мән берген. Жетілген тұлғаны қалыптастыруда ұлы ойшыл Әл-Фараби білімнен бұрын тәрбиеге басымдық беру қажеттігін атап көрсеткен. Ол тәрбиесіз берілген білімнің адамзатқа зиян келтіретінін, сондай-ақ адамның өмірінде болашақта қиындықтар туғызуы мүмкін екенін ескертеді. Ғалымның пікірі бойынша, тәрбие адамның рухани және моральдық дамуының негізін құрайды және біліммен бірге үйлескен жағдайда ғана тұлғаның толық қалыптасуына ықпал етеді [2, 10 б.].

Бүгінгі қоғамда да осы тәрбие мәселелері ерекше назар аударуды қажет етеді, себебі жас ұрпақтың тұлғалық жан-жақты қалыптасып, даму болашағы Қазақстанның келешегімен, қоғамның құндылықтық бағдарларымен және ұлттық қауіпсіздікпен тығыз байланысты. Ұлттық қауіпсіздіктің түп-тамыры тәрбиеге, шығармашылық дамуға және өскелең ұрпақтың азаматтық қалыптасуына негізделген. Осы себепті еліміздің ғасырлар бойы жинақталған тарихын зерттеу, халықтың бай мәдени мұрасын талдау, оны білім беру процесіне тиімді енгізу арқылы ұлттық мәдени тәжірибені меңгерту, бекіту және тарату маңызды болып табылады.

Дж. Коуз бен Б. Познердің лидерлік теориясы бойынша болашақ педагогтарды тәрбиелеу, олардың көшбасшылық құзыреттерін дамыту ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл құзыреттер шешім қабылдау, оқушыларды ынталандыру, топты ұйымдастыру және қоршаған ортаға оң ықпал жасау қабілеттерін қамтиды [3, 145 б.]. Сонымен қатар қазіргі білім беру жағдайында мұғалімнің тиімді қызмет атқаруы үшін икемді дағдыларды (soft skills) меңгеруі ерекше маңызға ие. Атап айтқанда, коммуникативтік қабілет, сыни және шығармашылық ойлау, эмоциялық интеллект, командада жұмыс істей білу, бейімделгіштік, уақытты тиімді басқару және жауапкершілік сияқты дағдылар болашақ педагогтың кәсіби көшбасшылығын нығайтады. Қазіргі заманғы трансформациялық және педагогикалық көшбасшылық модельдерге сәйкес, болашақ мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен бірге оқушыларға үлгі болып, олардың бастамашылдығын, сыни ойлауын және моральдық құндылықтарын дамытуға ықпал ететін көшбасшы болуы қажет. Білім беру процесіне ұлттық-мәдени элементтерді енгізу педагогтардың көшбасшылық қасиеттерін нығайтып, оларды кәсіби, этикалық және мәдени тұрғыдан білікті көшбасшы ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы бойынша білім беру жүйесінің негізгі міндеттері: сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, жеке тұлғаның қалыптасуы мен кәсіби дамуын ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибедегі жетістіктер негізінде қамтамасыз ету; тұлғаның шығармашылық, рухани және физикалық мүмкіндіктерін дамыту; моральдық құндылықтар мен салауатты өмір салтын қалыптастыру; интеллектіні байыту арқылы жеке қасиеттерді дамыту; азаматтық және патриоттық тәрбиені қалыптастыру, Отанға – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілік, мемлекеттік рәміздер мен мемлекеттік тілге құрмет, халық дәстүрлерін құрметтеу және кез келген антиконституциялық немесе антиәлеуметтік әрекеттерге төзбеушілік көрсету [1].

Зерттеушілердің пікірінше, қазіргі ғасыр қарқынды өзгерістер мен жаһандану жағдайында дамуда. Сол уақыт ішінде тарихи өткенді объективті бағалау мәдени (әсіресе рухани және моральдық) құндылықтарды дұрыс қалыптастыруға, ұлттық мәдени дамуға және тұлғаның өзін-өзі анықтауына қажетті. Тарихи процесс қоғамның әртүрлі ұйымдық формаларын қалыптастырады, уақыт өте келе рухани және тарихи құндылықтарды сақтай

отырып, жоғалған символдар мен білімдерді, ұмытылған дәстүрлер мен оқиғаларды қайта жаңғыртады. Өткеннен қазіргі кездегі мәселелерге жауап табуға болады [4, 320 б.].

Ұлттық тәрбиенің болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастырудағы рөлі осы тұрғыда айқын көрінеді. Тарихи және ұлттық құндылықтарды меңгеру, рухани-адамгершілік білімді дамыту арқылы жас мамандар сыныптағы көшбасшылық қабілеттерін жетілдіреді: олар шешім қабылдауға, топты басқаруға, оқушылардың ынтасын арттыруға және оларға үлгі болуға қабілетті болады. Осылайша, ұлттық тәрбие мен тарихи сананы оқыту болашақ мұғалімдердің кәсіби және тұлғалық дамуына ықпал етіп, олардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады.

Ұлттық тәрбие болашақ мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастырумен қатар, олардың ұлттық мәдени құндылықтарды терең түсінуіне де мүмкіндік береді. Өйткені көшбасшы мұғалім тек білім беріп қана қоймай, оқушы бойында ұлттық рухты оятып, адамгершілік, жауапкершілік және құрмет сияқты қасиеттерді қалыптастырады. Сондықтан ұлттық тәрбиенің мазмұны халықтың сан ғасырлар бойы жинақталған рухани мұрасымен тығыз байланыс тауып, бүгінгі білім мазмұнынан өз орнын алуы тиіс.

Қазақ халқының бірегей мәдениеті мен құндылықтық жүйесі ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа ауызша мұра, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, халықтық педагогика арқылы беріліп отырды. Н. Абдуллина мен А. Абишева атап өткендей, қазақ мәдениетінің негізгі құндылықтары: өзгелерге құрмет көрсету, дәстүрлерді сақтау, қонақжайлылық, бейбітшілік, әлеуметтік теңдік, бірлік, төзімділік және ашықтық болып табылады [5, 70 б.].

Бастауыш сынып жағдайында жоғарыда аталған құндылықтар мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті арқылы нақты көрініс табады. Мәселен, оқушылардың бір-бірінің пікірін тыңдауын, өзара сыйластық қарым-қатынас орнатуын ұйымдастыру арқылы өзгелерге құрмет көрсету дағдылары қалыптастырылады. Сонымен қатар, оқу үдерісінде ұлттық мазмұндағы тәрбие сағаттарын, мерекелік іс-шараларды өткізу арқылы оқушылардың дәстүрлерге деген қызығушылығы мен құрметі артады. Мұндай жұмыстар мұғалімнің мәдени-танымдық бағыттағы көшбасшылық қабілетін айқындайды.

Ұлттық тәрбие тұрғысынан қарағанда, осындай құндылықтарды меңгеру болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруға тікелей ықпал етеді. Мұғалімдер ұлттық дәстүрлер мен рухани-адамгершілік білімді өз тәжірибесінде пайдалана отырып, педагогикалық қызметтегі жетекшілік қабілеттерін дамытады: олар кез-келген сәтте өз бетінше шешім қабылдауға, топты тиімді басқаруға, оқушыларды ынталандыруға және оларға үлгі болуға қабілетті болады. Осылайша, ұлттық құндылықтарды меңгеру мен олардың педагогикалық тәжірибеге енгізілуі болашақ педагогтардың кәсіби және тұлғалық дамуына және көшбасшылық қасиеттерінің қалыптасуына маңызды әсер етеді.

Халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани мұрасы мен ұлттық құндылықтарын кәсіптік жоғары білім беру жүйесінде тиімді пайдалану болашақ мұғалімдердің кәсіби және көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Ұлттық тәрбие элементтерін оқу мен тәрбиені ықпалдастыру арқылы жүзеге асыру нәтижесінде студенттердің танымдық белсенділігі артып, олардың бойында жауапкершілік, ынтымақтастық, өзара құрмет сияқты құндылықтар қалыптасады. Осылайша ұлттық тәрбиеге негізделген педагогикалық қызмет мұғалімнің ұйымдастырушылық, коммуникативтік және тәрбиелік көшбасшылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде білім мен тәрбие үдерісін тиімді үйлестіре алған жағдайда жан-жақты дамыған, білімді әрі ұлттық құндылықтарды құрметтейтін тұлғаны қалыптастыруға қол жеткізуге болады.

Біз болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ұлттық құндылықтар негізінде көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру арнайы кәсіби білім беру жүйесі мен орта және жоғары оқу орнының педагогикалық процесінде жетілдіру тұрғысынан қарастыру қажет деп есептейміз. Осы бағыттағы мақсат ЖОО-дағы оқыту мен тәрбие үдерісі студенттердің тұлғалық құндылықтары мен нормаларын қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Біздің пайымдауымызша болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін ұлттық құндылықтар негізінде қалыптастыру педагогикадағы «тәрбие» ұғымының мазмұнын жіті түсінумен тығыз байланысты. Өйткені ұлттық тәрбие – тек белгілі бір білім мен дағдыларды меңгерту ғана емес, сонымен қатар тарихи тәжірибені, рухани мұраны және қоғамдық құндылықтарды болашақ педагогтің бойына сіңіру үдерісі болып табылады. Сондықтан студенттердің ұлттық құндылықтар негізінде көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру мәселесі тәрбиенің мәнін ғылыми тұрғыда қарастыруды талап етеді. Осыған байланысты педагогика ғылымында «тәрбиелеу» ұғымының мазмұны мен маңызын анықтау ерекше орын алады.

И.П. Подласый «тәрбиелеу» ұғымын педагогикада кең және тар, әлеуметтік және педагогикалық мәнде қолданатынын атап көрсетеді. Кең әлеуметтік мағынада тәрбие – бұл үлкен ұрпақтан кіші ұрпаққа жинақталған тәжірибені беру. Тәжірибе деп адамға белгілі білім, дағдылар, ойлау тәсілдері, моральдық, этикалық және құқықтық нормалар – яғни тарихи даму процесінде қалыптасқан адамзат рухани мұрасы түсініледі. Тәрбиелеудің мақсаты – азаматтық, патриоттық, еңбекқорлық сияқты жеке тұлға қасиеттерін қалыптастыру. Тәрбиелеу адамның қоғамда өмір сүруге бейімделу қажеттілігінен туындап, тарихи шынайылыққа негізделген мәңгілік категория болып табылады [6, 17 б.].

Аталған тұжырым, тәрбие қоғамның тарихи тәжірибесін ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің маңызды құралы бола отырып, тұлғаның азаматтық, адамгершілік және әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыруға негіз болады. Сондықтан ұлттық құндылықтарды оқу-тәрбие үдерісіне енгізу болашақ мұғалімдердің кәсіби және көшбасшылық қасиеттерін дамытуда ерекше маңызға ие. Өйткені студенттер мақсатты түрде тәжірибеде ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды меңгерген сайын олардың ұйымдастырушылық, коммуникативтік және әлеуметтік жауапкершілік қабілеттері дамып, педагогикалық қызметте көшбасшы ретінде қалыптасуына мүмкіндіктер туады.

Демек, саналы түрде ұйымдастырылып, жүзеге асырылған ұлттық тәрбие арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби тұрғыдан педагогикалық көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Студенттер ұлттық құндылықтарды меңгеріп қана қоймай, оны өздерінің педагогикалық тәжірибесінде қолдана отырып, сынып жетекшісі ретінде педагогикалық ұжым ортасындағы кәсіби тұлғалық қабілеттерін жетілдіріп, дамытады. Атап айтқанда: олар шешім қабылдай білетін, топты ұйымдастыра алатын, оқушыларды ынталандырып, оларға үлгі бола алатын көшбасшы маманға айналады.

Қазақ этнопедагогикасы ғылымының дамуында зор үлес қосқан ғалым, профессор С.А. Ұзақбаева жалпыадамзаттық құндылықтар, тарихи тәжірибе және сан қилы мәдени дәстүрлерді білім беру мазмұнына енгізудің болашақ мұғалімдерді даярлау процесінде маңызды екенін көрсеткен. Ол оқушыларды мақсатты, жан-жақты тәрбиелеудің тиімділігі мұғалімнің өзінің тұлғалық қасиеттерімен, сондай-ақ этнопедагогикалық теориялық және практикалық даярлық деңгейімен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді [7, 238 б.]. Осы тұрғыдан қарағанда, ұлттық тәрбие болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, әрі мұғалімнің кәсіби шеберлігін, этикалық және мәдени құзыреттілігін дамытуға жол ашады.

Педагогика саласында іргелі зерттеулер жүргізіп, ұлттық тәрбиенің дамуына зор үлес қосқан Г.Р. Бахтиярова атап өткендей, ұлттық мектептердің дамуы мен болашақ жас ұрпақтың тұлғалық қалыптасуы қоғамның жаңа талаптарына сай болуы ең алдымен ұстаз-педагогтардың кәсіби құзыреттілігі мен даярлық деңгейіне тікелей байланысты. Бұл ой біздің зерттеу тақырыбымызбен өзара астарласып жатыр, себебі ұлттық құндылықтарды терең меңгерген мұғалім ғана оқушыларды бағыттай алатын нағыз көшбасшыға айналады [8, 275 б.].

Сондықтан қазіргі жоғары оқу орындары уақыт талабына жауап бере алатын, әлемдік бәсекеге қабілетті педагог мамандарды дайындауда ұлттық мәдениетті, салт-дәстүрді, халықтық дүниетанымды жетік меңгерген кадрлар сапасын арттыруға ерекше назар аударуы тиіс. Бұл — болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің халықтық педагогика негізінде кәсіби

теориялық, әдістемелік білімін, көшбасшылыққа қажетті іскерліктері мен ұйымдастырушылық дағдыларын қалыптастыруды талап етеді.

Болашақ мұғалімдерді даярлау процесіне ұлттық құндылықтарды енгізу олардың көшбасшылық қасиеттерінің табиғи түрде қалыптасуына, яғни шешім қабылдау, оқушыларды ынталандыру, топты ұйымдастыру, күрделі жағдайларды реттей алу, моральдық ұстанымға негізделген бағыт бере білу қабілеттерінің жетілуіне ықпал етеді. Осы орайда, ұлттық тәрбиеге сүйенген педагогикалық әдістерді тәжірибеде жүйелі қолдану болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығының ажырамас бөлігі болуы тиіс. Болашақ педагогтардың көшбасшылық қабілеттерін дамытуда этнопедагогикалық мазмұнға негізделген түрлі формада ЖОО-да ұйымдастырылатын іс-шаралар ерекше маңызды. Мысалы, тақырыптық поэзия кештерін ұйымдастыру, пікірталас клубтары, дебаттар, шығармашылық кездесулер, ғылыми-әдістемелік үйірме жұмыстары арқылы қазақ халқының шешендік өнері, билердің даналық ойлары, тарихи тұлғалардың көшбасшылық үлгілерін әсіресе, тұлғааралық қатынас әдебін сақтау, сөзге тоқтау, өзара құрмет сияқты қасиеттерін меңгертуге мүмкіндік береді. Мұндай іс-шаралар студенттердің өз ойын еркін жеткізуін, көпшілік алдында сөйлеуін, топты ұйымдастырудағы сенімділігін қалыптастырады. Бұл үдеріс мұғалім мамандығына тән коммуникативтік, психологиялық және ұйымдастырушылық дағдылардың табиғи түрде дамуына ықпал етеді. Сонымен қатар ұлттық тәрбиеге негізделген жобалық жұмыстар болашақ педагогтардың зерттеушілік, талдаушылық және көшбасшылық қабілеттерін жетілдіретін тиімді құрал болып табылады. Мысалы, қазақ халқының батырлық мұрасына, отбасы тәрбиесіне, тарихи ұлы тұлғалардың педагогикалық көзқарастарына арналған жобалар студенттердің азаматтық жауапкершілігін арттырып, ақпаратты талдау, оны қорғау және топтық жұмысты басқару қабілеттерін дамытады. Бұл өз кезегінде болашақ мұғалімнің сыныптағы көшбасшы ретіндегі рөлін нығайтады. ЖОО жағдайында болашақ ұстаздар даярлауда ұлттық салт-дәстүр элементтерін кәсіби педагогикалық пәндерді оқытуда біздің зерттеу мақсатымызға сай тиімді пайдалану да көшбасшылық сапаларды қалыптастыруда маңызды орын алады, себебі қазақ халқының ғасырлар сынынан өткен тәрбиелік тәжірибесі болашақ мұғалімге кіші оқушылармен жұмыс жүргізудің табиғи, адамгершілікке негізделген тәсілдерін кеңінен ұсынады. Тиімді білім мазмұнына сай қолданыс тапқан ұлттық ойындар, дәстүрлі мерекелер, өнегелі әңгімелер, халықтық тәрбие үлгілері, мысал ретінде, «Төрт түлікке арналған танымдық ойындар», «Салт-дәстүрді насихаттау сабақтары», «Өнеге сағаты» секілді шаралар мұғалімнің ұйымдастыру қабілетін дамытады және оқушыларға бағыт-бағдар берудегі жетекшілік рөлін арттырады.

Мұндай сабақтарда болашақ мұғалім ұлттық мазмұндағы іс-шараларды өткізуді, сыныптағы тәрбие процесін үйлестіруді, оқушыларды ынталандыруды практикада меңгереді. Осылайша ұлттық тәрбиеге негізделген әдістер мен тәсілдердің, жүйесі болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қабілеттерін кешенді түрде дамытып, олардың кәсіби және тұлғалық қалыптасуында шешуші рөл атқарады.

Сонымен, тұжырымдай келе айтқанда, біздің пайымдауымызша ұлттық құндылықтарға негізделген оқу-тәрбие жүйесі болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби және тұлғалық дамуын айқындайтын, олардың көшбасшылық қасиеттерін табиғи түрде қалыптастыратын негізгі тұғырлардың бірі болып табылады. Ұлттық құндылықтарды, халықтық педагогика мұрасын, тарихи тұлғалардың даналығын және этнопедагогикалық тәжірибені меңгеру мұғалімнің рухани-адамгершілік әлеуетін байытып қана қоймай, оның ұйымдастырушылық, коммуникативтік, шешім қабылдау және топты басқару қабілеттерін дамытады. Жоғары оқу орындарында ұлттық тәрбиеге негізделген оқыту технологияларын, жобалық жұмыстарды, шешендік өнер мен көшбасшылыққа бағытталған тренингтерді жүйелі енгізу студенттердің кәсіби құзыреттілігін арттырып, болашақ педагогтың сыныптағы нағыз көшбасшы ретінде қалыптасуына жағдай жасайды. Демек, ұлттық тәрбие – бұл болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қабілеттерін жетілдіретін, педагогикалық шеберлігін шыңдап, жаңа сапалық деңгейге көтеретін, сондай-ақ қазіргі

ғасырдағы педагогикалық тәжірибенің озық үлгілерімен сабақтаса отырып, бүгінгі жастардың, соның ішінде зерттеу нысаны ретінде қарастырылатын болашақ мұғалімдердің кәсіби дамуы мен тұлғалық қалыптасуына ықпал ететін маңызды әдіснамалық негіз болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана: ҚР Парламенті, 2007. – 8-бап, 1-тармақ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>
2. Көбесов, А. Ә. Әбу Насыр Әл-Фараби. – Алматы: Жазушы, 2004. – 176 б.
3. Kouzes J.M., Posner B.Z. Leadership in higher education: Practices that make a difference.–Oakland, CA: Berrett-Koehler Publishers, 2019.–208 p.
4. Сейдимбек, А. Қазақ халқы. Этномәдени қайта ойлау. – Астана: Фолиант, 2001. – 560 б.
5. Абдуллина Н., Абишева А. Қазақ мәдениетінің рухани құндылықтарын трансформациялау: дәстүрден қазіргі заманға. – ҚазҰУ Хабаршысы. 2018, № 66 (4).
6. Подласый И.П. Педагогика.100 вопросов – 100 ответов. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: 2006. – 365 с.
7. Ұзақбаева, С.А. Этнопедагогика. – Алматы: Қарасай, 2019. – 320 б.
8. Бахтиярова, Г.Р. Қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті: тарих, теория және тәжірибе. – Ақтөбе: Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты, 2012. – 372 б.

УДК: 372.87

Ермаханова К.Т.

«Көркем білім, графика және жобалау»
мамандығының 1 курс магистранты
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан
e-mail: Kenmari@mail.ru

Оракова А. Ш.

п.ғ.к., профессор
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан
e-mail: amangul_orakova@mail.ru

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА «ОЙЛАУ ДИЗАЙНЫ» ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі қарастырылады. Зерттеу барысында шығармашылық қабілетті дамытуға бағытталған педагогикалық модельдің теориялық негіздері талданып, оның құрылымдық компоненттері айқындалды. Ұсынылған модель мотивациялық, танымдық және іс-әрекеттік компоненттер негізінде құрылып, оқушылардың шығармашылық ойлауын, идея ұсыну қабілетін және практикалық әрекетін дамытуға бағытталады.

Тірек сөздер: ойлау дизайны, көркем еңбек, шығармашылық қабілет, креативті ойлау, педагогикалық модель, жобалық әрекет

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына бейімделе алатын, шығармашылық ойлауы қалыптасқан, дербес шешім қабылдай алатын тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Ғаламдық өзгерістер жағдайында білім беру тек білім мен дағды берумен шектелмей, білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға, олардың жаңашыл идеялар ұсыну және күрделі мәселелерді шешу қабілеттерін қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту қазіргі педагогика ғылымының маңызды мәселелерінің бірі болып отыр.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде жеке адамның шығармашылық, рухани және зияткерлік мүмкіндіктерін дамыту, даралық қабілеттерін ашу үшін қажетті жағдайлар жасау атап көрсетілген. Бұл талап білім беру мазмұнын жаңартумен қатар, оқыту үдерісінде білім алушылардың шығармашылық белсенділігін арттыратын жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуді қажет етеді. Осы бағыт Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған бағдарламасында да көрініс тауып, білім беру жүйесінің негізгі мақсаты білім алушының қажеттіліктеріне бағдарланған, шығармашылық әлеуетін жүзеге асыра алатын, құзыреттілігі жоғары тұлғаны қалыптастыру екендігі айқындалған.

Педагогикалық тәжірибеде оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытуға бағытталған инновациялық технологиялардың бірі – ойлау дизайны технологиясы. Бұл тәсіл білім алушылардың мәселені терең түсінуіне, жаңа идеялар ұсынуына және оларды тәжірибелік әрекет арқылы жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Ойлау дизайны технологиясы эмпатия, мәселені анықтау, идея генерациясы, прототип жасау және тестілеу кезеңдері арқылы білім алушылардың креативті ойлауын, жобалық әрекетін және рефлексивті қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ойлау дизайны технологиясын көркем еңбек сабақтарында қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыруға және олардың дербес шығармашылық әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі оқыту үдерісін жүйелі ұйымдастыруға бағытталған педагогикалық құрылым болып табылады. Бұл модель оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған педагогикалық мақсаттарды, ғылыми-теориялық негіздерді және әдіснамалық тұғырларды біріктіретін кешенді жүйе ретінде қарастырылады. Модельді құру барысында білім беру үдерісінің мазмұнын, педагогикалық тәсілдерін және күтілетін нәтижелерін жүйелі түрде айқындау маңызды болып табылады.

Ұсынылып отырған педагогикалық модельдің негізгі мақсаты – көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясын қолдану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін жүйелі түрде дамытуға бағытталған педагогикалық үдерісті ұйымдастыру.

Модельдің теориялық негізін педагогика, психология және шығармашылықты зерттеу саласындағы ғылыми еңбектер құрайды. Бұл еңбектер оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесінің ғылыми негіздерін айқындауға мүмкіндік береді.

Дж. Гилфорд шығармашылық ойлауды дивергенттік ойлау ұғымымен байланыстырып, оның негізгі көрсеткіштері ретінде ойлаудың икемділігі, жаңашылдығы және идеялар санының көптігін атап көрсетеді [3]. Ал Э. Торранс шығармашылық қабілетті адамның мәселені ерекше тәсілмен шешу қабілеті ретінде қарастырып, шығармашылық ойлаудың дамуына арнайы педагогикалық жағдайлар жасау қажеттігін негіздейді [4].

Ойлау дизайны технологиясының теориялық негіздері Г. Саймон [5], Н. Кросс [6], Т. Браун [7], Д. Келли [8] сияқты зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапқан. Бұл ғалымдар ойлау дизайнын мәселені шығармашылық тұрғыдан шешуге бағытталған инновациялық тәсіл ретінде сипаттайды. Олардың еңбектерінде ойлау дизайны адам қажеттіліктерін түсінуге, жаңа идеялар ұсынуға және тәжірибелік шешімдерді жүзеге асыруға негізделген шығармашылық әрекет ретінде қарастырылады. Осы ғылыми тұжырымдар көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясын қолдану оқушылардың шығармашылық

ойлауын дамытуға және олардың жобалық әрекетін ұйымдастыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Сонымен қатар, педагогикалық модель бірнеше ғылыми-әдіснамалық тұғырларға негізделеді. Бұл тұғырлар оқыту үдерісін ұйымдастырудың жалпы принциптерін айқындап, шығармашылық қабілетті дамытуға бағытталған педагогикалық әрекеттің мазмұнын анықтайды.

Біріншіден, модель жүйелік тұғырға негізделеді. Жүйелік тұғыр педагогикалық үдерісті өзара байланысты элементтерден тұратын біртұтас жүйе ретінде қарастыруды көздейді. Осы тұрғыдан алғанда, көркем еңбек сабақтарында шығармашылық қабілетті дамыту үдерісі мақсат, мазмұн, әдістер және нәтижелердің өзара байланысы арқылы жүзеге асады.

Екіншіден, модель іс-әрекеттік тұғырға сүйенеді. Бұл тұғыр білім алушылардың белсенді танымдық және практикалық әрекеті арқылы білімді меңгеруін қарастырады. Көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілеті олардың жобалық, конструктивтік және көркемдік әрекеті барысында дамиды.

Үшіншіден, модель тұлғалық-бағдарлы тұғырға негізделеді. Бұл тұғыр оқыту үдерісінде білім алушының жеке ерекшеліктерін, қызығушылықтарын және шығармашылық әлеуетін ескеруді көздейді. Ойлау дизайны технологиясын қолдану оқушылардың дербес идея ұсынуына, шығармашылық бастамасын көрсетуіне және өзіндік шешім қабылдауына мүмкіндік береді.

Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі белгілі бір педагогикалық ұстанымдарға негізделіп, өзара байланысқан құрылымдық компоненттер жүйесі ретінде қарастырылады. Бұл модель оқыту үдерісін жүйелі ұйымдастыруға мүмкіндік беретін ғылыми негізделген педагогикалық құрылым болып табылады. Модельді жүзеге асыру барысында оқушылардың шығармашылық әрекетін дамытуға бағытталған оқу мазмұны, педагогикалық тәсілдер және күтілетін нәтижелер өзара үйлесімді түрде ұйымдастырылады. Осыған байланысты модель шығармашылық белсенділік, интеграция, практикалық бағыттылық және рефлексия ұстанымдарына негізделеді. Аталған ұстанымдар оқу үдерісінде білім алушылардың шығармашылық ойлауын қалыптастыруға, олардың дербес идея ұсынуына және практикалық шығармашылық әрекет арқылы өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруына жағдай жасайды. Сонымен қатар бұл ұстанымдар ойлау дизайны технологиясының мазмұнымен өзара байланысып, көркем еңбек сабақтарында шығармашылық әрекетті ұйымдастырудың тиімді педагогикалық негізін қалыптастырады.

Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі құрылымдық тұрғыдан мотивациялық, танымдық және іс-әрекеттік компоненттерден тұрады. Бұл компоненттер өзара байланыста жүзеге асып, оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған педагогикалық үдерістің тұтастығын қамтамасыз етеді. Әрбір компонент білім алушылардың шығармашылық әрекетін қалыптастырудың белгілі бір қырын сипаттай отырып, олардың қызығушылығын арттыруға, қажетті білім мен дағдыларды меңгеруіне және шығармашылық идеяларды практикалық әрекет арқылы жүзеге асыруына мүмкіндік береді [9].

Алдымен мотивациялық компонент оқушылардың шығармашылық әрекетке деген қызығушылығын қалыптастыруды, олардың көркем еңбек сабақтарына оң көзқарасын және шығармашылық тапсырмаларды орындауға деген ішкі ынтасын дамытуға бағытталады. Бұл компонент білім алушылардың шығармашылық әрекетке қатысуға деген қажеттілігін қалыптастырып, олардың жаңа идеяларды іздеуге, шығармашылық шешімдер ұсынуға және өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруға ұмтылысын арттырады. Ойлау дизайны технологиясында бұл компонент эмпатия және мәселені анықтау кезеңдері арқылы жүзеге асып, оқушылардың зерттеу, бақылау және шығармашылық мәселені түсіну қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Танымдық компонент шығармашылық әрекетке қажетті білімдерді, түсініктерді және танымдық дағдыларды меңгеруді қамтиды. Сонымен қатар оқушылардың креативті ойлауын, идея генерациялау қабілетін және мәселені әртүрлі қырынан талдай алу

дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Ойлау дизайны технологиясының идея генерациясы кезеңі осы компоненттің мазмұнымен тығыз байланысты болып, оқушылардың шығармашылық ойлауын және танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

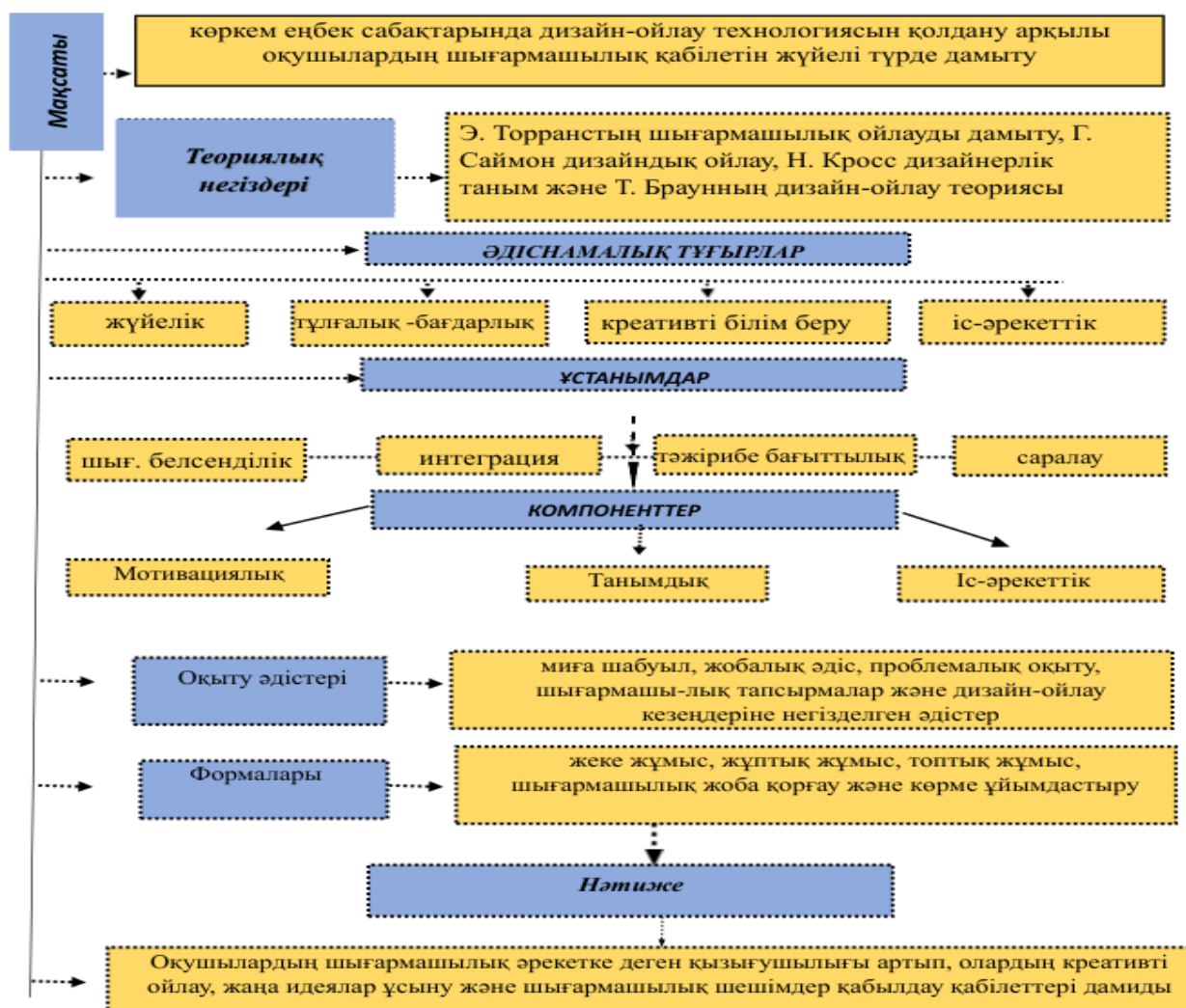
Іс-әрекеттік компонент оқушылардың шығармашылық идеяларын практикалық әрекет арқылы жүзеге асыруымен байланысты. Бұл компонент шығармашылық жобаларды орындау, прототип жасау, әртүрлі материалдармен жұмыс істеу және дайын өнімді бағалау сияқты әрекеттерді қамтиды. Осылайша аталған компоненттердің өзара байланысы көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталған жүйелі педагогикалық үдерісті қамтамасыз етеді.

Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту белгілі бір педагогикалық әдістер мен оқыту формалары арқылы жүзеге асырылады. Бұл әдістер мен формалар оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, шығармашылық ойлауын дамытуға және практикалық әрекетке қатысуына бағытталады. Шығармашылық қабілетті дамытуда миға шабуыл, жобалық әдіс, проблемалық оқыту, шығармашылық тапсырмалар және ойлау дизайны кезеңдеріне негізделген әдістер тиімді болып табылады. Аталған әдістер оқушылардың жаңа идеялар ұсынуына, мәселені әртүрлі қырынан қарастыруына және шығармашылық шешімдер табуына жағдай жасайды. Әсіресе жобалық әдіс пен шығармашылық тапсырмалар оқушылардың дербес ойлауын дамытуға және олардың шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруына ықпал етеді.

Оқыту формалары ретінде жеке жұмыс, жұптық жұмыс, топтық жұмыс, шығармашылық жоба қорғау және көрме ұйымдастыру формалары қолданылады. Бұл формалар оқушылардың бірлескен әрекетке қатысуына, өз идеяларын талқылауына және шығармашылық нәтижелерін көрсетуіне мүмкіндік береді. Осылайша қолданылатын әдістер мен формалардың үйлесімділігі көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілетін тиімді дамытуға жағдай жасайды.

Нәтижесінде көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясын қолдану оқушылардың шығармашылық қабілетін жүйелі түрде дамытуға мүмкіндік береді. Оқушылардың шығармашылық әрекетке деген қызығушылығы артып, олардың креативті ойлау, жаңа идеялар ұсыну және шығармашылық шешімдер қабылдау қабілеттері қалыптасады.

Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі төмендегі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет Көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту моделі

Жүргізілген талдау негізінде көркем еңбек сабақтарында ойлау дизайны технологиясы арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталған педагогикалық модель ұсынылды. Бұл модель мотивациялық, танымдық және іс-әрекеттік компоненттерден тұрып, оқушылардың шығармашылық әрекетін жүйелі ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар модельдің мазмұнында шығармашылық белсенділік, тұлғалық бағдарлылық және іс-әрекеттік бағыттылық сияқты педагогикалық ұстанымдар ескерілді.

Зерттеу нәтижелері ойлау дизайны технологиясын оқу үдерісінде қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттырып, олардың креативті ойлауын, идея ұсыну қабілетін және шығармашылық жобаларды орындау дағдыларын дамытуға ықпал ететінін көрсетті. Сондықтан ұсынылып отырған модель көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған тиімді педагогикалық құрал ретінде қарастырылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТ

1. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. Қолжетімділік режимі URL:// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (қаралған күні 05. 03. 2025)
2. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.

Қолжетімділік режимі Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P23000000249> (қаралған күні 05. 03. 2025)

3. Guilford J. P. The nature of human intelligence. – 2007. – 538 p.
4. Томилова И. И. и др. Теоретические подходы к понятию «креативность» //Альманах современной науки и образования. – 2014. – №. 7.
5. Саймон Г. Науки об искусственном. – Рипол Классик, 1992. – 231 с.
6. Cross N. Designerly ways of knowing. – London : Springer London, 2006. – 120 p.
7. Brown T., Katz B. Change by design //Journal of product innovation management. – 2011. – Т. 28. – №. 3. – С. 381-383.
8. Kelley T., Kelley D. Creative confidence: Unleashing the creative potential within us all. – Crown Currency, 2013.– 304 p.
9. Кемпкенс О. Дизайн-мышление. Все инструменты в одной книге. – ЛитРес, Эксмо, 2019. – 261 с.

ӘОЖ 364-785.6

Жазықова М. К.

п.ғ.к., доцент
Қ.Жұбанов атындағы АӨУ
Ақтөбе, Қазақстан
e-mail: makash_k@mail.ru

Калменова К.Н.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ
2-курс магистранты
Ақтөбе, Қазақстан,
e-mail: bultekova77@mail.ru

АРТ-ТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада әдебиеттік оқу сабағын арт-терапия әдістері арқылы ұйымдастырудың тиімді жолдары қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының тек танымдық қабілетін дамыту ғана емес, оның эмоциялық саулығы мен психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету маңызды екені атап өтіледі. Арт-терапияның теориялық негіздері, оның педагогикадағы рөлі және оқушылардың шығармашылық, эмоциялық, әлеуметтік дағдыларын дамытудағы маңызы талданады. Сонымен қатар әдебиеттік оқу сабақтарында қолданылатын арт-терапиялық әдістердің (библиотерапия, драматерапия, изотерапия, креативті жазу) ерекшеліктері мен олардың әр жас кезеңіндегі тиімділігі сипатталады. Мақалада арт-терапияны қолдану арқылы оқушылардың оқу мотивациясын арттыру, өзін-өзі тану, еркін ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамыту мүмкіндіктері көрсетілген.

Тірек сөздер: арт-терапия, әдебиеттік оқу сабағы, эмоциялық интеллект, шығармашылық қабілет, психологиялық қолдау, білім беру, библиотерапия, драматерапия, изотерапия, креативті жазу, оқушы дамуы, педагогикалық әдіс, эстетикалық тәрбие

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКА ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ЧЕРЕЗ АРТ-ТЕРАПИЮ

Аннотация. В данной статье рассматриваются эффективные способы организации уроков литературного чтения с использованием методов арт-терапии. Подчеркивается, что в современной системе образования важно не только развивать познавательные способности

учащихся, но и обеспечивать их эмоциональное благополучие и психологическую устойчивость. Анализируются теоретические основы арт-терапии, ее роль в педагогике и значение в развитии творческих, эмоциональных и социальных навыков учащихся. Также описываются особенности арт-терапевтических методов (библиотерапия, драматерапия, изотерапия, креативное письмо) и их эффективность на разных возрастных этапах. В статье показаны возможности повышения учебной мотивации, самопознания, развития свободного мышления и творческих способностей учащихся посредством применения арт-терапии.

Ключевые слова: арт-терапия, урок литературного чтения, эмоциональный интеллект, творческие способности, психологическая поддержка, образование, библиотерапия, драматерапия, изотерапия, креативное письмо, развитие учащихся, педагогический метод, эстетическое воспитание

METHODS OF ORGANIZING LITERATURE LESSONS THROUGH ART THERAPY

Abstract. This article examines effective ways of organizing literature lessons using art therapy methods. It emphasizes that in the modern education system it is important not only to develop students' cognitive abilities but also to ensure their emotional well-being and psychological stability. The theoretical foundations of art therapy, its role in pedagogy, and its importance in developing students' creative, emotional, and social skills are analyzed. The article also describes the features of art therapy methods (bibliotherapy, drama therapy, art therapy, and creative writing) and their effectiveness at different age stages. It highlights the potential of art therapy to enhance learning motivation, self-awareness, independent thinking, and students' creative abilities.

Keywords: art therapy, literature lesson, emotional intelligence, creative abilities, psychological support, education, bibliotherapy, drama therapy, art therapy methods, creative writing, student development, pedagogical method, aesthetic education

Қазіргі таңда білім беру жүйесі түбегейлі өзгеруде және бұл өзгерістерде оқушының тек ақыл-ой қабілетін дамыту ғана емес, оның эмоциялық саулығы мен психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету де маңызды болып отыр. ХХІ ғасыр тек ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы арқылы емес, сонымен бірге жасөспірімдер арасындағы эмоциялық жетіспеушілік, әлеуметтік оқшаулану және жоғары деңгейдегі уайым мәселелерімен де ерекшеленеді. Сондықтан білім беру тек ақпарат берумен шектелмей, оқушының ішкі үйлесімділігін қалыптастыратын, жан дүниесін байытатын әдістермен толықтырылуы қажет. Қазіргі мектеп оқушыдан тек стандартты білімді талап етіп қана қоймай, оның өзін-өзі реттеу, өзгелерді түсіну қабілеттерін дамытуға және күйзелістерге қарсы тұруға үйретуі керек. Арт-терапиялық әдістер осы мақсатқа жетудің ең тиімді жолдарының бірі болып табылады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, адамның өмірлік жетістігіне IQ деңгейінен гөрі эмоциялық интеллект (EQ) әсері жоғары. Әдебиеттік оқу сабақтарында арт-терапияны қолдану бастауыш сынып оқушыларына өз сезімдерін тануға, эмоцияларын басқаруға және ішкі «менін» еркін білдіруге мүмкіндік береді.

Дәстүрлі оқыту кейде баланың шығармашылық мүмкіндігін шектеп, оқуға деген қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Ал өнер арқылы терапиялық әдісті қолдану сабақтарды қызықты қылып қана қоймай, мектептегі психологиялық кедергілерді азайтып, оқушының өзіне деген сенімін нығайтады. Сонымен қатар әдебиет пен психологияны біріктіру оқушының эстетикалық талғамын дамытып, рухани және адамгершілік құндылықтарын терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, ұлттық құндылықтар мен көркем әдебиет арқылы жаңа ұрпақ тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады.

Арт-терапия (лат. *ars* — өнер, грек. *therapeia* — емдеу) — өнер арқылы адамның ішкі жан дүниесін дамытуға, түзетуге және психологиялық қолдау көрсетуге бағытталған тиімді

әдіс [1, 46]. Білім беру саласында арт-терапия тек емдеу құралы ғана емес, сонымен қатар оқытудың заманауи тәсілі ретінде қарастырылады.

Әдебиетте арт-терапиялық элементтерді (библиотерапия, ертегі терапиясы, креативті жазу) қолдану оқушының ішкі кедергілерін жеңуге, еркін ойлауына және шығармашылық қабілетін дамытуға көмектеседі. Эмоциялық тұрғыдан дамыған оқушы шығарманың мағынасын терең түсінеді. Бұл оның оқу сауаттылығы мен талдау дағдыларының дамуына оң әсер етеді. Осылайша, арт-терапия мен әдебиетті біріктіре оқыту — оқушының психологиялық жайлылығын сақтай отырып, оның жан-жақты дамуына ықпал ететін тиімді тәсіл.

Арт-терапия — бұл адамның психологиялық және эмоциялық жағдайын өнер және шығармашылық арқылы жақсартуға бағытталған пәнаралық бағыт [2, 165 б.]. Оның теориялық негізінде З. Фрейдтің сублимация туралы идеясы мен К.Г. Юнгтің архетиптер мен символикалық бейнелер ілімі жатыр [3, 98б.]. Ғылыми тұрғыдан алғанда, арт-терапия — адамның ішкі сезімдерін (кейде өзінде де байқалмайтын) көрнекі әдістер арқылы сыртқа шығару процесі.

Арт-терапияның басты мақсаты — оқушының ішкі «Мені» мен сыртқы әлем арасындағы үйлесімділікті орнату, эмоциялық шиеленісті азайту және өзін-өзі жақсырақ тануға жағдай жасау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер орындалады:

- **Диагностикалық:** Шығармашылық жұмыс арқылы оқушының жасырын ішкі қиындықтарын, қорқыныштары мен уайымдарын анықтау;
- **Терапиялық:** Психологиялық қысымды жеңілдету және эмоцияларды босату арқылы жеңіл сезімге жеткізу;
- **Дамытушылық:** Шығармашылық қабілеттерді, қолдың ұсақ моторикасын және ойлау қабілеттерін (қиялдау, түсіну, сезіну) дамыту;
- **Әлеуметтендіру:** Оқушының қоршаған ортамен, құрбы-құрдастарымен дұрыс қарым-қатынас орнату дағдыларын қалыптастыру.

Арт-терапия қазіргі білім беру жүйесінде *педагогикалық психология мен емдік педагогиканың* маңызды бөлігіне айналды. Егер бұрын ол тек емдеу құралы болса, қазір педагогикада ол тәрбиелеу мен дамытудың инновациялық әдісі ретінде қолданылады [4, 64 б.].

Арт-терапияның ерекшелігі — оның «бағалауға емес, процессқа мән беру» қағидасында. Дәстүрлі сабақта оқушы баға алу үшін жұмыс істесе, арт-терапиялық сабақта (мысалы, әдебиет сабағында сурет салу немесе рөлдік ойындар) басты мақсат — жұмыс процесі [5, 124 б.]. Бұл оқушының «қателесуден қорқу» сезімін азайтып, мұғалім мен оқушы арасындағы сенімділікті арттырады. Сол себепті арт-терапия педагогикалық үдерісті гуманизациялаудың негізгі әдісі болып табылады.

Шығармашылық қабілетті дамытудағы әсері:

Шығармашылық - тек сурет салу немесе өлең жазу ғана емес, кез-келген мәселені стандартты емес жолмен шешу қабілеті. Арт-терапия бұл қабілетті мына жолдармен дамытады:

- **Дивергентті ойлау:** Оқушы көркем туындыны қарағанда кейіпкерді өз қиялымен толықтырып, оны сурет, музыка немесе драма арқылы көрсету арқылы шешімнің бірнеше жолын үйренеді[^]
- **Эстетикалық ойлау:** Өз туындысын жасау арқылы бала түстерді, пішіндерді және сөздерді таңдауды үйреніп, эстетикалық талғамын дамытады.
- **Өзіндік ойлау:** Шығармашылық жұмыс балаға өзінің ерекше тұлға екенін сездіреді. Әдебиеттік оқу сабағында бұл әдіс мәтіннің мағынасын түсінуге, автордың ойы мен оқушының тәжірибесін байланыстыруға көмектеседі.

Зерттеулер көрсеткендей, сабақта арт-терапиялық әдістерді тұрақты қолдану оқушылардың ойлау белсенділігін 30–40%-ға арттырып, оқу материалын жақсы есте сақтауға мүмкіндік береді [6, 79б.]. Бұл, әсіресе, бастауыш және орта мектеп оқушылары үшін тиімді, себебі олардың ойлауы көбінесе бейнелі және қиялға негізделген.

Арт-терапиялық әдістерді таңдауда оқушының жас ерекшелігі негізгі критерий болып табылады. Бастауыш сыныптарда баланың бейнелі ойлауы дамығандықтан, ертегі терапиясы (сказкотерапия) мен изотерапия (сурет салу) тиімді болып табылады. Оқушылар кейіпкерлерді сурет арқылы бейнелеп, олардың мінез-құлқын түстермен ажыратады (мысалы, мейірімділік — ақ, зұлымдық — қара), бұл оларға алғашқы моральдық бағалауды үйренуге көмектеседі. Орта буындағы жасөспірімдерде «мен» концепциясы мен эмоциялар күрделене түседі, сондықтан драматерапия мен кинотерапия элементтері өзекті болады. Кейіпкердің ішкі арпалысын сахналық қойылым арқылы сезіну жасөспірімге өз эмоцияларын түсінуге көмектеседі. Жоғары сыныптарда психологиялық талдау мен рефлексия алға шығады. Библиотерапия және креативті жазу (эссе-терапия) әдістері оқушыларға шығарманың философиялық мәселелерін өз өмірлік тәжірибесімен байланыстыра отырып, тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Арт-терапияның басты ерекшелігі — әдеби шығарманы тек ақылмен емес, сезім арқылы қабылдау. Оқушы мәтінді оқып қана қоймай, оны «сезінеді». Мұғалім оқушыға «Егер сен осы кейіпкердің орнында болсаң, нені сезінер едің?» деп сұрап, оны мәтінге енуге шақырады. Сонымен қатар шығармадағы қуаныш, мұң немесе үрейді түстермен, дыбыстармен немесе символдармен байланыстыру арқылы оқушының шығармамен жеке қатынасы қалыптасады.

Арт-терапиялық әдістер оқушының қиялы мен эмоциясын дамытуға ерекше мүмкіндік береді. Мысалы, «шығарманы аяқтау» әдісі оқушыға шығарманың соңын өзгертуге немесе кейіпкердің тағдырын өзгертуге мүмкіндік береді, бұл оның ішкі тілектері мен құндылықтарын көрсетеді. «Кейіпкерге хат» әдісі оқушының эмоциясын басқаруға көмектеседі және жеке пікірін еркін білдіруге мүмкіндік береді. «Музыкалық иллюстрация» шығарманың көңіл-күйіне сәйкес музыканы таңдау арқылы эстетикалық әсерді күшейтеді, ал «метафоралық карталар» дерексіз ұғымдарды бейнелеу арқылы түсінуге көмектеседі. Бұл әдістер оқушыны «стандартты жауап беру» қорқынышынан арылтып, шығарманы шынайы сезім мен жеке қабылдау арқылы түсінуге мүмкіндік береді. Әдебиеттік оқу сабағында қате жауап болмайды — тек жеке қабылдау мен шынайы эмоция маңызды, бұл арт-терапияның педагогикадағы басты артықшылығы болып табылады.

Арт-терапияның жоғарыда аталған теориялық әдістері оқушының шығармашылық әлеуетін ашып қана қоймай, әдеби кейіпкердің ішкі толғанысын тереңірек сезінуге мүмкіндік береді. Осы орайда, 3-сынып әдебиеттік оқу бағдарламасындағы «Қобыланды батыр» жырын өткенде, батырдың тұлғалық болмысын суреттеу мен оның ерлік рухын бейнелеуде арт-терапиялық элементтерді қолданудың маңызы зор [7, 55 б.].

«Қобыланды батыр» сияқты көлемді әрі күрделі эпикалық шығарманы дәстүрлі мәтіндік талдау әдісімен түсіндіру оқушыны тез шаршатып, оның қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Арт-терапияны қолданудың тиімділігі келесі факторлармен негізделеді:

- *Абстрактілі ұғымдарды нақтылау:* «Батырлық», «намыс», «патриотизм» сияқты дерексіз ұғымдар 6-9 жастағы бала үшін түсініксіз болуы мүмкін. Арт-терапия (мысалы, Тайбурылдың шабысын суреттеу немесе сауыттың коллажын жасау) арқылы бұл ұғымдар баланың көзімен көріп, қолымен ұстайтын нақты бейнелерге айналады;

- *Эмоционалдық босаңсу және батылдықты ояту:* Жырдағы шайқас сахналары немесе кейіпкердің ішкі арпалыстары баланың ішкі қорқыныштары мен эмоцияларын сыртқа шығаруға (сублимация) мүмкіндік береді. Драматерапия арқылы Қобыландының рөліне ену баланың өзіне деген сенімділігін арттырып, жасөспірімдік шақтағы тұйықтықты жеңуге көмектеседі;

- *Тілдік кедергіні жою:* Жырдағы көне сөздер мен архаизмдер оқушының мәтінді түсінуін қиындатады. Ал музыка терапиясы немесе изотерапия сөзбен айтып жеткізе алмайтын сезімдерді өнер тілімен жеткізуге жол ашады. Бұл «сөзден — бейнеге, бейнеден — сөзге» ауысу принципі арқылы баланың сөздік қорын табиғи жолмен байытады;

• *Зейінді шоғырландыру:* Коллаж жасау немесе мүсіндеу сияқты көлөнер жұмыстары оқушының зейінін ұзақ уақыт бір нысанда ұстауға, шығарманың детальдарына (тұлпардың сын-сипаты, қару-жарақ атаулары) тереңірек үңілуіне ықпал етеді.

1-кесте Арт-терапия элементтері арқылы "Қобыланды батыр" жырын меңгертудің әдістемелік жүйесі

Қалыптасатын дағдылар	Арт-терапиялық құрал	Күтілетін педагогикалық нәтиже
Танымдық (Когнитивтік)	Коллаж және изотерапия	Жырдағы тарихи жәдігерлер мен детальдарды (сауыт, дулыға, тұлпар) есте сақтау деңгейі артады.
Эмоционалдық-еріктік	Драматерапия (Рөлдік ойын)	Оқушы батырдың тұлғалық қасиеттерін (ерлік, шешім қабылдау) өз бойына сіңіреді, қорқыныштарын жеңеді.
Эстетикалық	Музыка терапиясы	Домбыра сарыны арқылы ұлттық кодты сезіну, эпикалық жырдың асқақ рухын қабылдау қабілеті дамиды.
Коммуникативтік	Письмотерапия (Еркін жазу)	Кейіпкерге хат жазу арқылы оқушы өз ойын жүйелі, еркін және шығармашылықпен жеткізуді үйренеді.

ӘДЕБИЕТ

1. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Арт-терапия. – Санкт-Петербург: Речь, 2002. – 256 с.
2. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. — Алматы: Қазақ университеті, 1982. — 248 б.
3. Юнг К.Г. Человек и его символы. — М.: Серебряные нити, 1997. — 368 с.
4. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: Руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. — СПб.: Речь, 2007. — 160 с.
5. Выготский Л.С. Психология искусства. — М.: Искусство, 1986. — 573 с.
6. Hobsbawm E. Introduction: Inventing Traditions // The Invention of Tradition. Ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger. - Cambridge, 2000. - P. 17.
7. Қабатай Б.Т., Зейнетоллина Ү.К., Қалиева В.А. Әдебиеттік оқу: Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық. 1-бөлім. — Алматы: Атамұра, 2018. — 160 б.

ӘОЖ: 371.3:94(075.8)

Жанайева Л.А.

6B01601-Тарих, 4 курс студентті

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан ,

E-mail: zhanaieva04@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: **Ыбышова С.Т.**

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан ,

E-mail: ybyshova23@gmail.com

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДА ГЕЙМИФИКАЦИЯ ӘДІСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада тарих пәнін оқыту үдерісінде геймификация технологиясын қолданудың педагогикалық мәні мен оның оқу нәтижелеріне ықпалы жан-жақты талданады. Геймификация қазіргі білім беруде кең қолданылып келе жатқан интерактивті әдістердің бірі ретінде қарастырылып, оның оқушылардың оқу мотивациясын арттырудағы, танымдық белсенділігін күшейтудегі және оқу материалын тиімді меңгерудегі рөлі көрсетіледі. Тарих сабақтарына ойын элементтерін енгізу оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып

қана қоймай, оқу үдерісінің құрылымын жеңілдетіп, ақпаратты жүйелі қабылдауына ықпал ететіні негізделеді. Осы мақсатта сабақ барысында цифрлық платформалар, мобильді қосымшалар және түрлі ойын форматтары қолданылуының мүмкіндіктері сипатталады. Зерттеу барысында мектеп оқушылары арасында сауалнама жүргізіліп, олардың геймификация туралы көзқарасы, ойын технологияларының түсінуге әсері және пәнге қызығушылық деңгейі анықталды. Сауалнама нәтижелері геймификацияның оқыту сапасын арттырудағы тиімділігін айқын көрсетті. Сонымен бірге, отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге шолу жасалып, геймификацияның педагогикалық әлеуеті теориялық тұрғыда талданды. Әдіснамалық негіз ретінде сауалнама, бақылау және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Алынған деректер геймификация элементтерін тарих пәніне енгізудің әдістемелік артықшылықтарын және оның оқу дағдыларын дамытудағы маңызын дәлелдейді. Зерттеу нәтижесінде геймификация мектептегі тарихты оқытуда оқу үдерісін белсендірудің тиімді құралы екені анықталып, оны қолдану бойынша практикалық ұсыныстар ұсынылды.

Кілт сөздер: геймификация, тарихты оқыту, интерактивті технология, оқу мотивациясы, әдістеме, цифрлық құралдар

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың негізгі құзыреттерін қалыптастыру үшін заманауи педагогикалық технологияларды тиімді пайдалану қажеттілігі айқын байқалады. Соның ішінде соңғы жылдары білім беру кеңістігінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отырған геймификацияның мүмкіндіктерін кеңінен қолдану ерекше өзекті болып отыр. Бүгінгі оқушылардың жаңа форматтағы оқу құралдарына деген қызығушылығының артуы геймификацияға деген сұраныстың өскенін көрсетеді.

Геймификация (ағылш. gamification) – ойын элементтері мен логикасын ойыннан тыс оқу контекстіне енгізу арқылы оқу үдерісін жандандыру тәсілі [1, 198-б.]. Бұл ұғым соңғы уақыттары кеңінен таралып, білімді меңгерудің, ақпаратты игерудің және soft skills дағдыларын дамытудың тиімді құралдарының бірі ретінде танылуда. Оқушының икемді дағдыларына зерттеушілік қабілет, сыни ойлау, инновациялық шешім қабылдау, АКТ-ны қолдану, шығармашылық, топтық жұмыс және ынтымақтастық жатады [2]. Дәл осы дағдылар білім берудің заманауи цифрлық ортасын қалыптастыруға негіз болады. Геймификация оқыту процесінде білім алушының белсенділігін арттырып, оқу әрекетінің тиімділігін жоғарылатуға ықпал етеді. Себебі, кез-келген ойынның табиғаты бәсекелестікке, табысқа ұмтылуға және жақсы нәтижеге жетуге бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда, геймификация оқу үдерісін қызықты әрі мотивацияға толы ортаға айналдыра отырып, оқушының білімді саналы игеруіне мүмкіндік береді. Ф. ғ.к. Н.Л. Караваев пен п.ғ.к. Е.В. Соболеваның көзқарасы бойынша геймификацияны «заманауи цифрлық ортаны құрудың элементі» ретінде қарастыруға болады [3, 41-б.].

Геймификациядағы ең күшті мотивациялық тетіктердің бірі – ойыннан туындайтын ішкі шабыт пен эмоционалдық серпін. Ол білім алушыларды түрлі іс-әрекеттерге белсенді қатысуға жетелейді, олардың ынтасын күшейтіп, танымдық жігерін арттырады. Соның нәтижесінде, оқушылар тек ойын процесіне ғана емес, сонымен қатар оқу әрекетінің өзіне де жоғары деңгейде қатыса бастайды. Біздің зерттеуіміз негіздеген белсенділік тәсілі ойын қызметін ұйымдастырудың басты қағидасы ретінде қарастырылып, бұл үдерісте білім алушы белсенді субъект ретінде көрінеді [4, 1160-б.]. Ол ойынның жобалаушысы, ұйымдастырушысы, қатысушысы бола алады, сондай-ақ орындалған әрекеттің нәтижесін сараптап, бағалайтын тұлға рөлін атқарады.

Басқаша айтқанда, бүгінгі педагогикалық жағдайда геймификация оқушылардың оқу үдерісіне қатысуын арттыруға, олардың танымдық дербестігін қалыптастыруға және ойын субъектілерінің өзіндік дамуына ықпал ететін маңызды ресурс ретінде сипатталады. Қазіргі таңда көптеген зерттеушілер геймификацияның теориялық-тұжырымдамалық негіздерін айқындауға, оның білім беру саласындағы әлеуетін бағалауға және ойын тәжірибесін оқу процесіне енгізудің тиімді тәсілдеріне ортақ көзқарас қалыптастыруға талпынып келеді. А. Л. Мазелис геймификацияны «оқу мотивациясын оятатын және білім алушылардың мінез-

құлқын позитивті бағытқа өзгертетін құрал» деп сипаттайды, себебі ойын механикасы, сюжеттік жүйе мен сценарий секілді элементтер оқу барысына эмоционалдық тартымдылық береді [5, 139-б.].

Ойын осы тұрғыда инновациялық белсенділік формасы ретінде қабылданады. Біздің зерттеуімізде геймификацияның білім беру ұйымдарында қолданылу мүмкіндіктері мен оның теориялық негіздері қарастырылады. Әсіресе, тарих пәнін оқытудағы геймификацияның рөлі, оның оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыруға әсер ету деңгейі ерекше назарда болады. Осыдан келіп маңызды сұрақ туындайды: «Оқушының тарих пәніне деген қызығушылығын қалай сақтау және дамытуға болады?» Бұл – педагогикалық тұрғыдан күрделі әрі өзекті мәселе.

Сабақ барысында мектеп оқушыларымен әңгімелесу кезінде олардың түрлі ойындардағы жетістіктерін үлкен қызығушылықпен бөлісетінін байқадым. Олар бұл жеңістерін шынайы мақтанышпен айтып, эмоцияға толы түрде түсіндіреді. Оқушылардың осындай әңгімелерінің бірі мені ойын феноменін терең зерттеуге итермеледі. Осылайша, мен білім беру саласындағы «геймификация» ұғымымен бетпе-бет келдім және оның педагогикалық әлеуетіне назар аудардым.

Материалдар мен әдістер. Қазіргі таңда білім беру жүйесінде геймификация әдісі жаңа педагогикалық тренд ретінде белсенді түрде енгізіліп, оның тиімді жақтары түрлі бағыттағы зерттеулер арқылы жан-жақты негізделуде. Бұл үрдістің кең таралуы геймификацияның оқушының даму деңгейіне сәйкес шығармашылық ойлауды ынталандыратын маңызды құрал ретінде орнығып келе жатқанын көрсетеді. Оның мәні мен әдістемелік ерекшеліктері шетелдік және отандық зерттеушілер еңбектерінде жаңаша көзқарас тұрғысынан талданып, ғылыми негізі қалыптасуда.

Осы мақалада мен геймификацияға қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми-педагогикалық зерттеулеріне талдау жасай отырып, оның әдіснамалық негіздерін, теориялық мазмұнын және практикалық қолданылу ерекшеліктерін анықтауды мақсат етемін. Геймификация XX ғасырдың екінші жартысынан бастап белсенді дамып, алдымен бизнес саласында, кейіннен өмірдің барлық бағытында, әсіресе білім беруде кеңінен қолданылып, бүгінгі күні жаһандық трендке айналды [6, 29-б.]. Осы әдісті білім беру кеңістігіне енгізу кезінде теориялық тұжырымдарды жүйелеу, практикалық тәжірибені талдау және әдіснамалық базаны нақтылау маңызды болып табылады.

Ең алдымен ресейлік зерттеушілердің еңбектеріне назар аударсақ, В.В. Матонин геймификацияның білім беру үдерісіндегі маңызын ерекше атап өтеді. Ғалымның пікірінше, сабақта ойын элементтерін қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың оқу мотивациясын күшейтеді [7, 37-б.]. Автордың бұл көзқарасы геймификацияны тек ойын құралы ретінде емес, білімді терең түсінуге және сабақ мақсатына тиімді жетуге көмектесетін әдістемелік ресурс ретінде қарастыруға болатынын дәлелдейді. Яғни, ойын элементтері оқу үдерісінде оқушының қызығушылығы мен ынтасын арттыратын маңызды фактор болып табылады.

В.В.Матонин еңбегін қарастыру барысында мотивация, кері байланыс және оқушы мен мұғалім арасындағы өзара әрекеттестік геймификацияның басты аспектілері ретінде айқындалды. Бұл факторлар ойын механикасы арқылы оқу материалының тартымдылығын күшейтіп, оқушылардың бірлескен жұмыс жасауына және оқу нәтижелерін жақсартуға ықпал етеді [7, 37-б.]. Мұндай тұжырымдар ойын элементтерінің білім берудің барлық салаларына бейімделе алатын әмбебап құрал екенін көрсетеді.

Тарих пәні контекстінде геймификацияның артықшылықтарын Смоленск облыстық институтының оқытушысы, т.ғ.к. В.М. Овчинников жан-жақты зерттеген. Ол геймификацияны тарихты оқытуда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыратын, олардың танымдық белсенділігін жоғарылататын және тарихи оқиғаларды терең әрі саналы меңгеруге мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық әдіс ретінде сипаттайды [8, 30-б.]. Автор соның ішінде викториналар, тарихи квесттер және рөлдік ойындар сияқты әдістерді ерекше атап көрсетеді. Бұл тәсілдер оқушының тарихи деректерді аналитикалық тұрғыда

қабылдауына, тарихи ойлауды дамытуына және пәнге деген ынтасын арттыруына нақты ықпал етеді.

В.М. Овчинников ұсынған рөлдік ойындар жөніндегі пікірлер Л.П. Борзованың еңбектерінде жан-жақты талданған. Автордың пайымдауынша, тарих сабақтарында тарихи оқиғаларды меңгертуде мынадай ойын элементтерін қолдануға болады: «сабақ тақырыбын бекітуге бағытталған викториналар мен сұрақ-жауап форматындағы ойындар оқушылардың білімін нығайтуға және оны бағалауға көмектеседі» [9, 26-б.], – деп көрсетеді. Ал, А.А. Шеламова геймификацияны сабақтың барлық бөлігінде қолдануға болатынын айтады. Оның ғылыми тұжырымы бойынша, білімді тексеру, материалды бекіту және жаңа ақпаратты игеру кезеңдерінде ойын элементтерін енгізу тиімді. Бұл үдеріс жеке, топтық немесе командалық формада орындалуы мүмкін [10, 3-б.]. Ресейлік тарих пәні мұғалімі Е.Н. Запасников тарихи оқиғаларды есте сақтауды күшейтетін ойындық тәсіл ретінде «тарихи оқиғаны көз алдына елестету» әдісін қолдануды ұсынады. Яғни, тарихи рөлдік ойындар мен квесттерді пайдалануды жөн көреді, себебі олар оқушылардың тарихи оқиғаларды сезініп, тереңірек қабылдауына мүмкіндік береді [11, 82-б.]. Осылайша, ресейлік зерттеушілердің еңбектеріндегі геймификация құралдарының тарихты оқытудағы тиімді жақтары жүйелі түрде қарастырылды.

Отандық зерттеушілер арасында да геймификацияның білім берудегі артықшылықтарын зерттеген еңбектер аз емес. Әсіресе, білім алушылардың түрлі пәнге деген қызығушылығы мен ынтасын арттыруда ойын элементтерін қолдану мәселесін К. Оразбайқызы, Г.У. Ильясова, А.Н. Токжигитова, М.А. Ермағанбетова, Е.В. Полулях сынды жоғары мектеп оқытушылары кеңінен қарастырған. Ал мектептегі педагогикалық тәжірибеде оны қолдануды зерттегендер қатарына Ж.А. Жартынова, М.В. Жук, Е.Б. Дукеев, Д.М. Султанов және басқалар кіреді. Жоғары мектеп оқытушыларының геймификацияны оқу үдерісінде қолдану тәжірибелері К. Оразбайқызы мен Г.У. Ильясованың зерттеулерінде көрініс тапқан. Авторлар «ақпараттық-білім беру кеңістігінің қазіргі жағдайы – оқу процесіне геймификация идеяларын енгізетін сервистер мен платформалардың тұрақты көбеюімен сипатталады» деп атап өтеді [12, 152-б.]. Бұл тұжырым қазіргі заманғы технологияларды ойын элементтері арқылы білім беру ортасына енгізудің өзектілігін көрсетеді.

Бұл көзқарасты тәжірибеде жалғастырған А.Н. Токжигитованың ғылыми мақаласында геймификация оқушылардың оқу белсенділігі мен мотивациясын арттыратын әдістердің бірі ретінде ұсынылады. 150-ден астам оқушыны қамтыған тәжірибелік жұмыс барысында олардың геймификация элементтеріне деген көзқарасы және оны қолдануға қанағаттану деңгейі анықталған [13, 254-б.]. Е.В. Полуляхтың зерттеуінде геймификацияның сабаққа деген қызығушылықты арттырудағы рөлі талданады. Ойын түріндегі тапсырмалар, викториналар, квесттер арқылы оқушылар тарихты тек жаттап қоймай, оны түсінуге және талдауға дағдыланады. Автордың пікірінше, геймификация «тарих пәнін оқытуда инновация енгізудің тиімді жолы» болып табылады [14, 45-б.].

Білім берудегі геймификация оқушылардың пәнге қызығушылығын, тапсырмаларды орындауға деген құлшынысын және еш кедергісіз білім алуға ынтасын арттырады. М.В. Жук геймификацияны қолданудың төрт негізгі артықшылығын көрсетеді:

1. Білім алуға ынта;
2. Әлеуметтік дағдылардың қалыптасуы;
3. Оқытуды жекелендіру;
4. Шығармашылық пен ойлауды дамыту[15, 72-б.].

Автордың бұл пікірі педагогтердің ойын элементтерін тиімді қолдану мүмкіндігін нақтылай түседі. Бұл ойды Ж.А. Жартынова да жалғастырып: «...ойын арқылы адамды қызықтыра білу - бәсекеге қабілеттілік, тиімділік және назар аудартудың негізгі тетігі» деп тұжырымдайды [16, 82-б.]. Тарих пәнін оқытудағы геймификация әдістеріне арналған Е.Б. Дукеев пен Д.М. Султановтың мақаласы тәжірибеге негізделген маңызды зерттеу болып табылады. Онда авторлар мектептегі тарих сабақтарында геймификация технологиясын қолдану тәжірибесімен бөлісіп, мынадай қорытынды жасайды: «геймификация – қазіргі білім

беру үдерісінде критериалды бағалау жүйесінің барлық талаптарына сай келетін тиімді құрал» [17, 556-б.]. Бұл тарих сабақтарында геймификация тарихи ойлау мен сананы қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Жоғарыда талданған ресейлік және отандық зерттеушілердің еңбектері негізінде мынадай қорытынды жасауға болады: оқушылардың оқуға деген қызығушылығын, жаңа ақпаратты меңгеруге құлшынысын арттыруда инновациялық технологиялардың орны ерекше. Зерттеушілердің көпшілігі бұл міндетті жүзеге асырудың тиімді жолы ретінде геймификацияны қолдануды ұсынады. Ғылыми-педагогикалық еңбектерге жасалған талдау барысында осы көзқарастың дұрыстығына көз жеткізуге болады.

Зерттеудің мақсаты. Тарих пәнін оқыту үдерісінде геймификация әдісін пайдаланудың тиімді қырларын анықтап, оны оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыруға, оқу мотивациясын күшейтуге және тарихи білімді меңгеру қабілетін дамытуға ықпал ететін әдіс ретінде дәлелдеу. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегі **міндеттер** қарастырылады:

- тақырыпқа қатысты ғылыми-педагогикалық еңбектерді сараптап, геймификацияның тарих сабақтарында қолданылуына қатысты теориялық-әдістемелік негіздерді айқындау;

- тарих пәніне енгізуге болатын геймификация элементтері мен тәсілдерін жүйелеп, олардың оқу үдерісіндегі қызметі мен мәнін сипаттау;

- тарихты оқыту барысында геймификацияны қолданудың практикалық негіздемесін жасау;

- геймификация әдістерін сабақта пайдалана отырып, тәжірибелік эксперимент жүргізу және оның оқушылардың оқу жетістіктеріне ықпалын анықтау;

- геймификация элементтерін қолдану нәтижелерін талдап, олардың оқушылардың мотивациясына және танымдық белсенділігіне тигізетін әсерін бағалау.

Талқылау. Геймификация бүгінде қашықтан және электронды оқытудың маңызды заманауи үрдістерінің бірі ретінде қарастырылады. 2010 жылдардың басында ол көптеген ұйымдар үшін ақпараттық технологиялар саласындағы жетекші тенденциялардың қатарына енді. Дәл осы кезеңнен бастап онлайн оқыту платформалары мен мобильді қосымшалардың белсенді дамуына байланысты геймификация білім беру жүйесіне жылдам ене бастады. Нәтижесінде ойын элементтерін қолдану тек бастауыш және орта буында ғана емес, жоғары оқу орындарында да кеңінен таралды.

2020 жылдан бергі кезеңде геймификация білім беру саласында ең жиі қолданылатын әдістердің біріне айналды. Пандемия жағдайында онлайн оқытудың жедел дамуы бұл тәсілдің маңызын арттыра түсті. Әсіресе, оқушылардың мотивациясын көтеру, қашықтықтан білім берудің сапасын жақсарту, оқу процесін тартымды ету мәселелері ерекше өзектілікке ие болды.

Геймификацияны оқу үдерісіне енгізу оқушылардың оқуға деген қызығушылығын, ынтасын жоғарылатып қана қоймай, олардың танымдық белсенділігінің күшеюіне және оқу материалын тереңірек меңгеруіне жағдай жасайды. Қазіргі цифрлық қоғамда бұл әдіс оқушының жеке оқу траекториясын қалыптастыруға, өзін-өзі бақылау мен бағалау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Геймификацияның негізгі міндеттері – оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ету, олардың қызығушылығын арттыру және білімді тиімді игеруге жағдай жасау. Оқушылардың оқудағы жетістіктерін сезініп, жаңа ақпаратты меңгеру барысында жағымды эмоция алуы аса маңызды. Осы орайда мұғалімдер интерактивті жұмыс парақтарын, тест тапсырмаларын, түрлі онлайн-сервистерді пайдалана отырып, сабақтың тиімділігін арттырып, материалды меңгеру деңгейін бақылауды жүзеге асыра алады.

Ойын технологияларын нәтижелі қолдану үшін бірқатар қағидаларды сақтау талап етіледі. Ойын түрін таңдағанда мыналар ескерілуі қажет: ойын формасының сабақ құрылымына сай ұйымдастырылып, оқушыларды белсенді әрекетке ынталандыруы; ойын мазмұнының оқушының жас ерекшелігі мен даму деңгейіне сәйкес болуы; ойын материалдарының біртіндеп күрделенуі; ойын сюжетінің оқушының білімдік тәжірибесімен үндестігі; сабақтың мақсатына сәйкестігі [18, 82-б.].

Қорытындылай келе, геймификация – оқу іс-әрекетін жандандырып, оны жаңа сапалы деңгейге көтере алатын, оқушының белсенділігін арттырып, оқу үдерісін мақсатты бағыттауға тиімді әрі инновациялық құрал.

Зерттеу нәтижесі. Геймификация әдісін тарих сабақтарында оқу материалын меңгерту, оқушылардың қызығушылығын арттыру және ұсынылған тақырыпты тиімді игерту мақсатында қолданудың тиімділігін мектеп жағдайында тәжірибелік апробациялау арқылы анықтауға болады. Зерттеудің практикалық бөлімінде оқыту әдістемесін енгізу келесі бағыттар бойынша іске асырылды:

1. білім беру мекемесінде пәндік оқыту барысында геймификация элементтерін пайдалану қажеттілігін сауалнама нәтижесі негізінде айқындау;

2. анықталған қажеттілікке сәйкес тарих сабақтарында геймификация әдістерін қолданудың тәжірибелік қорытындыларын ұсыну.

Қазіргі таңда тарих пәнін оқытуда оқушылардың пәнге деген ынтасын көтеру мақсатында ойын технологияларын қолдану айтарлықтай тиімді болып отыр. Мұндай тәсілдер оқу материалының қабылдануына оң ықпал етіп, оқушылардың белсенділігін күшейтеді. Сондықтан, жалпы орта білім беретін мектептерде тарихты оқыту үдерісіне цифрлық ойын технологияларын енгізудің өзектілігі жоғары. Квест ойындары, викториналар, интерактивті платформалар секілді ойын элементтері жаңа буын оқушыларының пәнге деген қызығушылығын арттыратыны сөзсіз. Алайда, мұғалім тарапынан мұндай тапсырмаларды әзірлеуге көп уақыт пен қосымша ресурстар қажет болуы мүмкін, сондықтан барлық педагогтар бұл үрдіске бірдей дайын емес. Дегенмен, оқушылардың геймификация әдісін қабылдауы мен оған қатысты көзқарасын арнайы жүргізілген сауалнама негізінде бағалауға болады.

Сауалнама 8–9 сынып оқушылары арасында жүргізіліп, келесі мәселелерді қамтыды:

–оқушылардың геймификация элементтері туралы хабардар болу деңгейі;

–тарих пәніндегі тақырыптарды меңгеру барысында геймификацияны қолдануға деген қызығушылығы мен қанағаттану деңгейі;

–мектепте тарихты оқытуда геймификация әдістерінің қолданылу жиілігі.

Аталған сұрақтар негізінде американдық әлеуметтік психолог А. Лайкерттің әдістемесіне сүйенген «Қажеттілікті анықтау сауалнамасы» ұйымдастырылды. Зерттеуге 8–9 сыныптардан **87 оқушы** қатысты. Сауалнама нәтижелері төмендегі сызбада «Лайкерт шкаласы» бойынша көрсетілді.

Сауалнама қорытындыларына сүйенсек, оқушылардың 25%-ы «геймификация» ұғымымен бұрын таныс болғанын, яғни аталмыш әдіс туралы белгілі бір түсінігі бар екенін білдірді. Бұл көрсеткіш орта деңгейдегі нәтиже ретінде бағалануы мүмкін. Сонымен қатар, геймификацияның оқу жетістігіне ықпалы 19%, ал сабақтың қызықтылығын арттыруға әсері 22% оқушы тарапынан ғана белгіленген. Бұл екі көрсеткіштің ара-жігі айтарлықтай айырмашылықсыз екенін көрсетеді. Келесі сауалнама сұрағы геймификацияның тарих сабақтарында қаншалықты қолданылатынын анықтауға бағытталды. Оқушылардың басым бөлігі бұл әдістің ең жиі қолданылатын пәні ретінде информатиканы атаған, ал тарих пәніндегі қолданылу үлесі небәрі 11%-ды құрады. Бұл ең төменгі көрсеткіш ретінде

бағаланады. Осыған байланысты, аталған нәтиже тарих сабақтарында геймификация элементтерін жиі енгізу қажеттілігін айқын көрсетіп отыр.

Қорытынды. Тарих пәнін оқытудағы геймификацияның рөліне қатысты ресейлік және қазақстандық зерттеушілердің еңбектерін талдау бұл әдістің білім беру үдерісінде жоғары тиімділікке ие екенін көрсетті. Ойын элементтерін сабаққа енгізу оқушылардың пәнге деген қызығушылығын күшейтіп, олардың оқу мотивациясын арттыратын маңызды құрал ретінде бағаланады. Білім беру тәжірибесінде геймификацияны кеңінен пайдалану мектеп оқушыларының танымдық және тұлғалық дамуына оң әсер ететіні анықталды. Геймификация стратегиялары оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытып, оларды ойын технологиялары арқылы жаңа білімді меңгеруге ынталандырады. Мұндай тәсіл оқыту процесін жандандырып, оны оқушы үшін тартымды әрі қолжетімді етеді.

Зерттеу нәтижелері геймификацияның қазіргі білім беру жүйесінде мотивацияны арттыруға ықпал ететін тиімді педагогикалық әдіс екенін дәлелдейді. Басқаша айтқанда, геймификация оқытудың басым бағыттарынан ерекшеленетін, оқу сапасын жоғарылатуға мүмкіндік беретін заманауи инновациялық құрал ретінде өз тиімділігін көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Снопков М.А., Жеглов А.Ю. Геймификация как тренд в системе образования // Юный ученый. –2023. –№4 (67). –С. 198-200.
2. Несипбаева А. «Soft skills»: Дағдылар не үшін қажет? // Білімді ел: республикалық білім беру, қоғамдық-саяси газет. URL: "Soft skills": Дағдылар не үшін қажет? - Білімді Ел - Образованная страна
3. Караваев Н.Л., Соболева Е.В. Совершенствование методологии геймификации учебного процесса в цифровой образовательной среде. –Киров: Вятский государственный университет, 2019. – 105 с.
4. Никитин С.И. Геймификация, игрофикация, играизация в образовательном процессе // Молодой учёный. –2016. –№9. –С. 1159-1162.
5. Мазелис А.Л. Геймификация в электронном обучении. Территория новых возможностей // Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. –2013. –№3 (21). –С. 139-142.
6. Карпенко О.М., Лукьянова А.В., Абрамова А.В., Басов В.А. Геймификация в электронном обучении // Дистанционное и виртуальное обучение. –2015. –№4(94). –С. 28-43.
7. Матонин В.В. Тренды современного образования: геймификация // Вестник Бурятского государственного университета образование. Личность. Общество. –2017. Вып. 2. –С. 36-40.
8. Овчинников В.М. Геймификация и визуализированный контент на уроках истории //Научно-методический электронный журнал «Калининградский вестник образования». – 2021. –№2 (10). –С. 29-40.
9. Борзова Л.П. «Игры на уроке истории»: методическое пособие для учителя. –М.: Владос-Пресс., 2001. –С. 25-34.
10. Шеламова А.А. Котлярова О.А. Геймификация в системе школьного исторического образования: опыт и современная практика // Научный электронный журнал «Меридиан». – 2021. –№6(59). –С. 1-4.
11. Запасникова Е.Н. Применение игровых технологий при изучении предмета история // Вестник науки и образования. –2017. –№12(36). Т. 1.–С. 81-83.
12. Оразбайқызы К., Ильясова Г.У. Теоретические основы роли геймификации в образовательном процессе // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Естественно-географические науки». –2021. –№4(70). –С. 150-154.
13. Токжигитова А.Н., Ермаганбетова М.А., Токжигитова Н.К. Геймификация элементтері арқылы білім алушылардың белсенділігін анықтау// Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы. –2023. –№3(144). –Б.253-261.

14. Полулях Е.В. Методы геймификации в условиях цифровой трансформации образования // Вестник Западно-Казахстанский университет им М.Утемисова серия: педагогика, филология, история, экология, география. –2024. –№1(93). –С. 44-52.
15. Жук М.В. Геймификация –игровая технология в образовательном процессе // Вестник педагогического сообщества. –2024. –№4 (28). –С. 71-72.
16. Жартынова Ж.А. Білім берудегі геймификация // Білім берудегі менеджмент. –2019. –№3. –Б. 81-84.
17. Дукеев Е.Б., Султанов Д.М. Геймификация образовательного процесса на уроке истории // Инновации, знания, опыт –векторы образовательных треков»: Материалы международной научно-практической конференции, 17 февраля 2023 г. К. 1. – Костанай: Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, 2023. –С. 556-561.
18. Запасникова Е.Н. Применение игровых технологий при изучении предмета история // Вестник науки и образования. –2017. –№12(36). Т. 1. –С. 81-83.

UDC: 37.032:502/504(574)

ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING IN KAZAKHSTAN: FROM THEORETICAL MODELS TO NOOSPHERIC THINKING

Myngzhassar A.B.

3rd year student of the Pedagogical Faculty of Foreign Languages
KazUIRandWL named after Ablai khan
e-mail: a.mynzhassarova@yandex.kz

Scientific supervisor: **Kapsanova G.B.,**
Master, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology
KazUIRandWL named after Ablai Khan
e-mail: kapsanova_g@mail.ru

Abstract: This article presents a comprehensive review of the environmental education and upbringing (EEU) system within the context of global contemporary challenges and the national educational policy of the Republic of Kazakhstan. The author explores the transition from classical bio-ecology to "macro-ecology," analyzing interdisciplinary links and the role of digitalization in forming ecological culture. Particular attention is paid to a critical analysis of school curricula and teaching materials ("Natural Science," "Global Competencies"), identifying their weaknesses regarding the formation of practical skills. The author proposes a concept for integrating STEAM methods and ethno-pedagogy to create a sustainable educational environment.

Keywords: environmental education, ecological culture, Kazakhstan, noosphere, biosphere, sustainable development, STEAM technologies, rational nature management

INTRODUCTION

Modern civilization is at a turning point where the scale of anthropogenic impact on the planet has threatened the very survival of humanity as a biological species. In these conditions, ecology ceases to be a private branch of biology and transforms into the fundamental basis of human activity in nature—macro-ecology [Galkin, 2022, p. 15]. As Ernst Haeckel noted as early as 1866, ecology is the "science of the home" (*oikos*); however, today the dimensions of this "home" range from the local classroom space to the biosphere and the continent as a whole [Altynarin Academy, 2024, p. 189].

For the Republic of Kazakhstan, the issue of environmental upbringing is not only pedagogical but also existential. The legacy of environmental disasters, such as the desiccation of the Aral Sea or the consequences of testing at the Semipalatinsk polygon, requires the formation of

a new type of civic responsibility. According to the Tbilisi Declaration, environmental education must be a continuous and interdisciplinary process that accompanies a person throughout their life [UNESCO, 2021, p. 5]. The purpose of this article is to conduct a critical analysis of the current state of EEU in Kazakhstan and propose ways for its qualitative modernization.

1. THEORETICAL FOUNDATION: FROM BIOSPHERE TO NOOSPHERE

The fundamental scientific basis for modern environmental education is V.I. Vernadsky's doctrine of the biosphere. The biosphere is not just the Earth's shell, but a global ecosystem whose stability is maintained by complex self-regulation mechanisms. Vernadsky proved that "living matter" is the main geological force transforming the planet. Consequently, humans, having become the dominant species, are obliged to realize their role in the transition of the biosphere into a new state—the **noosphere (the sphere of reason)**.

To realize the noospheric scenario, Vernadsky identified critically important prerequisites, among which "a well-thought-out system of public education and an increase in the well-being of workers" occupy a central place [Vernadsky, 2023, p. 22]. Within the school curriculum, this should be translated through an understanding of fundamental laws:

1. **Shelford's Law of Tolerance:** An organism's life is possible only within a certain range of abiotic factors (light, temperature, humidity). Going beyond the optimum leads to the degradation of the system [Altynarin Academy, 2024, p. 11].

2. **Lindeman's 10% Rule:** The transfer of energy from one trophic level to another is extremely inefficient. This explains the fragility of food chains, where the disappearance of one link (e.g., phytoplankton in the Arctic) leads to the death of high-order consumers—polar bears [Altynarin Academy, 2024, p. 12].

Environmental upbringing should begin in preschool, when a child forms the "first foundations of ecological thinking and the rudiments of ecological culture" [Institute for Early Childhood Development, 2023, p. 3]. It is in the family and kindergarten that the sensory perception of nature is laid, which must later be supported by scientific knowledge in school.

2. ENVIRONMENTAL EDUCATION IN KAZAKHSTAN: NORMATIVE AND PRACTICAL ASPECTS

In Kazakhstan, the legal framework for EEU is actively developing. A significant step was the introduction in the 2021–2023 academic years of the "**Global Competencies**" course for grades 5–11, where a separate unit is dedicated to "Ecological Culture." The program includes relevant topics such as "Environmental Risks," "What should the Earth be like in the future?" and "Our digital footprint" [Altynarin Academy, 2024, p. 223].

Furthermore, large-scale projects are being implemented in the country:

- **"Zhasyl El":** A program for the labor and environmental education of youth through the greening of regions [Altynarin Academy, 2024, p. 235].

- **"Green School":** A project by the Bulat Utemuratov Foundation that teaches schoolchildren practical plant growing and rational water consumption through the creation of "schoolyard greenhouses" [Altynarin Academy, 2024, p. 235].

- **NXplorers (Green Generation Quest):** An international methodology implemented in the Republic of Kazakhstan that teaches schoolchildren critical thinking and problem-solving for complex issues, such as creating vermifarms for organic waste processing [Altynarin Academy, 2024, p. 248].

However, despite the abundance of initiatives, the consistency of environmental education in mass schooling remains questionable. It often bears a declarative character, failing to touch the deep-seated convictions of students.

3. CRITICAL ANALYSIS OF TEACHING AND LEARNING PACKAGES (TLPs) IN KAZAKHSTAN

Analyzing the TLPs for the subject "Natural Science" and the methodological recommendations of the I. Altynsarin National Academy of Education (2024), one can identify a series of systemic defects that "limit" both the teacher and the student, much like the shortcomings found in English textbooks like *Excel* [Karibay, 2021, p. 1].

3.1. Excessive Academicism and Terminological Overload Textbooks for grades 5–6 (published by "Atamura," "Mektep") force students to memorize dry definitions of terms like "autecology," "synecology," or "biogeocenosis" without explaining their applied significance. As a result, a student can draw a food chain diagram but does not understand why a battery cannot be thrown into regular trash. As modern guidelines point out, a battery is a "rich deposit of metals" which, if improperly disposed of, turns into poison for soil and groundwater [ROUNB named after Gorky, 2023, p. 32]. In school materials, this emphasis is often blurred by general phrases about "pollution."

3.2. Deficit of Regional Authenticity Methodologies often offer abstract examples, ignoring the local context. When studying "the process of rock formation" or "components of the hydrosphere," students rarely work with data from their own region. For instance, textbooks for East Kazakhstan pay insufficient attention to the specifics of forest fires in the "Semey Ormany" reserve, and textbooks for the Kyzylorda region lack focus on specific mechanisms for adapting to desertification [Altynarin Academy, 2024, p. 319]. The lack of connection to the "native land" turns ecology into an alien subject, devoid of emotional attachment.

3.3. The Illusion of Choice and Marginalization of the Educator The current system of rigid planning (1 hour per week at the expense of the variable component) leaves no room for the teacher to organize full-fledged field research or "eco-trails." The science teacher, forced to lead ecology beyond their main load, often limits themselves to a lecture format, which kills student interest. As noted in the critique of Kazakhstani English TLPs, "materials intended to support teachers actually hinder their ability to teach effectively" [Karibay, 2021, p. 10].

3.4. Utilitarian Approach Many modern manuals replace the concept of "Nature Appreciation" (similar to the Japanese philosophy of "Mottainai") with a technological approach, where nature is viewed merely as a resource for the "green economy" [Altynarin Academy, 2024, p. 205]. This leads to a loss of the psychological and emotional aspect of the relationship with the living world.

4. PERSPECTIVE METHODS: STEAM INTEGRATION AND ECO-PRACTICES

To increase the effectiveness of EEU in Kazakhstan, it is necessary to introduce innovative approaches described in recent scientific works (2024).

- **STEAM Methods:** Integration of ecology with physics, chemistry, and mathematics. For example, studying the physical basis of the "greenhouse effect" through heat loss calculations or investigating "light pollution" in physics lessons. As Mynbaeva (2024) notes, STEAM approaches allow students to see the "overall picture of the world" and develop critical thinking [Mynbaeva, 2024, p. 10].

- **Eco-trails and Quests:** A transition from the classroom to a "living laboratory." Creating trails (such as "Compassion for Nature" or the "Holy Key") allows students to study biodiversity in its natural environment, monitoring the state of pine needles or air quality [Altynarin Academy, 2024, p. 321].

- **Digital Content and Gamification:** Using interactive games on platforms (Core App, Spherum) and creating eco-patrols on social networks helps involve the "digital generation" in solving real problems [Ilyina, 2024, p. 84].

5. THE ROLE OF FAMILY AND SOCIAL PARTNERSHIP

Ecological culture cannot be formed solely within the walls of the school. The family is the "first and fundamental stage" of personality upbringing. A child copies the behavior of adults: if parents do not sort waste at home, school lectures on separate waste collection will be perceived as a mere formality [Kugutko, 2024, p. 114].

An effective EEU model must include social partnership:

1. **Family:** Joint projects (for example, "Family Threads" for recycling old clothes or "Plant a Family Tree" campaigns) [Kuzminykh & Ershova, 2024, p. 73].

2. **Libraries and Museums:** Creating eco-clubs, conducting "zoo readings," and workshops on making crafts from discarded materials [Gayevskaya & Styazhkina, 2024, p. 46].

3. **Business:** Support for school eco-initiatives by industrial giants (similar to the cooperation between MAU and the PhosAgro company) [Volkova, 2024, p. 43].

CONCLUSION

In conclusion, it must be emphasized that environmental education in Kazakhstan must evolve from the "transmission of knowledge" to the "formation of a lifestyle." The textbook must not be a wall; it must become a window into the world of rational nature management.

We must:

- Humanize the educational process, returning to it the ethics of a caring attitude towards every living being.
- Regionalize programs, relying on the ethno-ecological traditions of the Kazakh people (the philosophy of nomadism, the veneration of water as the source of life).
- Provide teachers with modern equipment for field research, moving away from purely theoretical learning.

Only through the synergy of science, pedagogy, and family values can we raise a generation capable not only of studying the biosphere but also of creating the noosphere in the interests of our country's future and the entire planet.

REFERENCES

1. Baranova, N. V. (2022). *Ecological Pedagogy: Textbook for Universities*. Moscow: Urait. 321 p. [URL: <https://urait.ru/bcode/490512>]
2. Buchenkov, I. E., Chernetskaya, A. G., & Kravchenko, V. A. (2023). *Botany: Teaching Aid*. Minsk: Narodnaya Asveta. 220 p. [URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=50444321>]
3. Galkin, Yu. Yu. (2022). *Environmental Education: Modern Challenges and Solutions*. Moscow: Mir. 215 p. [URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48234152>]
4. Dobrotin, D. Yu. et al. (2024). *Methodology of Teaching the Subject "The World Around Us": Textbook for Universities (M. S. Smirnova, Ed.)*. Moscow: Urait. 380 p. [URL: <https://urait.ru/bcode/536548>]
5. Zakhlebny, A. N., Dzyatkovskaya, E. N., & Shmelkova, L. V. (2022). *Methodological Recommendations for the Implementation of Environmental Education for the Formation of Ecological Culture*. Moscow: ISRO RAO. 62 p. [URL: https://instrao.ru/images/2022/Ecological_Edu_2022.pdf]
6. Mynbaeva, Zh. T. (2024). Ecology and STEAM Methods in School: Integration for a Sustainable Future. *Bulletin of the Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Pedagogical Sciences Series*, (3), 10–17. [URL: <https://doi.org/10.59102/pedagogical/2024/iss3pp10-17>]
7. Mironov, A. V. (2024). *Environmental Education of Primary Schoolchildren: Teaching Aid for Universities*. Moscow: Urait Publishing House. 263 p. [URL: <https://urait.ru/bcode/542495>]
8. UNESCO. (2021). *Education for Sustainable Development: A Roadmap*. Paris: UNESCO Publishing. 72 p. [URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802>]
9. Vernadsky, V. I. (2023). *Scientific Thought as a Planetary Phenomenon* (Reprint for the 160th anniversary). Moscow: Nauka. 560 p. [URL: <https://vernadsky.lib.ru/thought2023>]
10. I. Altynsarin National Academy of Education. (2024). *Methodological Recommendations for the Implementation of Environmental Education in Grades 5-11 of General Education Schools*. Astana. 200 p. [URL: https://uba.edu.kz/ru/metod_rekomendations_2024]
11. Institute for Early Childhood Development of the Ministry of Education of the RK. (2023). *Environmental Upbringing of Children in the Conditions of a Preschool Organization: Methodological Recommendations*. Astana. 40 p. [URL: https://irrd.kz/ecology_preschool_2023]
12. Karibay, A. B. Kapsanova G.B. (2025). *Criteria for Selecting an English Language Teaching and Learning Package in General Education Schools: Between Standards and Reality*. Almaty: KazUIR&WL. [URL: Provided in Source Documents]

УДК 780.616.7

Насырова Динара Рашидовна
педагог-исследователь,
преподаватель по классу фортепиано
КГКП «Детская музыкальная школа №1»
отдела образования города Семей
управления образования области Абай
e-mail: dinara.nassyrova@gmail.com

РАЗВИТИЕ КОМПЛЕКСА МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ НА УРОКАХ ФОРТЕПИАНО

Аннотация: Развитие комплекса музыкальных способностей позволяет добиться эффективности педагогического воздействия на учащихся фортепианных отделений детских музыкальных школ и школ-искусств. Этот процесс опирается на имеющиеся у ребёнка природные музыкальные данные и направлен на формирование основных качеств, необходимых в будущей профессиональной пианистической деятельности.

Ключевые слова: фортепиано, музыкальные способности, музыкальный слух, музыкальная память, ритм, фортепианная техника.

THE DEVELOPMENT OF A COMPLEX OF MUSICAL ABILITIES IN PIANO CLASSES

Abstract: The development of a complex of musical abilities enhances the effectiveness of pedagogical influence on students in the piano departments of children's music schools and schools of the arts. This process is based on the child's natural musical abilities and is aptitude and is aimed at developed the basic qualities necessary for future professional pianistic activities.

Keywords: piano, musical abilities, ear for music, musical memory, rhythm, piano technique

Главнейшая задача педагога фортепианного класса - развитие у учащегося комплекса музыкальных способностей, основывающемся на раскрытии его интеллектуальных, эмоциональных, физических возможностей. Только при условии такого многовекторного развития возможно воспитание полноценного художественного переживания и исполнения музыки.

Педагоги-музыканты такой комплекс музыкальных способностей называют музыкальностью. В основе комплекса лежит способность к эмоциональной отзывчивости на музыку. Впервые термин «эмоциональная отзывчивость на музыку» ввёл Б. М. Теплов, по первому образованию профессиональный пианист, впоследствии ставший более известным как выдающийся психолог, основатель школы дифференциальной психофизиологии, исследователь в области способностей человека. Б. М. Теплов в труде «Психология музыкальных способностей» показал, как эмоциональная отзывчивость в неразрывной связи взаимодействует со всеми компонентами музыкальной одарённости [3].

Какие же способности необходимы для воспитания пианиста? Д. С. Надырова в пособии «Музыкальное развитие в процессе фортепианного обучения» обобщила классификацию музыкальных способностей по Б. М. Теплову [2]. Основные музыкальные способности как центр музыкальности:

1) чувство лада (музыкальный слух) – это способность переживания, различения, представления и воспроизведения ладовысотных соотношений;

2) чувство музыкального ритма (обеспечивает восприятие выразительности временного, ритмического развития в музыке).

Основу музыкально-ритмических способностей составляют: чувство темпа; чувство акцента; чувство соотношения длительностей во времени [4].

К-сожалению, не у всех учащихся от природы имеется хорошее чувство ритма. Все попытки организовать и корректировать темпоритм на основе внешних воздействий (показ педагога, стук, счёт вслух, игра под метроном) неэффективны, так имеют краткосрочный эффект. Важно с первых занятий формировать ритмическую самостоятельность, собственное ритмосозидающее чувство. Часто неверно истолковывают какие-то нарушения ритмической фигурации в исполнении учащихся, как отсутствие ритмической организации, тогда как причина кроется в недостаточной технической оснащённости пианиста. Устранение двигательного затруднения приводит к точному ритмическому воспроизведению.

Наивысшей формой развитости музыкально-ритмического чувства является такое чувство ритма, которое раздвигает и расширяет строгие рамки метра для выражения выразительности музыкальной речи.

Следует отметить, что Б. М. Теплов настаивает на использовании именно термина «чувство» для определения этих базовых музыкальных способностей, так как они являются непосредственной эмоциональной реакцией на мелодическое и ритмическое движение. Эмоциональная отзывчивость на музыку – одна из форм общей эмпатии. В качестве объекта эмпатического сопереживания может выступить реальный человек (человеческое общение) и образы литературы, искусства. Эмоционально отзывчивый музыкант как бы расшифровывает «код», заложенный в произведении искусства и реагирует на образы, созданные автором [3].

Проявление этих двух основных способностей в деятельности памяти и воображения приводит к формированию музыкально-слуховых представлений (звуковысотных, метроритмических). Такие представления часто называют «внутренним слухом». Музыкант мысленно воспроизводит слышанное ранее или новую мелодию. Степень развитости внутреннего слуха зависит от развития основных музыкальных способностей – чувства лада и чувства ритма.

Существуют две разновидности музыкального слуха: абсолютный (способность узнавать и воспроизводить абсолютную высоту отдельных звуков без опоры на сравнение с другими) и относительный (определение высоты звука по отношению к другим и выстраивание интервалов). Исполнителям-пианистам, от природы обладающим «абсолютным слухом», трудно сосуществовать в темперированном строе фортепиано и приспосабливаться к каждому новому инструменту.

Внутренний слух пианиста опирается на двигательно-моторное представление определённых движений. Это настройка на первые звуки или аккорды в произведении. Именно относительный слух является базой для формирования чувства лада – сопереживанию взаимоотношений тонов внутри лада и их тяготения к тонике.

Для целостного восприятия музыкальной ткани необходим мелодический слух, отвечающий за анализ всех элементов музыкального движения (фразы, интонации, мотивы). Мелодический слух пианиста основан на «подпевании» (внутреннее пение музыканта), то есть функционировании вокальной моторики. Об этом свидетельствуют «вокальная мимика пианиста», жесты и плавность движений, воспроизводящие дыхание вокалиста, ощущение разной степени напряжённости и эмоциональной окраски музыкальных интервалов, присущих вокальной технике, стремление к певучему исполнению *legato*.

Такое вокальное воспроизведение мелодии вовлекает эмоциональную сторону звуковысотного мелодического слуха. Это специфическое качество, присущее только музыкантам. Поэтому в плане обучения на фортепианном отделении в детских музыкальных школах обязательным является посещение учащимися занятий хора.

Для гармоничного развития учащегося нужно создать условия для приоритетного развития его базовых музыкальных способностей – чувства лада и чувства ритма. То есть развитие слуховых и эмоциональных возможностей должно опережать нотно-текстовое и техническое развитие. Тогда последние будут опираться на уже сложившиеся музыкально-слуховые представления. Особенно это касается тех случаев, когда в школу поступает ребёнок, не имеющий опыта музыкальных впечатлений.

Опора на музыкально-слуховые представления в повседневной работе с учащимися формируют слуходвигательные связи пианиста. На основе процесса «вижу-слышу» эффективнее включается процесс «играю-слышу», так необходимый для быстрой и грамотной читки нот, быстрого и точного попадания на нужные клавиши, развития гармонического и тембродинамического слуха, обеспечивающих красочное пианистическое исполнение и свободу пианистического аппарата, развития полифонического слуха.

Так как любые способности человека формируются и развиваются только в условиях осуществления специализированной деятельности, то и музыкальные способности можно развить только при регулярных занятиях музыкой. Базовые музыкальные способности необходимы при всех видах музыкальной деятельности: слушание музыки, игра на инструменте, сочинение.

А для более эффективного освоения музыкальных знаний и получения профессиональных навыков и умений необходимы специальные музыкальные способности: инструментальные, композиторские, дирижёрские, вокальные, музыкально-педагогические. Более общие музыкальные способности: особенности эмоциональной сферы, мышления и воображения. К исполнительским способностям относятся артистичность и виртуозность.

Эмоциональный компонент – важнейший в составе творческого мышления, он входит в мотивационную структуру познавательной деятельности. Занятия музыкой тренируют такие элементы творческого мышления, как интуиция, инсайт («озарение»), антиципация («предчувствие-предвосхищение»). Как мы знаем, это очень тонкие, не поддающиеся логическому осознанию процессы.

Исследования мозга музыкантов показали, что у испытуемых меньше выражена асимметрия мозговых полушарий. Правое (образно-эмоциональное) и левое (логическое) подменяют друг друга, передавая друг другу различные задачи. Так музыкант целостно-аналитически воспринимает музыку, подключая логические, образные и эмоциональные элементы мышления.

Е. Либерман в книге «Работа над фортепианной техникой» одну из глав посвятил вопросу о том, какие способности необходимы пианисту для овладения фортепианной техникой [1]. Синтез нескольких способностей определяет степень технической оснащённости пианиста.

Но основополагающими являются художественные потребности пианиста и его талант. Стремление к художественному совершенству не позволяет пианисту мириться с недостатками и побуждает его работать интенсивнее, осмысленнее. Мы знаем примеры того, как музыканты-пианисты либо играют хоть и быстро, но сумбурно, неряшливо и «коряво»; либо избегают быстрых темпов исполнения.

Талант пианиста – это его умение трудиться. Труд в данном аспекте – это творческий процесс, приносящий пианисту удовлетворение от победы над трудностью. В методической литературе описано множество способов работы над фортепианной техникой. Но только настоящему талантливый пианист может выбрать для своей работы самый эффективный способ, адаптировав его под свои индивидуальные физические параметры игрового аппарата и пропорции строения тела. Пианист анализирует сложившуюся проблему и изобретает новые способы решения поставленной задачи. Приобретает технику тот, кто имеет в ней потребность.

Фортепианная техника – это не просто средство музыкальной выразительности, но и «инструмент», позволяющий пианисту в полном объёме передать содержание музыкального произведения.

Любая профессиональная деятельность предъявляет специфические требования. Так, для успешной пианистической работы необходимы особые физиологические качества рук: гибкость, пластичность кисти, достаточная длина пальцев и ширина кисти для свободного исполнения октав; крепкие пальцы, хорошая координация рук и др. В сочетании с талантом, музыкальностью, высоко развитым музыкальным интеллектом, интуицией и трудолюбием, такие руки приносят их обладателю славу виртуоза и большого музыканта.

Но одних только хороших рук недостаточно для овладения техникой. Нужно, чтобы пианист не только обладал хорошим игровым аппаратом, но имел определённый склад психики и слуха. Исполнение начинается не собственно с нажатия на клавиши, а с возникновения в мозгу мысленного представления о данном тексте. Этот слуховой образ как бы записывается в слуховой памяти, затем в необходимый момент включается цепь: «мозг – руки – клавиши». Способность через слуховые каналы запечатлевать и хранить потенциальную музыку у всех людей разная. У одних пианистов эта информация сохраняется полноценно, у других с потерями. Либерман сравнивает такую чувствительность слуховых каналов с чувствительностью фотоплёнки.

Замечено, что у выдающихся музыкантов хорошо развиты такие качества музыкального слуха, как умение слышать мелодическую звуковысотность, гармонию, тембр, ритм. Эти компоненты у виртуозов-пианистов находятся в тесной взаимосвязи, что позволяет ясно и отдельно слышать музыкальную ткань в-целом и каждый звук отдельно.

Пианист-профессионал обладает так называемым «слухосоображением»: «скоростной слух» быстро слышит и быстро управляет пальцами. Пианисты, не обладающие таким «скоростным слухом», не могут восполнить его отсутствие многочасовыми тренировками пальцев.

«Активность движения рук», то есть мышечный тонус, у пианиста полностью подчинена волевым приказам мозга и стимулируется потребностью реализовать музыкальную задачу. Любая нечёткость или запаздывание – ошибка в исполнении. Конечно, от сбоев не застрахован никто. Любая отвлекающая от исполнения мысль может привести к мгновенному сбою. Но у опытного пианиста после сигнала мозга о неблагополучии активизируются внимание, память, и последующие ноты играют на «автопилоте». Интересен факт, когда юный Моцарт неожиданно для всех заиграл на скрипке. Это говорит о том, что у гениального ребёнка уже были сформированы слуховые представления о том, как играют на скрипке. Таким образом, технические способности – это совокупность художественных представлений, мышечно-двигательных возможностей и предрасположенность психики к развитию слуходвигательных связей.

Основной целью развития комплекса музыкальных способностей на уроках фортепиано направлено на формирование личности обучающегося. В процессе такой работы развиваются качества и свойства личности ребёнка, которые будут необходимы ему не только для будущей профессионально-практической пианистической деятельности, но и для всех основных сторон жизни. Педагог-пианист закладывает основы личностного роста и прививает духовно-нравственные ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Либерман Е. Я. Работа над фортепианной техникой. - М.: Издательский дом «Классика - XXI», 2007. – 148 с.
2. Надырова Д. С. Музыкальное развитие в процессе фортепианного обучения: Учебное пособие/Д. С. Надырова. – Казань: Изд-во ТГГПУ, 2008. – 95 с.
3. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей: Учебное пособие. - СПб: Издательство «Лань», «Планета музыки», 2020. – 488 с.
4. Цыпин Г. М. Психология музыкальной деятельности: проблемы, суждения, мнения. Пособие для учащихся муз. отделений педвузов и консерваторий / Г. М. Цыпин. - М.: Фирма «Интерпракс», 1994. – 373 с.

УДК. 371

Рахметова Н.Б.¹,

¹п.ғ.к., профессор м.а.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан,

e-mail: nurziya-r@mail.ru

Абикенова Г.Т.²,

² Оқытушы,

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Қазақстан, Алматы

e-mail: abikenova-1971@mail.ru

Жексенбаева С.У.³,

³ ғылым магистрі., аға оқытушы,

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,

Қазақстан, Алматы

e-mail: symbatzeksembaeva8@gmail.com

Айтжан А.А.⁴

⁴ 6B01403-Кәсіптік оқыту және кәсіпкерлік білім беру

бағдарламасының 3 курс студенті

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,

Қазақстан, Алматы

e-mail: aytzhan.aida@gmail.com

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДЫ ОРЫНДАУ АРҚЫЛЫ ЖАҚСARTУ

Аңдатпа. Болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындау арқылы алатын білімі адамның рухани байлығына айнамайды. Ол студенттердің жан – жақты ізденуіне, бәсекелестікке қабілетті болуына, креативті ойлау қабілеттерінің жетілуіне үлкен мүмкіндік береді.

Өзіндік жұмысты орындау – тек жекелеген пәндерді меңгеруге ғана емес, сонымен қатар оқу, ғылыми, кәсіби іскерлік, жауапкершілікті сезіне білу, дербес жұмыс істеуге үйрену болып табылады. Өзіндік жұмысты орындау арқылы кәсіби шеберлікті жетілдіру білімді тереңдетуге, толықтыруға, дағды мен іскерлікті қалыптастыруға, танымдық әрекетке қызығуға, танымдық қабілетінің дамуына, студенттің дербес жұмыс істеу мәдениетін көтеруге, шығармашылықпен жұмыс істеуге және ғылыми жұмыстармен айналысуға, өзінің білімі мен іскерлігін жан-жақты қолдана білуіне мүмкіндік жасайды.

Тірек сөздер: болашақ маманы, кәсіби шеберлік, өзіндік жұмыс, жеке тұлға, көркем еңбек.

УЛУЧШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА ПУТЕМ ВЫПОЛНЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. Знания, полученные будущими профессионалами посредством самореализации, не создают духовного богатства людей. Это дает студентам всестороннюю возможность исследовать, конкурировать и развивать навыки творческого мышления. Самореализация - это не только вопрос овладения отдельными предметами, но и обучение чтению, написанию, получению чувства профессионализма, ответственности, самозанятости. Улучшение профессиональных навыков посредством самореализации позволяет им углублять знания, создавать навыки и навыки, когнитивную деятельность, развивать познавательные способности, повышать самооценку студентов, заниматься творческой

работой и заниматься научной деятельностью, эффективно использовать свои знания и способности.

Ключевые слова: будущий специалист, профессиональное мастерство, самостоятельная работа, физическое лицо, көркем еңбек.

IMPROVING THE PROFESSIONAL SKILLS OF ART TEACHERS BY PERFORMING INDEPENDENT WORK

Abstract. The knowledge gained future professionals through self-realization, does not create the spiritual wealth of the people. It gives students a comprehensive opportunity to explore, compete and develop the skills of creative thinking. Self-realization is not only a matter of mastering individual subjects, but also learning to read, write, gain a sense of professionalism, responsibility, self-employment. Improving professional skills through self-realization allows them to deepen knowledge, create skills and skills, cognitive activity, cognitive abilities, increase self-esteem students to engage in creative work and to engage in research activities, effectively use their knowledge and abilities.

Key words: future specialist, professional skill, independent work, individual, technology.

Болашақ маман – бүгінгі студент. Өзіндік жұмыспен бекітілмеген білім адамның рухани байлығына айналмайды.

Қазіргі жоғарғы оқу орнында білім беру саласында кредиттік оқу жүйесінде студенттер үшін өзіндік жұмыстар орындаудың орны ерекше. Сол себепті де жоғары оқу орнында оған үлкен мән беріледі. Себебі, студенттердің жан – жақты ізденуіне, бәсекелестікке қабілетті болуына, креативті ойлау қабілеттерінің жетілуіне үлкен мүмкіндік береді. Өзіндік жұмыс – тек жекелеген пәндерді меңгеруге ғана емес, сонымен қатар оқу, ғылыми, кәсіби іскерлік, жауапкершілікті сезіне білу, дербес жұмыс істеуге үйрену болып табылады. Өзіндік жұмысты дұрыс ұйымдастыру білімді тереңдетуге, толықтыруға, дағды мен іскерлікті қалыптастыруға, танымдық әрекетке қызығуға, танымдық қабілетінің дамуына, студенттің дербес жұмыс істеу мәдениетін көтеруге, шығармашылықпен жұмыс істеуге және ғылыми жұмыстармен айналысуға мүмкіндік жасайды. Өзіндік жұмыстың тақырыбының мазмұнын ашуға байланысты ізденіс кезінде ғалымдардың ғылыми еңбектері мен оқулық, оқу құрал, әдістемелік құралдарды пайдалана отырып, салыстырмалы түрде өзіне қажетті материалдарды алады. Сонымен қатар өзіндік жұмысы орындау барысында түрлі оқыту әдістерін қамтиды, оқыту әдісінің міндеті – студенттердің дербестігін арттыруға, өздігінен жұмыс істей білуге ынталандырады. Өзіндік жұмыстың мақсаты мен мәнін, маңызы мен қажеттілігін саналы түрде, бар ынта-ықыласы мен түсінген студент қызығушылықпен орындайды. Өзіндік жұмыстар студенттің ақыл-ой еңбегінің жоғары сатыда болуын қамтамасыз етіп, біліктілігі мен дағдысын қалыптастыру нәтижесінде оқу үрдісінде жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі [1].

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігі сапалы болғандықтан, ол білім беру барысындағы үнемі туындап отыратын қарама-қайшылықтардың негізінде реттеледі. Мәселен, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру барысында студенттің білімді қабылдауы мен бұрыннан жинақталған тәжірибесінің арасындағы, сонымен қатар жаңаның ескіні жоққа шығаруы арасындағы қайшылықтар. Қабылдау белсенді оқу әрекетінің нәтижесінде пайда болатыны белгілі. Соның нәтижесінде бұрын меңгерген білімге енді жаңа деңгейдегі ұғымдарды байланыстыру және оны дамыған қалпында қабылдау мәселесі туындайды. Бұл оқытушы мен студенттің тең құқықты қарым-қатынасқа түсетін педагогикалық ортасында жүзеге асады.

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігі оның бойындағы қалыптасқан жалпы мәдени (дүниетанымдық), әдіснамалық (психологиялық-педагогикалық) және пәнге бағытталған құзыреттерге байланысты болады.

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігінің көрсеткіші – оның өз кәсіби әрекетіне жауапкершілікпен оң қарауы. Ал, кәсіби шеберлік – кәсіби білім мен біліктің, оны практикада және оқытудың жаңа жағдайларында қолдана білудің жиынтығы.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби шеберлігін жетілдіру өзіндік жұмыстың нақты мазмұны мен көлеміне не жатады, сабақ барысында және сабақтан тыс студенттің өздігінен орындайтын жұмыстарының бәрі.

Осы орайда болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындауды дұрыс ұйымдастыруға үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан – жақты дамыған, өз ісін жетік білетін мамандарды қажет етеді.

Ғалымдардың зерттеулерінде жоғарғы оқу орындарында студенттердің өздігінен білім алу мәселесін С.Архангельский, П.Пидкасистый, И.Лернер, В.Беспалько т.б. қарастырды. Олардың пікірінше студенттердің өзіндік жұмысы келешек маманның шығармашылық ойлауын, ғылымға қызығуын, кәсіби қарым – қатынас қажеттілігін туғызатын оқыту әдісі, таным үрдісі, студенттің өз бетінше жасайтын іс-әрекеті, оқу үрдісінің негізі, студенттің өз бетімен білім алуға дайындаудың жолы ретінде қарастырған.

М.А. Данилов, Ю.К. Бабанский, М.Н. Скаткин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде жастардың өз бетінше оқып, білім алуы мен дүниетануын жетілдірудің методологиялық негіздері мен жалпы педагогикалық аспектілеріне болжамдар жасаған.

П.Я. Гальперин, М.И. Махмутов және басқа ғалымдар өз еңбектерінде оқушылардың өздігінен білім алу мәселесіне зерттеулер жасаған. Аталған зерттеулерде өздігінен білім алудың мәніне, рөліне, құрылымына талдау жасалып, оған қызықтыру жолдарын іздестіру, жетілдіру, шығармашылық іс-әрекетті қалыптастыру тәжірибелері қарастырылған.

Р.Г.Лемберг өзіндік жұмыстарды орындау мен ұйымдастыруды, оқушының орындалатын жұмысының мақсатын айқындай түсінуі, жұмыстың нәтижелі, тиянақты аяқталуына, жұмыстың алдыңғы нәтижесіне қызығуы мен оны өз еркімен, қалауымен орындауы деген анықтама берген.

Г.П. Семеновтың пікірінше, өзіндік жұмыс оқытудың ұйымдастыру формасы мен әдіс-тәсілі де емес, өзіндік жұмыс алдын – ала берілген бағдарлама немесе нұсқау арқылы оқытушының қатысуымен орындалатын іс-әрекет деп қарастырған.

В.Б.Бондаревский өзіндік жұмыс болашақ маманның ғылыми қызығушылығын, шығармашылық өзіндік ойлауын және арнайы білім алуын қамтамасыз ететін жоғары оқу орындарындағы оқыту әдісі деп түсіндіреді[2].

Жоғарыда аталған ғалымдар студенттердің өздігінен білім алуын сабақ кезіндегі міндетті түрде орындалатын дәрістермен қатар сабақтан тыс қосымша тапсырмалар беру арқылы өз бетінше орындалатын дифференциалау арқылы жүргізу керек десе, екінші жағынан өзіндік жұмысты студенттердің қабілетіне, біліктілігіне байланысты оқулық бойынша, ғылыми және қоғамдық жұмыстар деп бөліп негіздеген. Демек, бұл зерттеулерде студенттердің өз бетінше білім алуы өте маңызды процесс екенін анықтауға, оны зерттеп, өзіндік мәнін ашуға, өздігінен білім алуды айқындауға өз үлестерін қосқан.

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындау арқылы жетілдірудеге мыналар жатады:

- өзіндік жұмыс түрлерін кәсіби ерекшелікке қарай бағыттап білуі;
- жеке тұлғаның психологиялық және мүмкіндікер ерекшелігінің ескерілуі;
- өзін-өзі ұйымдастыруы, керекті іске жұмыла біледі;
- білім деңгейінің және тиісті жерде оны қолдана білуінің болуы;
- өзіндік жұмысты деңгейлеп беру мүмкіндігінің тууы;
- ішкі көңіл-күйі және оның өзіндік жұмысқа деген ынтасының болуы;
- білімнің оқу іс-әрекеті негізінде меңгерілуі және оның болашақ іс-әрекетке жұмсалыуы;
- өзін-өзі бағалау, қадағалау, нәтижесін қорыту мүмкіндігінің болуы;
- оқушымен арадағы қарым-қатынастың екі жақты сенім мен іскерлікке негізделуі;
- өз жұмысын жоспарлай білуі.

Болашақ маман білімді қабылдаушы ғана емес, өздігінен іздену арқылы білімді толықтырушы, тереңдетуші, меңгеруші және оны керекті жерінде талқылауға қатысушы ретінде көзге түспек.

Оқыту үрдісінде болашақ маман өзіндік жұмысы оқытушының басшылығымен, сонымен қатар олардың дербестігін, олардың қызығып, өз ықыласымен орындайтын әрекетін керек етеді. Өзіндік жұмыс істеу шеберлігі мен дағдылары өзінен-өзі пайда болмайды, ол мақсатты оқу қызметінің нәтижесі және шығармашылық сипаттағы әр түрлі тапсырмаларды орындау үрдісінде қалыптасады. Демек, жоғары оқу орындарында өзіндік жұмыс оқу үрдісінің құрамына кіріп, оқылатын пәндер бойынша кәсіптік білім алуының шарты, құралы және нәтижесі түрінде қарастырылады. Студенттердің өзіндік жұмысы – болашақ мамандарды даярлаудың аса маңызды жолдарының бірі, болашақ маманды жан – жақты жетілдіріп, қалыптастырудың міндетті шарты және құралы болып табылады.

Сонымен, студенттердің өзіндік жұмысы дегеніміз – олардың интеллектуалды, жігерлі және кәсіптік шеберлігін дамытатын, оқу бағдарламасында қарастырылған, оқу материалының мазмұны мен оның көлемін игерудің жан – жақты түрлері болып табылады[2].

Өзіндік жұмыс өз алдына оқыту принципі бола алмайды себебі – оның өзі басқа принциптерге тәуелді, ол студенттердің белсенділігі мен саналылығы атты принцип, мұнда студенттердің дербестігін, өздігінен оқу, білім алу дағдысын қалыптастыруды талап етеді. Сондықтан олардың өзіндік оқу әрекетінің бір түрі ғана болып қалады. Оқытудағы саналылық пен белсенділік тығыз байланысты. Өзіндік жұмыс процесінде студенттердің белсенділігін дамыту үшін өздерінің іс-әрекет процесінде жаңа білімді, іскерліктерді, дағдыларды өз беттерімен игеруіне барынша мол алғы шарт жасалатындай етіп құруға тура келеді. Бұл үшін білім, іскерлік және дағды тек берік болу ғана емес, сонымен бірге студенттер оларды жаңа іс тәжірибе жағдайларында қолдана аларлықтай икемді болуы тиіс. Студенттердің өзіндік жұмыстары әрі күрделі, әрі жан-жақты, танымдық іс-әрекеттің балық жағдайын қамтиды: мысалы, жүйелі түрде оқылатын дәріс курсын тыңдау және дәріс материалын жетілдіру, дипломдық жұмысты дайындап, диплом жұмысын қорғау, қажет әдебиеттерді іздеу, өз бетімен оқылатын сұрақтарды түсіне білу, проблемаларды қоя білу және оларды шығармашылық түрде шеше білу студенттің бойында өзіндік еңбек етуіне, ұйымдасушылық, тәртіптілік, еріктілік, мақсаткерлік, іздемпіздық, белсенділік қасиеттерін дамытады. Бұған студенттердің әртүрлі жағдайларда дәрісханада, кітапханада, лабораторияларда, шеберханада, архивтер мен мұражайларда орындайтын жеке жұмыстары да көмек береді [3].

Болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстар арқылы жетілдіруге тиімді жағдайлар жасайды. Өзіндік жұмыс оқу үрдісімен тығыз байланысты болғандықтан, оны екіге бөліп қарастырады:

1. Оқу үрдісінде дәрісханадағы өзіндік жұмыс;
2. Оқу үрдісінде дәрісханадан тыс орындалатын өзіндік жұмыс.

Дәрісханада орындалатын өзіндік жұмыстарға дәрістік, тәжірибелік және зертханалық жұмыстар кіреді. Онда оқытушы берілген пәннің жоспарына байланысты тапсырманы орындайды.

Ал, дәрісханадан тыс орындалатын өзіндік жұмыстарға кітапханадан, интернет желісінен материалдар іздестіру, дәріс материалдарын толықтыру, семинар сабақтарына дайындалу, реферат жазу, презентация жасау, курстық, диплом жұмыстарын жазу т.б. жатады. Өзіндік жұмысты келесі жағдайда қарастырған тиімді. Себебі, өзіндік жұмыстар дәрісті тыңдау және оны жазу, мәтінмен жұмыс істеу, тезис, конспект жазу, семинар сабақтарына дайындалу, үйірмелерге қатысу, ғылыми және жоба жұмыстармен айналысу.

Студенттердің өзіндік жұмыстарының түрлері сан алуан. Оқытудың мақсат-міндеттеріне, жеке пәннің мазмұнына, ғылым мен оқыту әдістерінің ерекшеліктеріне, студенттердің дербестігі мен жалпы даму дәрежесіне, оқыту үрдісінде алатын орнына, олардың міндетті түрде немесе өз еркімен орындайтын жұмысының тағы басқа белгілеріне

қарай бірнеше топқа бөлуге болады. Оның ең жиі кездесетін бір тобы – сабақ мақсатына қарай қолданылатын жұмыстың түрі. Оны біз төменде көрсетеміз:

- Жаңа теориялық білімді игеруге арналған өзіндік жұмыстар;
- Жаңа практикалық, зертханалық білім алуға арналған өзіндік жұмыстар;
- Білім және дағдыны қалыптастыруға арналған өзіндік жұмыстар;
- Шығармашылық бағыттағы өзіндік жұмыстар;
- Алған білімдерін бекітуге және жүйелеуге арналған өзіндік жұмыстар.

Студент жаңа теориялық білімді игеру барысында, материалды жан-жақты қабылдау мен оны талдауды, оқытушының сабақты ауызша баяндауын, конспект жасау тағы басқа да тәсілдерге үйренеді.

Жаңа практикалық, зертханалық білім алуда, практикалық немесе зертханалық жұмыстардың жасалу әдістері мен орындалу техникасын меңгереді.

Әрбір пәннің өзінің ерекшелігі болады, білім және дағдыны қалыптастыруда арналған өзіндік жұмыстар үшін білім, іскерлік және дағды тек берік болу ғана емес, сонымен бірге оқушылар оларды жаңа өндірісті жағдайларында қолдана аларлықтай икемді де болуға тиіс.

Студенттерге білім беру теориямен, практикалық, зертханалық жұмыстармен ғана шектелмейді. Шығармашылық бағыттағы өзіндік жұмыстардың да өзіндік орны бар. Мұнда студенттердің бойында танымдық қызығушылық пен қабілеттің шығармашылық ойлаудың дербес ақыл – ой еңбегімен айналысу шеберлігі мен дағдыларының қалыптасуы мен дамуына ықпал жасайды. Шығармашылықты рухани және ойлау қабілеттерін дамыту, білім алуға қажетті жағдайлар туғызу болып табылды.

Болашақ мамандардың алған білімдерін бекітуге және жүйелеуге арналған өзіндік жұмысты ұйымдастыру түрлері қарастырылады. Өзіндік жұмыстар болашақ мамандардың кәсіби шеберліктері дамуының қайнар көзі. Қазіргі кезде кәсіби мамандар дайындауда өзіндік жұмыстарды теориялық және тәжірибелік негіздеу қажеттілігі анықталса, болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін жетілдіру жеке және топтық оқыту тәсілдерін қарастыруға негіз болады. Оқытудың белсенді әдістерінің пайда болуы мен дамуы оқытудың алдына жаңа міндеттер қоюға ықпал етеді [4].

Сондықтан студенттің өз бетімен орындаған жұмысы оқытушылар тарапынан үнемі қадағалауды, бағыт – бағдар беріп, дұрыс ұйымдастыруды қажет етеді. Дегенмен, өз бетімен білім алу, білімін жетілдіру әр түрлі факторларға тәуелді. Атап айтатын болсақ, ол студенттің пәнге деген қызығушылығын, танымдық қажеттілігін, тұрақты ерік-жігерін, белсенділікті пен саналылықты қажет етеді. Студенттің өздік жұмысы болашақ маманның өз кәсіби шеберлігінің қыр-сырын жан-жақты меңгеруін, күрделі мәселелерді өз бетімен шешуге талпыныс жасауға мүмкіндік береді, кәсіби-практикалық дағдыларын қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Студенттер алғаш рет зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында, экспериментке жүгініп, жиналған материалдарды жүйелеу, қорытанды жасауға ұмтылыс жасайды. Ғалымдардың ғылыми еңбектерін қарастырып, оларға салыстырмалы түрде талдау жасайды, онда кездесетін терминдер қолданып, ғылыми бақылау негізінде ой тұжырымын жасауға үйренеді. Сондай-ақ пән бойынша алған білімін тереңдетіп, оны бекітеді, білімін дағды, біліктермен байланыстырады [5].

Қорыта айтқанда, болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындау арқылы жетілдіруді біріншіден, педагогикалық мәселе, себебі, бұл жекебастың жұмыс атқаруда қолданатын әдіс-тәсілдерді, дидактикалық принциптерді шешуді, студенттердің шығармашылықпен жұмыс істеуін қамтамасыз етуді қарастыратын мәселе.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ә.С. Мұратов, М.Д. Қошанова, Ж.С. Еркишева. Студенттің өзіндік жұмысын ұйымдастыруға арналған әдістемелік нұсқау [Мәтін] /— Түркістан, 2014. — 148 б.
2. Исмаилова Р.Б. Өзіндік жұмыс арқылы студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру. кандидаттық ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Түркістан, 2010 ж
3. Бұзаубақова, К.Ж. Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру [Мәтін] / К.Ж. Бұзаубақова, С.Е. Шошабаева. —Тараз, 2013. — 125 б.
4. Сакабай, Д. А. Студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытудағы өзіндік жұмыстың рөлі / Д. А. Сакабай. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 5 (295). — С. 366-370.

BIBLIOGRAPHY

1. Muratov A. S., Koshanova M. D., Yerkisheva Zh.S. Methodological guidelines for the organization of independent student work [text] /— Turkestan, 2014. — 148 p.
2. Ismailova R. B. Forming professional organization of future specialists through the independent work. 13.00.01 - general pedagogies, history of pedagogies and education, ethnopedagogics. Turkestan, 2010
3. Telobakova, K. J. organization of independent work of students [text] / K. J. Telobakova, S. E. Shoshabaeva. - Taraz, 2013. 125 P.
4. Sakabai, D. A. Development of students' creative perception of the role of independent work / D. A. Sakabai. - Text: direct // young scientist. — 2020. — № 5 (295). - Pp. 366-370.
5. Rakhmetova N.И., Urazalieva M.A., Baitukayeva A., Baitukayeva D. Communicative abilities formation in modern pedagogical science. 2nd Global conference on psychology researches, 28-29, November 2014. Procedia - Social and Behavioral Sciences 190 (2015) 305 – 308

ӘОЖ: 159.923.2:159.942:331.101.3

Сейдахметова Н.,
Қасен Г.

Педагогика ғылымдарының кандидаты
Аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
s.naziko.93@mail.ru

КӘСІБИ САЛАДА ЭМОЦИОНАЛДЫ ИКЕМДІЛІКТІҢ ТҮЛҒАҒА ӘСЕР ЕТУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада кәсіби ортадағы тұлғаның эмоционалды икемділігінің психологиялық мәні мен оның кәсіби қызмет тиімділігіне әсері қарастырылады. Қазіргі еңбек жағдайларының күрделенуі, цифрландыру, коммуникативтік жүктеменің артуы және тұрақты стресс факторлары мамандардың эмоционалды күйіне жоғары талап қояды. Осы контексте эмоционалды икемділік адамның эмоцияларды түсіну, реттеу және жағдайға бейімдеу қабілеті ретінде маңызды психологиялық ресурс болып табылады.

Зерттеуде эмоционалды икемділіктің стресс пен кәсіби күйіп қалудың алдын алудағы, психологиялық әл-ауқатты сақтаудағы және кәсіби бейімделуді арттырудағы рөлі талданады. Сонымен қатар оның коммуникативтік құзыреттілікпен және тұлғааралық өзара әрекеттесумен байланысы көрсетіледі. Қазақстандық зерттеулер негізінде бұл қасиеттің педагогтер мен медицина қызметкерлері үшін ерекше маңызға ие екені дәлелденеді.

Қорытындыда эмоционалды икемділік жеке тұлғаның кәсіби тұрақтылығын қамтамасыз ететін, стресс жағдайында тиімді өзін-өзі реттеуге мүмкіндік беретін интегративті психологиялық ресурс ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер. Эмоционалды икемділік, тұлға, кәсіби қызмет, психологиялық икемділік, эмоционалды реттеу, күйіп қалу, кәсіби өнімділік

Тақырыптың өзектілігі қазіргі заманғы кәсіби орта маманнан жоғары біліктілікті ғана емес, сонымен бірге өзінің эмоционалды күйлерін тиімді басқару қабілетін де талап ететіндігімен анықталады. Еңбек қарқынын жеделдету, коммуникативті жүктеменің өсуі, көп тапсырма, цифрландыру және белгісіздік жағдайында үнемі болу эмоционалды шиеленісті күшейтеді және кәсіби сарқылу қаупін арттырады. Бұл жағдайда эмоционалды икемділік жеке тұлғаның белгілі бір жағдайдың талаптарына байланысты эмоционалды реакцияларды түсіну, қабылдау, өзгерту және реттеу қабілеті ретінде түсініледі. Заманауи зерттеулер эмоционалды икемділік психологиялық әл-ауқаттың неғұрлым қолайлы көрсеткіштерімен, күйіп қалудың төмендеуімен және кәсіби бейімделудің сәтті болуымен байланысты екенін көрсетеді. Сонымен қатар, жұмыс орнындағы эмоционалды құзыреттілікті дамыту бағдарламаларының мета-анализі мұндай қасиеттерді дамытуға болатындығын көрсетеді, яғни оларды мамандарды психологиялық қолдаудың нақты ресурсы ретінде қарастыруға болады.

Кәсіби саладағы эмоционалды икемділік эмоцияны басуға немесе сыртқы ұстамдылыққа дейін азаяды. Оның психологиялық мәні адамның эмоционалды реакцияны кәсіби контекстпен байланыстыру, өзін-өзі реттеудің барабар стратегиясын таңдау және қызмет жағдайлары өзгерген кезде оны уақтылы өзгерту қабілетінде жатыр. Сондықтан эмоционалды икемділік эмоционалды реттеуді, стресске төзімділікті, өзін-өзі бақылауды және коммуникативті икемділікті байланыстыратын интегративті сапа ретінде әрекет етеді. Мектеп мұғалімдерінің зерттеулерінде реттеуші икемділік стресстік жүктеме мен депрессиялық симптомдар арасындағы байланысты әлсірететіні көрсетілген, әсіресе қолайлы ұйымдастырушылық климатпен үйлескенде [1]. Бұл дегеніміз, кәсіби стресс адамға тікелей әсер етпейді дегеніміз. Сыртқы жүктеме мен психологиялық жағдайдың арасында ішкі ресурстар жүйесі бар, олардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі-эмоционалды икемділік.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, эмоционалды икемділіктің Кәсіби саладағы тұлғаға әсері бірнеше негізгі бағыттарда көрінеді. Біріншіден, бұл созылмалы стресстің осалдығын азайтады. Тәрбиешілерге арналған зерттеу көрсеткендей, реттеуші икемділіктің жоғары деңгейі мектептегі стресс пен кәсіптік күйіп қалу арасындағы байланысты әлсіретеді, ал икемділік төмен болған кезде бұл байланыс айтарлықтай күшейеді. Демек, эмоционалды икемділік буферлік функцияны орындайды және қайталанатын стресс факторлары жағдайында тұлғаның тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік береді. Екіншіден, ол психологиялық әл-ауқатты қолдайды. Медбикелердің зерттеуі психологиялық икемділіктің төмендігі психикалық жағдайдың нашарлауымен және әл-ауқаттың төмендеуімен байланысты екенін анықтады, сонымен қатар кәсіби шамадан тыс жүктеменің, атап айтқанда түнгі ауысымдардың теріс әсерін күшейтеді. Бұл эмоционалды икемділік ситуациялық реттеуге ғана емес, сонымен қатар жұмыстағы жеке тұлғаның жалпы жағдайына да әсер етеді деп айтуға мүмкіндік береді [2].

Үшіншіден, эмоционалды икемділік кәсіби мінез-құлық сапасымен байланысты. Бұл маманға бір эмоционалды стратегияда тұрып қалмауға, бірақ ұстамдылықтан өрнекке, ішкі талдаудан қолдау іздеуге, эмоционалды реакциядан проблемаға бағытталған әрекетке ауысуға мүмкіндік береді. Бұл мағынада эмоционалды икемділік пассивті тұрақтылық ретінде емес, бейімделгіш қайта құрудың белсенді қабілеті ретінде әрекет етеді. STEM тәрбиешілерінің зерттеуі эмоционалды реттеу дағдылары стресс, әл-ауқат және күйіп қалу арасындағы байланысқа делдал болатынын көрсетті [3]. Басқаша айтқанда, бұл реттеуші механизмдер арқылы кәсіби жүктеме жұмылдыру ресурсына немесе сарқылу факторына айналады. Бұл ереже маманның жеке басын психологиялық түсіндіру үшін өте маңызды:

кәсіптегі тұрақтылық эмоциялардың болмауымен емес, оларды жетілген және контекстік тұрғыдан басқарумен қамтамасыз етіледі.

Маңызды ерекшелігі-эмоционалды икемділік тұлғааралық өзара әрекеттесумен тығыз байланысты. Кәсіби салада адам оқшауланбайды, бірақ әріптестермен, басшылықпен, клиенттермен, студенттермен немесе пациенттермен қарым-қатынас жүйесінде әрекет етеді. Сондықтан икемділік тек ішкі эмоционалды өзін-өзі бақылауда ғана емес, сонымен қатар коммуникативті өзгергіштікте, басқаның позициясын ескеру, психологиялық өнімді байланыста болу және жанжалды немесе шиеленісті жағдайларда қатаң реакциялардан аулақ болу қабілетінде көрінеді. Қазақстандық зерттеулер де осы аспектінің маңыздылығын растайды [4]. Алматы және Алматы облысы педагогтерінің коммуникативтік құзыреттілігі мен стресске төзімділігіне арналған жұмыста эмоционалды, әлеуметтік және коммуникативтік факторлар мұғалімнің стресске төзімділігімен тығыз байланысты екендігі көрсетілген. Бұл эмоционалды икемділікті жеке реттеуді ғана емес, сонымен қатар кәсіби ортада сындарлы өзара әрекеттесуді құру қабілетін қамтитын сапа ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстандық контекст үшін мәселе әсіресе өзекті, өйткені көптеген кәсіптер жоғары эмоционалды және ұйымдастырушылық жүктемемен байланысты, ал институционалдық жағдайлар әрдайым жеткілікті қалпына келтіру ресурстарын қамтамасыз ете бермейді. Қазақстанның медициналық жоғары оқу орындары оқытушыларының зерттеуі академиялық еңбектің эмоционалды шиеленісті сипаты психологиялық күйзеліс пен кәсіби әл-ауқатпен байланысты екенін көрсетті [5]. Сондықтан эмоционалды икемділікті екінші дәрежелі жеке қасиет ретінде емес, жеке тұрақтылықты, кәсіби тиімділікті сақтауды және эмоционалды сарқылудың алдын алуды қамтамасыз ететін психологиялық ресурстардың бірі ретінде қарастырған жөн. Іс жүзінде бұл өзін-өзі реттеу тренингтерін, рефлексиялық тәжірибелерді, қадағалау мен эмоционалды құзыреттілікті дамыту бағдарламаларын мамандарды қолдау жүйесіне қосу қажеттілігін білдіреді.

Осылайша, эмоционалды икемділік Кәсіби саладағы жеке тұлғаның маңызды психологиялық ресурсы болып табылады. Оның әсері күйзелістің төмендеуінен, күйіп қалу қаупінің төмендеуінен, психологиялық әл-ауқаттың сақталуынан, бейімделудің жоғарылауынан және тұлғааралық қарым-қатынас сапасының жақсаруынан көрінеді [6]. Қатты эмоционалды ұстамдылықтан айырмашылығы, эмоционалды икемділік контексті есепке алуға, мінез-құлықтың өзгергіштігіне және сыртқы талаптардың өзгеруіне байланысты ішкі тұрақтылықты сақтау қабілетіне негізделген күрделі және жетілген өзін-өзі реттеу механизмін қамтамасыз етеді. Сондықтан бұл құбылысты зерттеу тұлға мен еңбек психологиясы үшін теориялық маңызы бар, сонымен қатар мамандарды психологиялық қолдау бағдарламаларын әзірлеу үшін қолданбалы мәнге ие.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Mehler M., Balint E., Gralla M., Pöbnecker T., Gast M., Hölzer M., Kösters M., Gündel H. Training emotional competencies at the workplace: a systematic review and metaanalysis // BMC Psychology. 2024. Vol. 12. No. 1. Article 718. DOI: 10.1186/s40359-024-02198-3.
2. Nizri H., Hemi A., Levy-Gigi E. Regulatory flexibility and school climate moderate the relationship between stress exposure and depression severity in school educators // Scientific Reports. 2024. Vol. 14. Article 11543. DOI: 10.1038/s41598-024-62150-8.
3. Harel O., Hemi A., Levy-Gigi E. Emotional regulatory flexibility mitigates effects of school-related stress // Scientific Reports. 2025. Vol. 15. Article 25455. DOI: 10.1038/s41598-025-10708-5.
4. Farhi M., Rubinsten O. Emotion regulation skills as a mediator of STEM teachers' stress, well-being, and burnout // Scientific Reports. 2024. Vol. 14. Article 15615. DOI: 10.1038/s41598-024-63228-z.
5. Li X., Han J., Lin H. The effects of psychological flexibility and night shifts on mental

health and well-being in nurses // PLoS ONE. 2024. Vol. 19. No. 11. Article e0313634. DOI: 10.1371/journal.pone.0313634.

6. Uristemova A., Myssayev A., Meirmanov S., Migina L. Predictors of Job Satisfaction and Association with Psychological Distress Among Academic Medicine Faculty in Kazakhstan // La Medicina del Lavoro. 2024. Vol. 115. No. 1. Article e2024002. DOI: 10.23749/mdl.v115i1.15010.

7. Turniyazova Zh., Komekbayeva L., Nassyrova M., Akhmadiyarova G., Zholdosheva

8. A. Communication competence and stress resistance of teachers: correlation analysis // Journal of Psychology & Sociology. 2026. No. 1(96). DOI: 10.26577/JPSS20269616.

ӘОЖ 378373

Таттибаева Г.Б.

п.ғ.м., аға оқытушысы

М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,

Тараз қаласы

gtattibaeva@mail.ru

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Аңдатпа. Мақалада көркем еңбек сабақтарында білім алушыларды адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері қарастырылады. Көркем-еңбек әрекетінің тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы маңызы ашылады. Атап айтқанда, еңбекқорлық, жауапкершілік, адамдарды құрметтеу, еңбекке және мәдени мұраға ұқыпты қарау сияқты қасиеттер қарастырылады. Халықтың сәндік-қолданбалы өнері, дәстүрлері және шығармашылық қызметтің мектеп оқушыларында эстетикалық талғамды, патриотизмді және моральдық құндылықтарды тәрбиелеудегі рөліне ерекше назар аударылады. Көркем еңбек сабақтарының білім алушылар арасында ынтымақтастықты, өзара көмекті, дербестікті және адамгершілік ұстанымды дамытуға қолайлы жағдай жасайтыны көрсетіледі. Шығармашылық тапсырмаларды жүйелі түрде қолдану жан-жақты дамыған, рухани бай және әлеуметтік жауапты тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететіні негізделеді.

Тірек сөздер: адамгершілікке тәрбиелеу, көркем еңбек, білім алушылар, рухани-адамгершілік даму, халық өнері, эстетикалық тәрбие, еңбекқорлық, патриотизм, шығармашылық, тұлға, мектеп

Жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеу қазіргі жағдайда ерекше маңызға ие болуда. Елдегі әлеуметтік және экономикалық өзгерістермен қатар жаңа адамды қалыптастыру үдерісі де қарқынды жүріп жатыр. Бұл үдеріс көп жағдайда адамгершілік тәрбиенің теориясын одан әрі дамытуға байланысты.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өз Жолдауында оқу-тәрбие үдерісінің тәрбиелік құрамдас бөлігіне ерекше назар аудару қажеттігін атап көрсетеді. Патриотизм, моральдық және адамгершілік нормалар, ұлтаралық келісім мен толеранттылық, физикалық және рухани даму, заңға бағынушылық сияқты құндылықтар барлық білім беру ұйымдарында, меншік түріне қарамастан, дарытылуы тиіс [1, 236].

Кез келген мемлекеттің, соның ішінде Қазақстанның да дамуы мен өркендеуі жас ұрпақтың белсенді қатысуына байланысты. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы жастардың бойында жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруды талап етеді: ұлттық мақтаныш сезімі, патриотизм, адамға ізгілікті қарым-қатынас, өз мәдениеті мен халықтың болмысын құрметтеу, адамгершілік мінез-құлық. Бұл болашақ мұғалім тұлғасын

қалыптастыруда жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуді қажет етеді. Осыған байланысты ең алдымен мектептің жауапкершілігі арта түседі.

Оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеудің нәтижелері мектеп жұмысының басты көрсеткіштерінің бірі болуы тиіс. Мектеп оқушыларды күрделі кезеңде өмір сүре алатын, айналасындағы адамдардың құндылықтық дағдарысы күшейіп отырған жағдайда өз ұстанымын сақтай алатын тұлға ретінде тәрбиелеуі қажет [2, 366].

Білім беру жүйесінде ұзақ мерзімді адамгершілік құндылықтар мен қоғам дамуының болашағы айқындалуы тиіс. Бұл тұрғыда негізгі бағыт тек білімді жаңарту ғана емес, ең алдымен білім беруді ізгілендіруге бағытталуы қажет. Білім берудің басты міндеті – тәрбие, білім, ағарту және мәдениет жүйесін тұлға қалыптастыруға толық жұмылдыру.

Оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу әрқашан педагогтың ең өзекті міндеттерінің бірі болып келді және қазіргі таңда да өз маңызын жоғалтқан жоқ. Дегенмен, бұл міндетті кез келген кезеңде жүзеге асыру оңай емес. «Мұғалімдік – бұл өнер, ол өз тұлғасымен, білімімен, сүйіспеншілігімен және әлемге деген көзқарасымен тәрбиелейді» [3, 576].

Өскелең ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі өзекті болып табылады, өйткені ол адалдық, еңбекқорлық, мейірімділік, қайырымдылық, жауапкершілік, адамдарды құрметтеу және қоршаған ортаға ұқыпты қарау сияқты тұлғалық құндылықтар мен қасиеттерді қалыптастырудың негізі болып саналады.

Бұл маңызды қасиеттер көптеген көрнекті педагогтар мен ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған: Константин Дмитриевич Ушинский, Иоганн Генрих Песталоцци, Ян Амос Коменский және басқалар. Зерттеушілердің басым көпшілігінің пікірінше, тұлғаның адамгершілік қасиеттерін ерте жастан қалыптастыру қажет. Әсіресе балаларды осы қасиеттерді өмірлік жағдаяттарда көрсете білуге тәрбиелеу маңызды: өзгелерге көмектесу, айналасындағылардың пікірін құрметтеу, бірлесіп жұмыс істеу, сабырлы әрі әділ болу. [3, 886].

Мұғалімдер мен ата-аналар адамгершілік тәрбиені баланың мінез-құлқының негізі қаланатын бала кезден бастаудың маңызын түсінуі тиіс. Мектеп жасында балалар мінез-құлық нормаларын, қарым-қатынас мәдениетін және еңбекке көзқарасты меңгеруге ерекше бейім келеді. Сондықтан бұл үдерісте мектептің білім беру ортасы маңызды рөл атқарады.

Білім алушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың өзектілігі Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында көрініс тапқан. Онда оқу үдерісінің тәрбиелік құрамдас бөлігінің маңызы атап көрсетілген: патриотизм, моральдық нормалар, ұлтаралық келісім, рухани даму және еңбекке құрмет. Бұл құндылықтар меншік нысанына қарамастан барлық білім беру ұйымдарында қалыптастырылуы тиіс.

Қазіргі мектептің жетекші бағыты – білім беруді ізгілендіру. Негізгі міндет тек білім беру ғана емес, сонымен қатар адамгершілік қағидалар негізінде қоғамда өмір сүріп, әрекет ете алатын тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Адамгершілікті қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі – көркем еңбек сабақтары.

Көркем еңбек сабақтары білім алушының жан-жақты, дербес және белсенді тұлға болып қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Бұл пән практикалық дағдылар мен шығармашылық қабілеттерді дамытып қана қоймай, адамгершілік қасиеттерді де тәрбиелейді. Сабақ барысында балалар ұқыптылыққа, тәртіпке, шыдамдылыққа және өз жұмысының нәтижесіне жауапкершілікпен қарауға үйренеді.

Көркем еңбек баланы жасампаз әрекеттің оң үлгілері арқылы тәрбиелейді, эстетикалық талғамын дамытады, мәдени дәстүрлерге құрмет сезімін қалыптастырады, әсемдікті көре білуге және оны жасауға үйретеді. Бұйымдар жасау барысында оқушылар өз еңбегінің және өзге адамдар еңбегінің құндылығын түсінеді.

Ұжымдық жұмыс түрлерінің маңызы ерекше: бірлескен жобалар, көрмелерді безендіру, қолөнер бұйымдарын жасау, топпен жұмыс істеу. Мұндай әрекет балаларды ынтымақтастыққа, өзара көмекке, жолдастарының пікірін құрметтеуге, келісімге келуге және ортақ шешім қабылдауға үйретеді.

Білім алушыларды адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі – мектептің, қоғамның және мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі. Адамгершілік тәрбие деп адамгершілік сезімдерді (парыз, жауапкершілік, ар-ождан, құрмет), адамгершілік келбетті (мейірімділік, сабырлылық, қайырымдылық), адамгершілік ұстанымды (жақсылық пен жамандықты ажырата білу, дұрыс таңдау жасау), сондай-ақ адамгершілік мінез-құлықты (адамдарға көмектесуге дайын болу, еңбек ету, адалдық пен әділдік таныту) қалыптастыру үдерісі түсініледі.

Осылайша, көркем еңбек сабақтары білім алушыларды адамгершілікке тәрбиелеуде кең мүмкіндіктерге ие. Шығармашылық және практикалық әрекет арқылы сұлулықты бағалай білетін, еңбекті құрметтейтін, жақсылық пен әділдік заңдарымен өмір сүретін рухани бай, еңбекқор, жауапты әрі ізгілікті тұлға қалыптасады.

Адамгершілік тәрбиені қалыптастырудың қажеттілігі туралы ортағасырлық Шығыс ғалымдары мен ойшылдары: Аль-Фараби, Юсуф Баласағуни, Махмуд Қашғари, Ахмет Яссауи, сондай-ақ қазіргі зерттеушілер де айтқан. Олар көркем еңбек сабақтарының рухани-адамгершілік бағдарларды, моральдық-этикалық нормаларды және заманауи қоғамның маңызды құндылықтарын қалыптастырудағы мүмкіндіктері шексіз екенін атап көрсеткен.

Дәл көркем-шығармашылық әрекет барысында білім алушылар алдыңғы ұрпақтардың адамгершілік тәжірибесін меңгереді, халықтың мәдени дәстүрлерімен танысады, еңбектің, сұлулықтың және жасампаздықтың маңызын түсінеді. Практикалық әрекет арқылы бала тек білім алып қана қоймай, оны іс-әрекетінде қолдануға үйренеді, еңбектің адам өміріндегі маңызды орын алатынын ұғынады.

Білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі ең алдымен оқу үдерісінде жүзеге асады. Сабақ – балалардың өзара әрекеттесетін, әсерлерімен және сезімдерімен бөлісетін, адамгершілік қарым-қатынас тәжірибесін жинақтайтын орта. Көркем еңбек сабақтарында оқушылар өз бетінше жұмыс істеуге, топтық әрекетке, өзара көмек пен ынтымақтастыққа үйренеді. Ортақ тапсырманы сәтті орындау үшін өз күш-жігерін өзгелердің еңбегімен үйлестіру, сыныптастарының пікірін құрметтеу, жолдастарын тыңдау және түсіну, өзгелерге көмектесу әрі көмекті қабылдай білу қажет.

Бала таңдау жағдайына тап болған кезде, ол өз мінез-құлқын өздігінен ұйымдастырып, айналасындағылардың мүддесін ескеріп, сабырлылық, төзімділік және ортақ іске жауапкершілік танытуы тиіс. Жұмыс барысында балалар әсем әрі пайдалы бұйымдар жасаудан қуаныш сезінеді, сонымен қатар қиындықтарды жеңуге және қателерін түзетуге үйренеді.

Білім беру жүйесін жаңарту жағдайында көптеген ұрпақ қалыптастырған рухани-адамгершілік тәрбие дәстүрлерін сақтауға мүмкіндік беретін оқыту үлгілерін іздестіру ерекше маңызға ие болуда. Адамгершілік тәрбиенің міндеттерін шешуге қазіргі мектеп үлкен үлес қосады, өйткені ол білім алушылардың дүниетанымын қалыптастыруға белсенді ықпал етіп, олардың рухани дамуына жағдай жасайды. Сондықтан білім беру ұйымының басты міндеттерінің бірі – рухани бай әрі адамгершілігі жоғары тұлға тәрбиелеу.

Рухани-адамгершілік тәрбие оқу үдерісінде әртүрлі пәндер арқылы, соның ішінде көркем еңбек сабақтары арқылы жүзеге асырылады. Константин Дмитриевич Ушинский айтқандай, тәрбие баланың іс-әрекетімен тығыз байланысты болуы тиіс, өйткені тұлғаның ең жақсы қасиеттері дәл еңбекте қалыптасады.

Ең алдымен балалар нағыз адам болып өсуі керек: мейірімді, еңбекқор, қамқор, әдепті, достыққа берік және жауапты. Бұған бала кезден үйрету қажет. Осы тұрғыдан алғанда, көркем еңбек өскелең ұрпақты тәрбиелеудің, рухани дамытудың және жалпы мәдениетін қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі болып қала береді.

Білім алушы тұлғасын қалыптастыру міндеттерінің бірі – оның рухани-адамгершілік түсініктері мен ұғымдарын байыту. Көркем-еңбек әрекеті балалардың санасы мен сезімін дамытады, ұжымда және қоғамда дұрыс мінез-құлық дағдыларын қалыптастырады.

Балаларды мектеп, отбасы және қоғам тәрбиелейді. Алайда көркем еңбек сабақтарының рөлі ерекше зор, себебі дәл осы жерде бала практикалық әрекет арқылы еңбекті құрметтеуге, жұмыс нәтижесін бағалауға, адам өміріндегі сұлулықтың маңызын түсінуге және

жасампаздыққа ұмтылуға үйренеді. Өз қолымен бұйымдар жасау барысында білім алушы қоршаған ортаны таниды, дәстүрлермен, табиғатпен, адамдардың еңбегімен танысады және өз іс-әрекеті арқылы жақсылық жасауға үйренеді.

Халықтық сәндік-қолданбалы өнердің білім алушыларға әсері зор, өйткені ол қабылдауға жеңіл, балаларға эмоциялық тұрғыдан жақын және практикалық әрекет барысында оңай меңгеріледі. Василий Александрович Сухомлинский айтқандай, сұлулық пен шығармашылық арқылы бала әлемді тек ақылмен ғана емес, жүрекпен де таниды, жақсылықты сезінуге, қоршаған ортаны түсінуге және оған деген көзқарасын білдіруге үйренеді.

Халық өнері өз бойында ұрпақтар даналығын, рухани дәстүрлерді және халықтың адамгершілік құндылықтарын сақтайды. Ою-өрнектерді, рәміздерді, халық шеберлерінің бұйымдарын бірлесіп талдау, олардың мақсаты мен көркемдік ерекшеліктерін талқылау білім алушылардың сұлулық, еңбек, мәдени мұраға құрмет және қоғамдағы мінез-құлық нормалары туралы дұрыс түсініктерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Көркем еңбек сабақтарында балалар өз қолдарымен бұйымдар жасап, эстетикалық ләззат алады, халықтың салт-дәстүрлерімен танысады, үлкендерді құрметтеуге, еңбекке ұқыпты қарауға және адам еңбегінің нәтижесін бағалауға үйренеді. Халықтық колөнер мен сәндік өнер адамға өзімен, қоғаммен және қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүруді үйретеді.

Ұлттық ою-өрнектерді, кесте тігуді, ағаш оюды, мүсіндеуді, токуды, сувенирлер жасауды және шығармашылықтың басқа да түрлерін меңгеру барысында білім алушылар сұлулықтың еңбекпен, сабырлықпен, шеберлікпен және өз ісіне деген сүйіспеншілікпен жасалатынын түсінеді. Олар еңбекке құрмет, адалдық, ұқыптылық пен ынта әрдайым лайықты нәтижеге жеткізетінін ұғынады.

Халық эпосындағы батырлық бейнелер, тарихи рәміздер мен өнердегі дәстүрлі өрнектер балаларға патриотизмнің, батылдықтың, әділдіктің және Отанға сүйіспеншіліктің үлгісін көрсетеді. Халық шығармашылығы рухани-адамгершілік мұраттардың қалыптасуына ықпал етеді. Қыз балалар үшін бұл – шебер, мейірімді, қамқор ісмер әйел бейнесі болса, ұл балалар үшін – күшті, адал, еңбекқор әрі батыл азамат бейнесі. Бұл бейнелер баланың ұмтылатын адамгершілік бағдарына айналады.

Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында білім алушылардың адамдар арасындағы қарым-қатынас, ұжымдық еңбек, өзара көмек және жауапкершілік туралы түсініктері кеңейеді. Әсіресе бірлескен әрекет арқылы балалар ынтымақтасуға, өзгенің пікірін құрметтеуге және ортақ мақсатқа жетуге үйренеді.

Көркем еңбек сабақтарында қолданылатын мақал-мәтелдер, аңыздар, халықтық дәстүрлердің де маңызы зор. Оларда халықтың көпғасырлық даналығы, жақсылық пен жамандық, шындық пен өтірік, еңбекқорлық пен жалқаулық, құрмет пен жанашырлық туралы көзқарастары көрініс тапқан. Халық мәдениетінің туындылары білім алушылардың танымдық, адамгершілік және рухани дамуының бай қайнар көзі болып табылады.

Көркем еңбек сабақтарында білім алушылар туған өлкенің тарихымен, мәдени дәстүрлерімен, қолөнерімен және көркем мұрасымен танысады. Дәл мектеп жасында туған жерді, туған қаланы және ұлттық мәдениетті танып-білуге деген қызығушылықтың негізі қаланып, адамгершілік сезімдер мен азаматтық ұстанымды қалыптастыруға қолайлы жағдай жасалады.

Бала өзіне түсінікті деңгейде қоршаған әлемнің, табиғаттың, адам еңбегінің және мәдени ескерткіштердің маңызын сезінеді. Үйреншікті ортада ол өмірдің жаңа қырларын ашады, қоршаған кеңістікке ұқыпты қарауға, онымен сауатты әрекеттесуге және күнделікті өмірден әсемдікті көре білуге үйренеді.

Көркем еңбек сабақтарында мейірімділік, адамгершілік, қайырымдылық, ар-ождан, үлкендерді құрметтеу, Отанға және еңбекке сүйіспеншілік тақырыптарын пайдалана отырып, мұғалім білім алушыларды тек ойлануға ғана емес, өз ойларын шығармашылық әрекет арқылы жеткізуге де жетелейді. Бұйымдар, суреттер, композициялар мен жобалар жасау

арқылы оқушылар моральдық таңдау жасауға, бастамашылдық танытуға, жауапкершілік алуға және өздерінің адамгершілік ұстанымын қалыптастыруға үйренеді.

Көркем еңбек бойынша оқу бағдарламаларының мазмұны әр сабақта рухани-адамгершілік тәрбиеге, эстетикалық дамуға және балаларды қоғамның мәдени құндылықтарына баулуға көңіл бөлуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы көркем еңбек сабақтарының білім алушы тұлғасының рухани-адамгершілік негіздерін қалыптастыруда, оның шығармашылық әлеуетін дамытуда, еңбекқорлыққа тәрбиелеуде, өз халқының мәдениетін құрметтеуге және жасампаздыққа ұмтылысын арттыруда ерекше мүмкіндіктерге ие екенін дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 27.01.2012 г. // Интернет ресурс www.akorda.kz
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы // Интернет ресурс www.zakon.kz
3. Бейсенбаева А.А. «Гуманизация образования старшеклассников на основе межпредметных связей» - Алматы, 1996. – 280 с.
4. Тәжібаева С.Ғ. Мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастыру әдістемесі. Оқу құралы. Алматы, 2007. - 359 б.

ӘОЖ 355.01

Тойшыбек Т.Е.

п.ғ. магистрі

ҚР ҰҚК Шекара академиясы

Алматы, Қазақстан,

e-mail: torekazytoishybek@yandex.kz

ӘСКЕРИ, АРНАЙЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА КУРСАНТТАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУГЕ ОҚУ БӨЛІМШЕСІ СЕРЖАНТТАРЫН ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРДЕЛЕНУ ЖАҒДАЙЫ

Андатпа. Мақалада әскери және арнайы оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеу үдерісінде оқу бөлімшесі сержанттарының рөлі мен маңызы қарастырылады. Сержанттарды даярлаудың ғылыми-әдістемелік негіздері айқындалып, олардың кәсіби-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру жолдары талданады. Зерттеу барысында тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік және жүйелілік тәсілдерге негізделген даярлау үлгісі ұсынылады. Мақала нәтижелері әскери білім беру жүйесінде тәрбие жұмысын жетілдіруге бағытталған.

Тірек сөздер: әскери педагогика, сержанттарды даярлау, курсант тәрбиесі, кәсіби құзыреттілік, тәрбие жұмысы

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ СЕРЖАНТОВ УЧЕБНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ К ВОСПИТАНИЮ КУРСАНТОВ В ВОЕННЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение сержантов учебных подразделений в процессе воспитания курсантов в военных и специальных учебных заведениях. Определяются научно-методические основы подготовки сержантов, анализируются пути формирования их профессионально-педагогической компетентности. В ходе исследования предлагается модель подготовки, основанная на личностно-ориентированном, компетентностном и системном подходах. Результаты статьи направлены на совершенствование воспитательной работы в системе военного образования.

Ключевые слова: военная педагогика, подготовка сержантов, воспитание курсантов, профессиональная компетентность, воспитательная работа

THE STATE OF STUDY OF THE PROBLEM OF TRAINING SERGEANTS OF TRAINING UNITS FOR THE EDUCATION OF CADETS IN MILITARY AND SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the role and significance of sergeants of training units in the process of educating cadets in military and specialized educational institutions. The scientific and methodological foundations of sergeant training are determined, and the ways of forming their professional and pedagogical competence are analyzed. In the course of the study, a training model based on personality-oriented, competence-based, and systemic approaches is proposed. The results of the article are aimed at improving educational work in the system of military education.

Keywords: military pedagogy, sergeant training, cadet education, professional competence, educational work

Кіріспе. Қазақстан Республикасының әскери доктринасында әскери қызмет беделін және Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери-патриоттық тәрбиелеу тиімділігін, әскери қызметшілердің моральдық-психологиялық төзімділігін арттыру мүддесінде идеологиялық және тәрбие жұмысына қазіргі заманғы әдістемелерді енгізу болып табылады [1].

Қазіргі кезеңде әскери білім беру жүйесін жаңғырту, әскери кадрларды кәсіби даярлаудың тиімді моделін қалыптастыру мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі болып табылады. Әсіресе әскери, арнайы оқу орындарында болашақ офицерлер мен мамандарды тәрбиелеу жүйесі ерекше маңызға ие. Осы үдерісте оқу бөлімшесі сержанттарының рөлі айрықша, өйткені олар курсанттардың күнделікті қызметін ұйымдастырып қана қоймай, олардың әскери-патриоттық, моральдық-психологиялық, кәсіби және тұлғалық дамуына тікелей ықпал етеді [4].

Әскери, арнайы оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеуге оқу бөлімшесі сержанттарын даярлау мәселесін ғылыми тұрғыдан зерделеу әскери білім беру жүйесін жетілдірудің маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты бұл мәселенің теориялық, әдіснамалық және әдістемелік негіздерін анықтау, отандық және шетелдік ғылыми зерттеулерді талдау ерекше өзектілікке ие.

Осы мақалада әскери, арнайы оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеуге оқу бөлімшесі сержанттарын даярлау мәселесінің ғылыми әдебиеттерде зерттелу жағдайы қарастырылады, негізгі ғылыми бағыттар мен тұжырымдамалар талданады.

1 Әскери педагогикада курсанттарды тәрбиелеу мәселесінің зерттелуі

Әскери оқу орындарындағы тәрбиелік жұмыстың теориялық негіздері әскери педагогика ғылымының қалыптасуымен тығыз байланысты. Әскери педагогикада тұлғаны қалыптастыру, әскери ұжымдағы тәрбиелік ықпал, әскери қызметкерлердің кәсіби және моральдық қасиеттерін дамыту мәселелері кеңінен зерттелген [4].

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы 5 бап, 6 тармақшасына сәйкес – адал, әділ, қарапайым болуға, жалпы қабылданған моральдық-этикалық нормаларды сақтауға, азаматтармен және әріптестерімен қарым-қатынаста сыпайылық пен әдептілік танытуға.

Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы Қазақстан Республикасы Заңы:

- бұл заң сержанттар секілді әскери қызметшілердің құқықтық статусын, міндеттер мен құқықтарын анықтайды. Заңнамаға енгізілетін жаңа бөлімдер (мысалы әскери-патриоттық тәрбие жүйесі және “адал азамат” ұғымының анықтамасы) қоғамдағы моральдық-этикалық, азаматтық құндылықтарды нығайтуға бағытталып отыр. [2]

Әскери педагогика саласында белгілі ғалымдар *В.Н. Герасимов, В.П. Давыдов, В.А. Сластенин, Б.Т. Лихачев, А.В. Барабанищikov, А.И. Каменев* және басқа зерттеушілер әскери қызметкерлерді тәрбиелеудің теориялық негіздерін қарастырған. Олардың еңбектерінде әскери тәрбие мазмұны, қағидаттары, әдістері және формалары жүйелі түрде талданған [5].

Ғалымдардың пікірінше, әскери тәрбиенің басты мақсаты – әскери қызметшінің жоғары моральдық-жауынгерлік қасиеттерін қалыптастыру, Отанға адал қызмет етуге дайын кәсіби маман тәрбиелеу болып табылады. Бұл мақсатқа жету үшін әскери оқу орындарында тәрбие жұмысы жүйелі түрде ұйымдастырылуы тиіс.

Әскери педагогикада курсанттарды тәрбиелеу жүйесі бірнеше негізгі компоненттен тұрады:

- әскери-патриоттық тәрбие
- құқықтық тәрбие
- моральдық-психологиялық тәрбие
- кәсіби тәрбие
- дене тәрбиесі
- әскери ұжымдық қатынастарды қалыптастыру

Осы компоненттердің барлығы оқу бөлімшелерінде жүзеге асырылады және бұл үдерісте сержанттардың рөлі ерекше.

2 Сержанттар институтының тәрбиелік қызметі туралы ғылыми зерттеулер

Әскери бөлімшелердегі сержанттар институты көптеген мемлекеттердің қарулы күштерінде маңызды басқару және тәрбиелік құрылым ретінде қарастырылады. Сержанттар әскери ұжымдағы тәртіпті қамтамасыз етуде, әскери тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, әскери қызметшілердің күнделікті қызметін бақылауда негізгі буын болып табылады.

Зерттеушілердің пікірінше, сержанттар – әскери ұжымдағы тәрбие жүйесінің маңызды субъектісі. Олар курсанттар мен офицерлер арасындағы байланысты қамтамасыз етеді және тәрбиелік ықпалдың тиімділігін арттырады.

Ғылыми әдебиеттерде сержанттардың қызметін зерттеу бірнеше бағытта жүргізілген:

1. сержанттардың басқарушылық қызметі
2. сержанттардың тәрбиелік қызметі
3. сержанттардың кәсіби даярлығы
4. сержанттардың әскери ұжымдағы көшбасшылық рөлі

Бұл бағыттардың әрқайсысы әскери білім беру жүйесінде сержанттардың маңызын көрсетеді. Әсіресе әскери оқу орындарында сержанттар курсанттардың тәртіптік, моральдық және кәсіби қалыптасуына ықпал ететін негізгі тұлғалардың бірі болып табылады. Сондықтан олардың педагогикалық құзыреттілігі жоғары деңгейде болуы қажет.

3 Сержанттарды даярлау мәселесінің педагогикалық зерттелуі

Сержанттарды даярлау мәселесі педагогика ғылымында кадрларды кәсіби даярлау теориясымен тығыз байланысты. Бұл мәселе **А.К. Маркова, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, Ю.К. Бабанский** сияқты ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған.

Ғалымдардың еңбектерінде кәсіби даярлау келесі негізгі компоненттерден тұратын күрделі педагогикалық үдеріс ретінде қарастырылады:

- мотивациялық компонент
- мазмұндық компонент
- операциялық компонент
- нәтижелік компонент

Осы тұрғыдан алғанда сержанттарды даярлау да көпқырлы педагогикалық үдеріс болып табылады. Ол сержанттардың әскери-кәсіби, педагогикалық, ұйымдастырушылық және көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруды қамтиды.

Әскери педагогикада сержанттарды даярлау жүйесі олардың:

- басқарушылық қабілеттерін
- тәрбиелік жұмыс жүргізу дағдыларын
- педагогикалық мәдениетін

- моральдық көшбасшылық қасиеттерін дамытуға бағытталған [6].

4 Шетелдік тәжірибеде сержанттарды даярлау

Шетелдік әскери білім беру жүйесінде сержанттарды даярлау ерекше маңызға ие. Мысалы, АҚШ, Германия, Ұлыбритания сияқты елдердің қарулы күштерінде сержанттар корпусы әскери басқару жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады.

АҚШ армиясында сержанттарды даярлау арнайы оқу орталықтарында жүзеге асырылады және бұл жүйе **Non-Commissioned Officer Education System (NCOES)** деп аталады. Бұл жүйеде сержанттар әскери басқару, көшбасшылық, психология және педагогика негіздері бойынша арнайы дайындықтан өтеді [7].

Шетелдік зерттеулер көрсеткендей, сержанттардың тиімді қызметі олардың педагогикалық және көшбасшылық даярлығына тікелей байланысты. Сондықтан көптеген мемлекеттерде сержанттарды даярлау бағдарламаларына психология, педагогика және әскери басқару пәндері енгізілген.

5 Қазақстандағы әскери оқу орындарында сержанттарды даярлау тәжірибесі

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңының 11-бабына сәйкес білім беру жүйесі міндеттерінің қатарында:

- азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздер мен мемлекеттік тілді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға жат кез келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу. [3]

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде сержанттар құрамын даярлау жүйесі әскери реформалар барысында айтарлықтай дамыды. Әскери білім беру жүйесінде сержанттардың кәсіби даярлығын жетілдіру бағытында бірқатар ғылыми және практикалық жұмыстар жүргізілуде.

Қазақстандық ғалымдар әскери педагогика мәселелерін зерттеу барысында курсанттарды тәрбиелеу жүйесіне ерекше назар аударған. Олардың еңбектерінде әскери тәрбие мазмұны, курсанттардың кәсіби қалыптасуы, әскери ұжымдағы тәрбие жұмысы мәселелері қарастырылған.

Дегенмен ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, оқу бөлімшесі сержанттарын курсанттарды тәрбиелеуге арнайы даярлау мәселесі жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Көптеген зерттеулерде:

- әскери тәрбие теориясы
- курсанттарды тәрбиелеу мәселелері
- әскери қызметшілерді кәсіби даярлау

қарастырылғанымен, оқу бөлімшесі сержанттарының тәрбиелік қызметін арнайы зерттеу жеткіліксіз.

6 Зерттеулерді талдау нәтижелері

Ғылыми әдебиеттерді талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, әскери педагогика ғылымында курсанттарды тәрбиелеудің теориялық негіздері жеткілікті деңгейде зерттелген.

Екіншіден, әскери ұжымдағы сержанттардың рөлі көптеген ғылыми еңбектерде атап көрсетілген.

Үшіншіден, кәсіби даярлау теориясы сержанттарды даярлау мәселесін зерттеудің әдіснамалық негізін құрайды.

Сонымен қатар ғылыми зерттеулерде келесі қарама-қайшылықтар байқалады:

- әскери оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеу жүйесінің маңыздылығы мен оқу бөлімшесі сержанттарының осы үдерістегі рөлін ғылыми тұрғыдан жеткілікті зерттелмеуі арасында;

- сержанттардың тәрбиелік қызметінің жоғары маңыздылығы мен олардың педагогикалық даярлығының жеткіліксіздігі арасында.

Бұл қарама-қайшылықтар оқу бөлімшесі сержанттарын курсанттарды тәрбиелеуге даярлаудың ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеудің қажеттілігін көрсетеді.

Қорытынды

Әскери, арнайы оқу орындарында курсанттарды тәрбиелеуге оқу бөлімшесі сержанттарын даярлау мәселесінің ғылыми әдебиеттерде зерттелуін талдау бұл бағыттың ғылыми тұрғыдан маңызды екенін көрсетеді.

Ғылыми еңбектерде әскери тәрбие теориясы, әскери педагогика, кәсіби даярлау мәселелері кеңінен қарастырылғанымен, оқу бөлімшесі сержанттарын курсанттарды тәрбиелеуге арнайы даярлау мәселесі жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Сондықтан әскери білім беру жүйесін жетілдіру мақсатында оқу бөлімшесі сержанттарын курсанттарды тәрбиелеуге даярлаудың ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу, оның мазмұнын, құрылымын және педагогикалық шарттарын анықтау өзекті ғылыми міндеттердің бірі болып табылады.

Бұл мәселені шешу әскери оқу орындарындағы тәрбие жұмысының тиімділігін арттыруға, курсанттардың кәсіби және тұлғалық қалыптасуын жетілдіруге, сондай-ақ сержанттар құрамының педагогикалық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам" атты Қазақстан халқына Жолдауы 2025 жылғы 08 қыркүйек. <https://www.akorda.kz/kz/> (қаралған күні: 10.03.2026).

2. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (қаралған күні: 09.03.2026).

3. «Қазақстан Республикасының "Білім туралы" заңы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (қаралған күні: 10.03.2026).

4. Герасимов В.Н. Военная педагогика. – Москва: Воениздат, 2003. – 400 с.

5. Каменев А.И. Военная педагогика: учебник. – Москва: Воениздат, 2005. – 352 с.

6. Маркова А.К. Психология профессионализма. – Москва: Знание, 1996. – 308 с.

7. Non-Commissioned Officer Education System (NCOES). U.S. Army Training and Doctrine Command. – Washington, 2015.

ӘОЖ 37.013

Жансугурова К.Т

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
педагогика психология кафедрасының п.ғ.к., қауым. профессоры
Алматы, Қазақстан
email: kulaisha61@mail.ru

Токсанбаева Н.Т

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
«Б011900 екі шет тілі» мамандығы 2 курс студенті
Алматы, Қазақстан
email: nazerketoksanbaeva66@gmail.com

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ «АДАЛ АЗАМАТ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада «Адал азамат» тұжырымдамасын білім беру жүйесінде жүзеге асырудың тиімді педагогикалық тәсілдері жан-жақты қарастырылады. Қазіргі қоғамда тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мақалада оқушылардың бойында адалдық, әділдік, жауапкершілік сияқты құндылықтарды

қалыптастыру жолдары талданады. Сонымен қатар құндылыққа бағытталған оқыту, жобалық әдістер, сыныптан тыс жұмыстар және цифрлық ортадағы тәрбие ерекшеліктері қарастырылады. Мектеп пен отбасының өзара байланысының маңызы айқындалады. Ұсынылған педагогикалық тәсілдер білім беру ұйымдарында тиімді қолдануға бағытталған.

Т сөздер: адал азамат, құндылықтар, тәрбие, педагогикалық тәсілдер, жауапкершілік, білім беру.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ «АДАЛ АЗАМАТ» С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются эффективные педагогические подходы к реализации концепции «Адал азамат» в системе образования. В современном обществе формирование нравственных качеств личности является одной из актуальных проблем. В статье анализируются пути формирования у учащихся таких ценностей, как честность, справедливость и ответственность. Кроме того, рассматриваются особенности воспитания, ориентированного на ценности, проектные методы, внеклассная работа и воспитание в цифровой среде. Подчеркивается важность взаимодействия школы и семьи. Предложенные педагогические подходы направлены на эффективное применение в образовательных организациях.

Ключевые слова: честный гражданин, ценности, воспитание, педагогические подходы, ответственность, образование

FORMATION OF “ADAL AZAMAT” VALUES USING DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract: This article explores effective pedagogical approaches to implementing the concept of an “honest citizen” in the education system. Developing moral values such as honesty, responsibility, and fairness is a key priority in modern education. The paper discusses value-based education, project-based learning, extracurricular activities, and digital ethics. The importance of cooperation between school and family is also emphasized.

Keywords: honest citizen, values, education, responsibility, pedagogy.

«Адал азамат» тұжырымдамасы – бұл адамгершілігі жоғары, әлеуметтік жауапкершілігі бар, әділдік пен адалдықты өз бойына сіңірген тұлғаның идеалы [1,126]. Қазіргі заманда білім беру жүйесі тек академиялық білім берумен шектелмей, сонымен қатар оқушыларды моральдық және азаматтық құндылықтармен тәрбиелеу міндетін атқаруы қажет [2, 456]. Адалдық, әділдік және жауапкершілік сияқты құндылықтарды сіңірген білім алушы қоғамда белсенді азамат ретінде қалыптасып, дұрыс шешім қабылдай алатын, жауапты тұлға болып өседі [4, 256]. Қазіргі ақпараттық қоғамда жастарға әсер ететін факторлар өте көп: әлеуметтік желілер, медиа контент, достар ортасы және отбасы. Бұл жағдай мектептің тәрбиелік функциясын бұрынғыдан да маңыздырақ етеді [6, 206]. Оқушылардың адамгершілік қасиеттерін дамыту тек сабақ уақытында ғана емес, сыныптан тыс және виртуалды ортада да жүзеге асырылуы керек. Мұндай тәсіл моральдық құндылықтарды тұрақты түрде қалыптастырып, оқушылардың өз іс-әрекеттерінің салдарын дұрыс бағалай алуына мүмкіндік береді [7, 156].

Құндылыққа бағытталған оқыту оқушыларға моральдық және этикалық принциптерді меңгеруге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл сабақ барысында талқылаулар, рөлдік ойындар, кейс-стадилер және топтық пікірталастар арқылы жүзеге асады [3,1206]. Мысалы, сыныпта «Шынайылық пен адалдық» тақырыбында кейстер қарастырылып, оқушылар өз тәжірибелері мен өмірлік жағдайларын талдайды. Мұндай әдіс оқушыларға құндылықтарды тек теориялық тұрғыдан емес, практикада да түсінуге көмектеседі [5, 226]. Сонымен қатар, құндылыққа бағытталған оқыту оқушылардың сыни ойлау қабілеттерін, өз пікірін қорғау дағдыларын және әлеуметтік өзара әрекеттесу қабілетін дамытады. Рөлдік ойындар мен кейс-стадилер

арқылы оқушылар нақты өмірлік жағдайларды модельдеп, этикалық шешім қабылдауды тәжірибе жүзінде меңгереді. Мысалы, достар немесе сыныптағы қиындықтар кезінде әділдік пен адалдық принциптерін қалай қолдану керектігіне талдау жасайды. Бұл оқушыларды жауапкершілікке, өз әрекеттеріне есеп беруге және қоғам алдындағы борышын түсінуге үйретеді [8,346].

Қазіргі заманда цифрлық ортадағы тәрбие де маңызды рөл атқарады. Интернет пен әлеуметтік желілер оқушылардың құндылықтарын қалыптастыруда екі жақты әсер етеді: [6,236] бір жағынан, ақпаратқа еркін қол жеткізу олардың білімін арттырады, екінші жағынан, кей жағдайда этикалық нормаларды дұрыс қабылдамауына әсер етуі мүмкін. Сондықтан құндылыққа бағытталған оқыту тек дәстүрлі сабақтармен шектелмей, цифрлық жобалар, онлайн пікірталастар және виртуалды кейс-стадилер арқылы да жүргізілуі тиіс. Бұл әдіс оқушыларға цифрлық этика, интернеттегі жауапкершілік және әлеуметтік құндылықтарды сақтау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді [7,186]. Одан бөлек, құндылыққа бағытталған әдістер оқушылардың шығармашылық қабілетін, коммуникативтік дағдыларын және әлеуметтік белсенділігін арттырады. Мысалы, топтық жұмыстар, шығармашылық тапсырмалар, эссе немесе бейнеролик жасау арқылы оқушылар өз құндылықтарын практикада көрсете алады. Бұл тәсіл олардың сыни ойлау, өз пікірін дәлелдеу, командада жұмыс істеу және көшбасшылық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді [10,486].

«...Осы орайда, «Адал азамат» тұжырымдамасын білім беру процесінде жүзеге асырудың негізгі бағыттары мен нақты педагогикалық құралдарын төмендегі кестеден көруге болады:»

Бағыттар	Педагогикалық мақсаты	Іс-әрекет түрі (Құралдары)	Күтілетін нәтиже
Құндылыққа бағытталған оқыту	Моральдық және этикалық принциптерді меңгерту	Рөлдік ойындар, топтық пікірталастар, кейс-стади	Құндылықтарды практикалық жағдаяттарда қолдану дағдысы
Академиялық адалдық	Білім алудағы тазалықты сақтау	Антиплагиаттық бақылау, «Таза сессия/емтихан» акциялары	Біреудің еңбегін құрметтеу, өз бетінше іздену мәдениеті
Әлеуметтік жауапкершілік	Қоғамдық белсенділікті арттыру	Еріктілер (волонтерлік) жұмысы, экологиялық жобалар	Жауапты азаматтық ұстанымның қалыптасуы
Цифрлық этика	Интернет ортасындағы мәдениет	Медиасауаттылық тренингтері, кибербуллингке қарсы сабақтар	Желідегі әдептілік және ақпаратты сүзгіден өткізу қабілеті
Отбасымен байланыс	Тәрбиедегі сабақтастықты қамтамасыз ету	Ата-аналармен бірлескен «Адалдық сағаттары»	Мектеп пен үй арасындағы ортақ құндылықтар жүйесі

Жобалық әдіс оқушыларға нақты өмірлік міндеттерді шешу арқылы олардың бойында жауапкершілік пен әділдік қасиеттерін дамытуды мақсат етеді. Бұл тәсілдің педагогикалық ерекшелігі — құндылықтарды жалаң теория түрінде емес, іс жүзінде қолдануға мүмкіндік

беруінде. Мысалы, сыныптық немесе мектепшілік жобалардағы топтық жұмыс барысында оқушылар өзара келісім жасауды, әділ шешім қабылдауды және бір-біріне сенім көрсетуді үйренеді [1,206]. Жобаның әрбір кезеңінде білім алушы өз ісіне жауап беруді және ортақ мақсатқа адал еңбекпен жетуді басты назарда ұстайды. Топ ішіндегі әділ шешім қабылдау процесі баланың «мен емес, біз» деген ұғымды терең сезінуіне, сол арқылы ұжымдық жауапкершілікті арқалауына септігін тигізеді. Сонымен қатар, бұл әдіс оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытып, моральдық дағдыларын нығайта түседі. Жобалық жұмыс барысында кез келген ақпараттың шынайылығына мән беру, дереккөздерді дұрыс көрсету оқушыны интеллектуалды адалдыққа баулиды. Осылайша, жобалық әдіс — білім алушыны нағыз «Адал азамат» ретінде қалыптастыратын нәтижелі педагогикалық технология болып табылады [7, 186].

Сыныптан тыс іс-шаралар — бұл оқу процесін теориялық жақтан толықтырып қана қоймай, игі құндылықтарды нақты тәжірибеде бекітетін маңызды тәрбие құралы [12,486]. Сабақ барысында айтылған адалдық пен жауапкершілік принциптері мектеп клубтарында, волонтерлік бағдарламалар мен қайырымдылық шараларында нақты іс-әрекетке айналады. Мұндай практикалық ортада оқушылар адалдық, жауапкершілік және ынтымақтастық қасиеттерін іс жүзінде көрсету арқылы өздерінің азаматтық ұстанымдарын қалыптастырады. Мәселен, қайырымдылық жәрмеңкелерін ұйымдастыру барысында оқушылар тек ұйымдастырушылық қабілетін ғана емес, сонымен бірге қаржылық адалдық пен ашықтық мәдениетін меңгереді. Мұқтаж жандарға нақты көмек көрсету арқылы олардың бойында әлеуметтік эмпатия (өзгеге жанашырлық) сезімі оянады. Ал түрлі экологиялық акциялар баланың табиғатқа, туған жерге деген адал ниетін нығайтып, қоршаған ортаға деген ұқыптылықты үйретеді. Бұл тәжірибелердің барлығы оқушыларға қоғамдағы өз рөлін тереңірек түсінуге, әлеуметтік жауапкершілікті сезінуге және азаматтық парызын адал атқаруға бағыттайды. Осылайша, сыныптан тыс жұмыстар арқылы «Адал азамат» тұжырымдамасы жай ғана ұран емес, әрбір оқушының күнделікті өмір салтына айнала бастайды [5, 186].

Қазіргі замандағы оқушылар үшін цифрлық орта маңызды рөл атқарады. Мұғалімдер цифрлық сауаттылықты дамыту арқылы оқушыларға интернеттегі этикалық мінез-құлықты үйретеді [3, 306]. Онлайн платформалар мен виртуалды сыныптарда адалдық пен әділдік принциптерін сақтау, ақпаратты дұрыс пайдалану және жеке деректерді қорғау сияқты тақырыптар қарастырылады. Бұл тәсіл оқушылардың цифрлық ортада да моральдық нормаларды сақтауға мүмкіндік береді.

Мектеп пен отбасының ынтымақтастығы – оқушылардың моральдық және азаматтық тәрбиесінің негізгі факторы [10,146]. Ата-аналар мен мұғалімдер бірлесіп жұмыс істегенде ғана балаларға құндылықтарды тұрақты түрде жеткізуге болады. Мысалы, ата-аналармен өткізілетін семинарлар мен консультациялар, үй тапсырмалары арқылы оқушылардың тәрбие процесіне қосымша бақылау жасау, құндылықтарды бекітуге септігін тигізеді [6, 126].

«Адал азамат» тұжырымдамасын жүзеге асыру үшін сыныптағы сабақтар, жобалық жұмыстар, сыныптан тыс іс-шаралар және цифрлық тәрбие сияқты көпқырлы педагогикалық тәсілдерді қолдану қажет. Адалдық, жауапкершілік және әділдік сияқты құндылықтарды қалыптастыру арқылы оқушылар қоғамда белсенді, жауапты азамат ретінде қалыптасады. Ұсынылған тәсілдер білім беру ұйымдарында тиімді қолдануға бағытталған және оқушыларға толыққанды, құндылыққа негізделген білім алуға мүмкіндік береді [7, 136].

«Адал азамат» тұжырымдамасы — бұл жай ғана тәрбиелік бағыт емес, бұл болашақ әділетті қоғамның іргетасын қалайтын стратегиялық маңызды идеология. Мақалада қарастырылған құндылыққа бағытталған оқыту, жобалық әдістер, сыныптан тыс іс-шаралар мен цифрлық тәрбие секілді көпқырлы педагогикалық тәсілдер біртұтас жүйе ретінде жұмыс істегенде ғана нәтижелі болмақ [6, 126]. Тұлға бойындағы адалдық, жауапкершілік пен әділдік қасиеттері мектеп қабырғасындағы күнделікті іс-әрекеттер, шынайы өмірлік жағдаяттарды шешу және отбасымен тығыз байланыс арқылы қалыптасады. Педагогтардың

басты міндеті — оқушыны сыртқы бақылаусыз-ақ, өз ішкі қалауымен және ар-ұятының алдында адал болуға тәрбиелеу. Түйіндей келгенде, ұсынылған әдістемелік тәсілдерді білім беру ұйымдарында жүйелі қолдану өскелең ұрпақтың адамгершілік әлеуетін арттырып, олардың қоғамда белсенді, саналы және жауапты азамат ретінде қалыптасуына жол ашады. Тәрбие мен білімнің мұндай сабақтастығы ұлттық мүддеге қызмет ететін, рухани бай және парасатты ұрпақтың өсіп шығуының басты кепілі болып табылады [2, 386].

ӘДЕБИЕТ

1. Тоқаев Қ.К. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Ақорда, 2022.
2. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2015.
3. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.
4. Бабаев С.Б. Жалпы педагогика: Оқулық. – Алматы: Заң әдебиеті, 2005.
5. Беспалько В.П. Педагогикалық технологияның негіздері. – Мәскеу: Педагогика, 1989.
6. Сейітқалиев Ә., Тұрсынов Б. Педагогикалық әдістер мен тәжірибелер. Алматы: Аруна, 2018. – 200 б.
7. Әділдік және моральдық құндылықтарды дамыту әдістемесі. Алматы: Білім орталығы, 2017. – 100 б.
8. Қаратаев Д. Құндылыққа бағытталған оқыту. Алматы, 2016. – 95 б.
9. Жұмабаев С. Мектептегі әлеуметтік тәрбие. Алматы, 2014. – 70 б.
10. Әбдіқалықова А. Оқушылардың этикалық дамуы. Алматы, 2019. – 120 б.
11. Сәбитова Л. Педагогикалық инновациялар. Алматы, 2015. – 110 б.
12. Мұратов Ж. Педагогикалық кейс-стадилер. Алматы, 2018. – 130 б.
13. Тұрсынова Г. Құндылыққа бағытталған тәрбие әдістемесі. Алматы, 2017. – 100 б.
14. Баймұхамедов Н. Моральдық және азаматтық тәрбие. Алматы, 2020. – 140 б.

УДК 37.02 (574)

Аубакирова Г.М.

к.п.н., профессор педагогики и психологии
Казахского университета международных
отношений и мировых языков им. Абылай хана
e-mail: gulsara_genpi@mail.ru

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ АСПЕКТ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается ценностно-смысловое воспитание личности в системе образования Республики Казахстан. Раскрывается роль нормативно-правовой базы, включая Закон Республики Казахстан «Об образовании», а также современных воспитательных инициатив. Особое внимание уделяется влиянию Единой программы воспитания Республики Казахстан и программы «Адал Азамат» на формирование ценностных ориентаций молодежи. Делается вывод о значимости системного подхода к воспитанию в едином образовательном пространстве.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, национальные ценности, глобализация, ценностно-смысловое воспитание, образовательное пространство, критическое мышление, цифровизация, рефлексия.

VALUE-SEMANTIC ASPECT OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the value-meaning-based education of personality within the education system of the Republic of Kazakhstan. It explores the role of the regulatory and legal framework, including the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education,” as well as contemporary educational initiatives. Special attention is given to the influence of the Unified Education Program of the Republic of Kazakhstan and the “Adal Azamat” program on the formation of young people’s value orientations. The study concludes that a systemic approach to education within a unified educational space is of significant importance.

Keywords: universal human values, national values, globalization, value-meaning-based education, educational space, critical thinking, digitalization, reflection.

Современный этап развития общества характеризуется возрастанием роли человеческого капитала, что актуализирует проблему формирования не только профессиональных компетенций, но и системы ценностно-смысловых ориентаций личности. В этой связи особую значимость приобретает ценностно-смысловое воспитание как целенаправленный педагогический процесс, обеспечивающий интериоризацию базовых духовно-нравственных ценностей и формирование устойчивой жизненной позиции обучающихся.

Нормативно-правовой основой реализации данного направления выступает Закон Республики Казахстан «Об образовании». В соответствии со статьёй 3. данного закона, к основным принципам государственной политики в области образования относятся гуманистический характер образования, приоритет общечеловеческих ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности [1]. Кроме того, статья 9. определяет задачи системы образования, включающие формирование и развитие личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики с учетом глобализации, который формирует у молодежи общечеловеческие ценности, либерализацию сознания, плюрализм, активную мобильность и цифровое мировоззрение, часто за счет унификации культур и снижения роли традиций. Молодежь стремится к глобальной самореализации, но также сталкивается с риском утраты культурной идентичности. [1].

Ценностно-смысловое воспитание в научном дискурсе рассматривается как процесс формирования у личности системы смысложизненных ориентаций, включающих когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий компоненты. Оно направлено на развитие таких качеств, как гражданственность, патриотизм, социальная ответственность, толерантность и способность к рефлексии. В условиях глобализации и цифровизации общества особую актуальность приобретает способность личности к осмысленному выбору ценностей и критическому анализу информации. Так как глобализации имеет огромное влияние на ценности молодежи.

Позитивными аспектами глобализации являются индивидуализм и социальная терпимость, которая утверждает ценность личного успеха, мобильности, политической либерализации и свободы самовыражения. Растет ориентация на получение международного образования, изучение языков, что повышает конкурентоспособность. У молодежи появляется доступ к мировым знаниям и технологиям, возможность межкультурного общения и академической мобильности (программы вроде Work and Travel). Происходит процесс активного внедрения цифровых, мультимедийных и информационных технологий в учебный процесс для повышения качества обучения, развития критического мышления, цифровой грамотности и толерантности обучающихся.

Но имеются и негативные стороны, происходит культурная унификация и вестернизация, которая проявляется через распространение западных образцов потребления, кино, музыки и формирует единый потребительский стандарт, который связан с риском потери национальной идентичности и культурной самобытности, роста потребительского отношения к жизни и девальвации духовных ценностей, иногда вытесняющие национальные

традиции. Интернет и соцсети создают «глобального гражданина», который ориентируется на мировые тренды больше, чем на локальные. Появляется социальное неравенство, так как не у всей молодежи есть одинаковый доступ к благам глобализации.

Глобализация создает новые возможности для самореализации, но требует от молодежи умения совмещать общемировые тенденции с сохранением культурных корней.

С позиций педагогической науки организации образования рассматриваются как ключевые институты социализации, обеспечивающие трансляцию социально значимых ценностей и норм поведения. Реализация ценностно-смыслового воспитания осуществляется через интеграцию учебной и внеучебной деятельности, использование активных и интерактивных методов обучения (проектная деятельность, проблемное обучение, развитие критического мышления).

Особую роль в формировании ценностных ориентаций современной молодежи играет Единая программа воспитания Республики Казахстан, которая направлена на систематизацию воспитательной работы во всех организациях образования. Данная программа ориентирована на формирование у обучающихся таких ключевых ценностей, как патриотизм, трудолюбие, ответственность, уважение к закону и национальной культуре. В рамках программы воспитательная деятельность рассматривается как неотъемлемая часть образовательного процесса, обеспечивающая целостное развитие личности [2].

Важным компонентом обновлённой воспитательной политики является программа «Адал Азамат», акцентирующая внимание на формировании у подрастающего поколения нравственных качеств, честности, справедливости и гражданской ответственности. Концепция «Адал Азамат» направлена на воспитание личности, способной к осознанному соблюдению социальных норм и активному участию в общественной жизни. Она способствует укреплению антикоррупционного сознания, развитию правовой культуры и формированию устойчивых моральных принципов у молодежи.

Интеграция данных программ в единое образовательное пространство Республики Казахстан обеспечивает преемственность воспитательного процесса и усиливает его ценностно-смысловую направленность. Их реализация способствует формированию гармонично развитой личности, обладающей не только знаниями и компетенциями, но и устойчивой системой жизненных ориентиров, соответствующих современным общественным требованиям.

Особую роль играет педагог как субъект воспитательного процесса, выступающий носителем ценностей и образцом социального поведения. Его профессиональная деятельность направлена не только на передачу знаний, но и на формирование у обучающихся смысловых установок, способствующих их личностному и социальному развитию [4; 5].

Таким образом, ценностно-смысловое воспитание личности в едином образовательном пространстве Республики Казахстан представляет собой системный и многокомпонентный процесс, основанный на нормативно-правовой базе и стратегических приоритетах государственной политики. Его реализация обеспечивает формирование гармонично развитой личности, способной к осознанному участию в общественной жизни и устойчивому развитию государства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III (с изменениями и дополнениями).
2. Единая программа воспитания Республики Казахстан. – Астана: Министерство просвещения Республики Казахстан, 2023.
3. «Адал Азамат»: концепция воспитания подрастающего поколения. – Астана, 2023.
4. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2007.
5. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2000.

УДК 37.017:502/504

Хамза Қ.

Тұрсынбаева Ж.А.

Шығыстану факультеті, 2-курс студенттері

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

e-mail: kundyzkhamza@gmail.com

zuldys85@gmail.com

Ғылыми жетекші: Капсанова Г.Б.

Педагогика және психология кафедрасының

аға оқытушысы, магистр

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

e-mail: kapsanova_g@mail.ru

Алматы, Қазақстан

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың өзара байланысы мен маңызы қарастырылады. Автор қоршаған ортаға деген жауапкершілікті арттыруда халқымыздың «табиғат – ана» ұғымы мен дәстүрлі экологиялық этикасын заманауи жаһандық құндылықтармен ұштастырудың тиімділігін талдайды. Зерттеу барысында жастардың экологиялық сауаттылығын тек білім беру арқылы емес, рухани-адамгершілік тәрбие негізінде дамыту мәселелеріне назар аударылады. Мақаланың нәтижесінде болашақ мамандардың табиғатты қорғауға бағытталған экологиялық көзқарасын қалыптастыру бойынша ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: экологиялық мәдениет, студент жастар, ұлттық құндылықтар, жалпыадамзаттық құндылықтар, экологиялық тәрбие, табиғатты қорғау.

THE ROLE OF NATIONAL AND UNIVERSAL HUMAN VALUES IN THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE AMONG STUDENTS

Abstract. The article examines the interaction and significance of national and universal human values in the formation of the ecological culture of student youth. The author analyzes the effectiveness of combining the folk concept of "Nature-Mother" and traditional ecological ethics with modern global values in increasing environmental responsibility. The study focuses on developing youth environmental literacy through spiritual and moral education rather than just formal training. As a result, recommendations are provided for shaping the environmental worldview of future specialists aimed at nature conservation.

Keywords: ecological culture, student youth, national values, universal values, environmental education, nature protection.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде экологиялық мәселелер жаһандық сипатқа ие болып, адамзаттың тұрақты дамуына айтарлықтай қауіп төндіруде. Табиғи ресурстардың сарқылуы, қоршаған ортаның ластануы және климаттың өзгеруі сияқты факторлар қоғам мен табиғат арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуына әкелуде [1]. Осыған байланысты студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру өзекті ғылыми және әлеуметтік міндеттердің бірі болып табылады.

Экологиялық мәдениет – бұл адамның табиғатқа деген жауапты қарым-қатынасы мен мінез-құлқын анықтайтын кешенді ұғым [2]. Ол тек біліммен шектелмей, құндылықтық бағдарлар мен практикалық әрекеттерді қамтиды.

Негізгі бөлім

Экологиялық мәдениет — тұлғаның табиғатпен үйлесімді өмір сүру қабілетін, оның қоршаған ортаға деген жауапкершілігі мен ішкі мәдениетінің көрсеткішін сипаттайды. Оның негізгі компоненттеріне: экологиялық білім, сана, құндылықтар және мінез-құлық жатады [3].

1. Экологиялық білім мен сананың теориялық негіздері. Экологиялық мәдениеттің іргетасы — білім. Бұл саладағы зерттеушілердің пікірінше, білімсіз саналы әрекет ету мүмкін емес.

Экологиялық білім: Табиғат заңдылықтарын, экологиялық тепе-теңдікті сақтау жолдарын және адамның қоршаған ортаға әсерін ғылыми тұрғыдан түсіну. И.Д. Зверевтің (1983) анықтамасы бойынша, экологиялық білім — бұл тек фактілерді білу емес, табиғатқа деген жаңа көзқарасты қалыптастыратын үздіксіз оқу процесі.

Экологиялық сана: Бұл адамның өзін табиғаттың ажырамас бөлігі ретінде сезіну деңгейі. В.А. Ясвин (2000) экологиялық сананы адамның табиғи объектілермен психологиялық байланысы мен оларды сақтауға бағытталған ішкі мотивациясы ретінде қарастырады.

Экологиялық мәдениет: Н.М. Мамедов (1996) бұл ұғымды қоғамның жаңа өмір сүру парадигмасы ретінде сипаттап, оны адамның табиғатпен қарым-қатынасындағы этикалық және құқықтық нормалардың жиынтығы деп атаған.

Экологиялық мәдениет әлеуметтік жауапкершілікпен тығыз байланысты, өйткені әрбір тұлғаның күнделікті іс-әрекеті (ресурстарды үнемдеу, қалдықтарды сұрыптау) қоршаған ортаның жағдайына тікелей әсер етеді.

1. Қазақстанның экологиялық білім беру іліміне үлес қосқан ғалымдар. Қазақстанда экологиялық білім мен тәрбие берудің ғылыми мектебі өткен ғасырдың соңынан бастап қарқынды дамыды. Отандық ғалымдар экологиялық мәдениетті ұлттық құндылықтармен ұштастыра отырып зерттеді:

М.Н. Сарыбеков: Қазақстандағы экологиялық білім беру теориясының негізін салушылардың бірі. Ол оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары мен әдістемелерін жүйеледі.

Ж.Ж. Жатқанбаев: Биология және экология саласындағы ірі ғалым. Ол экологиялық білімнің ғылыми негіздерін қалап, табиғатты қорғаудың биологиялық принциптерін халыққа түсіндіруде үлкен еңбек сіңірді.

Ә. Сәдуақасұлы: Экологиялық тәрбиенің дидактикалық негіздерін зерттеп, оны мектеп бағдарламасына енгізу мәселелерін қарастырды.

А. Сейітов: Оқушылардың табиғатты қорғау белсенділігін арттыру мен экологиялық білім берудің инновациялық формаларын ұсынды.

Ш.М. Мұқажанова: Тұлғаның экологиялық бағдарын қалыптастырудағы гуманитарлық және әлеуметтік факторларды зерттеген ғалым.

1. Ұлттық құндылықтардың рөлі. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде табиғатқа деген құрмет ерекше орын алады. «Жер — Ана», «Су — тіршілік көзі» сияқты ұғымдар халықтың табиғатпен үйлесімді өмір сүру философиясын көрсетеді. Дәстүрлі қоғамда табиғатты қорғауға бағытталған көптеген тыйым сөздер мен әдет-ғұрыптар (мысалы, "Бұлақ көрсең, көзін аш", "Көкті жұлма") болған. Бұл құндылықтар заманауи экологиялық мәдениеттің рухани негізі болып табылады.

Олар студенттердің экологиялық дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, өйткені тұлғаның «мәдени кодын» сақтай отырып, қоршаған ортаға деген сүйіспеншілігін оятады.

Түйін: Экологиялық мәдениет — бұл білім мен сананың әрекетке айналуы. Қазақстандық ғалымдардың еңбектері мен ұлттық тәрбие негіздері бүгінгі жастардың бойында жоғары экологиялық жауапкершілікті қалыптастырудың басты тетігі болып табылады.

Ұлттық құндылықтардың рөлі

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде табиғатқа деген құрмет ерекше орын алады. «Жер – ана», «Су – тіршілік көзі» сияқты ұғымдар халықтың табиғатпен үйлесімді өмір сүру философиясын көрсетеді. Бұл көзқарастар заманауи экологиялық мәдениеттің қалыптасуына рухани негіз болады. Дәстүрлі қоғамда табиғатты қорғауға бағытталған көптеген тыйым сөздер мен әдет-ғұрыптар болған. Мысалы, суды ластамау, ағашты орынсыз кеспеу сияқты қағидалар экологиялық тәрбиенің маңызды элементтері болып табылады. Ұлттық құндылықтар студенттердің экологиялық дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, өйткені олар тұлғаның мәдени кодын айқындайды.

Жалпыадамзаттық құндылықтар

Жалпыадамзаттық құндылықтарға тұрақты даму, экологиялық қауіпсіздік, табиғатты қорғау және болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілік жатады [4]. Бұл құндылықтар халықаралық деңгейде мойындалған және барлық қоғамдар үшін ортақ мүдде болып табылады. Тұрақты даму тұжырымдамасы қазіргі экологиялық саясаттың өзегі ретінде табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды басты мақсат етеді.

Жоғарыда аталған жалпыадамзаттық принциптер тек теориялық тұжырымдама деңгейінде қалмай, студенттердің күнделікті іс-әрекетінің моральдық компасына айналуы тиіс. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, экологиялық білім мен жауапкершілік сезімі ұштасқанда ғана тұлғаның қоршаған ортаға деген тұрақты позициясы қалыптасады. Әсіресе, жаһандық этика тұрғысынан алғанда, экологиялық мәдениетті дамыту – адамзаттың табиғатпен жаңаша гуманистік қарым-қатынас орнатуының басты шарты. Бұл процесс білім алушылардың экологиялық сауаттылығын арттырумен қатар, олардың рухани-адамгершілік қасиеттерін жаңғыртуды көздейді. Осы орайда, халықаралық стандарттар мен ұлттық тәрбие элементтерін біріктіру арқылы студенттерді табиғатты қорғаудың белсенді субъектісіне айналдырудың маңызы зор. Сондықтан, бұл құндылықтарды жастардың бойына сіңіру үшін жоғары мектеп қабырғасында нақты әдістемелік тетіктерді іске асыру қажеттілігі туындайды.

Ұлттық құндылықтар	Жалпыадамзаттық құндылықтар	Экологиялық әсері
«Жер-Ана» концепциясы: Табиғатты қастерлеу, жерді ластамау дәстүрі.	Тұрақты даму (Sustainable Development): Ресурстарды келешек ұрпақ үшін сақтау.	Экологиялық жауапкершілік пен этикалық нормаларды қалыптастыру.
Судың киесі: «Судың да сұрауы бар» қағидасы, су көздерін қорғау.	Су ресурстарын басқару: Жаһандық деңгейде су тапшылығымен күресу.	Табиғи ресурстарды үнемді және тиімді пайдалану мәдениетін дамыту.
Аң-құсқа жанашырлық: Тотемдік нанымдар мен жануарларды қорғау әдебі.	Биоалуантүрлілікті сақтау: Жер бетіндегі флора мен фаунаны қорғау.	Экологиялық гуманизм мен тірі табиғатқа деген сүйіспеншілікті ояту.
Ата-баба аманаты: Туған жердің табиғатын қорғау – отансүйгіштік белгісі.	Жаһандық азаматтық: Жер шарының экологиялық қауіпсіздігіне үлес қосу.	Белсенді азаматтық ұстаным мен экологиялық белсенділікті арттыру.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру жолдары

Студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру кешенді тәсілді талап етеді.

Оның негізгі бағыттары:

білім беру жүйесі арқылы экологиялық пәндерді оқыту;

тәрбие жұмыстары мен экологиялық акцияларды ұйымдастыру;

ұлттық құндылықтарды насихаттау;

заманауи технологияларды тиімді пайдалану [5].

Бұл бағыттар студенттердің экологиялық санасын қалыптастыруға және олардың белсенді азаматтық ұстанымын дамытуға ықпал етеді.

Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың өзара байланысы

Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар бірін-бірі толықтырып отырады. Ұлттық құндылықтар тұлғаның мәдени негізін қалыптастырса, жалпыадамзаттық құндылықтар оның дүниетанымын жаһандық деңгейде кеңейтеді. Осы екі бағыттың үйлесуі студенттердің экологиялық мәдениетін нәтижелі қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, студент жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру – қазіргі қоғамның ең маңызды міндеттерінің бірі. Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың үйлесімді ықпалдастығы экологиялық жауапкершілігі жоғары тұлғаны тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Сондықтан жоғары білім беру жүйесінде осы бағыттарды кешенді түрде енгізу – уақыт талабы.

ӘДЕБИЕТ

- 1.Әбдіғалиев С. Экология және тұрақты даму. – Алматы, Экономика, 2020.—320 б.
- 2.Қожахметова К. Экологиялық тәрбие негіздері. – Астана, Фолиант, 2019.—256 б.
- 3.Сағындықов Е. Экологиялық мәдениет теориясы. – Алматы, Ғылым, 2018.—198 б.
- 4.United Nations. Sustainable Development Goals. – 2015. Қолжетімділік режимі URL:<https://sdgs.un.org/goals/> (қаралған күні: 17.4.2026)
- 5.UNESCO. Education for Sustainable Development. – 2016. Қолжетімділік режимі URL:<https://unesdoc.unesco.org/> (қаралған күні: 17.4.2026)

УДК 37.013.2:376

Алдангоров А.А.

Студент

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Алматы, Қазақстан,

e-mail: alibekaldangorov2004@gmail.com

ГУМАНИЗАЦИЯ – ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАСЫ

Аңдатпа.Мақалада гуманизация тәрбиенің заманауи жүйесіндегі негізгі ұстаным ретінде қарастырылады. Негізгі назар екі мәселеге түседі: бір жағынан, тәрбиеде адамды «тәртіпке көндіретін объект» емес, өз таңдауы, тәжірибесі, ішкі уәжі бар тұлға ретінде тану қажет; екінші жағынан, осы ұстанымды мектеп, колледж және жоғары оқу орны деңгейінде іске асыру әрдайым оңай жүрмейді. Талдау барысында гуманизацияның тұлғалық-бағдарлы және құндылыққа негізделген білім берумен байланысы ашылады, сондай-ақ инклюзивті ортамен сабақтастығы мен іске асырудағы нақты қайшылықтар сөз болады. Мәселе ұранда емес. Сыныптағы қарым-қатынас, бағалау тәсілі, қателікке реакция, буллингтің алдын алу сияқты күнделікті деңгейде педагогтың ұстанымы өзгермесе, гуманизация қағаз жүзінде қалып қояды. Сол себепті қазіргі білім беру кеңістігінде гуманизация тұлғаның қадір-қасиетін сақтайтын, жауапкершілігін күшейтетін және әлеуметтік белсенділікті дамытуға жұмыс істейтін жетекші педагогикалық бағыт ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер: гуманизация, тәрбие, тұлға, құндылық, инклюзивтілік, тұлғалық-бағдарлы тәсіл, білім беру.

HUMANIZATION AS A KEY PRINCIPLE OF MODERN EDUCATION

Abstract. The article examines humanization as a fundamental principle of the modern educational system. The main focus is placed on two issues: on the one hand, in education it is necessary to recognize a person not as an “object to be disciplined,” but as an individual with their

own choices, experiences, and intrinsic motivation; on the other hand, the implementation of this principle at the levels of school, college, and higher education institutions is not always easy. The analysis reveals the connection of humanization with learner-centered and value-based education, as well as its relationship with inclusive environments and the practical contradictions that arise in its implementation. The issue is not merely about slogans. If the teacher's approach does not change at the everyday level—such as classroom interaction, assessment methods, responses to mistakes, and bullying prevention—humanization remains only on paper. Therefore, in the modern educational space, humanization is considered a leading pedagogical direction that preserves human dignity, strengthens responsibility, and promotes social activity.

Keywords: humanization, education, personality, values, inclusivity, learner-centered approach, education system.

Кіріспе. Тәрбие туралы түсінік соңғы жылдары едәуір өзгерді. Бұрын негізгі екпін тәртіпке, нормаға бағынуға, дайын мінез-құлық үлгілерін меңгертуге түссе, қазір ондай өлшем тарлық ете бастады. Себебі мектептегі, колледждегі, университеттегі білім алушы енді тек нұсқау орындайтын адам ретінде қаралмайды. Оның өз пікірі бар, қарсылығы бар, таңдауы бар. Кейде бір ғана тыйым немесе қатал бақылау мәселені шешпейді, керісінше, ішкі жабықтықты күшейтеді. Осындай жағдайда гуманизация тәрбиенің шеткі тақырыбы емес, оның ішкі логикасын анықтайтын негізгі ұстанымға айналады. Қазіргі білім беру кеңістігі педагогтан мүлде басқа дәлдікті талап етеді. Бір сыныптың өзінде қабылдау қарқыны әртүрлі, эмоциялық тұрақтылығы әрқелкі, әлеуметтік тәжірибесі бір-біріне ұқсамайтын 20-25 оқушы отыруы мүмкін. Осындай ортада барлығына бірдей қысыммен ықпал ету нәтиже бермейді. Әсіресе жасөспірімдермен жұмыста. Олар бұйрықты механикалық түрде орындағанымен, іштей қабылдамауы да мүмкін. Сондықтан гуманизация адамды тәрбиенің құралы емес, өз алдына дербес құндылық деп тануды ұсынады.

Мәселенің өзектілігі тек теориямен шектелмейді. Цифрлық байланыс күшейген, салыстыру мәдениеті өскен, әлеуметтік қысым ерте жастан сезілетін ортада балаға «дайын қалыпқа» сыйып кетуді талап ету қауіпті салдарға әкелуі мүмкін. Мысалы, сырттай тәртіпті көрінген оқушыда енжарлық, жасырын агрессия немесе толық немқұрайлылық қалыптасады. Ал сенімге, қолдауға және жауапкершілікке сүйенген тәрбие ішкі уәжбен жұмыс істейді. Ұзақ мерзімде шешуші нәрсе де осы [1,223].

Сондықтан мақалада гуманизация ұғымының тәрбиелік үдерістегі мәні ашылып, оның қазіргі білім беру жағдайындағы орны талданады. Негізгі назар төрт бағытқа аударылады: ұғымның педагогикалық мазмұны, заманауи тәрбие жүйесіндегі орны, білім беру ұйымдарында іске асыру тетіктері және осы жолдағы қиындықтар. Зерттеу барысында педагогикалық әдебиеттер, салыстырмалы талдау, шолу және нормативтік құжаттарды саралау тәсілдері қолданылды. Гуманизацияның өзегі қарапайым сияқты көрінеді: адам ең жоғары құндылық ретінде танылады. Бірақ педагогикада осы ойдың салмағы әлдеқайда терең. Мұнда сөз тек «баланы жақсы көру» туралы емес. Әңгіме тұлғаның ішкі әлеміне қысым жасамай, оның дамуына жағдай жасау туралы жүріп отыр. Яғни білім алушы тәрбие ықпалының үнсіз нысаны емес, өз тәжірибесі, көзқарасы, таңдауы және күмәні бар субъект ретінде қарастырылады. Осы жерден маңызды бір айырма шығады. Дәстүрлі жүйеде тәрбие көбіне сыртқы тәртіпке сүйенеді: талап қою, бақылау, ескерту, жазалау. Гуманизация басқа жол ұсынады. Ол алдымен баланың немесе жастың жеке ерекшелігін ескеруді талап етеді. Бір оқушы материалды тез қабылдайды, екіншісі баяу бейімделеді. Біреу ашық сөйлейді, біреу ойын іште сақтайды. Біреу қолдауды үйден алады, біреу мектептен ғана көреді. Осындай айырмашылықтарды елемей жүргізілген тәрбие формалды сипатқа түсіп кетеді. Тағы бір маңызды қыр бар. Гуманизация пікірге құрметпен қарауды міндеттейді. Білім алушының сұрақ қоюы, келіспеуі немесе күмән білдіруі тәртіпсіздік ретінде қабылданбауы керек. Көп жағдайда дәл осы реакциялар тұлғалық өсудің белгісі болады. Әсіресе жоғары сынып пен студенттік ортада. Егер педагог кез келген қарсылықты «тәрбиесіздік» деп

бағаласа, онда қарым-қатынас жабылады, диалог тоқтайды, ал тәрбие сыртқы бақылауға қайта түседі.

Гуманизация сенімге негізделген қатынасты алдыңғы қатарға шығарады. Қысқа мерзімде тыйым мен бақылау жылдам нәтиже беруі мүмкін. Бірақ ұзақ мерзімде адамның өз әрекетіне саналы жауап беруі әлдеқайда маңызды. Сол себепті қателікке көзқарас та өзгереді. Қате енді тек кемшілік емес, үйрену процесінің бір бөлігі ретінде қаралады. Қиындық әлсіздіктің дәлелі емес, қолдау қажет ететін нүкте ретінде бағаланады. Іс жүзінде осы жер ең күрделі тұс болып шығады, себебі көптеген білім беру ұйымында бағалау мәдениеті әлі де жазалау логикасынан толық алыстап кеткен жоқ. Гуманизация мұғалімнің рөлін де қайта қарайды. Бұрын педагог бақылаушы, талап етуші, бағалаушы ретінде танылса, енді серіктес, бағыт беруші, кеңесші рөлі күшейеді. Әрине, мұнда бедел жойылып кетпейді. Бірақ бедел қорқыныштан емес, кәсіби сенімнен туындайды. Тұлғаға құрмет, еркіндік пен жауапкершіліктің тепе-теңдігі, ынтымақтастыққа құрылған қатынас, рухани-адамгершілік дамуға назар аудару гуманизацияның басты белгілері саналады [2,11]. Сондықтан гуманизация тәрбиенің сыртқы формасын ғана өзгертпейді. Ол тәрбиенің мақсатын, ықпал ету тәсілін, білім алушыға қарау стилін және бүкіл білім беру ортасының мәдениетін қайта құрады. Сол себепті оны қосымша әдіс деп емес, қазіргі тәрбиенің негізін анықтайтын ұстаным деп қараған дұрыс.

Гуманизацияның алдыңғы қатарға шығуы кездейсоқ құбылыс емес. Қоғам өзгерді. Ақпарат көлемі бірнеше есе артты, балалар мен жасөспірімдер ерте жастан цифрлық ортаға кіреді, салыстыру, пікір айту, қарсылық білдіру мәдениеті күшейді. Мұндай жағдайда дайын ойды қабылдап, дайын мінез-құлық үлгісін қайталау жеткіліксіз. Қазіргі білім алушы көбіне салыстырады, сүзгіден өткізеді, өз бағасын береді. Тәрбие осы шындықпен есептеспесе, оның ықпалы әлсірейді [3,129]. Сол себепті авторитарлық модель бұрынғыдай тиімді емес. Сырттай қарағанда тәртіп сақталғандай көрінуі мүмкін, бірақ ішкі қабылдау жоқ жерде тұрақты нәтиже де болмайды. Қазіргі тәрбие саналы, жауапты, дербес тұлға қалыптастыруға бет бұрды. Осы үдерісте гуманизация сыртқы тәртіптен ішкі мәдениетке өтудің тетігі ретінде көрінеді. Яғни бағынудан жауапкершілікке, қорқыныштан сенімге, бұйрықтан ынтымақтастыққа қарай жылжу жүреді. Бұл өзгеріс бір күнде іске аспайды, әрі барлық білім беру ұйымында бірдей деңгейде қалыптасқан жоқ. Гуманизация тұлғалық-бағдарлы білім беру логикасымен тікелей ұштасады. Себебі тұлғалық-бағдарлы тәсіл білім алушының мүмкіндігін, қызығушылығын, даму қарқынын және жеке траекториясын ескеруге сүйенеді. Мысалы, бір оқу тобында академиялық үлгерімі жоғары, бірақ әлеуметтік бейімделуі әлсіз студент те, керісінше, қарым-қатынасы жақсы, бірақ оқу қарқыны баяу студент те қатар отыруы мүмкін. Осындай жағдайда бәріне ортақ бір талап қою жеткіліксіз. Нақты педагогикалық шешім де дараланған болуы керек. Құндылыққа негізделген тәрбие күшейген сайын гуманизацияның салмағы арта түседі. Қоғамға жай ғана ақпаратты меңгерген адам емес, өзгені тыңдай алатын, дау-дамайда шектен шықпайтын, құқықтық және этикалық шекараны түсінетін тұлға керек. Сондықтан рухани-адамгершілік құндылықтар, азаматтық жауапкершілік, эмпатия, өзара құрмет, құқықтық мәдениет және қауіпсіз қарым-қатынас дағдылары тәрбие мазмұнының алдыңғы шебіне шықты. Әсіресе буллингтің алдын алу, психологиялық қауіпсіз орта құру, инклюзивті кеңістік қалыптастыру сияқты мәселелерде гуманизацияның практикалық маңызы анық байқалады. Қысымға негізделген жүйе мұндай түйіндерді шеше алмайды, кейде тіпті ушықтырып жібереді. Ал қадір-қасиетті сақтайтын, дауысты еститін, шеттетпеуге жұмыс істейтін тәрбие моделі әлдеқайда өміршең көрінеді. Дегенмен осы тұс әлі де пікірталас тудырады: гуманизация қағидасы ресми құжаттарда мойындалғанымен, күнделікті педагогикалық практикада ол барлық жерде бірдей деңгейде орнығып болған жоқ [3,221].

1-кесте. Гуманизация қағидасының заманауи тәрбиедегі негізгі көріністері

Бағыт	Мазмұны	Күтілетін нәтиже
Мұғалім мен білім алушы қарым-қатынасы	Сыйластық, сенім, диалог, қолдау	Қауіпсіз психологиялық орта қалыптасады
Тәрбие мазмұны	Құндылықтар, жауапкершілік, эмпатия, толеранттылық	Тұлғаның адамгершілік сапалары дамиды
Тәрбие әдістері	Пікірталас, рефлексия, жобалық жұмыс, еріктілік	Белсенді және саналы қатысу күшейеді
Білім беру ортасы	Инклюзивтілік, кемсітусіз орта, қолдау жүйесі	Әр білім алушының әлеуетін ашуға жағдай жасалады

Қазақстандағы тәрбие моделінің соңғы жаңаруы да осы бағытқа қарай ойысқанын көрсетеді. Мысалы, «Біртұтас тәрбие» бағдарламасында тәрбие жай ғана тәртіп сақтау құралы ретінде емес, азаматтық жауапкершілігі бар, парасатты, адал, рухани тұрғыдан орныққан тұлға қалыптастыру тетігі ретінде қаралады. Құжаттың өзінде құндылыққа бағдарланған және құзыреттілікке сүйенген тәсіл алға шығады. Мұнда маңыздысы атаудың өзі емес. Маңыздысы, тәрбие мазмұны адамдық сапаларды дамытуға бұрылып отыр [4,378]. Осы себептен гуманизацияны тек теория деңгейінде қалдыру қиын. Ол қазір тәрбие саясатының өзегіне жақындай түсті. Бірақ құжаттағы ұстаным мен күнделікті тәжірибе бір жерден шыға бере ме, мәселе көбіне осы тұстан басталады. Гуманизация туралы көп айтуға болады. Ал оны күнделікті сабақта, сынып сағатында, кураторлық жұмыста қалай тануға болады деген сұрақ әлдеқайда нақты.

Ең алдымен, мәселе мұғалім мен білім алушы арасындағы қатынастан көрінеді. Егер педагогтың жұмысы тек бақылау, талап ету, үнсіз бағындыру айналасында құрылған болса, онда гуманизация сөз жүзінде ғана қалады. Ал білім алушының пікірі тыңдалса, сұрағы бөлінбей қабылданса, қателесуге мүмкіндік берілсе, жағдай өзгереді. Сенім бірден пайда бола салмайды. Бірақ дәл сол сенімсіз тәрбие ұзаққа бармайды. Кей мектепте бір оқушы 45 минут бойы үндемей отырады да, журналда «тәртіпті» болып көрінеді. Іс жүзінде ол келісіп отырған жоқ, тек өзін көрсетпеуді үйренген болуы мүмкін. Осындай айырманы аңғара алмаған педагогикалық ортада гуманизация жүріп жатыр деу қиын. Тәрбие мазмұнының өзіне де талап өзгереді. Формалды іс-шара көп. Есеп те көп. Бірақ балаға шын әсер ететін тәрбие көбіне дайын сценарийден емес, оның өз тәжірибесіне тиіп өтетін сұрақтан басталады. Сол үшін рухани-адамгершілік тәрбие, азаматтық сана, әділдік, ар-ұждан, эмпатия, өзара көмек, әлеуметтік жауапкершілік сияқты ұғымдар плакаттағы сөз болып қалмауы керек [5]. Олар нақты мазмұнға айналуы тиіс. Мысалы, сынып сағаты тек жоспар орындалды деп белгі қою үшін емес, оқушы шын мәнінде ойланатын, өз тәжірибесін салыстыратын, кейде келіспейтін алаң болуы қажет.

Тәрбие әдістері де осыған сай жаңаруы керек. Қазір біржақты үгітпен немесе дайын ақылмен көп нәрсе шешілмейді. Пікірталас, ашық әңгіме, рефлексия, жобалық жұмыс, жағдаятты талдау, еріктілік, бірлескен әлеуметтік бастама сияқты тәсілдер әлдеқайда өнімдірек. Себебі мұнда білім алушы тыңдап қана отырмайды. Ол қатысады, сезінеді, шешім қабылдайды. Кейде жауапкершілік дәл осы қатысудан туады. Гуманизация ортаның сипатына да тәуелді. Психологиялық қауіпсіздік жоқ жерде тәрбие туралы көп сөйлегеннен пайда аз. Егер білім беру ұйымында мысқыл, қысым, формализм, немқұрайдылық немесе «үндемесен болды» деген мәдениет басым болса, сыртқы әдемі іс-шаралар мәселені жаппайды. Сондықтан гуманизация тек мазмұнда емес, күнделікті қарым-қатынас стилінде, шешім қабылдау тәсілінде, бағалау этикасында көрінуі керек.

Гуманизацияны инклюзивтіліксіз толық түсіндіру қиын. Себебі адам қадірін мойындау теория күйінде қалмауы үшін оны ұйымдастыру тетігі керек. Сол тетік көбіне инклюзивті орта арқылы іске асады [6]. Мұнда мәселе тек ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға жағдай жасауда емес. Әңгіме кеңірек. Инклюзивтілік білім беру кеңістігінде ешкім шетке ысырылмауы керек деген ойды алға тартады. Оқушы өзінің ерекшелігі, денсаулық жағдайы,

оқу қарқыны, тілі, әлеуметтік тәжірибесі немесе мінез-құлқы үшін «бөтен» сезінбеуі тиіс. Егер орта белгілі бір айырмашылықты нормаға жатпайтын құбылыс ретінде қабылдай берсе, гуманизация толық іске аспайды. Гуманизация тұлғаның қадір-қасиетін құндылық деңгейінде бекітеді. Инклюзивтілік сол ұстанымды практикалық деңгейге түсіреді. Яғни сыныптағы орыннан бастап, бағалау тәсіліне дейін, мұғалімнің сөзі мен ата-анамен жұмысқа дейін орта барлығына бірдей ашық болуы керек. Іс жүзінде осы тұс ең даулы және ең қиын аймақтардың бірі болып отыр. Себебі құжатта тең мүмкіндік туралы жазу оңайырақ, ал оны нақты мәдениетке айналдыру әлдеқайда күрделі.

Қазақстандағы 2025-2030 жылдарға арналған инклюзивті саясат тұжырымдамасы да осы бағытты күшейтеді: онда білімге тең қолжетімділік, қатысуды кеңейту, кедергілерді азайту мәселесі жүйелі түрде қойылған. Бұл аз нәрсе емес. Демек, гуманистік қағидалар енді жеке педагогтің жақсы ниетіне ғана сүйенбей, институционалдық деңгейде де бекітіле бастады.

Тәрбиелік тұрғыдан қарағанда инклюзивтілік белгілі бір топпен ғана жұмыс істеу тәсілі емес. Ол бүкіл ұжымға әсер етеді. Басқаны түсіну, айырмашылықты қауіп емес, қалыпты шындық ретінде қабылдау, мазақ етпеу, қолдау көрсету сияқты сапалар осындай ортада қалыптасады. Сондықтан гуманизация мен инклюзивтілік екі бөлек бағыт емес. Бірі құндылықтық негіз болса, екіншісі сол негіздің күнделікті педагогикалық көрінісі. Ең күрделі сұрақ осы жерде басталады. Гуманизация дұрыс идея ретінде көпшілікке даулы емес. Бірақ ол неге барлық білім беру ұйымында бірдей жұмыс істемейді? Оған бірнеше себеп бар:

1. Бірінші себеп, авторитарлық стиль әлі де сақталып отыр. Кей мекемеде тәрбие жұмысы шынайы диалогқа емес, есепке ыңғайлы формаға құрылып қалады. Қағазда бәрі дұрыс. Іс-шара өткен, хаттама бар, фото бар. Бірақ білім алушының ішкі сұранысы, мазасыздығы, қарсылығы немесе үнсіздігі ол құжатқа кірмейді. Әсіресе жасөспірім кезеңінде бұл қатты сезіледі, өйткені дәл осы шақта адамның өзіндік бағасы, әлеуметтік орны, кім екенін түсінуі белсенді қалыптасады [7,145].

2. Екінші мәселе, эмоционалдық қолдау тетіктерінің әлсіздігі. Көп жағдайда академиялық нәтиже алдыңғы орынға шығып кетеді де, психологиялық жағдай кейінге ысырылады. Ал оқушының мазасыздығы, оқшаулануы, ішкі күйзелісі дер кезінде байқалмаса, тәрбие мазмұны қанша жерден дұрыс жазылса да, ықпалы әлсірейді. Қазір оған цифрлық кеңістіктегі буллинг, әлеуметтік шеттету, жасырын кемсіту қосылды. Мәселе сынып қабырғасымен шектелмейді.

3. Үшінші түйін инклюзивті және қолдаушы орта құруға келіп тіреледі. Ресми деңгейде инклюзивтілік мойындалады. Бірақ практикада педагогтердің дайындығы, әдістемелік база, ата-анамен байланыс, мектеп ішіндегі ортақ мәдениет бірдей деңгейде емес. Кей жерде мұғалімде ниет бар, құрал жоқ. Кей жерде құжат бар, бірақ ұжымдық түсінік әлсіз. Осындай алшақтық гуманизацияны тежейді.

Сол себепті мәселені тек біліктілікті арттыру курсымен шешу жеткіліксіз болуы мүмкін. Мұнда педагогикалық ойлау тәсілінің өзі өзгеруі керек. Мұғалім тәрбие жұмысын іс-шаралар тізбесі емес, тұлғалық даму жүйесі ретінде қабылдағанда ғана гуманизация мазмұн алады. Оған қоса, білім алушының үнін еститін механизмдер қажет. Психолог, педагог, ата-ана және әлеуметтік серіктестер арасындағы байланыс та күшеюі керек. Өйтпесе жауапкершілік бір адамның иығына түсіп, жүйе қайтадан формализмге сырғып кетеді. Тағы бір даулы тұс бар. Кейде гуманизацияны тәртіптің әлсіреуімен шатастырады. Бұл үстірт түсінік. Шын мәнінде гуманизация талаптан бас тартпайды, талаптың табиғатын өзгертеді. Қорқытып бағындырудың орнына саналы жауапкершілікке сүйенеді. Бірақ осы айырманы практикада ұстап тұру әр педагогтен үлкен кәсіби дәлдік сұрайды. Сондықтан негізгі мәселе ұранда емес. Гуманизация нақты қарым-қатынас нормасына, бағалау мәдениетіне, күнделікті педагогикалық шешімге айналмайынша, ол ресми құжаттағы жақсы сөз деңгейінде қалып қояды. Ал білім беру жүйесіне дәл қазір сөзден гөрі жұмыс істейтін мәдениет көбірек қажет.

Қорытынды. Жүргізілген талдау гуманизацияның заманауи тәрбиенің қосымша сипаты емес, оның мазмұндық және құндылықтық өзегі екенін көрсетеді. Ол тәрбиені

адамды бағындыруға емес, оның қадір-қасиетін сақтауға, еркіндігін дамытуға, ішкі мүмкіндігін ашуға және әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыруға бағыттайды. Гуманизация ұғымының педагогикалық мәнін қарастыру оның тек ізгі ниетке негізделген ұстаным емес, мұғалім мен білім алушы арасындағы қатынасты, тәрбие әдістерін, білім беру ортасын және жалпы тәрбие философиясын анықтайтын қағида екенін дәлелдейді. Заманауи тәрбие жүйесінде гуманизацияның рөлі әсіресе құндылыққа негізделген білім беру, тұлғалық-бағдарлы тәсіл, инклюзивті орта және психологиялық қауіпсіздік мәселелерінде айқын көрінеді. Гуманизацияланған тәрбие білім алушының тұлғалық дамуына жағдай жасап қана қоймайды, оның жауапкершілігін, өзін-өзі тануын, өзгені құрметтеуін, әлеуметтік белсенділігін қалыптастырады. Сондықтан қазіргі тәрбие саясаты мен педагогикалық тәжірибе осы қағидаға жүйелі түрде сүйенуі тиіс. Сонда ғана білім беру ұйымдары тұлғаға бағытталған, қауіпсіз, инклюзивті және шын мәнінде нәтижелі тәрбие кеңістігін қалыптастыра алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск: Университетское, 1990. – 559 с.
2. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11–17.
3. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Логос, 1999. – 272 с.
4. Коджаспирова Г. М. Педагогика: учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2015. – 719 с.
5. Білім беру ұйымдарында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің № 194 бұйрығы.
6. Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы № 1143 қаулысы.
7. Подласый И. П. Педагогика: учебник для бакалавров. – М: Юрайт, 2012. – 574 с.

УДК 378.14

Хайруллина Д.А
2 курс магистранты
Қ. Жұбанов атындағы АӨУ
Ақтөбе, Қазақстан
g-mail: dana.khayrullina2026@mail.ru

БІРТҰТАС БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ ТҰЛҒАНЫ-МАҒЫНАЛЫҚ ТҰРҒЫДА ТӘРБИЕЛЕУДЕ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада біртұтас білім беру кеңістігінде тұлғаны құндылық-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде ойын технологияларын қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Ойын – баланың табиғи әрекеті ретінде оның танымдық белсенділігін арттырып, ішкі мотивациясын қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады. Білім беру үдерісінде ойын технологияларын тиімді пайдалану арқылы оқушылардың ұлттық құндылықтарды саналы түрде меңгеруі, адамгершілік қасиеттерінің дамуы және тұлғалық қалыптасуы қамтамасыз етіледі.

Мақалада қазақ халқының салт-дәстүрлері мен мәдени мұрасына негізделген ойындар арқылы оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыру, олардың рухани-адамгершілік әлеуетін арттыру жолдары сипатталады. Сонымен қатар, ойын әдістері арқылы оқушының өзіндік ойлау қабілетін дамыту, әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру, «толық адам» және «адал азамат» ұғымдары негізінде тұлғалық қасиеттерін жетілдіру мәселелері қарастырылады.

Зерттеу барысында ұсынылған тәжірибелік тәсілдер білім алушылардың құндылық-мағыналық бағдарын қалыптастыруда ойын технологияларының тиімділігін дәлелдейді.

Тірек сөздер: біртұтас білім беру кеңістігі, құндылық-мағыналық тәрбие, ойын технологиясы, тұлға қалыптастыру, толық адам, адал азамат, ұлттық құндылықтар, этнопедагогика, рухани тәрбие, ойын әдісі.

FEATURES OF THE USE OF GAME TECHNOLOGIES IN VALUE-SEMANTIC EDUCATION OF THE INDIVIDUAL IN A UNIFIED EDUCATIONAL SPACE

Abstract. This article examines the features of using game technologies in the value-semantic education of the individual within a unified educational space. Since play is a natural activity of a child, its integration into the educational process enhances students' interest, strengthens motivation, and fosters a positive attitude toward learning.

The article highlights effective ways of forming students' value orientations through games based on the traditions, national values, and cultural heritage of the Kazakh people. It also considers the role of game technologies in developing students' moral qualities, critical thinking, social responsibility, and personal growth in accordance with the concepts of a "holistic individual" and an "honest citizen."

The practical materials presented in the article demonstrate the high effectiveness of ethnopedagogical games in shaping value-semantic orientations and fostering the spiritual and moral development of learners.

Keywords: unified educational space, value-semantic education, game technology, personality development, holistic individual, honest citizen, national values, ethnopedagogy, moral education, game method.

«Оқу және жазу дағдыларын ойын арқылы дамыту» атты әдістемелік құрал бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруға, оқу техникасын жетілдіруге және жазбаша тілін дамытуға бағытталған.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының тек білімді меңгеруі ғана емес, оны өмірлік жағдаяттарда қолдана алуы маңызды болып отыр. Біртұтас білім беру кеңістігі жағдайында білім алушының жан-жақты дамуы, оның тұлғалық, рухани және құндылықтық қалыптасуы басты назарға алынады. Бастауыш сынып кезеңі – баланың негізгі дағдылары мен құндылықтық бағдарлары қалыптасатын шешуші кезең. Осы кезеңде дұрыс ұйымдастырылған жұмыс оқушының әрі қарайғы оқу жетістігінің және тұлғалық дамуының негізін қалайды. Сондықтан білім беруде тиімді, қызықты, баланың жас ерекшелігіне сай тәсілдерді қолдану өзекті мәселе болып табылады.

Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырумен қатар, олардың құндылық-мағыналық бағдарларын дамыту. Бастауыш сынып – баланың тұлғалық, зияткерлік және рухани дамуының негізі қаланатын маңызды кезең. Осы кезеңде қалыптасқан құндылықтар жүйесі оқушының кейінгі өмірлік ұстанымдарына, әлеуметтік мінез-құлқына және білім алу үрдісінің табысты болуына тікелей әсер етеді. Сондықтан тұлғаны құндылықтық тұрғыда тәрбиелеу – бастауыш білім берудің басым бағыттарының бірі болып табылады.

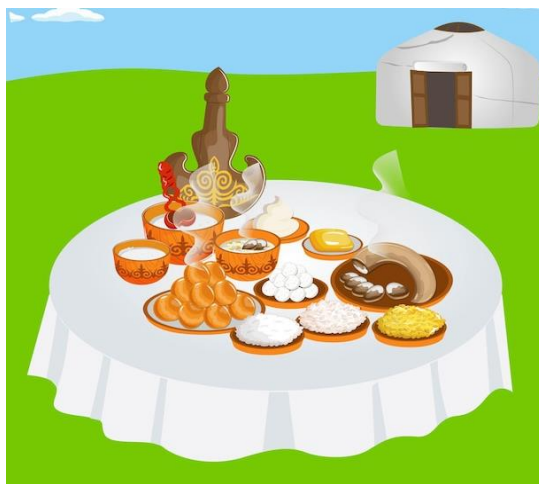
Құндылық-мағыналық тәрбие – оқушының адамгершілік қасиеттерін, ұлттық сана-сезімін, әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыруға бағытталған үдеріс. Бұл бағытта білім алушы тек ақпаратты меңгеріп қана қоймай, оны өмірмен байланыстырып, саналы түрде

қабылдайды және өзінің ішкі ұстанымына айналдырады. Мұндай тәрбие тұлғаның өзін-өзі тануына, қоршаған ортаға саналы көзқарас қалыптастыруына мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушылары үшін ойын – табиғи әрекет түрі. Психологтар мен педагогтардың зерттеулерінде ойынның баланың ойлауын, тілін, есте сақтау қабілетін, қиялын дамытудағы рөлі ерекше екендігі дәлелденген. Біртұтас білім беру кеңістігінде ойын технологиясын тиімді қолдану оқушының танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, оның құндылықтық бағдарларын қалыптастыруға, тұлғалық дамуына ықпал етеді. Ойын барысында бала еркін әрекет етеді, қателесуден қорықпайды, өз мүмкіндігін көрсетуге талпынады, сондай-ақ ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгереді.

Осыған байланысты тұлғаны құндылық-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде ойын технологияларын қолдану мәселесі қазіргі білім беру жағдайында ерекше өзектілікке ие болып отыр. Әсіресе бастауыш сыныпта дидактикалық ойындарды жүйелі қолдану оқушылардың тек танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың құндылықтық бағдарларын қалыптастыруға, ұлттық сана-сезімін дамытуға және адамгершілік қасиеттерін жетілдіруге ықпал етеді. Сонымен қатар ойын арқылы білім алушылардың қарым-қатынас мәдениеті, әлеуметтік жауапкершілігі, өз ойын еркін жеткізе білу дағдылары қалыптасады. Бұл өз кезегінде біртұтас білім беру кеңістігінде тұлғаның жан-жақты дамуына және оның қоғамда өзіндік орнын табуына негіз болады.

Енді оқу және жазу процесінде қолдануға болатын бірнеше ойын түріне тоқталайық. Оқу және жазу сабақтарында ұлттық бағдарланған ойындар оқу материалына табиғи түрде енеді. Сонымен, оқушылар **«Қуырдақтың көкесін көрсетейін»** ойын принципі бойынша құрылған жаттығуды орындаған кезде, олар дәстүрлі тұрмыстық заттар - қазан, ошақ, дастархан бейнелерімен жұмыс істейді. Алдымен бала сөзді атайды және оның мағынасын түсінеді, содан кейін оны буындарға бөледі, дыбыстық әріпті анықтайды, жазады және оқиды. Мұндай тапсырманы орындау барысында фонетикалық-графикалық дағды дамиды, сөздік қоры кеңейеді және мәдени контекст туралы түсінік қалыптасады. Бала сөзді ғана емес, оның артындағы дәстүрді де меңгереді, бұл оқу процесін мағыналы және жеке мағыналы етеді [4, 44 б.].

1 – сурет. Дәстүрлі тұрмыстық заттар

Оқу үдерісін этномәдени мазмұнмен толықтыру тұлғаны құндылық-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде ерекше маңызға ие. Бұл бағытта «Сандықтағы сыр» типіндегі тапсырмаларды пайдалану тиімді нәтиже береді. Аталған ойын барысында оқушы ұлттық құндылықтарға қатысты ұғымдар жазылған карточканы таңдайды (мысалы: бата, тұсаукесер, сыбаға, көрімдік және т.б.), олардың мағынасын түсіндіреді, сол ұғым негізінде сөйлем немесе қысқа мәтін құрастырады және оны жазбаша түрде рәсімдейді.

Ойын форматы тұлғаны құндылық-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде тиімді құрал болып табылады. Мысалы, «Бәйге» қағидатына негізделген тапсырмалар қазақ халқының

дәстүрлі бәсекелестік мәдениетін дәріптеу арқылы оқушылардың ұлттық құндылықтарға деген қызығушылығын арттырады. Бұл ойын барысында білім алушылар шағын ұлттық мазмұндағы мәтіндерді оқу барысында жылдамдықпен қатар, мәнерлілікке, түсініп оқуға және мазмұнды жеткізуге дағдыланады. Дұрыс, анық, сенімді әрі саналы түрде орындай алған оқушы жеңімпаз атанады.

Мұндай ойын түрлері оқушылардың ішкі мотивациясын арттырып қана қоймай, олардың табандылық, жауапкершілік, әділдік сияқты тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар мәтін мазмұны арқылы білім алушылардың туған мәдениетіне, ұлттық әдебиетке деген құрметі мен қызығушылығы артып, құндылықтық бағдарлары нығая түседі [5, 78 б.].

«Шебердің шебері» ойыны аясында ұлттық заттарды шығармашылық тұрғыда сипаттау да тұлғаны құндылық-мағыналық тұрғыда тәрбиелеуде тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Бұл тапсырма барысында оқушылар домбыра, қамшы, киіз үй, ою-өрнек, дәстүрлі әшекейлер сияқты ұлттық мұра нысандарын таңдап, олардың сыртқы келбетін, атқаратын қызметін және мәдени-рухани мәнін жазбаша түрде сипаттайды.

Мұндай жұмыс түрі білім алушылардың ойды жүйелі әрі толық жеткізу, мәтін құрылымын сақтау, нақты сөздер мен терминдерді орынды қолдану дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар тапсырманың шығармашылық сипаты оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, ұлттық мәдениетке деген құрметін арттырады. Жұмыс нәтижесінде оқушылар шағын альбом, қабырға газеті немесе көрме ұйымдастырып, өз еңбектерін ұсыну арқылы жетістікке жету сезімін және өзіне деген сенімділікті нығайтады [6, 36 б.].

Осылайша, ойын технологиялары біртұтас білім беру кеңістігінде тұлғаны тәрбиелеу үдерісіне ұлттық мазмұнды табиғи түрде енгізуге мүмкіндік береді. Сабактар мазмұнды, қызықты әрі эмоционалды тұрғыдан тартымды болып, білім алушының оқу үдерісіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Бала тек білім алып қана қоймай, сонымен бірге рухани-адамгершілік құндылықтарды меңгереді: үлкенге құрмет, Отанға сүйіспеншілік, еңбекқорлық, адалдық, жауапкершілік сияқты қасиеттер қалыптасады. Бұл қасиеттер «адал азамат» және «толық адам» тұжырымдамаларының негізін құрайды.

Ұлттық мазмұнға негізделген ойындар оқу материалын жай ақпарат деңгейінен оқушының жеке тәжірибесіне айналдырып, оның саналы түрде меңгерілуіне ықпал етеді. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай тәсіл білім сапасын арттырып, оқушылардың танымдық қызығушылығын күшейтеді, байланыстырып сөйлеу дағдыларын дамытады, сөздік қорын байытады және ұлттық бірегейлігін қалыптастырады.

Осы тұрғыдан алғанда, ойын технологиясы тек оқыту құралы ғана емес, сонымен қатар біртұтас білім беру кеңістігінде рухани бай, мәдени тұрғыдан дамыған, құндылықтарға бағдарланған тұлғаны қалыптастыратын маңызды тәрбие механизмі болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. ҚР «Білім туралы» заңы
2. 2025-2026 оқу жылына арналған бастауыш білім беру бойынша әістемелік нұсқау хат. – Астана, 2025. – 22 б.
3. 2025-2026 жылға арналған «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы. – Астана, 2025. – 13 б.
4. Әбдікәрімұлы Б. Қазақ халқының дәстүрлі ойындары. – Астана: Фолиант, 2012
5. Мұқанова Р. Ұлттық ойындардың бастауыш білім берудегі орны. – Алматы: Білім, 2014
6. Қожахметова К.Ж. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Рауан, 1998

ӘОЖ 37.091.3:811

Наурыз Б.Е.

Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығы, 1-курс магистранты,
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Орал қаласы, Қазақстан
bayanerkinkyzy@gmail.com

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЕТТІЛДІК КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН РӨЛДІК ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада жоғары сынып оқушыларының шеттілдік коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда рөлдік ойындардың алатын орны мен маңызы зерттеледі. Рөлдік ойынның педагогикалық-психологиялық негіздері талданып, оны шет тілін оқыту үдерісіне интеграциялаудың тиімді жолдары ұсынылады. Зерттеу барысында рөлдік ойынның оқушылардың сөйлеу белсенділігін, сөздік қорын және коммуникативтік дағдыларын арттыруға оң ықпал ететіні эксперимент нәтижелері арқылы дәлелденді. Мақала шет тілі мұғалімдері мен педагогика саласындағы зерттеушілерге арналған.

Тірек сөздер: коммуникативтік құзыреттілік, рөлдік ойын, шет тілін оқыту, белсенді оқыту әдістері, жоғары сынып оқушылары, интерактивті оқыту.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ РОЛЕВЫХ ИГР

Аннотация. В статье исследуется роль и значение ролевых игр в формировании иноязычной коммуникативной компетентности учащихся старших классов. Анализируются психолого-педагогические основы ролевой игры и предлагаются эффективные пути её интеграции в процесс обучения иностранному языку. В ходе исследования экспериментально доказано положительное влияние ролевых игр на речевую активность, словарный запас и коммуникативные навыки учащихся. Статья предназначена для учителей иностранного языка и исследователей в области педагогики.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, ролевая игра, обучение иностранному языку, активные методы обучения, учащиеся старших классов, интерактивное обучение.

DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH ROLE-PLAYING ACTIVITIES

Abstract. The article examines the role and significance of role-playing games in developing foreign language communicative competence among senior school students. The psycho-pedagogical foundations of role-playing are analyzed, and effective ways of integrating them into the foreign language teaching process are proposed. The study experimentally demonstrates the positive impact of role-playing on students' speech activity, vocabulary, and communicative skills. The article is intended for foreign language teachers and researchers in the field of pedagogy.

Key words: communicative competence, role-playing game, foreign language teaching, active learning methods, senior school students, interactive learning.

Қазіргі заманғы жаһандану және ақпараттандыру жағдайында шет тілін меңгеру жеке тұлғаның толыққанды дамуы мен қоғамдық өмірге белсенді қатысуының маңызды алғышарттарының біріне айналды. Жоғары сынып оқушыларына шет тілінде еркін қарым-қатынас жасау мүмкіндігін беру бүгінгі орта мектептің басты міндеттерінің қатарында тұр. Алайда дәстүрлі грамматика-аударма немесе аудиолингвистикалық тәсілдерге негізделген

оқыту үлгілері оқушылардың коммуникативтік дайындығын жеткілікті деңгейде қамтамасыз ете алмайды деген пікір педагогикалық зерттеулерде кеңінен талқыланып келеді [1, 2].

Коммуникативтік тілдік құзыреттілік ұғымы ғылыми айналымға Д. Хаймс ұсынып, кейін Н. Хомский, М. Канал мен М. Свейн зерттеулерімен дамытылды [3, 4]. Бүгінгі таңда бұл ұғым тілдік (грамматикалық), социолингвистикалық, дискурстық және стратегиялық компоненттерді қамтитын кешенді категория ретінде қарастырылады. Аталған компоненттерді оқу үдерісінде бірге дамытудың тиімді жолдарын іздестіру шет тілі дидактикасының өзекті мәселесі болып қалуда.

Рөлдік ойын — оқушыны нақты коммуникативтік жағдаятқа «батырып», тілдік дағдыларды шынайы мақсатты қарым-қатынас арқылы жаттықтыруға мүмкіндік беретін интерактивті оқыту технологиясы. Осы зерттеудің мақсаты — жоғары сынып оқушыларының шеттілдік коммуникативтік құзыреттілігін рөлдік ойындар арқылы қалыптастырудың теориялық негіздерін анықтап, оның тиімділігін эксперимент деректері арқылы дәлелдеу.

1. Шеттілдік коммуникативтік құзыреттілік: теориялық негіздер

Коммуникативтік тілдік құзыреттілік теориясы 1970–1980 жылдардан бастап қарқынды дамып, бүгінде шет тілін оқытудың негізгі бағдарламалық тірегіне айналды. Еуропа Кеңесінің «Тілдерді меңгерудің жалпыеуропалық анықтамалық жүйесі» (CEFR) коммуникативтік құзыреттілікті тілдік, социолингвистикалық және прагматикалық компоненттерден тұратын үш деңгейлі модель арқылы сипаттайды [5]. Қазақстандық жалпы орта білім берудің стандарттары да осы халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, коммуникативтік бағдарды басымдылық ретінде бекітті [6].

Тілдік компонент фонетикалық, лексикалық және грамматикалық дағдыларды, социолингвистикалық компонент қарым-қатынас жасаудың әлеуметтік-мәдени нормаларын, ал прагматикалық компонент дискурсты ұйымдастыра білу және тілдік стратегияларды орынды қолдана білу икемін қамтиды. Осы үш компонентті кешенді дамыту үшін оқушыны өзі қатысатын шынайы коммуникативтік жағдаятқа мүмкіндігінше жақын оқу ортасына қою принципіалды маңызға ие [7].

Жоғары сынып — оқушылардың тілдік компетенциясы едәуір жинақталған, бірақ оны нақты тілдік жағдаяттарда іске асыру тәжірибесі жеткіліксіз кезең болып саналады. Осы олқылықты жою үшін педагогика ғылымы белсенді оқыту технологияларын, соның ішінде ойын элементтерін оқу үдерісіне кеңінен ендіруді ұсынады.

2. Рөлдік ойынның педагогикалық-психологиялық негіздері

Рөлдік ойынның теориялық негіздері Л.С. Выготскийдің жақын даму аймағы тұжырымдамасына, Дж. Пиаженің символдық ойын теориясына және Д. Эльконин мен А. Леонтьевтің іс-әрекеттік теориясына барып тіреледі [8]. Выготский ойынды баланың нақты даму деңгейінен жоғары «ішкі даму аймағында» жұмыс жасауына мүмкіндік беретін ерекше контекст ретінде сипаттайды. Тіл оқытуда бұл принцип аса маңызды: рөлдік ойын оқушыны тілдік және коммуникативтік мүмкіндіктерінің шекарасын кеңейтуге ынталандырады.

С. Красеннің «кіріс гипотезасі» ($i+1$) мен «аффективті сүзгі» тұжырымдамасы рөлдік ойынның тиімділігін тағы бір қырынан түсіндіреді [9]. Ойын барысында оқушының мазасыздығы, ұялу немесе қателесуден қорқу сезімі едәуір төмендейді, бұл тілдік кіріс пен шығысты жеңілдетеді. Нәтижесінде оқушы нақты тілдік материалды меңгеруге белсенді ұмтылады.

Тілді оқытудағы рөлдік ойын жанры әдебиетте simulation (имитация), drama (драма) және role-play (рөлдік ойын) деп жіктеледі. Бұл зерттеуде «рөлдік ойын» ұғымы жоғары сынып оқушыларына арналған, алдын ала анықталған рөлдік сипаттамаларды, нақты тілдік міндеттерді және жасанды, бірақ мақсатты коммуникативтік жағдаяттарды қамтитын құрылымдалған белсенді оқыту тәсілі ретінде анықталады.

3. Рөлдік ойындарды оқыту үдерісіне интеграциялау тәсілдері

Шет тілі сабақтарына рөлдік ойындарды тиімді ендіру үшін бірнеше педагогикалық шарттардың сақталуы қажет. Біріншіден, рөлдік жағдаяттар оқушылардың жас

ерекшеліктеріне, тілдік деңгейіне және өмірлік тәжірибесіне сәйкес болуы керек. Жоғары сынып оқушылары үшін карьера мен мамандық таңдау, экологиялық мәселелер, жаһандық трендтер немесе мәдениетаралық диалог сияқты өзекті тақырыптар ерекше мотивациялаушы рөл атқарады.

Екіншіден, рөлдік ойын үш кезеңнен тұратын жүйелі схема бойынша ұйымдастырылуы тиіс: дайындық (pre-activity), орындау (while-activity) және рефлексия (post-activity) кезеңдері [10]. Дайындық кезеңінде оқушыларға рөл карточкалары, сценарий нұсқаулары және қажетті лексикалық-грамматикалық тірек беріледі. Орындау кезеңінде мұғалім фасилитатор рөлін атқарып, бақылаушы позициясынан тілдік қателерді жазып алады. Рефлексия кезеңінде топтасып талдау жүргізіліп, конструктивтік кері байланыс беріледі.

Үшіншіден, рөлдік ойынды бағалау рубрикасы алдын ала оқушылармен бірге талқыланып, ашық жариялануы тиіс. Бұл коммуникативтік мақсатты айқындап, оқушыларда өзін-өзі бағалау икемін дамытады. Мұндай тәсіл Джон Хэттидің мета-анализ нәтижелерінде жоғары тиімділікке ие болатын «кері байланыс» стратегиясымен астасады.

4. Эксперименттік зерттеу: жүргізілуі мен нәтижелері

Зерттеу 2024–2025 оқу жылында Орал қаласының жалпы білім беретін мектептерінің бірінде жүргізілді. Экспериментке 10–11 сынып оқушылары қатысты: бақылау тобы ($n=28$) және эксперимент тобы ($n=27$). Эксперимент тобында шет тілі сабақтарына жүйелі түрде рөлдік ойындар ендірілді — аптасына кемінде бір рет, яғни 32 апта бойына барлығы 32 рөлдік ойын ұйымдастырылды. Бақылау тобы стандартты бағдарлама бойынша оқытылды.

Коммуникативтік құзыреттілік деңгейін анықтау үшін зерттеудің басында және соңында стандартталған бағалау жүргізілді. Бағалаудың критерийлері: дискурстың ұйымдасқандығы, сөздік қор байлығы, грамматикалық дәлдік, сөйлеудің ырғақтылығы мен жылдамдығы және интерактивтік дағды. Нәтижелерді өңдеу үшін Стьюдент t -критерийі қолданылды ($p<0.05$).

Эксперимент аяқталғаннан кейін эксперимент тобы барлық бес критерий бойынша бақылау тобына қарағанда статистикалық тұрғыдан маңызды жоғары нәтиже көрсетті. Ең айқын айырма «интерактивтік дағды» ($t=4.31$, $p=0.001$) және «дискурсты ұйымдастыру» ($t=3.87$, $p=0.002$) критерийлері бойынша байқалды. Оқушылармен жүргізілген сауалнама нәтижелері де рөлдік ойын форматы олардың сабаққа деген ынтасын, өзіне деген сенімін және шет тілінде сөйлеу батылдығын арттырғанын растады.

5. Нәтижелерді талқылау

Алынған деректер рөлдік ойынның жоғары сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін дамытудағы жоғары тиімділігін дәлелдейді. Бұл нәтиже педагогика және қолданбалы лингвистика саласындағы басқа да зерттеу қорытындыларымен үйлеседі: Ш. Мукундан (2011), Р. Бакер мен С. Ямада (2017) жүргізген зерттеулерде де рөлдік ойынның коммуникативтік дайындыққа позитивтік ықпалы экспериментальды жолмен расталды [10, 11].

Зерттеу барысында рөлдік ойынның тиімділігіне ықпал ететін бірнеше фактор анықталды. Атап айтқанда, жағдаят мазмұнының оқушылар үшін өзектілігі, мұғалімнің фасилитаторлық рөлді шебер атқаруы, сабақ соңындағы рефлексия сапасы және тілдік қателерге деген төзімді, мотивациялаушы ортаны қалыптастыру оқу нәтижесіне тікелей оң ықпал етті. Бұл тұжырым Ричардс пен Роджерстің коммуникативтік тілді оқыту теориясының (CLT) негізгі постулаттарымен сабақтасады.

Сонымен бірге зерттеуде белгілі бір шектеулер де байқалды. Ірі сыныптарда рөлдік ойынды ұйымдастыру күрделі логистика мен уақыт шығынын талап етеді. Осыған байланысты цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін рөлдік ойын форматымен ұштастыру болашақта перспективалы зерттеу бағыты болуы мүмкін.

Қорытынды

Жоғары сынып оқушыларының шеттілдік коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда рөлдік ойынның педагогикалық тиімділігі теориялық талдау және эксперименттік деректер негізінде дәлелденді. Рөлдік ойын — тілдік материалды

механикалық меңгертуден коммуникативтік мақсатты іс-әрекетке өтудің нәтижелі тәсілі. Ол оқушылардың сөйлеу белсенділігін, сөздік қорын, дискурстық дағдылары мен мәдениетаралық коммуникативтік икемін кешенді дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері шет тілі мұғалімдеріне рөлдік ойынды жүйелі, мақсатты және оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып ендіруді ұсынуға негіз береді. Болашақта рөлдік ойын мен цифрлық-интерактивті технологиялардың синтезі, сондай-ақ рөлдік ойынның жоғары оқу орындарындағы тілдік даярлықтағы орнын зерделеу бағыттарында зерттеулерді кеңейту перспективалы деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Littlewood W. Communicative language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 108 p.
2. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and methods in language teaching. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 422 p.
3. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics / eds. J.B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
4. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, № 1. – P. 1–47.
5. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2001. – 260 p.
6. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2022 жылғы 3 тамыздағы «Жалпы орта білімнің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты» туралы бұйрығы. – Нұр-Сұлтан, 2022.
7. Savignon S.J. Communicative competence: Theory and classroom practice. 2nd ed. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 272 p.
8. Vygotsky L.S. Mind in society: The development of higher psychological processes / eds. M. Cole et al. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
9. Krashen S. Principles and practice in second language acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982. – 202 p.
10. Mukunda Sh. The role of role plays in communicative language teaching // Language in India. – 2011. – Vol. 11, № 9. – P. 268–280.
11. Baker R., Yamada S. Role-play as a tool to develop communicative competence: evidence from EFL classrooms in East Asia // Asian EFL Journal. – 2017. – Vol. 19, № 2. – P. 45–68.
12. Hattie J. Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
13. Мұхтар З.Ғ. Болашақ педагогтердің креативтілігін арттыруда генеративті жасанды интеллектіні этикалық қолдануға даярлаудың форсайт моделі // Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің Хабаршысы. – 2025. – Т. 36, № 4. – Б. 275–286.

UDC 37.02:37.015.3

E.E. Nurzhanov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

B.T. Abirov

J. Abdrakhmanov Academy of Public Administration under the President of the Kyrgyz Republic,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

B.Sh. Artykov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

Zh.N. Bisenbayeva

Sagadat Nurmagambetov Military Institute of the Ground Forces,
Almaty c., Republic of Kazakhstan

ACTIVIZATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITY THROUGH CONTEXT-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract The present study investigates the activization of college students' educational activity through the implementation of context-based educational technologies. Context-based education emphasizes the integration of real-life situations, professional scenarios, and practical examples into the learning process, fostering students' motivation, engagement, and critical thinking skills. This research explores how context-based technologies influence cognitive, emotional, and behavioral aspects of learning among college students. Data were collected through classroom observations, surveys, and analysis of students' academic performance in courses where context-based methods were applied. The results indicate that the use of context-based tasks, case studies, and interactive simulations significantly enhances student participation, self-directed learning, and problem-solving abilities. Students reported higher levels of interest, better comprehension, and stronger connections between theoretical knowledge and practical application. The findings suggest that the systematic incorporation of context-based technologies into college curricula can transform traditional teaching approaches, promote active learning, and prepare students for professional challenges. This study provides pedagogical recommendations for designing and implementing context-oriented educational strategies that effectively engage learners and improve academic outcomes.

Keywords: context-based learning, educational activity, college students, active learning, motivation, engagement, pedagogical technologies, higher education.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН КОНТЕКСТІК БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ АРҚЫЛЫ БЕЛСЕНДІРУ

Андатпа Бұл зерттеу колледж студенттерінің білім алу қызметін контекстік білім беру технологиялары арқылы белсендіру мәселесін қарастырады. Контекстік оқыту шынайы өмір жағдайларын, кәсіби сценарийлерді және практикалық мысалдарды оқу процесіне интеграциялауға бағытталған, бұл студенттердің мотивациясын, қызығушылығын және сыни ойлау дағдыларын арттырады. Зерттеу контекстік технологиялар студенттердің когнитивтік, эмоционалдық және мінез-құлықтық аспектілеріне қалай әсер ететінін зерттейді. Деректерді сыныптағы бақылаулар, сауалнамалар және контекстік әдістер қолданылған курстардағы академиялық көрсеткіштерді талдау арқылы жинақтады. Нәтижелер көрсеткендей, контекстік тапсырмалар, кейс-стади және интерактивті симуляциялар студенттердің белсенділігін, өздік оқуды және мәселені шешу қабілетін едәуір арттырады. Студенттер қызығушылықтың жоғары екенін, материалды жақсы түсінетінін және теориялық білім мен практикалық қолдану арасындағы байланыс жақсарғанын атап өтті. Бұл зерттеу колледж бағдарламаларына контекстік технологияларды жүйелі түрде енгізу дәстүрлі оқыту әдістерін

трансформациялауға, белсенді оқытуды ілгерілетуге және студенттерді кәсіби қиындықтарға дайындауға мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Кілт сөздер: контекстік оқыту, білім алу қызметі, колледж студенттері, белсенді оқыту, мотивация, қызығушылық, педагогикалық технологиялар, жоғары білім.

АКТИВИЗАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ КОНТЕКСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация Данное исследование посвящено активизации образовательной деятельности студентов колледжа с помощью контекстных образовательных технологий. Контекстное обучение предполагает интеграцию реальных жизненных ситуаций, профессиональных сценариев и практических примеров в образовательный процесс, что способствует повышению мотивации, вовлеченности и развития критического мышления у студентов. Исследование рассматривает влияние контекстных технологий на когнитивные, эмоциональные и поведенческие аспекты обучения. Данные были собраны с помощью наблюдений в классе, опросов и анализа успеваемости студентов на курсах, где применялись контекстные методы. Результаты показали, что использование контекстных заданий, кейс-стади и интерактивных симуляций значительно повышает активность студентов, их самостоятельное обучение и навыки решения проблем. Студенты отметили рост интереса к учебе, улучшение понимания материала и более тесную связь между теорией и практическим применением знаний. Выводы исследования позволяют рекомендовать систематическое внедрение контекстных технологий в учебные программы колледжей для трансформации традиционных методов обучения, продвижения активного обучения и подготовки студентов к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: контекстное обучение, образовательная деятельность, студенты колледжей, активное обучение, мотивация, вовлеченность, педагогические технологии, высшее образование.

Introduction

Education in the 21st century faces unprecedented challenges and opportunities as the demands of modern society require students to possess not only theoretical knowledge but also practical skills, critical thinking, problem-solving abilities, and the capacity to adapt to rapidly changing professional environments. Traditional methods of teaching, which rely heavily on rote memorization, passive reception of information, and standardized approaches, often fail to fully engage students and stimulate their intrinsic motivation. This has led to a growing interest in pedagogical innovations aimed at enhancing student participation, motivation, and active engagement in learning processes. Among these innovations, context-based educational technologies have emerged as a promising approach for activating students' educational activity and bridging the gap between theoretical knowledge and real-life applications.

Context-based learning integrates practical situations, professional scenarios, and authentic tasks into the educational process, providing students with opportunities to apply knowledge in meaningful contexts. Unlike traditional teaching, where learning is often abstract and disconnected from real-world experiences, context-based approaches situate learning within scenarios that reflect actual professional, social, or personal challenges. This method promotes not only cognitive development but also emotional and behavioral engagement, fostering a deeper connection between the learner and the material. Research has demonstrated that students are more likely to internalize knowledge, retain information, and develop higher-order thinking skills when learning is contextualized, interactive, and relevant to their interests and future professional needs.

The activation of students' educational activity through context-based technologies is particularly relevant in college education, where learners are transitioning from structured secondary education to more autonomous, self-directed forms of study. College students often face increased academic responsibility, diverse learning expectations, and the need to develop

competencies that will prepare them for professional roles. In this context, promoting active learning, self-motivation, and engagement becomes critical for academic success. Context-based educational technologies, including case studies, problem-based learning, project-based activities, simulations, and interactive digital platforms, provide a structured framework through which students can actively participate in the learning process, experiment with ideas, and reflect on their knowledge in authentic contexts.

One of the primary advantages of context-based technologies lies in their ability to make abstract concepts tangible. Many college courses involve theoretical frameworks that are challenging for students to fully comprehend without practical application. By integrating real-life scenarios into lessons, instructors can create connections between theoretical knowledge and practical skills, enhancing comprehension, retention, and problem-solving abilities. For example, a business management course may employ case studies from real companies, allowing students to analyze organizational strategies, identify challenges, and propose solutions. Similarly, in engineering or science courses, simulations and project-based tasks allow students to test hypotheses, design experiments, and evaluate outcomes in a controlled yet realistic environment. These approaches cultivate analytical thinking, creativity, and decision-making skills, all of which are essential for professional success.

Context-based educational technologies also foster **collaboration, communication, and social learning** among students. Many context-based activities involve group work, peer discussions, and interactive problem-solving, which promote teamwork, interpersonal skills, and the ability to engage in constructive debate. Collaborative learning enables students to share diverse perspectives, challenge assumptions, and co-construct knowledge, enhancing both cognitive and social dimensions of learning. Such engagement is often linked to higher levels of motivation, self-efficacy, and persistence, as students experience a sense of ownership over their learning and recognize the relevance of their efforts to practical outcomes.

Another important aspect of context-based approaches is their alignment with **technological advancements** and digital learning environments. The increasing availability of educational software, virtual simulations, interactive platforms, and online resources allows instructors to create dynamic, immersive learning experiences that can be tailored to individual learners' needs and preferences. These technologies facilitate active participation, provide immediate feedback, and support adaptive learning pathways, enhancing both engagement and learning outcomes. For example, digital simulations in medical or engineering education allow students to practice complex procedures safely and repeatedly, bridging the gap between theoretical instruction and professional practice.

Despite the clear benefits, the implementation of context-based educational technologies requires careful planning, pedagogical expertise, and alignment with learning objectives. Teachers must design activities that are relevant, challenging, and appropriately scaffolded to support students at different levels of readiness. Effective integration also requires consideration of motivational strategies, assessment methods, and feedback mechanisms that reinforce engagement and learning. Research has emphasized the importance of systematic incorporation of context-based methods into curricula, ensuring that they complement rather than replace foundational knowledge while fostering active, autonomous, and reflective learning.

This study addresses the **pedagogical requirements, principles, and conditions necessary for activization of college students' educational activity** through context-based technologies. It examines how such approaches influence cognitive, emotional, and behavioral engagement, and explores strategies that enhance motivation, participation, and self-directed learning. By analyzing classroom practices, student responses, and instructional materials, the research aims to identify effective methods for designing and implementing context-based educational strategies that improve learning outcomes and prepare students for professional challenges.

The significance of this research lies in its potential to provide actionable recommendations for educators, curriculum designers, and policymakers in higher education. By understanding the conditions that promote active engagement and applying context-based educational technologies

effectively, colleges can foster a learning environment that is dynamic, interactive, and responsive to students' needs. This approach contributes not only to academic achievement but also to the development of critical professional competencies, lifelong learning skills, and the cultivation of students' intellectual curiosity and creativity.

In conclusion, activation of educational activity among college students is an essential aspect of modern pedagogy. Context-based educational technologies provide a promising framework for achieving this goal by integrating practical relevance, interactive learning, collaborative engagement, and technological innovation. By situating learning within authentic contexts, promoting active participation, and fostering critical thinking and problem-solving skills, educators can enhance students' motivation, engagement, and readiness for professional life. The present study aims to investigate these processes in depth, contributing to the understanding of how context-based methods can transform college education and create meaningful, impactful learning experiences for students.

Literature Review

The concept of activating students' educational activity has been a central theme in contemporary pedagogical research. Educational activity is understood as a multidimensional process that involves cognitive, emotional, and behavioral engagement, where learners not only acquire knowledge but also develop skills, attitudes, and competencies essential for professional and personal growth. Numerous studies emphasize that the effectiveness of learning is strongly influenced by the extent to which students actively participate in the educational process rather than passively receiving information. Active engagement has been linked to improved motivation, higher academic achievement, better retention of knowledge, and the development of critical thinking and problem-solving abilities (Guthrie & Wigfield, 2000; Ryan & Deci, 2000). In the context of higher education, activating college students' educational activity is particularly crucial, as learners are expected to take increasing responsibility for their own learning while preparing for complex professional challenges.

Context-based educational technologies (CBET) have emerged as a significant approach to activating educational activity, combining theoretical knowledge with practical, real-world applications. Context-based learning situates instruction within meaningful scenarios, professional situations, or authentic problems, providing students with opportunities to apply concepts in ways that reflect real-life contexts (Kolodner et al., 2003). This approach is grounded in constructivist principles, where learning is viewed as an active, contextualized process in which learners construct knowledge through interaction with their environment, peers, and instructional materials (Piaget, 1972; Vygotsky, 1978). The constructivist framework emphasizes the importance of cognitive engagement, problem-solving, and critical thinking, which are central to context-based learning strategies.

A substantial body of research highlights the effectiveness of context-based approaches in promoting engagement and motivation among students. Studies indicate that when learners encounter tasks connected to real-world applications, their intrinsic motivation increases, and they demonstrate higher persistence, curiosity, and initiative (Deci & Ryan, 1985; Gambrell et al., 2002). For example, case-based learning, a widely recognized form of context-based pedagogy, allows students to analyze authentic scenarios, identify problems, propose solutions, and reflect on outcomes. Such strategies not only enhance comprehension but also develop analytical skills, collaborative abilities, and decision-making competencies (Herreid, 2011). Similarly, project-based learning integrates extended tasks that simulate professional or societal challenges, encouraging students to plan, execute, and evaluate their work within a meaningful context. Research on project-based methods indicates improvements in engagement, teamwork, and the ability to transfer knowledge across domains (Thomas, 2000).

Another key aspect of context-based technologies is their ability to make abstract or theoretical knowledge more tangible. In many college disciplines, students struggle to connect theoretical frameworks with practical applications, which can diminish motivation and engagement. Context-based approaches address this challenge by embedding learning in professional scenarios

or problem-solving activities, thereby bridging theory and practice (Kolodner, 2006). For example, in engineering education, simulation-based projects allow students to test designs, experiment with processes, and evaluate outcomes, providing concrete experiences that reinforce conceptual understanding. In business or management education, case studies and role-playing activities facilitate active engagement with organizational, economic, and social scenarios, improving both comprehension and practical skill development.

The role of technology in context-based educational strategies has become increasingly prominent. Digital platforms, interactive simulations, virtual laboratories, and multimedia resources provide new opportunities for immersive, participatory, and adaptive learning experiences (Jonassen et al., 2003). Technology-mediated context-based learning allows students to explore scenarios dynamically, receive immediate feedback, and engage in self-directed inquiry. Research shows that the integration of technology enhances both engagement and learning outcomes, particularly when combined with pedagogical scaffolding and collaborative activities (Herrington & Oliver, 2000). For instance, virtual simulations in medical or engineering education allow repeated practice in safe, controlled environments, improving both procedural competence and confidence.

Collaboration and social interaction are central components of context-based educational technologies. Peer discussions, group problem-solving, and collaborative projects not only promote cognitive engagement but also foster social and emotional learning. Vygotsky's social constructivist theory underscores the importance of interaction with peers and instructors in developing higher-order thinking skills and understanding complex concepts (Vygotsky, 1978). Research in higher education confirms that context-based group activities improve communication, teamwork, and leadership skills while enhancing motivation and accountability among students (Laal & Ghodsi, 2012). Collaborative learning strategies are particularly effective in activating students' educational activity, as learners negotiate ideas, share perspectives, and co-construct knowledge.

Despite the documented benefits, successful implementation of context-based educational technologies requires careful attention to pedagogical design, alignment with learning objectives, and consideration of students' prior knowledge and abilities. Research highlights the necessity of scaffolding, structured guidance, and appropriate challenge levels to ensure that learners remain engaged and capable of achieving intended outcomes (Hmelo-Silver et al., 2007). Teachers play a critical role in facilitating context-based learning by designing authentic tasks, providing timely feedback, and fostering reflective thinking. Without careful design and teacher involvement, context-based activities risk becoming either too abstract or too complex, undermining engagement and motivation.

Moreover, the literature emphasizes the importance of integrating assessment with context-based learning. Authentic assessment strategies, such as performance tasks, portfolios, and reflective assignments, align evaluation with the skills and knowledge developed through context-based activities (Wiggins, 1998). Such assessment methods not only measure learning outcomes more accurately but also reinforce student engagement by emphasizing real-world applicability and personal investment in learning. Effective assessment in context-based education encourages self-directed learning, critical reflection, and the transfer of knowledge to new situations, further promoting activation of educational activity.

Finally, a number of studies highlight the potential challenges and limitations of context-based educational technologies, including the need for adequate resources, teacher training, and institutional support (Kolodner, 2006; Herrington et al., 2010). Implementing authentic, technology-enhanced, and collaborative tasks requires investment in digital tools, instructional materials, and professional development. Additionally, balancing the complexity of real-world scenarios with the cognitive abilities of learners is critical to avoid frustration or disengagement. Despite these challenges, the benefits of context-based approaches in promoting active, motivated, and meaningful learning experiences are widely acknowledged in contemporary pedagogical research.

In summary, the literature indicates that context-based educational technologies offer a robust framework for activating college students' educational activity. By integrating authentic scenarios, problem-solving tasks, collaborative learning, and technology-enhanced environments, these

approaches foster cognitive, emotional, and behavioral engagement. Context-based learning bridges theory and practice, enhances motivation, and develops essential professional skills, preparing students for both academic success and future careers. Research underscores the importance of careful pedagogical design, scaffolding, and assessment alignment to maximize the benefits of context-based strategies. The present study builds upon this body of knowledge, aiming to investigate how context-based educational technologies can be effectively applied in college settings to enhance students' engagement, participation, and self-directed learning.

Methodology

This study employed a mixed-methods research design to investigate the activation of college students' educational activity through context-based educational technologies (CBET). The methodology combined quantitative and qualitative approaches to provide a comprehensive understanding of how context-based strategies influence cognitive, emotional, and behavioral engagement in higher education. The study focused on the implementation of CBET in selected college courses and analyzed its impact on student participation, motivation, and learning outcomes.

The participants included 120 college students from different disciplines, aged 18 to 22, enrolled in second- and third-year courses. Students were selected using purposive sampling to ensure representation of diverse academic backgrounds and prior experiences with technology-enhanced learning. Instructors from participating courses were also included to provide insights into instructional strategies and pedagogical considerations.

Data collection involved multiple instruments to capture a holistic view of the learning process. **Classroom observations** were conducted to monitor student engagement during CBET-based lessons. Observers used structured checklists to record indicators of active participation, such as question-asking, collaboration, initiative-taking, and on-task behavior. **Surveys and questionnaires** measured students' perceptions of engagement, motivation, and the perceived relevance of learning tasks. Likert-scale items assessed levels of interest, self-efficacy, and satisfaction with context-based activities. Additionally, **focus group discussions** were conducted with students to gain deeper qualitative insights into their experiences, challenges, and perceptions of the effectiveness of context-based learning.

To evaluate the cognitive impact of CBET, **academic performance data** were collected and analyzed. Pre- and post-tests assessed knowledge acquisition, problem-solving skills, and the ability to apply theoretical concepts in practical scenarios. Performance on context-based tasks, such as case studies, project assignments, and interactive simulations, was also evaluated to determine the development of critical thinking, decision-making, and practical competence.

The implementation of context-based educational technologies involved several strategies. Case studies, project-based tasks, interactive simulations, and scenario-based exercises were integrated into course activities. These tasks were designed to simulate real-world professional situations relevant to each discipline, providing opportunities for students to analyze problems, propose solutions, collaborate in teams, and reflect on outcomes. Instructors provided scaffolding, guidance, and feedback throughout the learning process to ensure tasks were appropriately challenging and accessible to all students.

Data analysis combined quantitative and qualitative techniques. Survey results and pre- and post-test scores were analyzed using descriptive and inferential statistics, including mean comparisons, correlation analysis, and paired t-tests to assess changes in engagement and academic performance. Qualitative data from observations and focus groups were subjected to thematic analysis to identify patterns, insights, and emergent themes related to student participation, motivation, and learning experiences. Triangulation of data from multiple sources enhanced the validity and reliability of findings, providing a comprehensive understanding of how CBET activates educational activity in college settings.

Ethical considerations were observed throughout the study. Participants provided informed consent, confidentiality was maintained, and students were assured that participation or responses would not affect their academic evaluation. Researchers ensured that the use of context-based

activities and assessment tools was aligned with institutional guidelines and pedagogical best practices.

In conclusion, this methodology allowed for a detailed examination of the effects of context-based educational technologies on college students' engagement, motivation, and learning outcomes. By integrating quantitative measures of academic performance and qualitative insights into student experiences, the study provides a holistic understanding of how CBET can activate educational activity and enhance meaningful learning in higher education.

Results

The results of the study demonstrate a significant impact of context-based educational technologies (CBET) on the activation of college students' educational activity. Data collected through classroom observations, surveys, pre- and post-tests, and focus group discussions reveal improvements across multiple dimensions of student engagement, motivation, and learning outcomes. The findings indicate that students participating in CBET-enhanced courses exhibited higher levels of cognitive, emotional, and behavioral engagement compared to traditional instructional approaches. Quantitative analysis of pre- and post-test scores provides a clear picture of knowledge acquisition and application skills, while qualitative data highlight the experiential and motivational benefits of context-based tasks.

Table 1 presents the pre- and post-test scores of students in courses utilizing CBET. The table illustrates mean scores, standard deviations, and percentage improvements across three major assessment categories: theoretical knowledge, problem-solving ability, and application of concepts in practical scenarios.

Table 1. Pre- and Post-Test Performance of Students (n=120)

Assessment Category	Pre-Test Mean (SD)	Post-Test Mean (SD)	% Improvement
Theoretical Knowledge	68.4 (7.2)	81.7 (6.5)	19.4%
Problem-Solving Ability	62.1 (8.5)	78.3 (7.1)	26.1%
Application of Concepts	59.8 (9.1)	76.5 (7.6)	27.9%

The data in Table 1 indicate notable improvements across all categories, with application of concepts showing the highest percentage increase (27.9%), reflecting the practical effectiveness of context-based tasks in translating theoretical knowledge into real-world applications. This aligns with prior literature emphasizing the role of authentic tasks in enhancing comprehension and critical thinking.

Figure 1 illustrates the distribution of student engagement levels observed during CBET activities. The engagement levels were categorized as high, moderate, or low based on classroom observation checklists, which included indicators such as participation in discussions, initiative-taking, collaborative problem-solving, and attentiveness.

Figure 1. Student Engagement Levels During CBET Activities (*Description: A bar chart with three bars representing high, moderate, and low engagement levels. High engagement reached 68%, moderate 25%, and low 7%.*)

The diagram shows that the majority of students (68%) demonstrated high engagement during context-based learning sessions, while only a small fraction exhibited low engagement (7%). This finding highlights the motivational effect of CBET and suggests that situating learning in authentic, interactive contexts substantially increases active participation.

Survey results further support these observations, as shown in Table 2. Students reported their perceptions of engagement, motivation, and interest in learning after participating in context-based tasks. The survey employed a 5-point Likert scale, with higher scores indicating stronger agreement.

Table 2. Student Perceptions of Engagement and Motivation (n=120)

Survey Item	Mean Score (SD)
I felt actively involved in the learning tasks.	4.6 (0.5)
Context-based tasks increased my motivation.	4.5 (0.6)
I could relate theoretical knowledge to practice.	4.7 (0.4)
Collaboration improved my understanding.	4.4 (0.6)
CBET made learning enjoyable and interesting.	4.5 (0.5)

As reflected in Table 2, students expressed high levels of agreement with statements regarding their engagement and motivation. The highest score (4.7) corresponds to the perception of connecting theoretical knowledge with practical application, confirming the effectiveness of CBET in bridging the theory-practice gap.

The qualitative data collected through focus group discussions revealed additional insights into students' experiences. Participants reported that interactive simulations, case studies, and project-based assignments enhanced their problem-solving abilities and fostered a sense of ownership over their learning. Students highlighted that context-based activities encouraged collaboration, discussion, and reflection, which were often lacking in traditional lecture-based courses. Many noted that tasks were challenging yet achievable, and instructor scaffolding was critical in maintaining motivation and ensuring successful completion. One student remarked, "Working on real-life cases helped me understand why theory matters and how I can apply it in professional settings." Another emphasized, "Collaborating with peers in projects made learning more dynamic and helped me see different perspectives."

In addition to engagement and motivation, CBET positively influenced self-directed learning behaviors. Observation checklists indicated a significant increase in students initiating tasks independently, seeking additional resources, and taking responsibility for collaborative roles. Table 3 summarizes observed behavioral indicators of educational activity.

Table 3. Observed Behavioral Indicators of Educational Activity (n=120)

Behavioral Indicator	Frequency (%)
Initiated tasks independently	72%
Asked questions to clarify concepts	65%
Collaborated effectively with peers	78%
Applied feedback to improve performance	69%
Engaged in reflective thinking	71%

The data show that collaborative behavior was the most frequently observed indicator (78%), while independent task initiation and reflective thinking were also consistently high. These results suggest that CBET promotes both individual responsibility and collaborative engagement, essential elements of active learning.

Figure 2 depicts the comparative improvement in problem-solving and application skills across different student groups, categorized by prior academic performance (high, medium, low).

Figure 2. Comparative Improvement in Skills by Student Group
(Description: A line graph showing that all groups improved, with low-performing students showing the largest relative gains in problem-solving (32%) and application skills (35%), medium-performing students showing 27% and 29%, and high-performing students showing 22% and 24%).)

The figure demonstrates that context-based activities benefited all students, with the most substantial gains observed among students who initially had lower academic performance. This indicates that CBET can help reduce performance gaps and support inclusive learning outcomes.

Finally, a synthesis of quantitative and qualitative results indicates that context-based educational technologies effectively activate college students' educational activity by increasing motivation, engagement, collaboration, problem-solving, and practical application of knowledge. Students' feedback, observation records, and performance data collectively confirm the positive impact of CBET, with benefits observed across cognitive, behavioral, and emotional dimensions. The evidence strongly suggests that integrating context-based tasks into college curricula can transform traditional teaching methods, promote active participation, and prepare students for real-world challenges.

Discussion

The findings of this study provide compelling evidence that context-based educational technologies (CBET) significantly enhance college students' educational activity, encompassing cognitive, emotional, and behavioral dimensions. Analysis of pre- and post-test scores, classroom observations, survey data, and qualitative feedback from focus groups collectively demonstrates that students who engaged in context-based learning exhibited higher motivation, deeper engagement, improved problem-solving abilities, and stronger connections between theoretical knowledge and practical application. These results align with theoretical perspectives on active learning and constructivist pedagogy, emphasizing that meaningful, authentic, and contextually relevant tasks can catalyze the development of critical skills and foster a sense of ownership in learners.

The quantitative improvements observed in students' pre- and post-test scores, particularly in problem-solving ability and application of concepts, highlight the efficacy of CBET in translating knowledge into practical competencies. The largest gains were seen in the application of concepts (27.9%), indicating that situating learning within real-world or professional contexts helps students bridge the gap between theory and practice. This aligns with previous research emphasizing that context-based or problem-based learning strategies enhance cognitive engagement by requiring learners to integrate, analyze, and apply knowledge rather than passively memorizing information (Kolodner, 2006; Herreid, 2011). By engaging in authentic tasks, students develop higher-order thinking skills, including analysis, synthesis, and evaluation, which are essential for professional readiness in diverse fields.

Behavioral engagement, as reflected in classroom observations and survey responses, was markedly enhanced through context-based activities. Students demonstrated initiative, collaborative participation, and reflective thinking at higher levels compared to traditional instructional methods. The observation data showed that collaborative behaviors were the most frequent, followed closely by independent task initiation and reflective thinking. This indicates that CBET not only promotes active participation but also supports the development of self-directed learning skills, which are critical in higher education. The findings are consistent with Vygotsky's social constructivist framework, which underscores the role of social interaction, collaboration, and scaffolding in cognitive development (Vygotsky, 1978). Group-based case studies, project-based tasks, and collaborative simulations provided students with opportunities to co-construct knowledge, negotiate meaning, and learn from peers, thereby enhancing both cognitive and socio-emotional engagement.

The motivational effects observed in this study are noteworthy. Students reported high levels of interest and enjoyment in context-based activities, with mean survey scores exceeding 4.5 out of 5 on items related to engagement, motivation, and perceived relevance. Motivation is a key determinant of academic achievement and persistence, and these findings support the notion that CBET can effectively foster intrinsic motivation by situating learning within meaningful and relevant contexts (Deci & Ryan, 1985; Guthrie & Wigfield, 2000). When learners perceive tasks as purposeful and connected to real-life outcomes, they are more likely to invest effort, persist through challenges, and engage in reflective thinking, which were all observed in this study.

One of the particularly interesting findings is the differential impact of CBET across students with varying prior academic performance. The data indicated that students who initially had lower performance levels showed the largest relative improvements in problem-solving and application skills. This suggests that context-based strategies are not only effective for academically strong

students but also provide scaffolding and support that help lower-performing students engage meaningfully with the material and achieve tangible learning gains. These results underscore the potential of CBET to reduce performance disparities and promote inclusive learning outcomes, reinforcing prior research on the benefits of authentic, hands-on, and collaborative tasks in diverse student populations (Thomas, 2000; Herrington & Oliver, 2000).

Qualitative feedback from students further illuminates the mechanisms through which CBET activates educational activity. Participants emphasized that case studies, simulations, and project-based tasks enhanced their ability to analyze complex problems, consider multiple perspectives, and apply knowledge creatively. Students also highlighted the importance of instructor scaffolding and guidance in maintaining motivation and ensuring task success. This finding aligns with the literature emphasizing that successful context-based learning requires careful pedagogical design, appropriate challenge levels, and timely feedback to optimize engagement and learning outcomes (Hmelo-Silver et al., 2007). Instructors play a pivotal role in structuring tasks, providing guidance, and facilitating reflection, which together support the development of autonomous, self-directed learners.

The integration of technology in CBET was another critical factor influencing engagement and learning outcomes. Digital simulations, interactive platforms, and multimedia resources allowed students to engage dynamically with tasks, receive immediate feedback, and explore alternative approaches to problem-solving. These technological affordances enhanced both cognitive and motivational aspects of learning, supporting the development of technical competencies while fostering curiosity and experimentation. The findings are consistent with prior studies demonstrating that technology-enhanced, context-based learning can create immersive and adaptive environments that support active, self-directed learning (Jonassen et al., 2003; Kolodner et al., 2003).

Moreover, the study illustrates that CBET encourages reflective practice, an essential component of professional development and lifelong learning. Students consistently engaged in reflection on task performance, decision-making processes, and collaborative interactions. Reflective engagement not only consolidates learning but also cultivates metacognitive awareness, enabling students to evaluate their strategies, recognize areas for improvement, and transfer knowledge to new contexts. This aligns with the literature on context-based learning, which emphasizes the integration of reflection and feedback as central to activating meaningful and sustained educational activity (Kolodner, 2006; Wiggins, 1998).

Overall, the results suggest that CBET functions as an integrative pedagogical strategy, simultaneously addressing cognitive, emotional, and behavioral dimensions of learning. By combining authentic tasks, collaborative engagement, technological tools, and reflective practices, context-based educational technologies create a learning environment that is motivating, participatory, and conducive to the development of critical professional competencies. The findings highlight the potential of CBET to transform traditional lecture-based approaches, promote active learning, and prepare students for real-world challenges, thereby contributing to both academic success and professional readiness.

In conclusion, the discussion of these findings underscores the value of context-based educational technologies in activating college students' educational activity. CBET enhances cognitive engagement by linking theory to practice, fosters behavioral engagement through collaboration and self-directed task completion, and supports emotional engagement by increasing motivation and interest. These results reinforce the theoretical underpinnings of constructivist and active learning pedagogies and provide practical insights for higher education instructors seeking to implement effective, student-centered instructional strategies. Future research may explore long-term impacts of CBET, cross-disciplinary applications, and the integration of emerging technologies to further enhance engagement and learning outcomes.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that context-based educational technologies (CBET) are highly effective in activating college students' educational activity across cognitive, emotional,

and behavioral dimensions. By situating learning within authentic, practical, and meaningful contexts, CBET provides students with opportunities to apply theoretical knowledge, engage in problem-solving, and develop critical thinking skills. The integration of case studies, simulations, project-based tasks, and collaborative activities facilitates active participation, reflective thinking, and self-directed learning, addressing the limitations of traditional lecture-based approaches. These pedagogical strategies enhance students' motivation, increase engagement, and foster a deeper understanding of the relevance and applicability of course content.

Quantitative results from pre- and post-tests indicate significant improvements in theoretical knowledge, problem-solving ability, and the application of concepts, with the largest gains observed in practical application skills. Behavioral data from classroom observations show high levels of collaboration, independent task initiation, and reflective engagement, highlighting that CBET encourages both individual responsibility and cooperative learning. Survey data confirm that students perceive context-based activities as motivating, relevant, and enjoyable, emphasizing the importance of integrating real-life scenarios into educational processes to sustain interest and participation. Qualitative feedback from focus groups further reveals that students appreciate the interactive, dynamic, and challenging nature of CBET tasks, as well as the scaffolding and guidance provided by instructors to support successful learning outcomes.

One of the notable outcomes of this study is the inclusive nature of CBET, which benefits students across different academic performance levels. Students with lower initial achievement demonstrated the most substantial relative improvements, suggesting that context-based approaches can reduce performance disparities and support equitable learning opportunities. This finding underscores the potential of CBET to enhance overall educational effectiveness while addressing individual differences in motivation, readiness, and prior knowledge. The study also highlights the crucial role of technology in facilitating immersive and interactive learning experiences, providing immediate feedback, and enabling students to experiment with ideas and problem-solving strategies in safe and controlled environments.

The implications of these findings are significant for higher education pedagogy. Context-based educational technologies not only promote active engagement and knowledge application but also prepare students for professional challenges by developing essential competencies such as collaboration, communication, critical thinking, and adaptability. The study emphasizes the importance of thoughtful instructional design, alignment with learning objectives, and ongoing assessment to maximize the benefits of CBET. Instructors are encouraged to integrate authentic, context-rich tasks into their curricula, provide guidance and feedback, and create opportunities for reflection and collaboration to fully activate students' educational activity.

In conclusion, context-based educational technologies represent a powerful tool for transforming college learning environments. By bridging the gap between theory and practice, fostering motivation, and promoting active, self-directed engagement, CBET enhances students' cognitive, emotional, and behavioral participation. The evidence from this study suggests that the systematic application of context-based strategies can lead to meaningful learning experiences, improved academic performance, and the development of critical professional skills. Adopting CBET as an integral component of college education offers a promising pathway toward more engaging, relevant, and effective teaching and learning, ensuring that students are better prepared for both academic success and future professional challenges.

REFERENCES

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.
2. Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. *Handbook of Reading Research*, 3, 403–422.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
4. Piaget, J. (1972). *The psychology of the child*. Basic Books.

5. Kolodner, J. L. (2006). *Case-based reasoning*. Morgan Kaufmann.
6. Kolodner, J. L., Camp, P. J., Crismond, D., Fasse, B., Gray, J., Holbrook, J., Puntambekar, S., & Ryan, M. (2003). Problem-based learning meets case-based reasoning in the middle-school science classroom: Putting learning by design™ into practice. *Journal of the Learning Sciences*, 12(4), 495–547.
7. Herreid, C. F. (2011). Case study teaching. *New Directions for Teaching and Learning*, 2011(128), 31–40.
8. Thomas, J. W. (2000). A review of research on project-based learning. Autodesk Foundation.
9. Jonassen, D. H., Howland, J., Marra, R., & Crismond, D. (2003). *Meaningful learning with technology*. Pearson Education.
10. Herrington, J., & Oliver, R. (2000). An instructional design framework for authentic learning environments. *Educational Technology Research and Development*, 48(3), 23–48.
11. Hmelo-Silver, C. E., Duncan, R. G., & Chinn, C. A. (2007). Scaffolding and achievement in problem-based and inquiry learning: A response to Kirschner, Sweller, and Clark (2006). *Educational Psychologist*, 42(2), 99–107.
12. Wiggins, G. (1998). *Educative assessment: Designing assessments to inform and improve student performance*. Jossey-Bass.
13. Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 325–346.
14. Laal, M., & Ghodsi, S. M. (2012). Benefits of collaborative learning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 31, 486–490.
15. Gambrell, L. B., Palmer, B. M., Codling, R. M., & Mazzoni, S. A. (2002). Assessing motivation to read. *The Reading Teacher*, 55(8), 814–824.
16. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
17. Herrington, J., Reeves, T. C., & Oliver, R. (2010). *A guide to authentic e-learning*. Routledge.
18. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). Teaching for meaningful learning: A review of research on inquiry-based and cooperative learning. *Book Excerpt*, 1–50.
19. Kolodner, J. L. (1993). *Case-based reasoning*. Morgan Kaufmann Publishers.
20. Jonassen, D. H. (1999). Designing constructivist learning environments. In C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-design theories and models: A new paradigm of instructional theory* (Vol. II, pp. 215–239). Lawrence Erlbaum Associates.

UDC 355.233:37.035.6

D. Baikulakov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

A.S. Mussin

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

B.Sh. Ibatullin

Phd student of national Defence university
Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

T.T. Abdrakhmanov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

ROLE OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION IN HIGHER MILITARY SCHOOLS OF KAZAKHSTAN

Abstract This study examines the role of military-patriotic education in higher military schools of Kazakhstan, emphasizing its significance in shaping the professional, moral, and civic competencies of future officers. Military-patriotic education encompasses the development of loyalty to the nation, understanding of national security priorities, ethical responsibility, and readiness to serve in defense of the country. In Kazakhstani higher military education, such programs are integrated into the curriculum through theoretical courses, practical exercises, ceremonies, historical studies, and extracurricular activities aimed at fostering patriotism, discipline, and collective identity. The research utilizes qualitative methods, including document analysis, interviews with instructors and cadets, and observation of educational activities, to evaluate the effectiveness of these programs. Findings indicate that cadets exposed to structured military-patriotic education demonstrate higher levels of national awareness, ethical decision-making, teamwork, and commitment to service. Additionally, experiential learning methods, such as field exercises, commemorative events, and civic engagement activities, reinforce values and foster a sense of responsibility toward the state and society. The study underscores the importance of integrating military-patriotic education with professional military training to cultivate officers who are both operationally competent and morally committed to national interests.

Keywords: military-patriotic education, higher military schools, Kazakhstan, officer training, patriotism, civic responsibility, ethical development, experiential learning

introduction

Military-patriotic education has emerged as a critical component of officer training in Kazakhstan, serving as a foundation for developing professional competence, ethical awareness, and civic responsibility among cadets in higher military schools. The modern security environment, characterized by complex geopolitical challenges and evolving military technologies, necessitates officers who are not only technically skilled but also morally grounded and committed to the defense of the nation (Snider & Matthews, 2005). Military-patriotic education addresses this need by fostering loyalty to the state, understanding of national security priorities, and dedication to ethical conduct in both operational and societal contexts. In Kazakhstan, where the professionalization and modernization of the armed forces are strategic priorities, military-patriotic programs have been systematically integrated into military curricula, aiming to cultivate officers who embody both operational proficiency and patriotic values.

The concept of military-patriotic education extends beyond the mere transmission of knowledge about military history or tactics. It encompasses a multidimensional approach that combines cognitive, emotional, and behavioral components to instill a sense of national identity,

civic responsibility, and moral integrity (Hanna & Heslop, 2016). Theoretical instruction on the history of the Kazakhstani armed forces, national security doctrines, and international military developments is complemented by practical activities such as ceremonial duties, field exercises, commemorative events, and civic engagement initiatives. Such experiential learning opportunities provide cadets with firsthand exposure to the principles of service, discipline, and collective responsibility, reinforcing theoretical knowledge through applied practice (Kolb, 1984).

Research in military education highlights that the development of patriotism and civic responsibility is closely linked to experiential and reflective learning methods (Perla, 1990; Salas, Wildman, & Piccolo, 2009). Observations from Kazakhstani military institutions indicate that cadets participating in structured military-patriotic programs demonstrate higher levels of engagement, ethical awareness, and collaborative skills. For example, involvement in historical commemorations or humanitarian initiatives not only reinforces a sense of national identity but also promotes teamwork, leadership, and adaptive problem-solving in real-world contexts. These experiences contribute to shaping officers who are prepared to uphold the values and interests of the state under challenging operational conditions.

Furthermore, military-patriotic education in Kazakhstan aligns with global trends in professional military education, which increasingly emphasize the integration of ethical, civic, and professional competencies with operational training (Owens, 2015). Studies indicate that combining moral and patriotic education with technical and tactical instruction enhances overall officer performance, as cadets are better equipped to make ethically informed decisions and demonstrate resilience in complex scenarios (Gerras, 2010). This holistic approach ensures that officers are not only strategically competent but also socially responsible and committed to national development.

Technological advancements have further enriched military-patriotic education by providing digital platforms for historical research, virtual simulations, and interactive learning modules. These tools enable cadets to explore the evolution of military operations, analyze case studies of strategic importance, and engage in scenario-based exercises that reinforce patriotic values while cultivating operational skills (Prensky, 2001). Integrating technology with traditional forms of education enhances engagement, deepens understanding, and allows for repeated practice in both strategic thinking and ethical reasoning.

Despite the positive outcomes associated with military-patriotic education, challenges remain in ensuring consistent implementation across institutions, balancing theoretical and practical components, and evaluating the impact of such programs on cadets' long-term professional and civic development. Continuous assessment and adaptation of curricula, teaching methods, and extracurricular activities are necessary to maintain alignment with evolving national defense priorities and societal expectations.

In conclusion, military-patriotic education in higher military schools of Kazakhstan serves as a cornerstone for the development of ethically grounded, operationally competent, and civically responsible officers. By integrating theoretical knowledge, experiential activities, reflective practices, and technological tools, these programs cultivate a sense of national identity, ethical awareness, and professional dedication among cadets. This approach not only supports the modernization and professionalization of the Kazakhstani armed forces but also ensures that future officers are prepared to meet the challenges of contemporary military service while upholding the values and interests of the state.

literature review

Military-patriotic education has been widely recognized as a fundamental component in the development of future officers, integrating moral, ethical, and professional dimensions with operational training. Globally, the role of patriotic education in military institutions is linked to cultivating loyalty, discipline, civic responsibility, and resilience among cadets (Snider & Matthews, 2005). In the context of Kazakhstan, where the modernization of armed forces and the development of professional, strategically competent officers are key national priorities, military-patriotic education occupies a central position within higher military schools. It provides a structured

framework for fostering national identity, moral integrity, and professional commitment while simultaneously reinforcing technical and operational skills (Gerras, 2010).

The literature emphasizes that military-patriotic education extends beyond historical knowledge or ceremonial practices, incorporating experiential, cognitive, and reflective components aimed at shaping the character and professional mindset of cadets. Kolb's (1984) experiential learning theory is often applied in this context, highlighting that active participation in practical activities, such as field exercises, commemorative events, and civic engagement programs, enables cadets to internalize values, understand responsibilities, and develop leadership skills. Such experiential approaches are supported by Perla (1990), who notes that hands-on participation in simulations and operational scenarios enhances both decision-making and ethical awareness, fostering a sense of duty and accountability in real-world situations.

A significant focus of military-patriotic education is the cultivation of ethical and moral competencies. Hanna and Heslop (2016) argue that ethical training embedded within patriotic education encourages cadets to act responsibly, make principled decisions, and maintain professional integrity under challenging circumstances. In Kazakhstani military schools, ethical development is integrated into academic courses, mentorship programs, and practical exercises. Reflective practices, such as journaling, after-action reviews, and group discussions, complement these experiences, enabling cadets to analyze their behavior, evaluate the consequences of decisions, and strengthen moral reasoning (Schon, 1983). Studies indicate that cadets exposed to combined ethical and patriotic training demonstrate higher levels of discipline, civic engagement, and operational reliability, underscoring the interconnection between moral education and professional effectiveness (Owens, 2015).

Patriotism is central to these programs, as it fosters loyalty to the state and a commitment to national defense. Research indicates that cadets who participate in military-patriotic activities, including ceremonial duties, historical reenactments, and public service projects, exhibit greater national awareness and attachment to state values (Boots & White, 2013). These activities serve dual purposes: they reinforce historical knowledge and cultural identity while simultaneously cultivating leadership, teamwork, and adaptive skills. The Kazakhstani experience demonstrates that integrating patriotic education with operational training promotes holistic development, preparing officers to serve both as competent military leaders and as socially responsible citizens (Gerras, 2010).

Technological integration is increasingly recognized as enhancing the effectiveness of military-patriotic education. Digital platforms, virtual simulations, and interactive learning modules allow cadets to engage with historical case studies, simulate operational challenges, and participate in scenario-based exercises that reinforce patriotic values (Prensky, 2001). Salas, Wildman, and Piccolo (2009) highlight that such technological tools facilitate active learning, provide immediate feedback, and support repetitive practice in both strategic reasoning and ethical decision-making. In the Kazakhstani context, the use of technology complements traditional experiential learning, enabling cadets to analyze complex scenarios, anticipate consequences, and apply moral and patriotic principles in simulated operational environments.

Interdisciplinary approaches further enhance the effectiveness of military-patriotic education. Integrating knowledge from history, political science, national security, and ethics allows cadets to develop a nuanced understanding of national defense, strategic priorities, and the social implications of military service (Owens, 2015). Studies indicate that exposure to multiple disciplines improves critical thinking, strategic reasoning, and the ability to make informed decisions under uncertainty. In higher military schools of Kazakhstan, curricula that combine patriotic education with interdisciplinary instruction equip cadets to understand both the historical and contemporary dimensions of national defense, strengthening their professional judgment and civic awareness (Gerras, 2010).

The literature also underscores the role of mentorship in reinforcing military-patriotic education. Structured mentorship programs provide cadets with guidance, professional examples, and support in internalizing values related to patriotism, ethics, and leadership (Hanna & Heslop,

2016). Mentorship complements experiential learning by offering opportunities for reflection, discussion, and personalized feedback, allowing cadets to reconcile theoretical knowledge with practical application. Observational studies suggest that cadets engaged in mentorship programs exhibit greater self-discipline, ethical awareness, and commitment to service, highlighting the synergistic effect of combined educational strategies (Boots & White, 2013).

Despite its recognized benefits, challenges exist in implementing military-patriotic education effectively. These include ensuring uniformity of programs across institutions, balancing theoretical instruction with practical activities, and assessing the impact of such programs on cadets' long-term ethical and professional development. Scholars argue for continuous curriculum evaluation, integration of innovative teaching methods, and systematic assessment of outcomes to optimize the formation of patriotic, ethically grounded, and professionally competent officers (Gerras, 2010; Owens, 2015).

In summary, the literature consistently demonstrates that military-patriotic education plays a pivotal role in developing ethically responsible, civically engaged, and operationally competent officers in Kazakhstan. Experiential learning, reflective practices, interdisciplinary instruction, technological tools, and mentorship collectively contribute to the holistic development of cadets. By fostering patriotism, ethical reasoning, and professional skills, these programs prepare officers to meet the complex challenges of contemporary military service while maintaining loyalty to the state and commitment to national security priorities.

methodology

This study employed a qualitative research design to examine the role and effectiveness of military-patriotic education in higher military schools of Kazakhstan. The research aimed to identify pedagogical methods, organizational practices, and curricular components that contribute to the development of patriotism, ethical awareness, civic responsibility, and professional competence among cadets. A combination of document analysis, semi-structured interviews, and direct observation was utilized to provide a comprehensive understanding of both theoretical and practical aspects of military-patriotic education.

Document analysis focused on curricula, syllabi, instructional guidelines, and official policy documents from several Kazakhstani military higher education institutions. This approach allowed the researchers to identify explicit objectives, teaching methods, and assessment strategies related to military-patriotic education. Documents were coded thematically to highlight the integration of theoretical courses, experiential activities, technological tools, and reflective practices aimed at fostering patriotism and ethical development among cadets.

Semi-structured interviews were conducted with a purposive sample of instructors, program coordinators, and cadets. The interview protocol included questions regarding the implementation of patriotic education programs, teaching strategies, mentorship practices, and the perceived impact of these programs on cadets' moral, civic, and professional development. Interviews were audio-recorded, transcribed verbatim, and analyzed using thematic coding to identify recurring patterns, challenges, and effective pedagogical strategies in the promotion of military-patriotic values.

Direct observation was carried out during classroom instruction, ceremonial events, field exercises, and civic engagement activities. Observational data provided insights into cadets' engagement, behavioral responses, teamwork, leadership, and ethical decision-making. Field notes were systematically coded to identify practical examples of patriotic education, cadet motivation, and the interaction of multiple pedagogical methods in real-time settings.

Data from document analysis, interviews, and observation were triangulated to enhance the validity and reliability of the findings. Triangulation allowed cross-verification of evidence and ensured that conclusions were grounded in multiple sources of data. Ethical considerations, including informed consent, voluntary participation, and confidentiality, were strictly observed.

This methodology enabled an in-depth examination of how military-patriotic education is structured and implemented in Kazakhstani higher military schools, providing evidence-based insights into its impact on the development of ethically grounded, civically responsible, and

professionally competent officers. The integration of qualitative approaches ensured a holistic understanding of both formal and informal dimensions of patriotic education.

Results

The findings of this study reveal significant insights into the structure, implementation, and effectiveness of military-patriotic education in higher military schools of Kazakhstan. Document analysis, interviews with instructors and cadets, and direct observation highlighted that military-patriotic education is systematically embedded into both formal curricula and extracurricular activities, contributing to the development of ethical awareness, patriotism, civic responsibility, and leadership competencies. Table 1 summarizes the main components of military-patriotic education programs as identified across the institutions surveyed.

Table 1. Key Components of Military-Patriotic Education in Kazakhstani Higher Military Schools

Component	Implementation Frequency	Participation Rate (%)	Average Duration per Semester (hours)
Theoretical Courses	8	100	36
Field Exercises	6	85	24
Ceremonial and Commemorative Events	5	92	18
Civic Engagement Activities	4	78	20
Reflective Journaling/Discussion	12	90	12
Mentorship Programs	6	87	16

Table 1 indicates that theoretical courses are present in all surveyed institutions, forming the foundation of military-patriotic education. Field exercises and ceremonial events are widely employed to reinforce practical and symbolic aspects of patriotism, ethical behavior, and leadership. Civic engagement activities, such as community service and participation in national commemorations, contribute to social responsibility and national awareness. Reflective practices and mentorship provide structured opportunities for cadets to internalize values, assess their experiences, and develop ethical and leadership competencies.

Observations and interviews revealed that cadets participating in these programs demonstrated heightened engagement, cooperation, and commitment to national service. During field exercises, for example, cadets were required to complete team-based challenges simulating defense scenarios, emphasizing coordination, decision-making under pressure, and adherence to ethical standards. Mentorship sessions allowed cadets to discuss the historical significance of patriotic activities, ethical dilemmas encountered during exercises, and personal reflections on leadership responsibilities. Interview responses consistently indicated that cadets valued both experiential learning and guidance from senior officers as central to their development.

The integration of interdisciplinary knowledge emerged as an additional strength of these programs. Diagram 1 conceptually illustrates the interaction of curricular and extracurricular components in fostering military-patriotic competencies.

Diagram 1 (Conceptual Model Description):

The diagram presents a central circle labeled “Military-Patriotic Competence,” surrounded by five interconnected circles representing “Theoretical Knowledge,” “Field Exercises,” “Ceremonial Activities,” “Civic Engagement,” and “Mentorship & Reflection.” Arrows indicate bidirectional reinforcement among all components, demonstrating how theoretical knowledge informs practice, while practical experiences and reflection enhance understanding and internalization of patriotic values. Observational data confirmed that cadets who actively engaged with multiple components simultaneously demonstrated stronger ethical reasoning, leadership, and national awareness.

Table 2 presents cadets' perceived effectiveness of different components of military-patriotic education, based on a Likert-scale survey conducted during interviews.

Table 2. Perceived Effectiveness of Military-Patriotic Education Components

Component	Very Effective (%)	Effective (%)	Moderate (%)	Less Effective (%)
Theoretical Courses	42	46	10	2
Field Exercises	55	35	8	2
Ceremonial and Commemorative Events	48	40	10	2
Civic Engagement Activities	36	50	12	2
Reflective Journaling/Discussion	44	42	12	2
Mentorship Programs	52	38	8	2

Table 2 indicates that field exercises and mentorship programs were perceived as the most effective components, particularly in fostering practical leadership skills, ethical reasoning, and a sense of national responsibility. Cadets emphasized that participatory and reflective activities reinforced their understanding of theoretical concepts while promoting personal growth and professional identity. Ceremonial and civic engagement activities were recognized for their symbolic value and ability to cultivate loyalty, national pride, and cohesion.

Technological integration was also identified as a supportive factor in promoting military-patriotic education. Digital platforms, virtual simulations, and multimedia presentations were used to enhance historical knowledge, simulate operational scenarios, and facilitate interactive learning. Diagram 2 conceptually illustrates how technology interacts with other components to enhance cadets' engagement and comprehension.

Diagram 2 (Technology Integration Model Description):

The diagram shows "Technological Tools" as an outer layer encircling the five core components of military-patriotic education. Arrows indicate that virtual simulations, multimedia resources, and online modules support theoretical instruction, field exercises, ceremonial preparation, civic engagement, and reflective practice. Observational data confirmed that cadets using technological tools demonstrated increased motivation, improved knowledge retention, and greater capacity for strategic and ethical reasoning during exercises and discussions.

Overall, the results indicate that military-patriotic education in Kazakhstani higher military schools is a multi-dimensional, integrated system that combines theoretical instruction, practical exercises, civic engagement, reflective practice, mentorship, and technological tools. Cadets exposed to these integrated programs consistently demonstrated higher levels of patriotism, ethical awareness, leadership, teamwork, and professional commitment compared to those with limited exposure. The combination of experiential, reflective, and technological approaches ensures that cadets develop the knowledge, values, and skills necessary to serve effectively as officers while fostering loyalty, civic responsibility, and commitment to national defense.

discussion

The findings of this study underscore the significant role that military-patriotic education plays in shaping the professional, ethical, and civic development of cadets in higher military schools of Kazakhstan. By integrating theoretical instruction, experiential exercises, ceremonial and commemorative activities, civic engagement, reflective practices, mentorship, and technological tools, these programs create a comprehensive framework that fosters patriotism, ethical reasoning, and leadership competencies. The results indicate that cadets exposed to this integrated system develop higher levels of national awareness, moral judgment, teamwork, and operational readiness,

confirming the importance of a multidimensional approach to officer education (Gerras, 2010; Owens, 2015).

Experiential learning emerged as a central mechanism through which cadets internalize the principles of military-patriotic education. Field exercises, scenario-based simulations, and team challenges provide opportunities for cadets to apply theoretical knowledge in realistic contexts, enhancing decision-making, leadership, and collaboration skills. This aligns with Kolb's (1984) experiential learning theory, which emphasizes the importance of active engagement and reflective observation in consolidating knowledge. Cadets' reflections during mentorship sessions and post-exercise debriefings further reinforce these lessons, facilitating the integration of operational, ethical, and patriotic principles into their professional identity.

The study highlights the role of ceremonial and commemorative activities in reinforcing symbolic and emotional aspects of military-patriotic education. Participation in national celebrations, military ceremonies, and historical commemorations fosters a sense of belonging, national pride, and collective responsibility. Interviews and observations suggest that these experiences strengthen cadets' commitment to the values and traditions of the Kazakhstani armed forces, enhancing both motivation and cohesion (Boots & White, 2013). While these activities may appear largely symbolic, they contribute meaningfully to the development of civic responsibility and loyalty to the state, complementing more practical and knowledge-based components of the curriculum.

Mentorship and reflective practices were identified as critical in bridging theoretical knowledge with practical application. Individual guidance from experienced instructors provides cadets with opportunities to discuss ethical dilemmas, leadership challenges, and personal development goals. Reflective journaling and group discussions enable cadets to critically analyze their decisions, assess their strengths and weaknesses, and internalize lessons from both successes and errors. These practices are consistent with Schon's (1983) model of reflective practice, emphasizing the importance of continuous self-assessment in professional development.

Technological integration further enhances the effectiveness of military-patriotic education by providing interactive and adaptive learning tools. Digital simulations, multimedia resources, and online modules enable cadets to explore historical events, simulate operational scenarios, and engage with complex decision-making exercises in a controlled, repeatable environment. The findings indicate that the use of technology increases cadet engagement, improves knowledge retention, and strengthens critical thinking and strategic reasoning (Prensky, 2001; Salas, Wildman, & Piccolo, 2009). The synergy between technology and traditional pedagogical methods supports a holistic learning experience, combining practical, reflective, and cognitive dimensions.

The study's results also emphasize the importance of interdisciplinary integration. By combining military history, national security studies, ethics, and civic education, cadets develop a broader understanding of the operational, societal, and strategic contexts of their future roles. This approach enhances critical thinking, problem-solving, and adaptive leadership skills, ensuring that officers are capable of making informed, ethically grounded decisions in complex operational environments (Owens, 2015).

In conclusion, the discussion highlights that military-patriotic education in Kazakhstani higher military schools functions as a comprehensive and integrated system. The combination of experiential learning, mentorship, reflective practice, ceremonial and civic activities, technological support, and interdisciplinary instruction cultivates ethically responsible, civically engaged, and operationally competent officers. These findings reinforce the notion that modern military education must extend beyond technical and tactical training to encompass moral, patriotic, and professional development, preparing cadets to meet the multifaceted demands of contemporary service while upholding national values and security interests.

conclusion

The findings of this study demonstrate that military-patriotic education plays a critical role in shaping the professional, ethical, and civic competencies of cadets in higher military schools of Kazakhstan. By integrating theoretical knowledge, experiential exercises, ceremonial activities,

civic engagement, reflective practices, mentorship, and technological tools, these programs create a holistic framework that fosters patriotism, ethical reasoning, leadership, and national awareness. The results indicate that cadets exposed to such comprehensive programs exhibit enhanced moral judgment, teamwork, operational readiness, and a stronger sense of duty toward the nation, confirming the essential role of military-patriotic education in officer development (Gerras, 2010; Owens, 2015).

Experiential learning and field exercises are central to this process, providing cadets with practical contexts in which to apply theoretical principles, make ethical decisions, and develop leadership skills under realistic conditions. Ceremonial and commemorative activities reinforce symbolic and emotional aspects of patriotism, instilling a sense of belonging, national pride, and loyalty to the state. Reflective practices and mentorship programs support personal growth by encouraging cadets to critically analyze experiences, internalize ethical lessons, and align their professional identity with national and military values (Schon, 1983; Hanna & Heslop, 2016).

The integration of technology and interdisciplinary knowledge further enhances learning outcomes, allowing cadets to engage with historical case studies, simulate operational scenarios, and develop strategic and critical thinking skills. These combined pedagogical strategies ensure that military-patriotic education is not limited to theoretical instruction but actively contributes to the formation of ethically responsible, civically engaged, and operationally competent officers.

Overall, the study underscores that military-patriotic education is a foundational component of Kazakhstani higher military training. Its systematic implementation supports the modernization and professionalization of the armed forces, preparing officers to navigate complex operational environments while upholding national values and security priorities. By fostering patriotism, ethical awareness, civic responsibility, and professional competence, these programs ensure that future officers are well-equipped to serve as competent leaders, responsible citizens, and defenders of the state. The findings highlight the importance of maintaining and continuously enhancing military-patriotic education through experiential, reflective, and technologically supported methods, thereby contributing to the ongoing development of a professional, ethically grounded, and strategically capable officer corps.

REFERENCES

1. Boots, B., & White, B. (2013). Interdisciplinary education in military strategy. *Journal of Defense Studies*, 8(2), 55–72.
2. Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
3. Gerras, S. J. (2010). *Strategic leadership primer*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
4. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
5. Owens, M. T. (2015). *Military operational art: Principles and applications*. London: Routledge.
6. Perla, P. P. (1990). *The art of wargaming: A guide for professionals and hobbyists*. Annapolis, MD: Naval Institute Press.
7. Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. New York, NY: McGraw-Hill.
8. Salas, E., Wildman, J., & Piccolo, R. (2009). Team training in the military: Current status and future directions. *Military Psychology*, 21(Suppl. 2), S53–S69.
9. Schon, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York, NY: Basic Books.
10. Snider, D. M., & Matthews, L. J. (2005). *The future of the Army profession*. Boston, MA: McGraw-Hill.
11. Wong, L., & Gerras, S. J. (2015). *Developing adaptive leaders: Strategies for 21st-century military leadership*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
12. Cayer, N. J., & Pollock, J. (2014). Innovation in military education: Challenges and opportunities. *Armed Forces & Society*, 40(3), 510–531.

13. Dandeker, C., & Gow, J. (1999). The military: Discipline, work, and organization. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 219–238.
14. Eyal, O., & Inbar, D. (2013). Experiential learning in military training: Theory and practice. *Journal of Applied Learning in Defense*, 7(1), 45–62.
15. Freedman, L. (2017). *Strategy: A history*. Oxford, UK: Oxford University Press.
16. Hanna, M. T., & Heslop, L. A. (2016). Leadership and ethics in officer education. *Military Review*, 96(5), 30–42.
17. Huxley, M., & Cardenas, F. (2012). Technology-enhanced learning in military education. *International Journal of Military Pedagogy*, 4(1), 12–28.
18. Mayer, R. E. (2014). *Computer games in education*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
19. Pigeau, R., & McCann, C. (2002). Redefining command and control. *Canadian Military Journal*, 3(1), 53–64.
20. Zhuravlev, V. V., & Ivanov, A. S. (2018). Military-patriotic education and its role in modern officer training. *Military Pedagogy Review*, 6(2), 15–32.

**II - БІРТҰТАС ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ
ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК**

**II - СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЁРСТВО В РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛОСТНОЙ
СИСТЕМЫ ВОСПИТАНИЯ**

**II - SOCIAL PARTNERSHIP IN THE IMPLEMENTATION OF A
COMPREHENSIVE EDUCATION SYSTEM**

УДК 811 . 81-2 . 81-13

Жуманазарова Г. У.

Доктор филологических наук, профессор
Джизакский государственный педагогический университет

Джизак, Узбекистан

e-mail: guljahon1980@mail.ru,

ORCID 0000-0002-2380-4162

**ЦЕННОСТНО-ОСНОВАННОЕ ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ЕДИНОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования духовности учащихся и молодежи в контексте интеграции мировой системы образования. Анализируются педагогические механизмы развития универсальных гуманистических ценностей при сохранении национальной идентичности в едином образовательном пространстве.

Ключевые слова: единое образовательное пространство, ценностно-ориентированное воспитание, формирование личности, духовно-нравственное воспитание, глобализация и интеграция, национальные и универсальные ценности, гуманизация, педагогический подход, культурная иммунность, академическая мобильность.

**БІРТҰТАС БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕГІ АДАМНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚҚА
НЕГІЗДЕЛГЕН ТӘРБИЕСІ**

Аннотация: Мақалада әлемдік білім беру жүйесінің интеграциясы жағдайында студенттер мен жастардың руханиятын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Біртұтас білім беру кеңістігінде ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, жалпы адамзаттық құндылықтарды игерудің педагогикалық механизмдері талданады.

Кілт сөздер: біртұтас білім беру кеңістігі, құндылықтарға негізделген білім беру, тұлғаны қалыптастыру, рухани-адамгершілік тәрбие, жаһандану және интеграция, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ізгілендіру, педагогикалық тәсіл, мәдени иммунитет, академиялық мобильділік.

VALUE-BASED EDUCATION OF A PERSON IN A UNIFIED EDUCATIONAL SPACE

Abstract: The article considers the issues of forming the spirituality of students and youth in the context of the integration of the world education system. Pedagogical mechanisms for the development of universal human values while preserving national identity in a unified educational space are analyzed.

Keywords: unified educational space, value-based education, personality formation, spiritual and moral education, globalization and integration, national and universal values, humanization, pedagogical approach, cultural immunity, academic mobility.

Ценности — это моральные, духовные, культурные и социальные критерии, важные для общества и индивида, регулирующие их жизненную деятельность [1]. Они определяют поведение человека, принятие решений и его место в обществе.

С педагогической точки зрения, ценности:

- формируют внутреннюю мотивацию индивида;
- обеспечивают социальную адаптацию;
- служат достижению духовного совершенства.

Ценности делятся на следующие типы:

- национальные ценности;
- универсальные ценности;
- личные ценности;
- общественные ценности.

Гармония этих ценностей имеет большое значение в образовательном процессе.

Единое образовательное пространство представляет собой методическую, содержательную и организационную связь между всеми этапами системы непрерывного образования².

Его основные задачи:

- всестороннее развитие личности;
- обеспечение непрерывности образовательно-воспитательного процесса;
- формирование современных компетенций.

Преимущества единого образовательного пространства:

- согласованность образовательного содержания;
- Гармония педагогических подходов;
- Предотвращение нарушений в личностном развитии.

В таком пространстве система воспитания, основанная на ценностях, будет более эффективной.

Воспитание, основанное на ценностях, — это система, которая, наряду с передачей знаний, направлена на формирование определенных моральных и социальных ценностей у человека в процессе обучения.

Ее основные принципы:

- гуманизм;
- гармония национальности и универсальности;
- ориентация на личность;
- обучение через деятельность.

Воспитание, основанное на ценностях, приводит к следующим результатам:

- формируется ответственная личность;
- развивается социально активная гражданская позиция;
- укрепляется духовный иммунитет.

Личностное развитие является результатом взаимодействия биологических, социальных и духовных факторов. Ценности, в свою очередь, играют направляющую роль в этом процессе.

Ценности влияют на личностное развитие следующим образом:

- регулируют поведение;
- определяют жизненные цели;
- формируют социальные отношения.

Особенно важно формировать у молодого поколения следующие ценности:

- патриотизм;
- честность;

- трудолюбие;
- толерантность.

Формирование ценностей — сложный педагогический процесс, требующий различных методов и инструментов. Основные методы:

1. Пример — личный пример учителя.
2. Беседа и дискуссия — объяснение ценностей.
3. Ролевые игры — моделирование социальных ситуаций.
4. Проектная деятельность — обучение на практике.
5. Рефлексия — анализ собственного поведения.

Роль семьи также важна, и необходимо сотрудничество с образовательным учреждением.

Для повышения эффективности ценностно-ориентированного образования необходим комплексный подход. Он включает в себя:

- междисциплинарную интеграцию;
- гармонию теории и практики;
- единство воспитания и обучения. Например: патриотизм на уроках истории; моральные ценности в литературе; экологическая культура в биологии.

В современном процессе глобализации одной из важнейших задач, стоящих перед системой образования, является формирование не только образованного человека, но и человека с высокими духовными и моральными ценностями. Развитие человеческого капитала в современном обществе напрямую определяется его ценностями, мировоззрением и социальной ответственностью. С этой точки зрения, ценностно-ориентированное воспитание человека в едином образовательном пространстве является актуальной научно-практической проблемой.

Единым образовательным пространством понимается непрерывность, последовательность и единая целевая направленность всех этапов, от дошкольного образования до высшего образования и системы непрерывного образования. Одним из главных факторов воспитания человека в такой системе является ценностно-ориентированный подход.

Современный этап развития человечества характеризуется беспрецедентным развитием информационных технологий и процессами глобальной интеграции. Этот процесс особенно ярко проявляется в сфере образования. Единое образовательное пространство – это не только взаимное признание дипломов, но и обобщение мировоззрения, моральных норм и ценностей молодежи.

Однако технократизация образования (сосредоточение внимания только на знаниях и навыках) оставляет позади духовное развитие личности. Именно поэтому сегодня концепция «ценностно-ориентированного образования» стала центральной темой мировой педагогики.

Концепция единого образовательного пространства получила широкую популярность в конце прошлого века, особенно после Болонской декларации. Это пространство предоставляет индивиду неограниченные возможности: международные библиотеки, онлайн-курсы, программы академического обмена.

Российский ученый Б.Т. Ас Лихачев отмечал: «Образование – это процесс освоения системы ценностей, необходимых человеку для адаптации к социальной среде и нахождения в ней своего места» [3]. В едином пространстве этот процесс «адаптации» усложняется, поскольку от человека требуется быть одновременно представителем как национальной, так и мировой культуры.

Любая система образования основана на определённых ценностях.

Любая система образования строится на фундаменте определённых ценностей. В восточной педагогике этим фундаментом являются порядочность, скромность, уважение к старшим и уважение к знаниям, в то время как на Западе приоритет отдаётся индивидуализму, свободе и критическому мышлению.

Необходимо объединить эти два полюса в едином образовательном пространстве. В условиях Узбекистана методологической основой в этом вопросе служат следующие мысли Президента Ш.М. Мирзиёева: «Опираясь на богатое наследие наших просвещённых предков, мы должны воспитывать нашу молодёжь так, чтобы она была одновременно и современно образованной, и высокодуховной» [1].

Сегодня значительная часть единого образовательного пространства переместилась в цифровой мир. Возникла концепция «цифровой этики». Здесь ценности проявляются в следующих формах:

1. Борьба с плагиатом: уважение к интеллектуальной собственности других (академическая честность).
2. Кибертолерантность: взаимное уважение в онлайн-коммуникации.
3. Информационная гигиена: способность защитить себя от ложных новостей (фейковых новостей).

Япония и Южная Корея являются лучшими примерами сохранения национального характера, несмотря на их интеграцию в единое глобальное пространство. В Японии «Уроки этики» (Доутоку) играют центральную роль в школах. Они учат ребенка с раннего возраста ставить интересы общества выше личных интересов.

Как отмечается в докладе ЮНЕСКО «Обучение: сокровище внутри», образование XXI века должно основываться на четырех столпах: учиться познавать, учиться делать, учиться жить и учиться быть человеком [7].

Единое образовательное пространство не должно становиться «конвейером», который предоставляет только технические знания отдельному человеку. Образование, основанное на ценностях, является механизмом, обеспечивающим моральную безопасность общества.

Наше исследование показывает, что если система образования пронизана ценностями:

1. Уровень усвоения знаний учащимися повышается на 15-20% (потому что они становятся ответственными за знания).
2. Социальная среда в высшем учебном заведении становится более здоровой.
3. Выпускники становятся не только хорошими специалистами, но и патриотичными гражданами.

Воспитание личности на основе ценностей в едином образовательном пространстве является одним из приоритетных направлений современной системы образования. Благодаря такому подходу можно воспитать не только образованных, но и духовно зрелых, социально ответственных и активных граждан.

Система образования, организованная на основе ценностей, является важным фактором развития общества. Поэтому необходимо уделять особое внимание ценностям на всех этапах образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирзиёев Ш.М. Стратегия нового Узбекистана. – Ташкент: «Узбекистан», 2021. – 464 с.
2. Каримов И.А. Высшая духовность – непобедимая сила. – Ташкент: «Манавият», 2008. – 176 с.
3. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Юрайт, 2001. – 607 с.
4. Rogers C.R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. – Columbus, Ohio: Charles E. Merrill, 1969.
5. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. – London: Profile Books, 2002.
6. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». (Новое издание), 23 сентября 2020 г.
7. Delors J. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. – Paris: UNESCO Publishing, 1996.
8. Зиямухаммадов Б. Педагогика. – Ташкент: «Экономика-финансы», 2006.

ӘОЖ 37.1

Махметова Б.Т.

п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры
Алматы, Қазақстан,
e-mail: balaina.mahmetova.54@mail.ru

Бекенова Б.Н.

п.ғ.магистрі, аға оқытушы
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан,
e-mail: bekenova62@mail.ru

ТӘРБИЕ – ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЖЕМІСІ

Аңдатпа. Өскелең жас ұрпақты рухани-адамгершілік қасиетке баулу, тәрбиелеу – барлық кезеңде өзекті. Біздің келешегіміз – жас ұрпақ, ал ұрпақ тәрбиесі адамзаттың мәңгілік тақырыбы. Ел ертеңі болар бүгінгі балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу, әлеуметтік тұрғыдан барынша қамтамасыз ету, толыққанды білім алуына жағдай жасау, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау Қазақ елінің ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі. Тәрбие мен оқыту өзара тығыз байланысты, бір бірінен бөліп алуға болмайтын біртұтас процесс.

Тірек сөздер: тәрбие, тәрбие процесі, ұлттық құндылық, рухани мәдениет, этикалық үлгілер, өнер.

ВОСПИТАНИЕ – ПЛОД ТВОРЧЕСКОЙ РАБОТЫ

Аннотация. Воспитание и образование молодого поколения в духовно-нравственном плане актуальны на всех этапах. Наше будущее – это молодежь, а воспитание следующего поколения – вечная тема человечества. Воспитание сегодняшних детей и подростков, которые являются будущим страны, их максимальная социальная защита, создание условий для полноценного образования и защита их прав и законных интересов – одно из главных направлений национальной политики казахстанского народа. Образование и профессиональная подготовка тесно взаимосвязаны и представляют собой неразрывный процесс.

Ключевые слова: воспитание, воспитательный процесс, национальные ценности, духовная культура, этические модели, искусство.

EDUCATION IS THE RESULT OF CREATIVE WORK

Abstract. The spiritual and moral upbringing and education of the younger generation are essential at every stage. Our future is our youth, and the upbringing of the next generation is an eternal theme for humanity. The upbringing of today's children and adolescents, who are the future of the country, their maximum social protection, the creation of conditions for a comprehensive education, and the protection of their rights and legitimate interests are among the key pillars of the national policy of the Kazakh people. Education and professional training are closely interrelated and constitute an inseparable process.

Keywords: education, educational process, national values, spiritual culture, ethical models, art.

Ұлағатты ұрпақ тәрбиелеу – аса жауапты әрі күрделі міндет.

Ұлттық құндылыққа қанығып өскен өреннің танымы терең, ділі берік болады.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев.

Тәрбие – ұрпақты биік мұратқа жетелейтін сапалы білімнің тұғыры. Ұлттық құндылықтармен сусындап өскен ұрпақ ұлағатты болмақ. Дәл осы өскелең ұрпағымыз ұлттың сапасын құрайды. Сондықтан да қадір-қасиет, ар-намыс, адалдық, патриотизм, жауапкершілік, әдептілік, мейірімділік, сүйіспеншілік, үлкенге ізет, кішіге құрмет сияқты қасиеттерге ие шығармашыл азаматты тәрбиелеу маңызды.

Қазақ халқының ғасырлар тұңғығынан бері тарихымен біте қайнасып келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелері бізге сол рухани мәдениет, этикалық, эстетикалық құндылықтарын құрайтын ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер, әдеби, музыкалық, кәсіби, тұрмыстық фольклорлар мазмұны арқылы жетіп отыр. Сонымен бірге ұрпақ тәрбиесіне, жалпы халықтың рухани дамуына байланысты ұлттық тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді: Қорқыт ата, әл-Фараби, Қожа Ахмет Йассауи, Мұхамед Хайдар Дулати, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Асанқайғы, т.б. қазақ ақын-жырауларының мұраларынан, билер мен шешендердің тәлімдік сөздерінен көреміз.[1]

Тәрбие — халықтың ғасырлар бой жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, олардың айналамен қарым-қатынасын, өмірге көзқарасын және соған сай мінез-құлық қалыптастыру құралы.

Тәрбиелеу — халықтар бойына білімге негізделген этикалық үлгілер мен өнерлерді дарыту (Әл-Фараби). «Тәрбие — біз кімдерді тәрбиелейміз, солардың жүрегіне ықпал ету... Тәрбие — бізге мәлім адамгершілік әдет-ғұрыптарын меңгеруді мақсат көздеп, бір адамның екінші адамға ықпал етуі» (Л.Н. Толстой).

«Тәрбие, кең мағынасымен алғанда, қандай да болса бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз. Ал енді, адамзат туралы айтқанда, адамның баласын кәміл жасқа толып, өзіне-өзі қожа болғанша тиісті азық беріп, өсіру деген мағынада жүргізіледі» (М. Жұмабаев).

«Тәрбие - бұл адам жанын жетілдіру өнері. Тәрбиеде адам табиғатын жетілдірудің ең күшті сыры бар» (Иммануил Кант). Олай болса, тәрбие процесінде жеке тұлғаның сана-сезімі мен ақыл-ойына жүйелі түрде әсер етіп, оның дүние танымының дамуына, ерік-жігері мен моральдық бейнесінің қалыптасуына оң ықпал етеді. Сонымен қатар тәрбие — адамдарды қоғамда еңбекке және басқа да пайдалы әрекеттерді орындауға, көптеген әлеуметтік қызметтерді атқаруға дайындаудың табиғи заңдылық процессі. Тәрбие көптің ісі. Тәрбие мәселесімен қоғамдық ұйымдар, мекемелер және жұршылық болып айналысқан жағдайда ғана ол нәтижелі болмақ. (соған сай тәрбие туралы ұғымға тар мағынада емес, кең мағынасында, бір жақты емес, кең көлемде, яғни табиғат және әлеуметтік ортаның, мектеп пен ата-аналардың жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуына мақсатты түрде ықпалы, өзара әрекетінің нәтижесі ретінде қараған жөн. Сондықтан да тәрбиенің мәнісі, біріншіден, қоғам үшін саналы, белсенді, ізгіленген, іскер азаматты қалыптастыру болса, екіншіден, жеке адам үшін - оны өмір сүре білуге, өзін қоршаған ортамен қарым-қатынас жасай білуге үйрету.

Олай болса тәрбие процессі деп - қоғамның талап-тілектеріне сай әрбір жеке тұлғаның ақыл-ойын, сана сезімін, ерік-жігерін, мінез-құлық ерекшеліктерін жүйелі түрде қалыптастырып, дамытудағы тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің өзара бірлескен әрекетін айтамыз.

Адамды табиғат жаратса да, қоғам әрбір жеке адамның қабілетін дамыту үшін, бәріне бірдей жағдай жасап, ортақ тәрбие беруге тиіс. Кезінде б.э.д. IV ғ. Аристотель тәрбиенің қоғамдағы атқаратын қызметінің маңызына айрықша назар аударып, «...заң шығарушының жастар тәрбиесіне айрықша мән беруі тиістігіне ешкімнің де күмәні болмауы тиіс. Себебі мемлекеттің ең негізгі бір мақсатты, барлық адамдарға бір ғана ортақ тәрбиенің болуы тиіс және онда жеке-дара емес, бәріне бірдей ортақ қамқор болуы тиіс... Тәрбиеге қатысты заң болуы тиіс және ол ортақ болуы тиіс» деп есептеген. Сондықтан да ол тәрбиені ұлттар мәдениетінің мирасқорлық процесі деп қарастырған.

Платон тәрбиешінің әрекетінде кең түрде және қатаң бақылаудың болуы қажет дей отыра, “ Бізде заңды қорғаушы қырағы болуы тиіс, ол балалардың тәрбиесіне өте қамқор болуы тиіс, олардың мінез-құлқын түзетуі және әр кезде оларды заңға сәйкес игілікке бағыттап отыруы тиіс», деп есептеген.

Ертедегі Римде ұжымдық оқу б.э.д. III ғасырда жүргізіле бастаған. Ондағы антикалық педагогиканың теориясы мен практикасының негізін жасаған Квинтилиан Римде бірінші рет мемлекеттік тұрғыдағы мектептің іргесін қалап, жылма-жыл мемлекеттен сыйақы алып тұрған. Соған сәйкес Римдік қауымдастықта оқытудың мазмұны және оны ұйымдастыру

мәселелері ғана талқыланып қоймай, сонымен бірге көбінесе тәрбие әдістеріне де үлкен маңыз беріліп, тәрбиені мемлекеттік басқару әрекетінде маңызды сала ретінде қарастырған.

1758 жылы М. В. Ломоносовтың “Академиялық гимназия тәртібінің үлгісі” атты педагогикалық тұрғыдан құнды еңбегі жарық көріп, гимназистер арасында үлкен сұранысқа ие болды.

Қазіргі кезде біздің қоғамда өркениеттілікке бағытталған “Білім беру” заңы бар. Онда азаматтық қоғам орнатуда өскелең ұрпақтың оқу және тәрбие мәселелерінің сұрыпталған қатаң ғылыми негіздегі тың жүйесі қалыптасқан. Бүгінде оны тәрбие процесінде басшылыққа алу барлық әлеуметтік мекемелерінің міндетті ортақ ісіне айналып отыр.

Халықтың тарихы, оның тіршілігі тәрбиенің мақсатын анықтайды. Сондықтан оқу-тәрбие жұмысында оның бағытын, мазмұнын, формалары мен әдістерін таңдауда көзсіз еліктеушілік оң нәтиже бермейді — деген өнегелі өсиеті бүгінгі таңда қазақ елінің тәлім-тәрбие саласында ұстанып отырған бағытын анықтайды “Халықтық тәрбиені бала құрсақта жатқаннан бастайды. Бесік тәрбиесі, балдырған тәрбиесі, өрен тәрбиесі, жасөспірім тәрбиесі, жастар тәрбиесі бір-бірімен жалғасып, өз ерекшеліктерімен іске асырылады” [1]. Олай болса жасөспірім бойына халқымыздың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, имандылық пен ізгілік нұрын сіңіруге баса назар аудару, бүгінгі таңда басты мақсат-мұраттарымызға айналып отыр. Ол үшін өз жерін, өз елін сүйетін, өз халқының тарихын, тілін, мәдениетін қадірлеп-қастерлейтін азаматты тәрбиелеу, ұлттық санасын дамыту — мектептердің басты міндеті болмақ. Өз ұлтының келешегі мен бүгінінен бейхабар азаматтан қандай жақсылық күтуге болады. Ұрпақ тәрбиесі келешек ұлт тағдыры, олай болса тәлім-тәрбие де бүкіл халықтың қолдауы қажет. Ұлттық мәдениетімізді ұрпағымыздың санасына сіңіріп, салауатты азаматтарды тәрбиелеген кемелді ел болып, өркениеттілігімізді көтеру үшін ең алдымен ұлттық тәрбиенің бүкіл халықтық бағдарламасын жасау керек. Сол бағдарламаны үлкен де кіші де, зиялы қауым да орындауы міндетті болуы тиіс. Сонда ғана біз «бесігімізді» түзей аламыз. Оның алғашқы түрлері бар, олар “Атамекен”, “Жұлдыз”, “Кәусар бұлақ”, “Алтын көмбе” бағдарламалары. “Әдеп әліппесі” (бастауыш мектеп), “Әдеп және жантану” (орта мектеп), “Қазақ этнопедагогикасы” (жоғары мектеп) пәндері арнайы бағдарламалар негізінде оқытыла бастады. Республикада білім беру мазмұнын жаңарту, жаңа буын оқулықтары мен кешендерін жасау жұмыстары да қатар жүргізілуде.

Бүкіл тәрбие процесі баланың жеке тұлғасын дамытуға, ұстаздар мен оқушылар қарым-қатынасын демократияландыруға, ізгіліктендіруге, ата-аналар қауымымен ынтымақтаса жұмыс істеуге бағытталған. Еліміздің әлеуметтік-экономикасын жетілдіру кезеңі мен нарық экономикасы жағдайында адам факторы жаңа негізде қаралып, жаңа адамды қалыптастыру тың мәселе болмақ. Келешекте кез келген техникалық білімді меңгеріуде тірек болатын ең жалпы, іргелі политехникалық білімнің маңызы ортақ. Олай болса заман талабына сай компьютер тілін меңгерген білімді де білікті ұрпақты даярлау — бүгінгі күннің ең өзекті мәселесі бола бермек. Жалпы адамзаттық дамудың техникалық, экономикалық және мәдени-рухани қарқынды кірігулері (интеграция) әлемде ешбір ұлт, ешбір халық өзімен-өзі томаға-тұйық дамымайтындығы, оның есік терезесі әлемдік тәжірибеге әрқашан ашық болу керектігі бүгінде еш дау тудырмайды. Осыған байланысты ұлттық мектебімізді халықтық педагогикаға негіздей отырып, оны әлемдегі басқа да озық педагогикалық идеялармен байытып отыру - нағыз өркениеттіліктің белгісі.

«Вольдарф педагогикасының элементтерін сабақта пайдалану тәсілдері мектеп ұстаздарына және оқушыларға ұнайды. Оқушыларды адамгершілікке, жеке тұлға болуға тәрбиелеуде оқу-тәрбие үрдісін ізгілендіруге көп көңіл бөлініп, жүйелі жұмыстар жүргізілуде». Вольдарф жүйесінің ерекшелігі «Р. Штайнер антропософия негізінде танымдық күштерді, өнерге қабілеттіліктертерді, сезімдерді адамгершілік бастауларын және діни сезінулерді біртұтас қарап, қамтитын педагогика жасаған. Антропософия — діннің бір түрі емес немесе дайын көзқарастар жүйесі емес, дүние мен адамды тану жолы».

“Демек, ХХІ ғасырдағы мемлекеттердің ерекшелігін саяси немесе экономикалық жүйе белгілемейді, ең алдымен сол елдердің мәдени-өркениетті төлтумалығы белгілейді. Түптеп

келгенде, білім мен тәрбие дегеніміздің өзі, кең мағынасында, мәдениет атты ұлы құбылыстың аясында көрініс табады. Мәдениет, негізінен, этностың жады арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Мұндай киелі эстафетаны өміршең ету біздің әрқасымыздың ең асыл мұратымыз болуы тиіс»[6].

Сонымен қатар, «Ұлттық тәрбие – ел болашағы» тәрбиесінің тұжырымдамалық негіздері енгізілуде. Жаңа оқу жылынан бастап 2023-2025 жылдарға арналған Біртұтас тәрбие бағдарламасы іске асырылуда. Бұл құжат жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу сапасын арттыруға бағытталған. Біздің қоғам өзгерісті біреуден мадақ есту үшін емес, ең алдымен, өзі үшін жасауға тиіс. Мұны елдің ертеңі, ұрпақтың болашағы жарқын болуы үшін қолға алуымыз керек. Бағдарламамен мектеп қабырғасында шығармашылық топтармен талқылау жүргізу ұсынылуда.

Өскелең жас ұрпақты рухани-адамгершілік қасиетке баулу, тәрбиелеу–барлық кезеңде өзекті. Біздің келешегіміз–жасұрпақ, ал ұрпақ тәрбиесі адамзаттың мәңгілік тақырыбы. Ел ертеңі болар бүгінгі балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу, әлеуметтік тұрғыдан барынша қамтамасыз ету, толыққанды білім алуына жағдай жасау, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау Қазақ елінің ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі.

Тәрбие мен оқыту өзара тығыз байланысты, бір бірінен бөліп алуға болмайтын біртұтас процесс. Білім беру ұйымдарындағы тәрбие пән мазмұны, сынып сағаттарының және мектептен, сыныптан тыс қосымша білім беру мазмұны арқылы жүзеге асады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы қасиетті Түркістан қаласы, Түркі елінің шаңырағында өткізілген «Әділетті Қазақстан-Адал азамат» атты II Ұлттық құрылтайда сөйлеген сөзінде: «Адал азаматқа тән қасиеттер әрбір жастың бойынан табылуы керек, ұрпақтың бойында жаман әдет болса, бұл үлкендердің кінәсі»- дей келе, Әділетті Қазақстанды құру үшін бүкіл қоғам болып жұмылу керектігін, ең бастысы, әр азаматтың сана-сезімі жаңғыруы қажеттігін, халқымыздың дүниетанымы және өмірлік ұстанымдары өзгеруге тиіс екендігін; әйтпесе, басқа реформаның бәрі бекер болатындығын нақты атап өтті.

«Біртұтас тәрбие бағдарламасы» – ұлттық, адами құндылықтарға негізделген. Бұл құжатта білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысын толыққанды жүзеге асыру үшін білім алушылардың бойында қалыптастырылуы тиіс құндылықтар мен тәрбиенің мақсаты, міндеттері айқындалған. «Біртұтас тәрбие бағдарламасының» мақсаты: Жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген еңбекқор, адал, саналы, жасампаз азаматты тәрбиелеу. Міндеттері: Ата-ананың өсиетін тыңдауға, отбасы татулығы мен берекесін қадірлеуге, перзенттік парызын өтеуге тәрбиелеу. Мектепке дейінгі ұйымның түлегі: шығармашылық қиял мен елестетуге негізделген өнер табысқа қызығушылық таныту; сурет салу, мүсіндеу, құрастыру дағдыларының болуы; жаңа нәрсе жасау үшін қалыптасқан біліктер мен дағдыларды қолдана білу. Жалпы орта мектеп түлегі: зерттеу жүргізу және ғылыми тәсілді қолдану қабілеті; ақпаратты талдау және бағалау; жаңа идеяларды ұсыну; заманауи цифрлық құралдар мен технологияларды меңгеру; мақсаттарға жету үшін бастаманы ұсыну, жаңа мүмкіндіктер іздеу және идеяларды іске асыру барысында ресурстарды тиімді пайдалану. Күтілетін нәтижелер оқу-тәрбие процесін іске асырудың тиімділігін мониторингтеу және бағалау үшін негіз болып табылады. Қорытындылай келе, «Біртұтас тәрбие бағдарламасының» мақсаты жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, әлемдік озық білімді игерген саналы азаматты тәрбиелеу көзделген.

ӘДЕБИЕТ

1. Әбенбаев С.Ш. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. Алматы: Дарын, 2004. 346 б.
2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1992.
3. Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. Алматы: Білім, 1995. -232 бет.
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім тәрбиесі. -Алматы.: Санат, 1995. -302.
5. Керімов Л.К. Қиын оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу. — Алматы, 1991.

6. Аймауытов Ж. Тәрбие. “Қазақстан мектебі”, №5, 1996.

7. Педагогика. Дәріс курсы. -Алматы: Нұрлы әлем, 2003.

https://ust.kz/word/birtutas_tarbie_bagdarlamasy_qundylyqtar_jane_ony_iske_asyry_jospary-348098.html

ӘОЖ 37.01.

Махметова Б.Т.

п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры

Алматы, Қазақстан,

e-mail: balaina.mahmetova.54@mail.ru

Мұратбек А.М.

п.ғ. магистр

Абай атындағы ҚазҰПУ

Алматы, Қазақстан,

e-mail: muratbek.alua@bk.ru

СТУДЕНТ ЖАСТАРҒА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жаһандану жағдайында студент жастардың бойында ұлттық сана-сезімді қалыптастырудың педагогикалық негіздері мен маңыздылығы қарастырылады. Жұмыстың негізгі мақсаты — жоғары оқу орындарындағы тәрбие үдерісі арқылы студенттерді ұлтжандылыққа, отансүйгіштікке және халықтық құндылықтарды құрметтеуге баулудың тиімді жолдарын айқындау.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, студент жастар, ұлттық құндылықтар, патриотизм, рухани жаңғыру, халық педагогикасы, салт-дәстүр.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО УРОВНЯ ДЛЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы и значение формирования национального самосознания у студентов в условиях современной глобализации. Главная цель работы – выявление эффективных способов привития студентам национализма, патриотизма и уважения к национальным ценностям посредством образовательного процесса в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: национальное образование, студенческая молодежь, национальные ценности, патриотизм, духовное возрождение, народная педагогика, обычаи и традиции.

UDK 37.01.

PROVIDING NATIONAL EDUCATION TO STUDENTS

Abstract. The article considers the pedagogical foundations and importance of forming national consciousness among students in the conditions of modern globalization. The main goal of the work is to identify effective ways to instill in students nationalism, patriotism and respect for national values through the educational process in higher education institutions.

Keywords: national education, student youth, national values, patriotism, spiritual revival, folk pedagogy, customs and traditions.

Қазіргі таңда Қазақстан саяси тұрақтылық пен жаңа экономикалық даму үрдісінде ұлттық рух, ұлттық тәрбие деген бетбұрыс айқын байқалады. Бұл идеяның табысты іске асырылуын қамтамасыз ету үшін осы үрдіске әсер ететін жетекші факторларды анықтап алу абзал.

Ұлттық тәрбиенің ең маңызды тұсы адамды ойлануға үйретуі. Бұл әрбір жеке адам ең алдымен өзінің белгілі бір ұлттық мүшесі екенін іштей терең сезінуі, санада сілкініс жасауы, содан кейін барып жалпыадамзаттық қоғамға лайық орнын белгілеуі қажеттігін сіңіре білу.

Ұлттық тәрбие идеясы ата-бабалар алдындағы – қарыз бен өкшесбасар ұрпақтың алдындағы – парыз деп түсіну қажет. Яғни, парыз бен қарыздың түйісер тұсы осы ұлттық тәрбие деп білеміз.

Халықаралық деңгейдегі білімнің басты ерекшелігі – күшті нарықтық бәсекеге қажет кадр даярлау болса, оның алғы шарты білім арқылы тәрбие берудің ішкі механизмін қалыптастыратын жүйе құру. Мұны дүниежүзілік тәлім – тәрбие берудің озық тәжірибелерін игермей ұлттық тәрбие идеясын толыққанды жүзеге асыра алмаймыз. Бүгінгі тарихи – психологиялық ахуал бізден осыны талап етіп отыр.

Жастарды ойдағыдай тәрбиелеуде біздің үлкен мүмкіндігіміз бар. Өйткені, ол үшін батыс мәдениетімен, білімімен бәсекеге түсе алатындай ХХІ ғасырда рухы биік мәдениетіміз бен білім әлеуетімізді қалыптастыруды қолға алу өте маңызды. Рухы мен мәдениеті биік, білімі терең деңгейдегі ұлт жаһандану деген алып мұхиттың үстінде өзінің келбетін жоғалтпайды. Ондай ұлттың да, мемлекеттің де болашағы жарқын. Ол үшін ұлттық тәрбиені дамытудың ғылыми негізделген тұжырымдамасын жасау керек. Өйткені, ұлттық тәрбие бастауларынан нәр алған мәдениетті, парасатты жастар оқу-білімді өзінің өмірлік мұратына айналдырып, жан-жақты ізденетіні, ғылыммен шұғылданатыны сөзсіз. Білім мен ғылым шындығында, аса зор өндіргіш күш, үлкен байлық. Сондықтан да әлемдік жаңа идеология білім күшіне сүйенеді. Сондай-ақ қазіргі замандағы білім беру жүйесінің міндеті қазіргі жастарымыздың білім алып қана қоймай, тәрбиелі, әдепті, ұлтжанды, біз сөзбен айтқанда, интеллектуалды болуын қамтамасыз ету. Ұлттық тәлім-тәрбиенің ең басты қажеттілігі – жастардың рухани тәрбиесін жетілдіру дейтін болсақ, бұл бүгінгі күндегі ең өзекті мәселенің бірі саналады.

Ұлттық тәрбие – ұлттық сана – сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген жоғарғы білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Мақсаты – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды маман тұлғасын қалыптастыру.

Қазіргі жастарға ұлттық тәрбие беруде қазақ халқының сан ғасырлық мәдени мұралары маңызды деп танылады. Ұлттық мәдени мұраларға халқымыздың салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, халық ауыз әдебиеті үлгілері сәулет, бейнелеу, музыка, қолөнері және т.б. өнер түрлері жатады. Қай елдің болмасын мәдени мұраларында сол елдің өз халқына ғана тән қасиеттер, ұлттық ерекшеліктерін бейнелейді.

Ұлттық мәдениеттің барлық түрлері халықтың ғасырлар бойғы рухани құндылықтары негізінде жасалып, халық оларды әр тарихи кезеңге сай ой елегінен өткізіп отырған. Халқымыздың әдеби көркем шығармалары мен қолөнер шеберлерінің кәсіби өрнегінен бастап, күмбезін күн шалған ғажайып ғимараттар, сән-салтанатқа безенген әулетті, сырлы сарайлар, биік тұғырға орнатылған мәрмәр мүсіндер, ерлік жырлары бейнеленген алып ескерткіштер мен жауһар жәдігерлер баға жетпес өнер туындылары ғана емес, олар сонымен қатар сайын даланың салтанатын танытар тарихи тағдырдың куәгерлері де. Сондықтан тамыры терең, тағылымы биік мәдени мұралар ұрпақ тәрбиесіне негіз болып, ұлттық ұлағатымызды айқындай түседі. Түптеп келгенде, адам тәрбиесі тарихта болған ойшылдардың дүниетанымы мен қазақ жерінде туған ой-пікірлердің негізінде дамып қалыптасты. Қазіргі жастарға ұлттық тәрбие беруде өзінің құндылығын жоймай келе жатқан халық тәрбиесінің, дала даналарының рухани мұраларының орны ерекше болуы осыдан.

Жалпы тәрбие факторлары жайлы педагогика саласында көптеген жіктеулер бар екені анық. Сол жіктеулерді зерттей отыра ұлттық тәрбиенің негізгі факторларының анықтайық. Ю.К. Бабанский тәрбие факторларын ішкі және сыртқы, басқарылатын және басқарылмайтын деп ажыратса, В.Н.Турченко объективті және субъективті факторлар бар екенін тұжырымдайды.

А.В. Мудрик тәрбие факторларын мего-, макро-, мезо-, микродеңгейлерге бөліп қарастыруды ұсынған. Көрсетілген жіктеулерге негізделе отырып студент жастарға ұлттық тәрбие берудің негізгі факторларын құрастыруға болады.

Қазіргі уақытта жастардың рухани, мәдени, кәсіби қалыптасуына қажетті жағдайлар жасалып, оларға мемлекеттік тапсырыс аясында және әлеуметтік қызмет көрсететін үкіметтік емес ұйымдар тарапынан көмек көрсету қарастырылған. Жастарға тұрғындардың анағұрлым қоғамдық белсенді топтарының бірі және мемлекеттің стратегиялық ресурсы ретінде үлкен сенім артылады.

ҚР мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасында көрсетілген міндеттердің жүзеге асуы мемлекеттің оларға деген қамқорлығын танытады. Қазіргі жастарға ұлттық тәрбие беруде Қазақстан Республикасындағы жастар ұйымдары мен қозғалыстарының рөлі айрықша. Олар жастар саясатының стратегиялық бағыттарына сәйкес жастардың әлеуметтік бастамаларын іске асыруды нысана тұтады.

Қазіргі уақытта төмендегі факторларға байланысты еліміздегі жастар ұйымдары қызметтерінің активтендірілуі байқалады: жастар ортасында сана – сезімнің арттырылуы байқалады, тусовкалық құндылықтар жауапкершілік, парыз және бастамашылық сезімге орын береді: мемлекеттік емес сектор, саяси партиялар және бастамашылық және мемлекеттік құрылым жақтарынан әлеуметті пайдалы қызметке жас адамдарды тартуы белсенді жүргізіледі.

Қолданыстағы жастар ұйымдарының мақсатты жұмыстары жастардың патриоттық, рухани-адамгершілік тәрбиеленуіне, мемлекеттік тілді насихаттауға, мәдени бос уақытты ұйымдастыруға және жас адамның толық бағалы тұлғасын өздігінен іске асыру және қалыптасуы үшін ұйымдастырушылық жағдай жасауға бағытталған.

Бүгін көпшілік жобалар мен іс-шараларды іске асырылуда жастар ұйымдары күштерінің шоғырлану тенденциясы бақыланады. «Жастар таңдау» республикалық қоғамдық бірлестігі жас адамның әртүрлі әлеуметтік және кәсіби салаларда өзін-өзі іске асыру механизмін құрумен айналысады. Ұйымның мақсаты жас бизнесмендер, архитекторлар үшін әртүрлі жоба мен конкурстарды іске асыру арқылы, жастардың мәртебесін өсіру, құқықтық пен кәсіптік, сауаттылық деңгейін өсіру болып табылады. «Жасыл ел» атты қоғамдық ұйымның қызметі жастардың елжандылық сезімін, туған жер табиғатына деген сүйіспеншілігін, қамқорлығын арттыруды көздейді.

Еліміздің жастар саясатын іске асыруда қоғамдық ұйымдармен қоса жастар қозғалысы қызметінің де үлесі зор атап айтқанда, «Қайсар» республикалық жастардың қоғамдық-саяси қозғалысы өз қатарында жастар ортасының лидерлары мен белсенді жас адамдарды қоғамдық-саяси өмірінде жастардың қатысуына жағдай жасау, Қазақстанның әрі қарай тұрақты демократиялық дамуына жолданған жас адамдардың неше түрлі бастамасына қолдау болады. Жастар арасында белсенді қызметті қоғамдық бірлестік «Ақ орда» республикалық қозғалысы жүргізеді. Қозғалыстың негізгі мақсаты: елдің тұрақты әлеуметтік өрлеуіне және дамуына, әрі қарай нарықтық қатынастарының демократиялануына және дамуына, белсенді азаматтық көз қарасты қалыптастыруға және әрбір адамның күш-қуатын ашу үшін жағдай жасауға, мемлекеттік тілді, ұлттық дәстүрлер мен мәдени мұраны нығайтуға себепші болатын, экономикалық және әлеуметтік реформаларды өткізу.

Қорытындылай келе, Ұлттық тәрбие — бұл рухани жаңғырудың қайнар көзі. Жастардың бойында ұлттық сананы қалыптастыру арқылы біз мемлекетіміздің тұрақтылығы мен болашағын қамтамасыз етеміз. Тәрбиелі ұрпақ — ұлттың ұлы болашағының негізі.

ҰСЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қирабаев С. Ұлттық тәрбие және қазақ әдебиеті. «Ұлттық тәрбие» журналы 2010
2. Айталы А. Ұлттану. – Алматы: Арыс, 2000
3. Бөлесев Қ. Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау. Алматы: Нұрлы Әлем, 2004. -304б.

УДК 37.011.33

Сапарбаева А.М.

кандидат педагогических наук,
доцент КазУМОиМЯ им Абылай хана,
Алматы, Казахстан
e-mail: altynsaparbaeva@gmail.com

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные ценностные ориентиры, необходимые для воспитания студентов гуманитарных направлений, и анализируется их роль в развитии личности и общества. Рассматриваются механизмы формирования всесторонне развитой личности и конкурентоспособного специалиста в контексте национальных и общечеловеческих ценностей. Особое внимание уделяется таким векторам, как патриотизм, духовно-нравственное воспитание, приобщение к традициям и развитие критического мышления. Цель статьи — показать комплексный подход в подготовке будущих специалистов и активных членов общества. Воспитание ценностных ориентиров в гуманитарном образовании формирует у студентов комплекс нравственных, культурных и социально значимых установок, необходимых для успешной адаптации в современном мире. Важно, чтобы образовательные программы учитывали специфику казахстанского общества, его этническое многообразие и исторические особенности.

Ключевые слова: ценностные ориентиры, глобализация, гуманитарное образование, формирование морально ответственной личности, воспитание патриотизма, нравственные, культурные установки, критическое мышление

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒЫТТАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАР

Аңдатпа: Бұл мақалада студенттерге гуманитарлық білім беруге қажетті негізгі құндылық нұсқаулары қарастырылып, олардың жеке тұлға мен қоғам дамуындағы рөлі талданады. Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар контекстінде жан-жақты дамыған тұлға мен бәсекеге қабілетті маманды қалыптастырудың тетіктері қарастырылған. Отансүйгіштікке, рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, салт-дәстүрмен таныстыру, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту сияқты салаларға ерекше көңіл бөлінеді. Мақала болашақ мамандар мен қоғамның белсенді мүшелерін дайындаудың кешенді тәсілін көрсетуге бағытталған. Гуманитарлық білім берудегі құндылық бағдарларды дамыту студенттерде қазіргі әлемге сәтті бейімделу үшін қажетті адамгершілік, мәдени және әлеуметтік маңызды көзқарастардың жиынтығын қалыптастырады. Білім беру бағдарламаларында қазақстандық қоғамның өзіндік ерекшеліктерін, оның этникалық әртүрлілігін және тарихи ерекшеліктерін ескергені маңызды.

Тірек сөздер: құндылық бағдарлар, жаһандану, гуманитарлық білім, адамгершілік-жауапты жеке тұлғаны қалыптастыру, патриотизмге тәрбиелеу, адамгершілік және мәдени көзқарастар, сыни тұрғыдан ойлау.

VALUE ORIENTATIONS IN THE EDUCATION OF HUMANITIES STUDENTS IN THE CONTEXT OF MODERN KAZAKHSTAN

Abstract: This article examines the key value orientations necessary for the education of students in the humanities and analyzes their role in the development of the individual and society.

The mechanisms for the formation of a comprehensively developed personality and a competitive specialist in the context of national and universal values are considered. Particular attention is given to such areas as patriotism, spiritual and moral education, familiarization with traditions, and the development of critical thinking. The article aims to demonstrate a comprehensive approach to preparing future specialists and active members of society. The development of value orientations in humanities education forms in students a set of moral, cultural, and socially significant attitudes necessary for successful adaptation in the modern world. It is important that educational programs take into account the specific characteristics of Kazakhstani society, its ethnic diversity and historical features

Keywords: value orientations, globalization, humanitarian education, formation of a morally responsible individual, education of patriotism, moral and cultural attitudes, critical thinking

Введение

В условиях глобализации, стремительного развития технологий и социальных трансформаций XXI века, гуманитарное образование приобретает особое значение. Оно выступает не только как источник знаний, но и как важнейший инструмент формирования целостной, морально ответственной личности. Особенно это актуально в многонациональном и многоконфессиональном обществе Казахстана, где вопросы воспитания патриотизма, толерантности и социальной ответственности выходят на передний план. Воспитание ценностных ориентиров в гуманитарном образовании формирует у студентов комплекс нравственных, культурных и социально значимых установок, необходимых для успешной адаптации в современном мире.

Современные вызовы требуют от образовательных учреждений не просто передачи знаний, но и развития у обучающихся навыков критического мышления, гражданской активности и умения работать в межкультурной среде. Важно, чтобы образовательные программы учитывали специфику казахстанского общества, его этническое многообразие и исторические особенности.

Патриотизм в современном Казахстане является неотъемлемой частью формирования национальной идентичности. После обретения независимости страна прошла путь становления суверенного государства, и вопросы воспитания гордости за свою страну, уважения к историческому и культурному наследию стали первостепенными. Студенты гуманитарных направлений, изучая национальную литературу, историю и языки, получают возможность глубже понять ценности и традиции своего народа. Кроме того, в контексте многонационального общества важно воспитывать уважение ко всем этническим группам, проживающим на территории страны, что способствует укреплению межэтнической гармонии и стабильности.

Духовно-нравственное воспитание выступает основой формирования целостной личности. В Казахстане, где сосуществуют различные религиозные и культурные традиции, важной задачей является создание атмосферы взаимного уважения и толерантности. Национальная стратегия духовного развития подчеркивает необходимость укрепления моральных устоев общества через образовательные программы, которые способствуют развитию таких качеств, как честность, ответственность, сострадание и справедливость. Гуманитарные дисциплины играют ключевую роль в этом процессе. Они помогают студентам осознать универсальные человеческие ценности и их значение в повседневной жизни. Более того, воспитание духовности помогает формировать у студентов мотивацию к активному гражданству и созидательной деятельности в обществе.

Гражданская активность становится все более востребованным качеством в условиях формирования развитого гражданского общества. Студенты гуманитарных специальностей должны не только понимать теоретические основы прав и обязанностей гражданина, но и проявлять инициативу в социальных и общественных проектах. В Казахстане государственные и вузовские программы поддержки волонтерства, молодежных общественных организаций и социальных инициатив стимулируют развитие у студентов чувства ответственности и умения работать в команде. Это способствует формированию социально активной молодежи, готовой участвовать в решении общественных проблем и укреплять социальные институты.

Материалы и методы

В процессе исследования проблемы формирования ценностных ориентиров у студентов гуманитарных направлений использовался комплекс теоретических и эмпирических методов. Теоретическую основу составили анализ философской, психолого-педагогической и социокультурной литературы, посвящённой вопросам аксиологического воспитания личности и гуманитарного образования в современном Казахстане. Были применены методы сравнительного и системного анализа, позволившие рассмотреть ценностное воспитание как многомерный процесс, включающий обучение, культурную среду, коммуникацию и личностное развитие студента.

Эмпирическая часть исследования включала анкетирование, наблюдение, беседы со студентами, а также контент-анализ письменных эссе. В исследовании приняли участие студенты 1 курсов гуманитарных направлений. Эссе были посвящены темам «Мои жизненные ценности» и «Ценности современного казахстанского общества». Контент-анализ проводился по методике выделения ключевых смысловых единиц и категорий, отражающих основные направления ценностных ориентаций. Для обработки полученных данных использовались как количественные (частотный анализ), так и качественные методы (интерпретация смыслового содержания).

Результаты и обсуждения

Результаты контент-анализа позволили выявить доминирующие группы ценностей, характерные для современных студентов гуманитарных специальностей. Наиболее часто встречались социально-семейные и межличностные категории — семья, дружба, уважение, образование, труд и патриотизм. Эти ценности проявлялись в 70–80 % текстов и отражали стремление к социальной стабильности, гармонии, принадлежности к сообществу. Вместе с тем категории, связанные с личностным саморазвитием, инициативностью, творчеством и духовно-нравственными аспектами («милосердие», «честность», «вера»), встречались значительно реже и носили фрагментарный характер. Подобное распределение свидетельствует о преобладании прагматико-социальных установок в ценностной картине мира студентов и относительно низкой степени выраженности экзистенциальных и гуманистических смыслов.

Анализ полученных данных показывает, что ценностная структура личности студентов гуманитарных направлений находится на этапе становления и требует целенаправленного педагогического сопровождения. Развитие аксиологических компетенций должно осуществляться не только в рамках учебного процесса, но и через воспитательную и проектную деятельность, направленную на формирование способности к рефлексии и осмысленному выбору жизненных ориентиров. В контексте современного Казахстана особое значение приобретает гармоничное сочетание национальных духовно-нравственных традиций и универсальных гуманистических принципов. Это способствует укреплению гражданской зрелости, социальной ответственности и профессиональной культуры будущего специалиста, что соответствует стратегическим задачам модернизации духовного пространства и воспитания личности.

Основная часть

Ценностные ориентиры представляют собой устойчивую систему жизненных смыслов, определяющих поведение и мировоззрение человека. Согласно аксиологическому подходу

(Ш. Шварц, В. Франкл, М. Рокич, А. Маслоу), [1] формирование ценностей происходит через внутреннюю работу личности — осмысление, переживание, самоопределение. Для студентов гуманитарного направления ценностное воспитание становится фактором личностного и профессионального становления. Гуманитарное знание ориентирует будущего специалиста на осознание социальной значимости своей деятельности, развитие эмпатии, критического мышления и духовной культуры.

В педагогическом контексте аксиологическая направленность образования означает переход от передачи знаний к формированию смыслов и убеждений. Вуз становится не только местом обучения, но и пространством духовного развития, где студент осваивает культурные и этические нормы, учится соотносить личные цели с общественными идеалами.

Современная образовательная политика Казахстана направлена на укрепление национальных и гуманистических оснований личности. В документах и стратегических программах особое внимание уделяется воспитанию гражданина, осознающего свою принадлежность к национальной культуре, уважающего историю, язык, традиции. Вместе с тем важно формировать способность к открытому межкультурному диалогу и восприятию универсальных ценностей — толерантности, справедливости, милосердия, ответственности.

Для студентов-гуманитариев это особенно актуально: они выступают посредниками между культурой, обществом и личностью. Именно от них во многом зависит формирование гуманистического мировоззрения подрастающего поколения, сохранение культурного наследия и развитие национальной идентичности.

Формирование системы ценностных ориентиров требует создания в вузе особой воспитательной среды. Эффективными условиями являются гуманизация образовательного пространства, интеграция воспитательной работы в учебный процесс, использование интерактивных и рефлексивных форм обучения — дискуссий, кейсов, эссе, социально-проектной деятельности. Важную роль играют этнокультурные компоненты — изучение национальных традиций, фольклора, истории и языка, что способствует развитию у студентов чувства сопричастности к культурным корням.

Развитию ценностного самосознания способствует и включение студентов в волонтерские, культурные и исследовательские проекты, где они получают возможность проявить социальную активность и ответственность. Таким образом, воспитание ценностей реализуется не изолированно, а через систему личностно значимых видов деятельности, формирующих опыт морального выбора и общественного участия.

Заключение

Формирование ценностных ориентиров у студентов гуманитарных направлений представляет собой сложный и многомерный процесс, важный для развития устойчивой и гармоничной личности. В условиях современного Казахстана, где сочетаются традиционные и современные вызовы, актуальной становится задача интеграции национальных и универсальных ценностей в систему образования.

Патриотизм, духовно-нравственные ценности, гражданская активность, критическое мышление и толерантность должны стать основой воспитательной работы в вузах. Только так можно подготовить квалифицированных специалистов, способных внести значимый вклад в развитие общества, поддерживать культурное многообразие и способствовать укреплению межэтнического согласия.

Для достижения этих целей необходима дальнейшая разработка и внедрение эффективных методик воспитания, активное участие преподавателей и широкое вовлечение студентов в социальные и культурные проекты.

Студенты гуманитарных направлений, изучая национальную литературу, историю и языки, получают возможность глубже понять ценности и традиции своего народа. Кроме того, в контексте многонационального общества важно воспитывать уважение ко всем этническим группам, проживающим на территории страны, что способствует укреплению межэтнической гармонии и стабильности.

Толерантность является ключевой ценностью для поддержания мира и стабильности в поликультурном обществе. Казахстан с его этническим разнообразием является примером успешного межэтнического взаимодействия, где воспитание уважения к различиям закреплено в государственной политике и образовательных стандартах [6]

Гуманитарное образование способствует развитию у студентов навыков конструктивного диалога, умения слушать и понимать позицию другого, что помогает преодолевать стереотипы и формировать культуру взаимоуважения

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шварц, Ш. Х. Уточнённая теория базовых индивидуальных ценностей: применение в России / Ш. Х. Шварц // Психология. Журнал Высшей школы экономики. — 2018. — Т. 15, № 2. — С. 1–30.
2. Богдан, С. И. Психологические факторы становления ценностных ориентаций личности: на примере студенческой молодежи Казахстана: автореф. дис. ... канд. психол. наук. — Новосибирск, 2008.
3. Культура и ценности общества в условиях обновления современного Казахстана: сборник материалов республиканской научно-практической конференции / Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. — Алматы: ИФПР, 2023.
4. Коллектив авторов. Особенности ценностных ориентаций студенческой молодежи // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия социально-политических наук. — 2020.

УДК 74.100.5

Семенова М.А.

Педагог дополнительного образования,
педагог-исследователь,
преподаватель фортепиано, концертмейстер
КГКП «ДМШ № 1» ОО г. Семей
УО обл. Абай, Казахстан
e-mail: marina620602@mail.ru

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЕ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ ЮНЫХ МУЗЫКАНТОВ НА ОСНОВЕ КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В данной работе представлен практический взгляд педагога-музыканта на проблему формирования у детей ценностных ориентиров и патриотических чувств через дополнительное музыкальное образование. Автор делится личным опытом работы в государственной музыкальной школе, анализирует эффективность различных методов и форм воспитательной работы, а также предлагает конкретные рекомендации по усилению патриотического компонента в образовательном процессе.

Ключевые слова: патриотизм, музыкальное воспитание, дополнительное образование, национальная культура, духовные ценности, Казахстан, детская музыкальная школа

VALUE-ORIENTED AND PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNG MUSICIANS THROUGH KAZAKH NATIONAL CULTURE

Abstract. This paper presents a practical perspective of a music educator on the problem of forming value orientations and patriotic feelings in children through additional music education. The author shares personal experience working in a state music school, analyzes the effectiveness of

various methods and forms of educational work, and offers specific recommendations for strengthening the patriotic component in the educational process.

Keywords: patriotism, music education, additional education, national culture, spiritual values, Kazakhstan, children's music school.

В своей статье «Независимость превыше всего» Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев особо подчеркнул: «Все, что мы делаем, мы делаем ради будущих поколений. Проводя государственную политику, мы глубоко осознаем свою ответственность перед будущим... Человек не рождается патриотом. Он становится им, получая соответствующее образование и воспитание, социализируясь и формируя свою гражданскую идентичность»

Современное музыкальное образование направлено не только на формирование исполнительских навыков, но и на воспитание личности, способной осознавать культурные ценности своего народа и сохранять национальные традиции. В условиях глобализации особую значимость и актуальность приобретает задача формирования и сохранения национальной идентичности подрастающего поколения через искусство и образование.

Когда я впервые пришла работать в музыкальную школу, меня поразило одно наблюдение: дети, которые с трудом запоминали даты из истории Казахстана, с удивительной лёгкостью заучивали кюи Курмангазы и напевали народные песни. Тогда я впервые задумалась о том, какую огромную, но часто недооценённую роль играет музыка в формировании патриотических чувств у подрастающего поколения.

Сегодня, спустя сорок лет педагогического стажа, я убеждена: музыкальное образование — это не просто обучение игре на инструменте или сольфеджио. Это живой, эмоциональный путь к сердцу ребёнка, через который можно передать самые важные ценности — любовь к Родине, уважение к предкам, гордость за свою культуру.

В условиях современного мира, где дети с раннего возраста погружены в поток глобальной информации, задача сохранения национальной идентичности становится особенно актуальной. И здесь дополнительное образование, в частности музыкальное, приобретает особое значение, оно является не только средством развития исполнительских навыков, но и мощным инструментом формирования у детей любви к своей стране, уважения к национальным традициям и духовным ценностям.

Психологи давно установили: информация, воспринятая через эмоции, запоминается значительно лучше, чем сухие факты. Когда ребёнок играет кюй «Адай», он не просто отрабатывает технику — он чувствует гордость за свой народ, представляет степные просторы, слышит голос предков. Это переживание остаётся с ним на всю жизнь.

На практике я неоднократно убеждалась: ученики, которые изучали казахские народные песни, гораздо охотнее рассказывали о традициях своего народа, проявляли интерес к истории. Музыка становилась для них «ключом» к пониманию своей культуры. Особенность музыки в том, что она не требует перевода. Мелодия народной песни или звуки домбры понятны любому ребёнку, независимо от его возраста, национальности или уровня образования. Это делает музыкальное воспитание универсальным инструментом патриотического образования.

Даже самые маленькие ученики, которые ещё не могут внятно объяснить, что такое Родина, интуитивно чувствуют связь с национальной музыкой. Они хлопают в ладоши под ритм домбры, повторяют мелодии, просят играть «ту самую песню про степь». Это и есть первые ростки патриотизма — не через заучивание, а через чувства и эмоции.

В нашей школе мы давно отошли от формального подхода к патриотическому воспитанию. Вместо скучных лекций о любви к Родине мы включаем национальный компонент во все аспекты образовательного процесса.

Каждый ученик, независимо от выбранного инструмента, обязательно изучает произведения казахских композиторов. Для фортепиано — это обработки народных мелодий, для скрипки — кюи виртуозов-домбристов, для вокала — народные песни в авторских аранжировках.

Необходимо подбирать произведения, соответствующие возрасту и уровню подготовки ребёнка. Для малышей - простые народные песенки с яркими образами, старшим ученикам - более сложные кюи, раскрывающие глубину казахской музыкальной культуры.

Актуальна интеграция с другими видами творчества, сотрудничество с художественными школами, театрами, музеями. Это помогает детям увидеть единство различных форм искусства в отражении национальной культуры.

Неуклонно растёт количество учеников, самостоятельно выбирающих произведения казахских композиторов для выступлений. На городских конкурсах исполнительского мастерства наши воспитанники регулярно получают призы в номинации «Лучшее исполнение национального произведения». Это не только повод для гордости, но и подтверждение эффективности нашего подхода.

Родители отмечают, что дети стали чаще рассказывать о казахской культуре дома, проявлять интерес к национальным праздникам. Многие семьи начали посещать концерты казахских оркестров, выставки, посвящённые народному искусству. Таким образом, патриотическое воспитание выходит за стены школы и охватывает всю семью.

Самый серьёзный вызов сегодня — это конкуренция с популярной музыкой, которая льётся из каждого смартфона. Подростки слушают зарубежные хиты, а не народные песни. Как с этим бороться?

Существует несколько рабочих подходов: не запрещать, а предлагать альтернативу, не требовать от детей отказаться от современной музыки. Вместо этого показывать, как традиционные мотивы могут звучать в современных аранжировках.

Интересной находкой являются «баттлы» между классической и современной музыкой. Дети сами выбирают, что им ближе. Часто бывает так, что после прослушивания качественного исполнения народного произведения их отношение меняется. Они начинают понимать глубину и красоту традиционной музыки.

Необходимо показывать примеры успешных казахстанских музыкантов, рассказывать о современных артистах, которые сочетают культурное наследие и современность, добиваются международного признания. Это помогает детям увидеть, что национальная музыка — это не пережиток прошлого, а живое, развивающееся искусство.

Особенно эффективно работает метод «музыкальных мостов» — когда находятся точки соприкосновения между современными хитами и народными мелодиями. Это помогает детям увидеть связь между традициями и новизной.

Дети приходят в музыкальную школу с разным багажом знаний и разным уровнем интереса к национальной культуре. Кто-то вырос в семье, где постоянно звучала казахская музыка, кто-то впервые слышит кюй в жизни. Необходимо использовать дифференцированный подход. Для «продвинутых» учеников предлагать сложные произведения, углублённое изучение истории создания. Для новичков — простые мелодии, яркие образы, игровые формы работы. Главное — не отпугнуть, а заинтересовать.

Огромную роль в формировании устойчивого интереса к национальной культуре и музыке играет репертуар.

Особую ценность представляют произведения композиторов, отразивших национальные традиции в фортепианной музыке, таких как: Ахмет Жубанов, Латиф Хамиди, Евгений Брусиловский, Нургиса Тлендиев, Аида Исакова, Омархан Несипханов, Жолдыбай Дастенов. Их произведения позволяют познакомить учащихся с национальной интонацией, ладовыми особенностями и образным миром казахской музыки. Популярным учебным пособием для учащихся детских музыкальных школ, новым шагом в развитии современной фортепианной педагогики и исполнительского искусства Казахстана стала «Фортепианная азбука» под редакцией А. Мухитовой (2010г). Огромную роль в сохранении и приумножении фортепианного репертуара республики сыграли педагоги Алма-Атинской консерватории. Так, под редакцией профессора кафедры специального фортепиано КНК им. Курмангазы Байсакаловой А.Б. были выпущены следующие сборники: «Хрестоматия казахской

фортепианной музыки» (I том – 2004 г, II том – 2011 г, III том 2019 г.). «Пьесы на казахские народные темы» (2005 г.), «Альбом фортепианных пьес» (2010 г.).

Союз композиторов Казахстана совместно с преподавателями КНУИ им. К. Байсеитовой, организаторами Центра творческих инициатив «Art-aspect» издали учебно-методические нотные пособия и циклы детских пьес Балнур Кыдырбек, Талгата Андосова, Тлеса Кажғалиева, Алиби Мамбетова и др.

Огромной популярностью пользуются произведения молодых казахстанских композиторов: Биржана Хасанғали, Алиби Абдинурова, Айгерим Нуралиевой и др.

Исходя из собственного опыта, я бы порекомендовала коллегам не превращать патриотизм в обязанность. Дети чувствуют фальшь. Если вы сами не любите казахскую музыку, не сможете передать эту любовь ученикам. Начните с себя — изучайте, слушайте, открывайте для себя новые имена и произведения.

Ищите связь с современностью. Покажите детям, что народная музыка — это живой постоянно развивающийся организм. Расскажите о современных музыкантах, которые используют традиционные мотивы в своих композициях. Покажите видео с международных фестивалей, где звучит казахская музыка.

Создавайте ситуации успеха. Когда ребёнок успешно выступает с произведениями казахстанских композиторов на школьных концертах, городских мероприятиях, республиканских конкурсах и получает аплодисменты и одобрение — это лучшая мотивация продолжать. Используйте межпредметные связи. Сотрудничайте с учителями истории, литературы, изобразительного искусства. Когда ребёнок одновременно изучает историю казахского народа, читает произведения Абая, слушает кюи Курмангазы — складывается целостный и многогранный образ Родины.

Современные технологии открывают новые возможности для музыкального образования: создание видеоуроков по исполнению казахских произведений, аудиоподкастов о жизни и творчестве композиторов, интерактивных приложений для изучения народной музыки.

Особенно перспективным направлением является создание виртуальных концертных залов, где учащиеся смогут «посещать» выступления известных музыкантов, слушать редкие записи, изучать историю исполнительства. Это особенно важно для детей из отдалённых регионов, у которых нет возможности посещать живые концерты.

Необходимо развивать сотрудничество с музыкальными школами других стран. Обмен опытом, совместные проекты, участие в международных конкурсах помогут нашим детям не только сохранить национальную идентичность, но и гордиться ею на мировом уровне.

Сорок лет работы в музыкальной школе убедили меня: патриотическое воспитание через музыку — это не пустой лозунг, а реальный, работающий механизм. Дети, которые учатся понимать и любить музыку своего народа, неизбежно начинают глубже интересоваться своей историей, культурой, традициями.

Музыкальное образование в системе дополнительного образования — это не «добавка» к основному обучению, а полноценная составляющая формирования личности. И если мы хотим воспитать поколение, которое будет гордиться своей страной и нести её культурное наследие в будущее, мы должны делать ставку именно на такие живые, эмоциональные формы работы.

Домбра в руках ребёнка, народная песня на его губах, гордость за свою культуру в его сердце — вот что такое настоящее патриотическое воспитание. И музыка здесь — наш самый верный союзник.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ермеков Н.А. История казахской музыки. — Алматы: Санат, 2017. — 312 с.
2. Жантасова Г.К. Фольклорные истоки профессиональной музыки Казахстана. — Астана: Фолиант, 2018. — 245 с.
3. Кенжеахметова С.Р. Музыкально-эстетическое воспитание в школе. Алматы: Білім, 2019. — 178 с.

4. Муканов М.С. Культурное наследие казахского народа. — Астана: Инновационный университет, 2020. — 289 с. Омарова А.Т. Педагогические аспекты музыкального образования. Алматы: Ғылым, 2021. — 203 с.

5. Смагулов Ж.К. Традиции и инновации в музыкальной культуре Казахстана. — Астана: Қазақ университеті, 2022. — 256 с.

6. Тажибаева Л.Н. Психология музыкального восприятия. — Алматы: Фолиант, 2018. — 167 с.

УДК 37.01

Тайманова З.Б.

PhD докторант, аға оқытушы

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: taimanova.81@mail.ru

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ МӘНДІК-ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ТҰРҒЫДА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация. Мақалада жеке тұлғаны мәндік-құндылықтық тұрғыда тәрбиелеудің заманауи тәсілдері мен технологиялары қарастырылады. Білім беру жүйесіндегі жобалық оқыту, дизайн-ойлау, рефлексиялық, диалогтік және кейс-стади әдістерінің тиімділігі зерттелген. Цифрлық, геймификация, интерактивті және инклюзивті технологиялардың рөлі талданған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, заманауи тәсілдер білім алушылардың әлеуметтік белсенділігі, сыни ойлау қабілеті, өзін-өзі тануы және құндылықтық бағдарын дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер: жеке тұлға, мәндік-құндылықтық тәрбие, заманауи тәсілдер, білім беру технологиялары, әлеуметтік белсенділік, сыни ойлау, өзін-өзі тану.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ СМЫСЛО-ЦЕННОСТНОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются современные методы и технологии воспитания личности в ценностно-смысловом аспекте. Эффективность проектного обучения, дизайн-мышления, рефлексивных, диалоговых методов и кейс-стади в образовательной системе исследована. Роль цифровых, геймифицированных, интерактивных и инклюзивных технологий проанализирована. Результаты показали, что современные подходы способствуют развитию социальной активности, критического мышления, самопознания и ценностных ориентаций учащихся.

Ключевые слова: личность, ценностно-смысловое воспитание, современные методы, образовательные технологии, социальная активность, критическое мышление, самопознание.

Қазіргі жаһандану үдерісі, ақпараттық қоғамның қалыптасуы және әлеуметтік-мәдени трансформациялар білім беру жүйесінің негізгі міндеттерін түбегейлі өзгертуге мәжбүр етеді. Бүгінгі таңда білім беру тек ақпарат пен білім берудің құралы ғана емес, сонымен қатар тұлғаның рухани, мәдени және құндылықтық дамуын қамтамасыз ететін кешенді әлеуметтік институт ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыдан жеке тұлғаны мәндік-құндылықтық тұрғыда тәрбиелеу - қоғамның дамуы мен болашағына әсер ететін стратегиялық міндет болып табылады.

Құндылықтарды тәрбиелеу жөніндегі ғылыми зерттеулердің жалпы нәтижелері қоғамның құндылық бағдарлары мәселелерімен бетпе-бет келетінін көрсетеді. Сондықтан

құндылықтарды тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлінуде. Құндылықтарды тәрбиелеудің бағыттары мүдделі тұлғалар мен ұйымдардың мақсаттары мен міндеттерімен, сондай-ақ білім беру бағдарламаларындағы құндылықтардың орны мен жетістіктерімен анықталады. Адамзат тарихында құндылықтарға негізделген білімге қатысты көптеген зерттеулер жүргізілді. Құндылықтар туралы білім беру құндылықтарды жақсы түсінуді дамыту арқылы өзін-өзі жүзеге асыруға және жеке тұлғаның жан-жақты дамуына мүмкіндіктер жасайды. Құндылықтардың жеке адамдар үшін де, қоғамдық өмір үшін де маңызды екені сөзсіз. Дегенмен, білім саласындағы құндылықтарға әртүрлі көзқарастар бар. Қазіргі кезеңдегі жаһандану үдерісі, ақпараттық қоғамның қалыптасуы және әлеуметтік-мәдени трансформациялар білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер енгізуді талап етеді. Бүгінгі таңда білім беру тек ақпарат пен білім берудің құралы ғана емес, сонымен қатар тұлғаның рухани, мәдени және құндылықтық дамуын қамтамасыз ететін кешенді әлеуметтік институт ретінде қарастырылады. Құндылықтарға негізделген білім мінез-құлық тәрбиесі мен зерттеуді экологиялық білім беру, медиа сауаттылық, скаутинг, адамгершілік және азаматтық тәрбие, құқықтық оқыту және әлеуметтік зерттеулер сияқты әртүрлі іс-шараларға қосады, бұл олардың жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Білім беру бағдарламаларының негізгі мақсаттарының бірі - білім алушылардың бойына жағымды құндылықтарды сіңіру және оң көзқарастар мен мінез-құлықтарды дамыту. Әлеуметтік өзгерістер мен студенттердің қажеттіліктеріне сәйкес құндылықтарға негізделген білім беруді жүзеге асыруға басымдық берілуі керек, құндылықтарға негізделген көзқарас және инновациялық оқыту мен тәрбиелеу принциптері айқындалады.

Осыған байланысты білім беру жүйесінің басты мақсаты - шығармашыл, сыни ойлай алатын, әлеуметтік жауапты, құндылықтық бағдарлары айқын қалыптасқан тұлға тәрбиелеу. Бұл міндетті жүзеге асыруда мәндік-құндылықтық тәрбие ерекше маңызға ие.

Тақырыптың өзектілігі қазіргі қоғамдағы құндылықтық дағдарыс, жастардың рухани бағдарларының өзгеруі, цифрлық орта ықпалының күшеюі сияқты факторлармен анықталады. Бұл жағдайда білім беру жүйесінде тұлғаның ішкі дүниесін, өмірлік мағынасын, адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыруға бағытталған заманауи тәрбие тәсілдерін енгізу қажеттілігі туындайды.

Білім беру жүйесіндегі заманауи тәрбие тәсілдеріне сүйене отырып, жеке тұлғаны мәндік-құндылықтық тұрғыда тәрбиелеудің теориялық негіздері мен тиімді технологияларын анықтау негізгі мақсат болып табылады. Ал, міндетіне келсек, мәндік-құндылықтық тәрбиенің ғылыми-теориялық негіздерін талдау; заманауи тәрбие тәсілдерінің мазмұнын анықтау; тәрбие технологияларының тұлға дамуына ықпалын зерттеу; практикалық тәжірибелер негізінде тиімді әдістерді жүйелеу. Тұлғаның құндылықтық бағдарларын қалыптастыру тәсілдері мен технологияларын зерттей отырып, білім беру үдерісіндегі тәрбие жұмысы туралы анықтауға болады. Құндылықтарға негізделген білім беруді енгізудің халықаралық және отандық тәжірибесі және оны оқыту мен оқу үдерісіне енгізу бойынша әдістемелік ұсыныстарды негізге алып, мұғалімдердің тәжірибесін қолдануға болады. Мақсат - ұлттық құндылықтарды бойына сіңіретін, ұлттық мүддені жеке мүддеден жоғары қоятын, туған жерінің одан әрі дамуына үлес қосатын терең білімді, озық ойлы, шыншыл, ұлтжанды жеке тұлға тәрбиелеу болып табылады. Оқыту мен оқудың жаңашылдығы - оқыту мен оқудың сапасын арттыру үшін жаңа әдістерді, технологияларды және идеяларды енгізуге бағытталған білім беру тәжірибесіне тәсілдер. Инновация - нарықта сатылатын жаңа немесе жетілдірілген өнім (қызмет) немесе практикалық қызметте қолданылатын жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс түрінде жүзеге асырылатын инновациялық қызметтің соңғы нәтижесі. Оқыту мен тәрбиелеу әдістері - оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттарын, міндеттерін, мазмұнын, принциптерін іс жүзінде жүзеге асыру. Бұл әдістер бүкіл оқу процесінің негізі ретінде қызмет етіп қана қоймай, сонымен қатар қазіргі заманғы қоғамның талаптары мен білім берудің даму тенденцияларына сәйкес келуі керек. Оқыту мен тәрбиенің жаңа әдістері мен әдістерін енгізу әрбір мұғалім қол жеткізе алатын оқу-тәрбие үдерісін нақты түрлендіруге ықпал етеді. Бұл қоғамдағы өмір сапасын және білім беру жүйесінде

бүгінгі таңда оқу үдерісінде, яғни осы жерде және қазірде жақсартуға ықпал етеді. Жаһандық деңгейде инновациялық әдістер білім берудің өзіндік құндылығын, оның маңыздылығын және мұғалімдермен, құрдастарымен және достарымен қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу тәжірибесін арттырады. Олар мектеп қауымдастығын жақсырақ түсінуге және нығайтуға ықпал етеді. Тәрбие - бұл білім беру мекемелерін ғана емес, сонымен бірге отбасын, қоғамды және мемлекетті қамтитын күрделі және көп қырлы процесс.

I. Теориялық негіздері

1.1 Мәндік-құндылықтық тәрбиенің философиялық негіздері

Мәндік-құндылықтық тәрбие философиядағы аксиология ілімімен тығыз байланысты. Аксиология (гр. *Axios* - құндылық, *kun* және *logos* - ілім) адамдардың қажеттіліктерін, мүдделерін және тілектерін орындауға қабілетті нәрселердің, олардың адам өміріндегі орнын, құбылыстардың, үрдістердің сапалары мен қасиеттерін анықтайтын, зерттейтін құндылықтар теориясы. Аксиология адам болмысында құндылықтардың мәні мен маңызын, тұлғаның іс-әрекетінің бағытталғандығы мен мотивтерін анықтайды.

Адам өмірінің мәні, оның қоғамдағы орны мен рөлі - философиялық тұрғыдан қарастырылатын негізгі мәселелердің бірі. Тұлғаның өмірлік мағынасы оның құндылықтық таңдауларымен, мақсаттарымен және іс-әрекеттерімен анықталады. Қазіргі гуманистік философияда адам тұлғасы ең жоғары құндылық ретінде қарастырылады. Осы тұрғыда білім беру тұлғаның өзін-өзі дамытуына, өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасауы тиіс.

Мәндік-құндылықтық тәрбие - тұлғаның өмірлік мағынасы мен құндылықтық бағдарларын қалыптастыру үдерісі. Бұл бағыт философия, психология және педагогика ғылымдарының тоғысында қарастырылады. Тұлғаның құндылықтық дамуы оның әлеуметтік тәжірибені игеруі, мәдени мұраны қабылдауы және өзіндік көзқарас қалыптастыруымен тығыз байланысты. Қазіргі педагогикада тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілікке негізделген, гуманистік және аксиологиялық тұғырлар жетекші орын алады. Аксиологиялық тұрғыдан білім беру тұлғаның құндылықтық әлемін қалыптастыру құралы ретінде қарастырылады. Осы мақсатта заманауи тәрбие тәсілдері мен технологияларын қолдану тұлғаның өзін-өзі тануына, әлеуметтік белсенділігінің артуына және өмірлік құндылықтарын жүйелеуге мүмкіндік береді.

1.2 Психологиялық аспектілер

Психология ғылымында тұлғаның құндылықтық дамуы оның мотивациялық және эмоционалдық саласымен тығыз байланысты. Құндылықтар адамның мінез-құлқын реттейтін ішкі механизм ретінде қарастырылады. Құндылықтар - адамдарды басқа тіршілік иелерінен ерекшелендіретін және олардың мінез-құлқын қалыптастыратын қасиеттерді анықтайтын сенімдер жиынтығы. Оларды «ұлттың әлеуметтік, мәдени, экономикалық және ғылыми аспектілерін қамтитын материалдық және рухани элементтердің жиынтығы» ретінде де анықтауға болады. Құндылықты жүзеге асыру, құндылықтарды түсіндіру, құндылықтарды талдау, моральдық пайымдау, мінез-құлық тәрбиесі, азаматтық және адамгершілік тәрбиесі сияқты тәсілдерді тиімді пайдалану маңызды. Тұлғаның құндылықтық құрылымы келесі деңгейлерден тұрады: қажеттіліктер мен мотивтер; қызығушылықтар; өмірлік мақсаттар; сенімдер мен ұстанымдар. Бұл компоненттер өзара байланыста дамып, тұлғаның мінез-құлқын анықтайды.

1.3 Педагогикалық тұғырлар - педагогикада маңызды рөл атқарады:

Тұлғаға бағытталған тұғыр - білім алушының жеке ерекшеліктерін ескеру;

Құзыреттілік тұғыр - білімді практикалық қолдануға бағыттау;

Аксиологиялық тұғыр - құндылықтарды қалыптастыру;

Гуманистік тұғыр - тұлғаның еркін дамуын қамтамасыз ету. Бұл тұғырлар мәндік-құндылықтық тәрбиенің мазмұнын айқындайды.

II. Заманауи тәрбие тәсілдері

2.1 Жобалық оқыту технологиясы - тұлғаның белсенді әрекеті арқылы білім алуға негізделген. Бұл тәсіл студенттердің өздігінен зерттеу жүргізуіне, мәселелерді шешуіне мүмкіндік береді. Жобалық жұмыстар барысында білім алушылар: жауапкершілік;

ынтымақтастық; әлеуметтік белсенділік сияқты құндылықтарды меңгереді.

2.2 Дизайн-ойлау әдісі - адамға бағытталған инновациялық тәсіл. Ол келесі кезеңдерден тұрады: эмпатия, мәселені анықтау, идеялар генерациясы, прототип жасау, тестілеу. Бұл әдіс тұлғаның креативтілігі мен әлеуметтік сезімталдығын дамытады.

2.3 Рефлексиялық тәсіл - тұлғаның өзін-өзі тануына, өз әрекеттерін бағалауына мүмкіндік береді. Рефлексиялық әдістер: күнделік жүргізу, эссе жазу, өзін-өзі бағалау

2.4 Диалогтік оқыту - диалог арқылы білім алушылар өз пікірін білдіруге, басқа көзқарастарды қабылдауға үйренеді. Бұл демократиялық мәдениетті қалыптастырады.

2.5 Кейс-стади әдісі - нақты жағдайларды талдау арқылы шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Бұл әдіс этикалық және моральдық құндылықтарды қалыптастыруда тиімді.

III. Заманауи тәрбие технологиялары

3.1 Цифрлық технологиялар - цифрлық білім беру ортасы тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастырады. Сонымен қатар, цифрлық этика, жауапкершілік, өзін-өзі бақылау дағдылары дамиды.

3.2 Геймификация - ойын элементтері білім алушылардың мотивациясын арттырады. Бұл әдіс қызығушылықты сақтауға мүмкіндік береді.

3.3 Интерактивті технологиялар - топтық жұмыстар, тренингтер, пікірталастар тұлғаның әлеуметтік дағдыларын дамытады.

3.4 Инклюзивті білім беру - инклюзивті орта тұлғаның толеранттылығын және әлеуметтік жауапкершілігін арттырады.

IV. Эксперименттік-зерттеу бөлімі - зерттеу барысында педагогикалық эксперимент жүргізілді.

4.1 Зерттеу әдістері: сауалнама, бақылау, салыстырмалы талдау, тәжірибелік жұмыс.

4.2 Нәтижелер - студенттердің құндылықтық бағдарлары жақсарды; өзін-өзі тану деңгейі арттырады; әлеуметтік белсенділік күшейді.

V. Талқылау: заманауи тәсілдер тұлғаның тек білімін ғана емес, оның ішкі әлемін дамытуға бағытталған. Бұл білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге көтерілуін қамтамасыз етеді.

Қорыта айтқанда, зерттеу нәтижесінде мәндік-құндылықтық тәрбиенің тұлға дамуы үшін маңыздылығы дәлелденді. Жеке тұлғаны мәндік-құндылықтық тұрғыда тәрбиелеу қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты болып табылады. Заманауи тәсілдер мен технологияларды қолдану, соның ішінде жобалық оқыту, дизайн-ойлау, креативтілік тапсырмалары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және интерактивті педагогикалық әдістер тиімді тұлғаның рухани дамуына, әлеуметтік бейімделуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына оң әсер етеді. Олар студенттердің өздік ойлау, этикалық бағалау, шығармашылық шешім қабылдау қабілеттерін дамытып, тұлғаның ішкі мотивациясын арттырады. Сонымен қатар, мәндік-құндылықтық тәрбиелеу әлеуметтік ортада үйлесімділік пен жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етеді, бұл болашақ мамандардың кәсіби және адамгершілік құзыреттерін нығайтуға мүмкіндік береді

Білім беру жүйесінде құндылықтық тәрбиеге ерекше көңіл бөлу - болашақ қоғамның сапасын анықтайтын негізгі факторлардың бірі. Қоғам алдында тұрған міндеттерді шешуде ортақ құндылықтармен сусындаған білікті азаматтарды тәрбиелеу басты рөл атқарады. Құндылықтарға негізделген білім беру қазіргі заманғы мәселелерді шешуде басымдық болып табылады. Ол өмірлік мақсаттарға жету және адам мінез-құлқына оң өзгерістер енгізу үшін құндылықтарды пайдаланады. Құндылықтар адамның мінез-құлқын бағыттайтын негізгі элемент болып табылады. Міне, сондықтан құндылықтарды сіңіру және құндылықтарға бағдарланған тұлғаны тәрбиелеу бүкіл әлемде өте маңызды. Адамның құндылығын анықтайтын тек «білім» ғана емес, сонымен бірге сана, ар-ождан, жанашырлық және олар тәрбиелейтін адамгершілік құндылықтар мен ізгі қасиеттер сияқты экзистенциалды сипаттар екенін түсіну маңызды. Әрбір отбасы балаларын үлгілі, қоғамда беделді, өнегелі азамат етіп тәрбиелеуге ұмтылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы. Білім туралы Заң
2. Rogers, C. (1969). Freedom to Learn.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society.
4. Kolb, D. (1984). Experiential Learning.
5. Dewey, J. (1938). Experience and Education.
6. Тәрбие тұжырымдамасы.
7. Қалиев, С. Тәрбие теориясы.
8. Асқарова, А. Құндылықтық бағдар мәселелері.
9. Шемшурина А.И. Аксиологический подход в воспитании школьников // Этическое воспитание. № 2.- 2011;
10. Кочкина А. Е. Формирование нравственных качеств личности в традиционной системе воспитания (на примере Японии): дис....канд. пед. наук. - Карачаевск, 2005. - 178 с.

ӘОЖ 78.

Рысбекова Р.,

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті
Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Алматы, Қазақстан
e-mail: ryszhzan_rysbekova@mail.ru

Шекербек Ұ.,

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті
«7М01401-Музыкалық білім» мамандығы магистрі
Алматы, Қазақстан
e-mail: shekerbek.ulmeken@gmail.com

СЫНЫПТАН ТЫС ТӘРБИЕ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Мақалада қазіргі Қазақстандағы тәрбие жүйесінің өзекті мәселелері мен «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының маңызы қарастырылады. Музыкалық білім беру саласында болашақ мұғалімдерді даярлаудың ерекшеліктері, олардың кәсіби және шығармашылық қызметі сипатталады. Музыка мұғалімінің сыныптан тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудағы рөлі айқындалып, оқушыларды музыкалық өнер арқылы біртұтас тәрбиелеудің негіздері көрсетіледі.

Тірек сөздер: біртұтас тәрбие, музыка мұғалімі, музыкалық білім беру, кәсіби даярлық, сыныптан тыс жұмыс, шығармашылық қызмет, эстетикалық тәрбие.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF PREPARING FUTURE MUSIC TEACHERS FOR ORGANIZING EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL WORK

Abstract: The article examines current issues of the education system in modern Kazakhstan and the significance of the “Unified Education” program. It describes the specifics of training future teachers in the field of music education, as well as their professional and creative activities. The role of the music teacher in organizing extracurricular educational work is revealed, and the foundations of holistic student development through musical art are presented.

Keywords: Holistic education, music teacher, music education, professional training, extracurricular activities, creative activity, aesthetic education.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ К ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы воспитательной системы современного Казахстана и значение программы «Біртұтас тәрбие». Описываются особенности подготовки будущих учителей в области музыкального образования, их профессиональная и творческая деятельность. Раскрывается роль учителя музыки в организации внеклассной воспитательной работы, а также представлены основы целостного воспитания учащихся средствами музыкального искусства.

Ключевые слова: целостное воспитание, учитель музыки, музыкальное образование, профессиональная подготовка, внеклассная работа, творческая деятельность, эстетическое воспитание.

Қазіргі Қазақстан зайырлы мемлекет ретінде үдемелі түрде дамып, қарыштап алға басуда. Жаһандану және интернет дәуірінде өскелең ұрпақтың тәрбиесі қоғамның ең өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Жастар арасында буллинг, зорлық-зомбылық, нашақорлық, вейп, вандализм және ысырапшылық сияқты келеңсіз құбылыстардың көбеюі ұлт болашағына тікелей қауіп төндіреді. Осыған байланысты Мемлекет басшысы Қасым Жомарт Тоқаев Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші және «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырыстарында өскелең ұрпақ тәрбиесіне ерекше назар аударып, жастарды адамгершілікке, жауапкершілікке, заң мен тәртіпті сақтауға тәрбиелеудің маңызын атап өтті [1,2].

2023 жылы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының әзірленіп, барлық білім беру ұйымдарына енгізілуі осы бағыттағы жүйелі жұмыстың нақты көрінісі болып табылады. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы жас ұрпақтың бойына ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңіруге, тәрбие жұмысын жүйелі түрде жүзеге асыруға бағытталған. Осыған орай, аталған бағдарлама аясында тәрбие жұмысының мазмұнын ғылыми тұрғыда зерделеу өзекті мәселе болып табылады [3].

Еліміздің білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысы мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады: рухани-танымдық тәрбие; ұлттық тәрбие; отбасылық тәрбие; қазақстандық патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеу; құқықтық тәрбие; еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие; көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие; зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениетті тәрбиелеу; дене тәрбиесі, салауатты өмір салтын қалыптастыру және басқалар. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарында өскелең ұрпаққа идеологиялық тәрбие беру, сыныптан тыс жұмыстарда білім алушыларға экологиялық тәрбие беру, қазақстандық патриотизм және белсенді азаматтық ұстанымын дамыту ауқымы кеңейтілуде.

Қазіргі Қазақстанның білім беру жүйесі мектептерді адамгершілікке және еркіндікке негізделген бағытта дамытуға ұмтылады. Бұл үрдіс оқушының жеке қасиеттерін құрметтеуге, еркін ойлап, өз пікірін ашық жеткізуге мүмкіндік беруге бағытталған. Өскелең ұрпақты рухани және мәдени тұрғыда тәрбиелеу – «Білім туралы» Заң [4] мен «Біртұтас тәрбие» бағдарламасында [3] басым міндет ретінде көрсетілген.

Білім беруді жаңғыртудың негізгі бағыты – құзыреттілікке негізделген тәсіл. Бұл тәсіл оқушылардың тек білім меңгеруін емес, өзін тұлға ретінде танып, шығармашылық қабілетін дамытуын көздейді. Мұндай қабілеттерді қалыптастыруда өнер мен тәрбие маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, өзгерген қоғам жағдайында мектептегі сыныптан тыс тәрбиеге жаңаша көзқараспен қарау, жаңа педагогикалық тәсілдер енгізу қажеттілігі туындап отыр. Сыныптан тыс тәрбие – оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға және жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойларына сіңіруге бағытталған маңызды білім беру процесі.

Музыкалық білім бағытындағы студенттерді даярлау барысында олардың тек пәндік біліммен ғана шектелмей, тәрбие жұмысының әдістерін меңгеруі, шығармашылық іс-

шараларды ұйымдастыруда кәсіби дағдыларды игеруі аса маңызды. Бұл үдерісте мектептегі сыныптан тыс тәрбие жұмыстарын жеткізуші ретіндегі мұғалімнің орталық рөлі айқын көрінеді; ол гуманистік кәсіби құндылықтармен ерекшеленетін, сыныптан тыс тәрбиелеу ісіне саналы және тұрақты мотивациясы бар, өз пәнінің музыкалық әлеуетін кәсіби қызметінде барынша тиімді пайдалануға ұмтылатын педагог ретінде сипатталады. Сонымен қатар, мұғалім өз саласында жоғары технологиялық деңгейде жұмыс істейтін кәсіби маман ретінде әрекет етеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мектеп оқушыларын музыкалық өнер арқылы, сабақ барысында да, сыныптан тыс жұмыста да біртұтас тәрбие беруге қабілетті музыка мұғалімін жоғары оқу орындарында даярлау үдерісін жетілдіру мәселесі туындайды.

Мектептегі сыныптан тыс тәрбие жұмыстарында біртұтас тұрғыда тәрбиелеуге бағытталған кәсіби-педагогикалық қызметтің ерекшелігі мұғалімнің жеке басына ерекше талаптар қояды және оның жоғары оқу орнындағы даярлық жүйесін түзетуді қажет етеді.

Болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметке даярлаудың жалпы педагогикалық және психологиялық негіздері О. А. Абдуллина[5], С. И. Архангельский[6], М. И. Дьяченко[7], В. А. Слостенкин[8], М.И. Петухова [9], Н. А. Шайденко[10] және басқа да ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Балаларды музыка арқылы тәрбиелеуге педагогтарды дайындау мәселесімен О. А. Апраксина[11], Д.Б. Кабалевский[12], Н. Л. Гродзенская[13], В. Н. Шацкая[14], Л. Г. Дмитриева [15] және қазақстандық авторлар С.А. Ұзақбаева[16], Р.Р. Жәрдемалиева[17], Ш.Б. Құлманова[18], М.А Оразалиева[19], Р.Қ. Дүйсембінова [20], Р.М. Рысбекова [21] басқа зерттеушілер айналысқан.

Музыкалық білім беру педагогикасында музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің әртүрлі қырларын көптеген авторлар зерттеген: Э. Б. Абдуллин (музыка мұғалімін әдіснамалық даярлау), О. А. Апраксина (музыкалық тәрбиенің тарихы мен теориясы), Л. Г. Арчажникова (музыка мұғалімін кәсіби даярлаудың теориялық негіздері), Л. Г. Дмитриева және Н. М. Черноиваненко (музыкалық тәрбиелеу әдістемесі), И. А. Медведева (музыка мұғалімінің кәсіби көркемдік ойлауын қалыптастыру), И. Н. Немыкина (музыкалық педагогиканың негіздері), В. Г. Ражников және В. И. Петрушин (музыкалық психология мәселелері), Л. А. Рапацкая (музыка мұғалімінің көркем мәдениеті), Р. А. Тельчарова (музыка мұғалімінің музыкалық-эстетикалық мәдениеті), Г. Г. Тенюкова (музыка мұғалімін дирижерлік-хорлық даярлауды жетілдіру), Н. А. Терентьева (музыкалық педагогика және білім беру), Г. М. Цыпин (музыкалық білім берудегі дамытушы оқыту қағидаттары) және т.б.

Музыка мұғалімінің кәсіби қызметін біз кәсіби педагогикалық қызмет теориясы тұрғысынан қарастырамыз. Академик Б. Т. Лихачёв кәсіби педагогикалық қызметті былайша сипаттайды: «Бұл – ересек адамдардың қоғамның экономикалық, саяси, адамгершілік, эстетикалық және басқа да мақсаттарына сәйкес жас ұрпақты өмірге дайындауға бағытталған, тәрбиеленушілердің дамуы мен өзін-өзі дамытуына, еркін және шығармашылық әрекетке мүмкіндіктер жасауға арналған қоғамдық пайдалы ерекше қызметі» [21].

Мұғалім өз қызметінде белгілі бір педагогикалық міндеттерді шешеді: баланың жан-жақты дамуы; құзыреттілік тәсілі аясында келесі құзыреттерді қалыптастыру: құндылық-мағыналық, жалпы мәдени, ақпараттық, коммуникативтік, әлеуметтік, еңбек, тұлғалық.

Музыка мұғалімі де басқа пән мұғалімдері сияқты педагогикалық міндеттерді шешеді. Алайда, ол мұны музыкалық өнер құралдарымен жүзеге асырады, бұл оның қызметінің мазмұнына, құрылымына, формалары мен әдістеріне ерекше сипат береді. Сондай-ақ, музыкалық өнерді қолдану оқу-тәрбие процесінде оның ерекше функциялары мен денсаулықты сақтау әлеуетін ашуға мүмкіндік береді.

Б. В. Асафьевтің сөзімен айтсақ: «Музыканы мектептегі оқу пәні ретінде қарастыратын болсақ, ең алдымен, музыканың – ғылым емес, адамның жасаған өнері екенін айту керек» [22].

Осылайша, музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің, оның ішінде сабақтағы және сыныптан тыс жұмысындағы басты ерекшелігі – оқыту пәні, яғни музыка өнер түрі ретінде.

Бұл музыкалық педагогика қағидаттарын анықтайды, олар өнер педагогикасының жалпы қағидаларына (көркем педагогика, көркем дидактика) негізделеді.

Қазіргі уақытта өнер педагогикасының қағидаттары толық қалыптаспаған және даму сатысында. Алайда, өнер философиясы мен психологиясы (Л. С. Выготский, А. Н. Сохор, М. С. Каган, С. Х. Раппопорт), көрнекті педагогтардың тәжірибесі (Я. И. Зак, Г. Г. Нейгауз, Л. И. Оборин) және өнерді оқыту тұжырымдамалары (Д. Б. Кабалевский, Б. М. Неменский) адамды рухани жетілдірудің басымдығын айқындап, қазіргі өнер педагогикасының негізгі қағидаттарын қалыптастыруға негіз болды.

В. Г. Ражников музыкалық педагогиканың басты қағидатын былай сипаттайды: «Өнер саласындағы білімнің мазмұны – ақпараттық-белгілік элементтерді меңгеру емес, өнер туындыларына, әлемге, адамдарға және өзіне деген тұлғалық қарым-қатынасты тәрбиелеу» [23]. Э. Б. Абдуллин бұл ойды қолдай отырып, музыкалық білім беру педагогикасының негізгі мақсаты – музыкалық интонация арқылы қоршаған әлемді, өзінің ішкі дүниесін және адам өмірінің көпқырлылығын түсінетін тұлғаны дамыту екенін атап өтеді [24]. М. С. Каган өнердің адамды тәрбиелеудегі рөлін ерекше атап, «қазіргі заман қаһарманы» – әлемге және басқаларға құндылықтық қатынасты игерген адам, ал мұны өнермен тұрақты байланыссыз елестету мүмкін емес деп тұжырымдайды. Оның айтуынша, музыка – бұл композитор, педагог және бала арасындағы рухани-аксиологиялық қарым-қатынас нәтижесі [25].

А. И. Щербакова музыка мен білім беру процесін музыкаға деген құндылықтық қатынасты дамытатын өзара байланыстар саласы ретінде қарастырды [26]. Л. В. Школяр музыкалық дидактика қағидаттарына тұтастық, көркемдік, ассоциациялылық, бейнелілік және импровизациялық ұстанымдарды қосты [27].

Музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің келесі ерекшелігі - оның құрылымы. Л.Г. Арчажникова ұсынған тәсілді қолдай отырып, біз бұл қызметті музыкалық-педагогикалық деп анықтауды жөн деп санаймыз [28]. Өз жұмысында Л.Г. Арчажникова музыка педагогының қызметіне терең талдау жасайды және осы мамандық мұғаліміне қойылатын негізгі талаптарды тұжырымдайды. Сонымен бірге, ол атап көрсетеді, мектеп оқушыларының музыкалық-эстетикалық тәрбиесі міндеттерін орындауға мұғалімнің дайындығын қалыптастыру процесінде дәл музыкалық-педагогикалық қызмет мұғалімнің кәсіби қызметінің негізі болып табылады. Бұл оның қажет білім көлемін, дағдылары мен іскерліктерін, осы білімдердің мазмұнын, оларды беру әдістерін және оқушыларды музыкалық өнерге баулудағы мұғалімнің жеке қасиеттерін анықтайды.

О.А. Апраксина атап өткендей, музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің күрделілігі «мұғалім» және «музыкант» ұғымдарына кіретін элементтердің тығыз өзара байланысын қажет етумен анықталады, олардың әрқайсысы өз алдына өте ауқымды [30].

Қазақстандық ғалым Р.Р. Жәрдемалиева өз еңбектерінде болашақ музыка мұғалімдерінің әдістемелік дайындығының мәні, құрылымы мен мазмұнын ашып көрсетеді. Онда «Музыка мұғалімінің әдістемелік дайындығының негіздері» атты арнайы курсты оқу барысында болашақ мамандардың ізденіс-теориялық және конструктивті-практикалық қызметін ұйымдастырудың педагогикалық шарттары көрсетілген [17].

Мұғалім еңбегінің шығармашылық табиғаты туралы көптеген танымал педагогтар жазған, олардың ішінде В.И. Загвязинский, В.А. Сластенин, В.А. Кан-Калик және басқалары бар. Мұғалімнің шығармашылығы оның қызметінің ерекшелігімен анықталады, ол көпшілікке арналған, белгілі бір аудиторияда жүзеге асады және өзінің сезімдері мен көңіл-күйін басқара білуін талап етеді. Педагогикалық процесс үнемі шығармашылық ізденіспен байланысты, өйткені мұғалімге әртүрлі педагогикалық жағдайларда өзгермелі жағдайларда әрекет ету қажет. Бұл ретте шығармашылық процесс екі жақты сипатқа ие: бір жағынан мұғалімнің шығармашылығы, ал екінші жағынан оның қолданған ынталандыру әдістерінің негізінде оқушылардың шығармашылық қызметі пайда болады.

Мұғалімнің шығармашылық қызметі педагогикалық импровизацияны да қамтиды, бұл оның жағдайды және оқушылардың мінез-құлқын тез және дұрыс бағалап, жылдам шешім таба білу қабілетімен анықталады.

Музыка мұғалімінің жұмысында педагогикалық шығармашылық көркемдік шығармашылықпен қатар жүреді, бұл музыка сабақтарын, сыныптан тыс іс-шараларды қызықты және тартымды өткізе білуінде, теориялық материалды бейнелі әрі көркем жеткізе білуінде, музыкалық шығармаларды артистік түрде интерпретациялауында көрініс табады.

Музыкалық өнердің шығармашылық табиғаты музыка мұғалімінің шығармашылығы үшін қосымша мүмкіндіктер ашады, бұл тек орындауда ғана емес, сонымен қатар композитордың ойы, идеясы, көркем бейнесі мен шығарманың мәнін түсіну негізінде интерпретациясында көрініс табады. Бұл үдерісте музыкалық-есту қабілеті, музыканттың интеллектісі, оның музыкалық тәжірибесі, көркемдік бейнелеу құралдарын меңгеруі және педагогикалық артистизмі шешуші рөл атқарады. Дәл осы тұрғыдан музыка мұғалімінің шығармашылық қызметінің ерекшелігіне қарау қажет.

Шығармашылық қабілет біртіндеп көркемдік тәжірибені жинақтау негізінде дамиды. Бұл үдерісте шығармашылық ойлау белсендіріледі, ал қызметтің өзі барған сайын шығармашылық сипатқа ие болады. Музыка мұғалімінің шығармашылық қызметінің басты мотиві – педагогикаға және музыкалық өнерге деген қызығушылық. Бұл қызығушылық музыкалық шығармаларды қабылдауға, түсінуге және орындауға деген қажеттілік, терең эмоциялық әсерлерге ұмтылыс, сондай-ақ оқушыларды сабақтарда және сыныптан тыс жұмыстарда музыкалық қызметке баулуға деген ниет ретінде көрінеді. Осылайша, музыка мұғалімінің шығармашылық қызметін өнердің шығармашылық табиғатынан және жалпы педагогикалық қызметтің шығармашылық үдерісінен тыс қарастыруға болмайды. Музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің көркемдік-шығармашылық негізі жалпыадамзаттық және арнайы қабілеттердің кешені арқылы жүзеге асады.

Кез келген мамандықтағы мұғалімге тән негізгі қасиеттер музыка мұғалімінің қызметінде өзіндік ерекшелігімен көрінеді. О.А. Апраксина былай деп жазған: «Түрлі сәттердің ерекше үйлесімі қажет: балаларға деген махаббат, олардың ойлары мен сезімдеріне сезімталдық, олардың мүмкіндіктеріне сену, сондай-ақ тәртіпсіздік пен дөрекілікке төзімсіздік; сабақта орындалған музыкаға деген шынайы қызығушылық, оның туғызған ойларымен және сезімдерімен балалармен бөлісуге ұмтылу» [30].

Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениетіне Э.Б. Абдуллиннің зерттеуі арналған. Музыка мұғалімінің шығармашылық қызметінің табиғатын аша отырып, ол музыка оқыту процесімен қатар жүретін «ішкі» жоспардың маңыздылығын атап өтеді. Бұл жоспар педагог-музыканттың кәсіби рефлексиясын, яғни өз қызметін және оқушылардың қызметін үнемі талдауды қамтиды [31]. Э.Б. Абдуллиннің пікірінше, рефлексия функциясы педагог-музыканттың кәсіби өзін-өзі жетілдіру мәселесіне тікелей байланысты. Г.Г. Нейгауз әрдайым музыкантты, музыкант-педагогты тәрбиелеудегі басты мәселе студентті оқуды үйретуге үйрету деп көрсеткен. Бұл маңызды міндетті шешудің негізі рефлексияны меңгеру болып табылады.

Музыка мұғалімінің көркемдік мәдениетін қалыптастыру теориясы Л.А. Рапацкаяның іргелі зерттеуіне арналған. Автор көркемдік мәдениетті музыка мұғалімінің кәсіби сипаттамаларының көптүрлілігін біртұтас жүйеге біріктіретін ең маңызды кәсіби сапа деп атайды. Зерттеуші музыкалық-педагогикалық факультеттердің түлектеріне мынадай талаптар қояды: музыка мұғалімі әлемдік көркемдік мәдениет теориясы мен тарихы бойынша кәсіби құзыретті болуы, өнер жүйесінің ерекшеліктерін және музыканың көркемдік синтезді дамытудағы рөлін білуі, музыканың басқа өнер түрлерімен өзара байланысын түсінуі және ең бастысы, осы білімдерін өзінің кәсіби қызметінде жүзеге асыра білуі қажет [32].

Р.А. Тельчарова музыка мұғалімінің музыкалық-эстетикалық мәдениетіне арналған жұмысында мұғалімнің келесі жеке қасиеттерін анықтайды: музыкалық өнерге деген махаббат пен кәсіби қызығушылық; мұғалімнің рухани байлығы, онда музыканың эстетикалық, танымдық және тәрбиелік әсері көрініс табады; музыкаға өнер түрі ретінде тұтас және концептуалды көзқарас; шығармашылық бастама, белсенділік, саналық, өз

кәсібіне құмарлық; музыкалық-педагогикалық ғылымның заманауи мәселелерін меңгеру үшін өзін-өзі дамытуға бағытталған дербес танымдық-көркемдік қызмет [33].

Музыка мұғалімінің қызметінің мазмұны И.Н. Немыкина зерттеулерінде де терең қарастырылған [34]. Ол музыкалық-педагогикалық қызметке мамандарды дайындау мәселелеріне назар аударып, музыка мұғалімінің біліктілік моделін ұсынады. Бұл модель кәсіби маңызды ұғымдарды үш блокқа бөліп қарастырады. Құрылымдық-мазмұндық блокта маманға қажетті білімдер қамтылған: музыкалық-педагогикалық теориялардың заңдылықтары, музыкалық тәрбиенің мақсаттары мен міндеттері, музыкалық білім беру жүйесінің негіздері, мектеп оқу бағдарламалары, музыкалық-тарихи және музыкалық-теориялық пәндер, орыс және шетел музыкалық әдебиеті, өнердің басқа түрлері, оқушылардың жеке-психологиялық ерекшеліктері, оқу үдерісін ұйымдастырудың заманауи әдістемелері және басқа да білімдер.

Интегративті-жеке тұлғалық блок маманның жеке қасиеттерін қамтиды: рухани мәдениеттің жеткілікті деңгейі, эмпатия мен шығармашылық қабілеттілік, орындаушылық және сөйлеу мәнерлілігі, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау қабілеті, икемді ойлау, мәдени және көркемдік құндылықтарға қызығушылық, педагогикалық жағдайларды болжай білу және шешу қабілеті.

Технологиялық-іс-әрекеттік блокта маманға қажетті дағдылар анықталған: оқу және тәрбиелік міндеттерді кешенді шешу, оқу-тәрбие үдерісін модельдеу, жалпы музыкалық білім беру жүйесінде балалармен жеке жұмыс жүргізу.

Осылайша, музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің ерекшеліктері мен педагог-музыкант үшін қажет кәсіби маңызды қасиеттер осы блоктар арқылы анықталады. Психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді талдау негізінде музыка мұғаліміне қойылатын кәсіби-педагогикалық және психологиялық талаптар айқындалды. Бұл талаптар оқушыларды музыкалық өнер арқылы біртұтас тәрбиелеу даярлығын қалыптастырады: өнер арқылы біртұтас тәрбиенің ерекшеліктерін білу, музыкалық өнердің эстетикалық мәнін түсіну, өнерді оқыту педагогикалық технологияларын меңгеру, көркемдік-педагогикалық қызметке деген қажеттілік, оқушылардың шығармашылық белсенділігін ұйымдастыру қабілеті.

Дегенмен, сабақ барысында эстетикалық тәрбиені және тәрбиенің басқа түрлерін жүзеге асыруға дайындық пен оны сыныптан тыс жұмыстарда жүзеге асыруға дайындық бірдей емес. Сыныптан тыс жұмыстардың өзіндік ерекшеліктері бар және музыка мұғалімінің бұл бағыттағы қызметінің табысты болуы үшін қосымша талаптар қойылады.

ӘДЕБИЕТ

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан-Адал азамат» атты Ұлттық құрылтайдың II отырысында сөйлеген сөзі, 17 маусым 2023. <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulttyk-kuryltaydyn-i-otyrysynda-soylegen-sozi-165458>

2 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты Ұлттық құрылтайдың III отырысында сөйлеген сөзі, 15 наурыз 2024. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfaislamabad/press/news/details/730685>

3 Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрлігінің «Біртұтас тәрбие бағдарламасы», Астана, 2024. https://uba.edu.kz/storage/app/media/BIRTUTAS_TARBIE_KAZ%20new%2005.08.2024.pdf

4 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі No 319-III Заңы (01.01.2024 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).

5 Абдулина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в сис- теме высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина.- М.: Просвещение, 1990.- 141 с.

6 Архангельский С.И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе: М, 1976. 5 переизд. 2010г.

- 7 Дьяченко, М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович.- Мн.: БГУ, 1976.- 176 с.
- 8 Сластенин, В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Сластенин, А. И. Мищенко // Сов. педагогика: 1991.- № 10.- С. 79-84.
- 9 Петухова, М. И. Профессиональная подготовка учителя музыки: культурологический аспект / М. И. Петухова // Эффективные системы взаимодействия предметов гуманитарного цикла в практике образовательных учреждений: Сб. науч. ст. / Ред.-сост. Е. П. Кабкова.- М.: ИХО РАО; Тольятти: Изд-во ТГУ, 2005.- 354 -с. С. 259-262.
- 10 Шайденко, Н. А. Введение в профессионально-педагогическую специальность / Н. А. Шайденко. - - Тула: Изд-во ТГНУ им. Л. Н. Толстого, 2002.- 100 с.
- 11 Апраксина, О. А. Об эстетическом воспитании учащихся общеобразовательных школ: [Рекомендации НИИ худож. воспитания АПН СССР] / О. А. Апраксина / Воспитание школьников.- М.: Просвещение, 1985.- № 2.- С. 69-72.
- 12 Кабалевский, Д. Б. Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя / Д. Б. Кабалевский.- М.: Просвещение, 1984.- 206 с.
- 13 Гродзенская, Н. Л. Школьники слушают музыку / Н. Л. Гродзенская.- М.: Просвещение, 1969.- 77 с.
- 14 Шацкая, В. М. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / В. М. Шацкая.- М.: Педагогика, 1975.- 200 с.
- 15 Дмитриева, Л. Г. Методика музыкального воспитания в школе / Л. Г. Дмитриева, Н. М. Черноиваненко. - М.: Просвещение, 1989.- 208 с.
- 16 Ызақбаева С.А. Искусство и школа (Музыкально-эстетическое воспитание школьников). Алматы, 2014, 288б.
- 17 Жәрдемалиева Р.Р. Методическая подготовка учителя музыки. Алматы, 1997, 39б.
- 18 Құлманова Ш.Б. Теория и практика воспитания младших школьников средствами казахской народной музыки. Алматы, 1999.
- 19 Дүйсембінова Р.Қ. Музыкалық білім беру педагогикасы. Талдықорған, 2006. 214б.
- 20 Рысбекова Р.М. Қазақ халық музыкасы және патриоттық тәрбие. Монография. Талдықорған, 2015, 182б.
- 21 Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций. Учебное пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК.- М.: Прометей, 1992.- 528 с.
- 22 Асафьев, Б. В. Избранные статьи: о музыкальном просвещении образовании / Б. В. Асафьев.- Л.: Музыка, 1973.- 144 с.
- 23 Ражников, В. Г. Резервы музыкальной педагогики / В. Г. Ражников.- М.: Знание, 1980.- 94 с.
- 24 Методологическая культура педагога- музыканта: учебное пособие / Под ред. Э. Б. Абдулина.- М.: АСАДЕМА, 2002.- 267 с.
- 25 Каган, М. С. Эстетика как философская наука: Университетский курс лекций /М. С. Каган.- СПб.: Петрополис, 1997.- 544 с.
- 26 Щербакова, А.И. Аксиологическая подготовка учителя музыки на современном этапе: Дис. . . д-ра пед. наук: 13.00.08 / А.И. Щербакова.- М., 2004. - 442 с. / эл. рес./
- 27 Теория и методика музыкального образования детей: Науч.-метод.пособие / Л. В. Школяр, М. С. Красильникова, Е. Д. Критская и др.- М.: Флинта: Наука, 1998.- 336 с.
- 28 Арчажникова, Л. Г. Профессия - учитель музыки: кн. для учителя /Л. Г. Арчажникова.- М.: Просвещение, 1984.- 111 с.
- 29 Апраксина, О. А. Избранное / О. А. Апраксина.- Москва-Липецк, 2006.- 298 с.
- 30 Апраксина, О. А. Об эстетическом воспитании учащихся общеобразовательных школ: [Рекомендации НИИ худож. воспитания АПН СССР] / О. А. Апраксина / Воспитание школьников. - М.: Просвещение, 1985.- № 2.- С. 69-72.

- 31 Методологическая культура педагога- музыканта: учебное пособие / Под ред. Э. Б. Абдулина. - М.: АСАДЕМА, 2002.- 267 с.
- 32 Рапацкая, Л. А. Формирование художественной культуры учителя музыки в условиях высшего музыкально-педагогического образования: Дис.. . . Д-ра пед. наук / Л. А. Рапацкая.- М., 1991.
- 33 Тельчарова, Р. А. Уроки музыкальной культуры / Р. А. Тельчарова.- М.: Просвещение, 1991.- 158 с., илл.
- 34 Немыкина, И. Н. Методические основы специальной подготовки учителя музыки: Учеб. пособие / И. Н. Немыкина.- Свердловск: Свердл. пед. ин-т., 1988.- 64 с.

**III - ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ
ТӘРБИЕ КЕҢІСТІГІНІҢ БІРТҰТАСТЫҒЫ**

**III - ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЕДИНСТВО
ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА**

**III - DIGITAL TRANSFORMATION AND THE UNITY OF
THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

УДК 81'374:004:37

Хидиров О.Ж.
Джизакский государственный
педагогический университет

**ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ТЕРМИНОВ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЦИФРОВОМ ОБРАЗОВАНИИ**

Түйін сөздер: Ақпарат, технология, лингвистика, лингвистика, термин, лексика, семантика, морфология, ой, ұғым, лексикография, сөздік.

Аннотация: В данной статье анализируются лексикографические проблемы современных терминов информационных технологий в цифровом образовании, а также проблемы их отражения и представления в словарях. В результате анализа двух типов микроструктур, встречающихся в словарях, доказываем, что, хотя классическая микроструктура имеет несравненное значение в организации языковых единиц с точки зрения нормативного единства, когнитивная микроструктура показывает, как эти единицы моделируются в сознании, в каких сценах, прототипах и метафорических сетях они функционируют, и преобразует словарь из статического набора информации в интерактивную систему знаний.

Ключевые слова: лексикография, терминология, информационные технологии, цифровое образование, микроструктура словаря, когнитивная лексикография, языковые единицы, метафорические сети, прототипы, семантика

**ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ
ТЕРМИНДЕРІНІҢ ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа: Бұл мақалада цифрлық білім берудегі қазіргі ақпараттық технология терминдерінің лексикографиялық мәселелері, сонымен қатар олардың сөздіктерде бейнеленуі мен көрсетілу мәселелері талданады. Нәтижесінде сөздіктерде кездесетін микроқұрылымдық құрылымдардың екі түрін талдай отырып, тілдік бірліктерді нормативті бірлік тұрғысынан жүйелеуде классикалық микроқұрылымның тендессіз маңызы болғанымен, когнитивтік микроқұрылым бұл бірліктердің санада қалай үлгіленетінін, қандай көріністерде, қандай көріністерде, прототиптер мен сөздік топтамаларынан жұмыс істейтінін және олардың сөздік трансформациясын көрсететіні дәлелденді. интерактивті білім жүйесіне айналдырады.

Тірек сөздер: лексикография, терминология, ақпараттық технологиялар, цифрлық білім беру, сөздік микроструктурасы, когнитивтік лексикография, тілдік бірліктер, метафоралық желілер, прототиптер, семантика

LEXICOGRAPHIC ISSUES OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGY TERMS IN DIGITAL EDUCATION

Abstract: This article analyzes the lexicographic problems of modern information technology terms in digital education, as well as the problems of their reflection and presentation in dictionaries. As a result, by analyzing the two types of microstructure structures found in dictionaries, it is proven that although the classical microstructure is of incomparable importance in organizing language units from the point of view of normative unity, the cognitive microstructure shows how these units are modeled in the mind, in what scenes, prototypes and metaphorical networks they operate, and transforms the dictionary from a static collection of information into an interactive knowledge system.

Keywords: lexicography, terminology, information technology, digital education, dictionary microstructure, cognitive lexicography, linguistic units, metaphorical networks, prototypes, semantics

За последнее десятилетие лексикография кардинально изменила лексикографическую практику и теорию, органично интегрируясь с новыми технологиями, корпусной лингвистикой и инструментами искусственного интеллекта. Исследователи называют эту область самой быстрорастущей и динамично развивающейся в лингвистике.

Словари представляют собой уникальное лингвокультурное явление, отражающее социально-экономическое, политическое и культурное развитие любого народа. Помимо регулирования внутренней системы языка, укрепления его нормативного статуса и определения смыслового диапазона, они также служат важным документом исторической памяти общества и свидетельством становления цивилизации. Иными словами, словарь не ограничивается перечислением языковых единиц, а является инструментом, хранящим информацию о ментальной модели, мировоззрении и образе жизни людей.

Парадигма лексических единиц в структуре словарей — то есть семантические сети, синонимия, антонимия и другие отношения — отражает структуру национального мышления. Например, чем больше тот или иной термин относится к развитой области, профессии или мировоззрению, тем активнее он отражается в структурном ядре словаря. Таким образом, язык словаря — это не только лексическое богатство, но и идеологически-познавательные приоритеты общества, иерархия ценностей и историко-значимые коды. С этой точки зрения, современная лексикография выполняет не только функцию хранения знаний в алфавитном порядке, но и задачу индексирования знаний в цифровой форме, обогащения их мультимедийными примерами и создания адаптивных интерфейсов, отвечающих потребностям пользователя. В результате словарь превращается из печатного источника в инфраструктуру знаний. Он выступает в качестве фундаментальной опоры для изучения языков, научных исследований, культурной дипломатии и даже стратегического планирования.

Словарь — это суверенный эпистемологический ресурс, связывающий прошлое и настоящее нации, сохраняющий её культурные элементы и служащий концептуальной дорожной картой на будущее.

В годы независимости насущные проблемы развития узбекского языка стали приоритетной задачей в теории и практике лингвистики. В частности, масштаб и научная значимость исследований на лексическом уровне значительно выше, чем на других уровнях, поскольку лексикон отличается способностью быстро отражать мышление, культурный опыт общества и инновационную реальность. Инновации, соответствующие повседневной реальности — термины, неологизмы и индивидуально-авторитарные образы — реализуются, прежде всего, в лексическом фонде, тем самым расширяя динамический потенциал языка.

В узбекской лексикологии периода независимости эта взаимозависимость проявляется в двух основных направлениях. Первое — номинативная функция языка: необходимость определения новых политико-экономических отношений, технологических и

институциональных аспектов создает быстро формирующийся терминологический слой в структуре словаря. Например, единицы с разнообразным происхождением, такие как «инклюзивный саммит», «цифровая трансформация», «фрилансер», обозначают ряд сфер деятельности. Второе направление – познавательная функция языка: улучшение новых понятий посредством неологизмов, их упорядочивание в парадигматико-синтагматических отношениях и формирование быстрых нейролексических связей в мозге. Этот процесс улучшает когнитивную карту слушателя и читателя, создавая семантические анклав инноваций в общественном сознании.

Таким образом, изучение лексики периода независимости требует не только статистики искусственно созданных слов, но и их системы концептуальных связей, диапазона коммуникативного использования и культурной семиотики. Такой комплексный подход позволяет нам осмыслить экономическую стратегию общества, модернизацию права и сферу моральных ценностей через призму динамики языка.

В целом, любое нарушение баланса языка и мышления может быть опасно для цивилизационного развития независимого государства. Соответственно, мониторинг и научно обоснованное управление лексическими процессами остаются краеугольным камнем национальной языковой политики.

Анализ и результаты. Лингвисты определяют важность словарей на основе различных задач, в зависимости от их функциональных и прагматических характеристик. Тем не менее, наиболее важными из них являются обучение родному и другим языкам, описание и стандартизация родного языка, обеспечение межкультурной коммуникации, научное изучение и интерпретация языковой лексики [2; 125].

Включение терминов информационных технологий в список неологизмов, а также их адаптация и формирование в нашем языке определяют важные направления. Целью нового направления является составление словарей неологизмов, то есть этих терминов. По мнению Я. Ждановой, проявление неологизмов в различных типах словарей отражает разные этапы использования новых лексических единиц. Слова, впервые зафиксированные в употреблении, а также слова, находящиеся на грани визуальности и казуальности, включаются в годовые словари, а на основе определенных классификаций — в десятилетние словари. Те, которые находятся в активном употреблении, фиксируются в динамических словарях, а в результате слова, стабилизировавшиеся в лексикографии и лексикографии, включаются в толковые словари литературного языка [3; 391].

Динамические словари имеют большое значение для лексикологии, и особенно ярким примером является словарь «Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальный лексикон» [4; 1136].

Три толковых словаря из серии под редакцией Г. Сляревской: Толковый словарь русского языка конца XX века: Языковые изменения [5; 944], Толковый словарь русского языка начала XXI века [6; 1136] предоставляют возможность сравнительного анализа и интерпретации динамического процесса в лексиконе в разные периоды. Эти толковые словари охватывают слова, активно использовавшиеся в языке в конце XX века, в последние годы XXI века и в начале XXI века. Слова, включенные в словарь, обладают подробной и разнообразной информацией. Как отметила Н. Лукьянова в своем обзоре словаря, он содержит достаточно подробных объяснений, касающихся пояснительной, основанной на примерах и цитатах, лексической информации о слове, стиля, особенностей употребления, этимологии, синонимов, антонимов, вариантов, устойчивых сочетаний и исторической истории слова. [<https://elibrary.ru/iafhz>].

Важно отметить, что усвоение лексики создает основу для хронологического изучения изменений в семантике слов, таких как активизация, упадок, возрождение, устаревание; соответственно, рекомендуется, чтобы такие динамические словари использовались не только специалистами в данной области, но и студентами, творческими людьми, журналистами и всеми, кто интересуется языком. Следует отметить, что создание таких словарей в рамках лексической базы узбекского языка должно быть одной из самых

актуальных задач современности. Составление списка современных слов узбекского языка осуществлялось под руководством лингвистов А. Ходжиева и А. Нурмонова. В результате был издан «Пояснительный словарь активных слов современного узбекского языка» [7;336], имеющий большое значение для узбекской лексикографии.

В настоящее время лексикографическое значение новых заимствований в узбекской лексикологии стало центральной темой научно-практической повестки дня. Из года в год новые, гибридные или полностью ассимилированные единицы, входящие в лексический резерв в условиях экономической, политической и технологической глобализации, стремительно обогащают лексический запас; их активное использование в устоявшихся регистрах требует от лексикографов незамедлительного освоения нормативно-дидактического описания. Эти неологизмы, сформированные под влиянием социальных потребностей и давления пропагандистской прессы — в частности, англонимические формы в сферах интернета, финансовых технологий, культурного образа жизни — служат номинативной платформой для новых концепций в мышлении общества; поэтому необходимо фиксировать их на начальном этапе вместе с их интеллектуально-семантическими слоями, этимологическими параметрами и уровнем фонетико-орфографической ассимиляции.

Лексикографический процесс осуществляется, прежде всего, в рамках общеобразовательных и учебно-теоретических словарей. Во-первых, он требует четкого определения основного значения и стилистического обозначения (официальное, разговорное, отраслевое) новой единицы; во-вторых, ее морфологическое развитие (продуктовые формы, обновление с помощью суффиксов) и семантическое расширение подтверждаются на основе корпусных данных. Когда в текст словаря записывается словосочетание «cashback», «freelancer» или «podcast», его фонетическое написание (keshbek, frilanserv) и, при необходимости, указание мусульманской или переводной формы (naf kaytimi, independent performer), добавленные посредством сравнительного исследования, в полной мере обеспечивают дидактическую функцию словаря. Одновременно с этим, лексикографическую систему институционально поддерживает тот факт, что утвержденные Терминологической комиссией методические указания создают правовую основу для их адаптации к различным отраслевым стандартам. В нашей стране общность языка и мышления, адаптивность человечества к инновациям способствовали приданию ИТ-концепциям концептуальной формы. Представление ИТ-концепций в словарях в виде просто слов и их пояснений создает для пользователей непонятные ситуации. Представление их связей на различных уровнях в словарном документе является основной задачей лексикографа. Представление ИТ-концепций особенно сложно. Их описание с указанием фонетических, морфологических и познавательных характеристик зависит от мастерства ученого.

Лексикографическое описание единиц знаний, связанных с информационно-технологическими сетями, которые стремительно обогащают словарный запас узбекского языка, стало сегодня стратегически важной задачей для образовательной практики. В этой связи предстоит решить ряд конкретных проблем, а четкое определение основных задач, вытекающих из них, обеспечивает систематическое развитие лексикографии.

Ниже представлены несколько различных моделей систематизации элементов в словарной статье. Каждая модель основана на отдельной теоретической основе и раскрывает значение слова через различные когнитивные конструкты. Поэтому их компоненты и порядок также различаются:

Модель 1. Модель фрейм-семантического слоя. Главная задача этой модели — показать значение слова в контексте прототипического события и его ролей. Эта модель представлена как рекомендация, основанная на идеях таких ученых, как Ч. Филмор и Б. Аткинс.

Лемма + произношение — введение. Тег фрейма — определяет, какую концептуальную сцену активирует слово.

Список ролей — участники, такие как агент, средство, пункт назначения, результат и т.д.

Основная аннотация — наиболее общая аннотация, включенная во фрейм, написанная в связи с названиями ролей. Kross referens – shu freym bilan bog‘liq leksik birliklarga havola.

Etimologiya – diaxron blok alohida, chunki freym tavsifidan mustaqil.

Ushbu modelning afzalligi shundan iboratki, foydalanuvchi vaziyat tuzilmasini darhol ko‘radi, misollar esa aynan shu tuzilmani jonlantiradi.

2-model. Prototip-radial kategoriya modeli. Ushbu modelning asosiy vazifasi so‘zning markaziy ma‘nosidan periferik ma‘nolarigacha bo‘lgan tipik darajasini ko‘rsatadi. Mazkur model E. Rosh va D. Geraets kabi olimlarning fikrlariga tayangan holda yaratilgan.

Lemma + talaffuz

Prototip tavsifi – ma‘nolarning eng markaziy namunasi; qisqa, aniq definitsiya.

Tipiklik shkalasi – ‘+++’, ‘++’, ‘+’ kabi belgilar bilan yoki “markaz – yarim periferiya – periferiyada” deb bosqichlab beriladi.

Periferik izohlar – semantik kengayishlar (metonimiya, metafora, terminlashish).

Примеры, соответствующие зонам – отдельный образец корпуса для каждого уровня; рядом с ним указано значение типичности.

Типичные коллокации – комбинации, наиболее подходящие для прототипа, за которым следует периферия.

Этимология – краткое пояснение, указывающее на исторические факторы формирования прототипа.

Эта модель помогает облегчить стилистический выбор, помогает пользователю понять смысловое пространство по принципу центр-периферия.

Мы попытались проанализировать термин LCD-монитор, который включен в концепции АТ, в когнитивной структуре варианта 1:

Лемма и произношение

LCDmonitor [el si di moni tor]

Сокращение =Liquid Crystal Display monitor (visual)

Концептуальная рамка

КАДР УСТРОЙСТВА ОТОБРАЖЕНИЯ

Эта сцена активирует «устройство, которое визуально представляет информацию».

Роли и действующие лица

Агент/Пользователь = Оператор компьютера или зритель

Инструмент = Монитор (ЖК-панель)

Источник информации = Графический адаптер (GPU)

Эффект/Результат = Просмотр изображения, доступ к визуальному интерфейсу

Основное объяснение

«ЖК-монитор — это устройство отображения, которое отображает текст, графику и видео пользователю через жидкокристаллическую панель».

Примеры ролей

Агент → «Графический дизайнер выполнил тест цветового баланса на ЖК-мониторе».

Инструмент → «Новый 27-дюймовый ЖК-монитор имеет яркость до 300 нит».

Эффект → «Он предпочитает смотреть фильмы на ЖК-мониторе из-за высокой контрастности».

Перекрестная ссылка

→ LED-монитор, OLED-панель, ЭЛТ-монитор

Этимологическая заметка

Термин «жидкость + кристалл + дисплей» появился в прессе в 1960-х годах; «монитор» происходит от латинского корня monere («предупреждать») и был применен к устройству отображения в 1930-х годах.

Таким образом, анализируя два типа микроструктур, обнаруженных в словарях, можно заключить, что, в то время как классическая микроструктура имеет несравненное значение в организации языковых единиц с нормативной унитарной точки зрения, когнитивная микроструктура показывает, как эти единицы моделируются в сознании, в каких сценах,

прототипах и метафорических сетях они функционируют, превращая словарь из статического набора информации в интерактивную систему знаний. Поэтому в современной лексикографии расширяется принцип «система внутри системы», а рефлексия + активация восприятия становится двусторонней целью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2013. – Б. 270.
2. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Х., Курбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент: 2006. – Б. 125
3. Жданова Е.А. Лексикографическая фиксация неологизмов в словарях разных типов // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н.И.Лобачевского. – 2012. № 3-1. – С. 391.
4. Складская Г.Н., Ваулина Е.Ю., Ткачева И.О., Фивейская Е.А. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика. Под ред. Г.Н.Складской. – Москва: ЭКСМО, 2006. – 1136 с.
5. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / под ред. Г.Н. Складской. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.
6. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / Под ред. Г.Н. Складской. – Москва: Астрель, 2001. – 944 с.
7. Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S., Kokren K., Saidxonov M., Sobirov A., Quronov D. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Sharq, 2001. – 336 b.

УДК 37.011.3

Кенесова Г.Қ.

магистрант

Абильдина С.Қ.

п.ғ.д., профессор

Қўдайберген Жўбанов атындағы

Ақтөбе өңірлік университети

e-mail: guli.1211@mail.ru

ӘДБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сыныптағы әдебиеттік оқу сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы оқу сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі қарастырылады. Оқу сауаттылығы оқушылардың мәтінді түсіну, талдау және өз ойын жеткізу қабілеттерімен байланысты. Мультимедиялық құралдар (аудио, бейне, анимация, интерактив) оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мақалада сабақ кезеңдерінде мультимедианы қолдану жолдары мен әдіс-тәсілдері сипатталады. Сонымен қатар оқушылардың қызығушылығын арттыруға бағытталған тапсырмалар жүйесі ұсынылады. Зерттеу нәтижелері мультимедиялық технологияларды қолдану оқу дағдыларын жетілдіріп, мәтінді терең түсінуге ықпал ететінін көрсетеді.

Тірек сөздер: оқу сауаттылығы, мультимедиа, әдебиеттік оқу, бастауыш сынып, әдістеме, цифрлық технология, интерактив, мәтін, түсіну, дағды.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING READING LITERACY THROUGH MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN LITERATURE LESSONS

Abstract. This article examines the methodology for developing reading literacy in primary school literature lessons through the use of multimedia technologies. Reading literacy is associated with students' ability to understand, analyze texts, and express their thoughts. Multimedia tools (audio, video, animation, interactive elements) make it possible to effectively organize the learning process. The article describes ways and methods of using multimedia at different stages of the lesson. In addition, a system of tasks aimed at increasing students' interest is proposed. The research results show that the use of multimedia technologies improves reading skills and contributes to a deeper understanding of texts.

Keywords: reading literacy, multimedia, literature lessons, primary school, methodology, digital technology, interactivity, text, comprehension, skills.

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесі әлемдік білім беру сапасы мен тиімділігін арттыруға бағытталған заманауи талаптарға жауап беруі тиіс. ХХІ ғасырда оқушылардан ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны терең түсініп, талдап, сыни тұрғыдан қарау дағдыларын меңгеруі күтіледі. Осы тұрғыдан алғанда, оқу сауаттылығы жеке тұлғаның интеллектуалдық және коммуникативтік қабілеттерін дамытуда маңызды орын алады, өйткені ол мәтінді дұрыс қабылдау және өмірлік жағдайларда қолдану мүмкіндігін береді. Бастауыш сынып әдебиеттік оқу мәдениетін қалыптастырудың алғашқы және негізгі кезеңі болып табылады, осы кезде оқушылар өз ойын жеткізу, мәтінді талдау және мазмұнын түсіну дағдыларын игереді.

Қазіргі уақытта мультимедиялық технологиялар білім беру үдерісіне енгізіліп, сабақтарды көрнекі, интерактивті және қызықты етуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, бейнематериалдар, анимациялар, дыбыстық сүйемелдеулер мен интерактивті тапсырмалар оқушылардың қызығушылығын арттырып, оқу үдерісіне белсенді қатысуына ықпал етеді. Осы мақалада әдебиеттік оқу сабақтарында мультимедиялық технологияларды тиімді пайдалану арқылы бастауыш сынып оқушыларының оқу сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі жан-жақты қарастырылады.

Оқу сауаттылығы — жеке тұлғаның мәтінді түсіну, талдау, интерпретациялау және өмірлік жағдайда қолдану қабілеті. UNESCO анықтамасына сәйкес, «Оқу сауаттылығы — бұл ақпаратты табу, бағалау және тиімді пайдалану дағдыларын қамтитын кешенді қабілет» [1]. Қазақстандық зерттеулерде оқу сауаттылығы бастауыш сыныптан қалыптасуы тиіс негізгі дағды ретінде қарастырылады, себебі «бала мектептің алғашқы жылдарында оқу дағдыларын меңгерсе, болашақта білімге деген қызығушылығы мен оқу табысы жоғары болады» [2]. Оқу сауаттылығының негізгі компоненттері: мәтінді түсіну — жазылған ақпаратты қабылдап, мазмұнын нақты зерделеу; талдау — мәтін ішіндегі негізгі идеяларды бөліп алу және салыстыру; интерпретация — автордың ойын өз сөзімен жеткізу қабілеті; бағалау — мәтін мазмұнын сыни тұрғыдан бағалау және өз пікірін қалыптастыру [3]. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктері оқу сауаттылығын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, себебі бұл кезеңде балалардың логикалық ойлау, тілдік түсінік және мәтінмен жұмыс жасау дағдылары қалыптасады.

Мультимедиялық технологиялар — мәтін, сурет, аудио, видео және интерактивті элементтерді біріктіретін құралдар. Олар білім беру процесінде ақпаратты көрнекі, ұғынуға жеңіл тілде ұсынады [4]. Мультимедияның артықшылықтары: қызығушылықты арттыру — мультимедиа оқушыларды белсенді қатысуға ынталандырады; көрнекілік — абстрактты түсініктерді нақты көрсету арқылы оқуды жеңілдетеді; есте сақтауды жақсарту — визуалды және аудиовизуалды материалдар ақпаратты есте сақтауды күшейтеді [5]. Қолданылатын құралдарға презентациялар, бейнематериалдар және интерактивті тапсырмалар жатады. Бұл технологиялар оқушылардың назарын аударып, оқу үдерісін тиімдірек етеді. Мультимедиа

құралдары оқушылардың әртүрлі қабылдау арналары арқылы оқуға мүмкіндік береді. Визуалды және аудио материалдар оқушылардың мәтінді тереңірек түсінуіне көмектеседі.

Сабақтың кезеңдеріне сәйкес мультимедианы қолдану тиімді нәтиже береді. Қызығушылықты ояту кезеңінде видео, сурет немесе анимация арқылы тақырыпқа кіріспе жасалады, бұл оқушылардың назарын арттырады [6]. Мағынаны тану кезеңінде мәтінді тыңдау, оқу, талдау жұмыстары мультимедиа көмегімен жүзеге асады (аудио оқу, интерактивті мәтінді талдау) [6]. Ой толғаныс кезеңінде интерактивті тапсырмалар мен тесттер оқушылардың түсінігін бекітеді [6, 15]. Әдіс-тәсілдерге цифрлық storytelling, бейне арқылы мәтінді болжау, аудио тыңдау және ойын технологиялары жатады [7]. Бұл тәсілдер оқу үдерісін әр түрлі ақпараттық арналар арқылы кеңейтеді және оқушылардың белсенділігін арттырады. Әрбір сабақ кезеңінде мультимедиа құралдарын дұрыс таңдау және қолдану маңызды. Мұғалімдер сабақ мақсатына сәйкес мультимедиа құралдарын таңдауы тиіс.

Оқу сауаттылығын қалыптастыру мәтінмен белсенді жұмыс жасауды талап етеді. Сұрақ-жауап әдісі мәтіннен алынған сұрақтарға жауап беру арқылы түсінуді тексереді [2]. Жоспар құру мәтінді негізгі идеялар бойынша қысқаша жоспарлауды үйретеді [4]. Кейіпкерге мінездеме беру мәтін кейіпкерлерінің әрекеттерін сипаттауға көмектеседі [5]. Мультимедиа арқылы оқушылар видео бойынша сұрақтарға жауап бере алады, суретке қарап әңгіме құрастырады немесе интерактивті тесттерді орындайды [7]. Бұл тапсырмалар оқушылардың ойлау қабілетін дамытып, мәтінді терең түсінуге мүмкіндік береді. Тапсырмалар жүйесі оқушылардың деңгейіне сәйкес құрылады. Әртүрлі тапсырмалар оқушылардың әртүрлі дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Мультимедиялық технологияларды қолдану оқушылардың оқу жылдамдығын арттырады, мәтінді түсіну деңгейін жоғарлатады және қызығушылығын күшейтеді. Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, бейне және аудио материалдарды пайдалану оқу дағдыларын тиімді жетілдіреді. Зерттеулер мультимедианы қолданғанда оқушылардың мәтінді есте сақтау көрсеткіші 30 пайызға артатынын дәлелдеді [7]. Сонымен қатар интерактивті тапсырмалар оқушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Мұғалімдердің байқаулары бойынша, мультимедиялық құралдарды қолданған сабақтарда оқушылардың назары ұзағырақ сақталады. Оқушылардың мотивациясы мен қызығушылығы айтарлықтай артады. Мультимедиа құралдары оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға да ықпал етеді.

Мультимедиялық технологияларды білім беру үдерісіне енгізу барысында бірқатар қиындықтар кездеседі: ең алдымен, техникалық қамтамасыз ету мәселелері өзекті болып табылады, өйткені көптеген білім беру ұйымдарында заманауи құрал-жабдықтардың (интерактивті тақталар, компьютерлер, тұрақты интернет желісі) жеткіліксіздігі немесе олардың толыққанды жұмыс істемеуі сабақ сапасына кері әсерін тигізеді; техникалық ақаулар мен цифрлық ресурстардың қолжетімсіздігі оқу үдерісінің үздіксіздігін бұзуы мүмкін; екінші маңызды мәселе – мұғалімдердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану деңгейі, кейбір педагогтер мультимедиялық құралдарды тиімді пайдаланудың әдістемесін толық меңгермегендіктен, олардың мүмкіндіктерін сабақ барысында толық жүзеге асыра алмайды, бұл оқыту сапасының төмендеуіне әкелуі ықтимал; аталған қиындықтарды шешу үшін мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттыруға бағытталған курстар мен семинарларды ұйымдастыру, дайын цифрлық білім беру ресурстарын тиімді пайдалану және оларды оқу үдерісіне бейімдеу, оқу бағдарламасына мультимедиялық технологияларды кіріктіру арқылы сабақта жүйелі қолданылуын қамтамасыз ету маңызды; сонымен қатар, білім беру ұйымы әкімшілігінің қолдауы – материалдық-техникалық базаны нығайту, қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету және педагогтерге қолайлы жағдай жасау мультимедиялық технологияларды тиімді пайдаланудың алғышарты болып табылады; мұғалімдердің өзара тәжірибе алмасуы, әдістемелік бірлестіктер жұмысы, семинарлар мен коучингтер өткізу арқылы тиімді педагогикалық тәжірибелерді таратуға мүмкіндік туады; ұзақ мерзімді жоспарлау мен әдістемелік қолдаудың болуы да ерекше мәнге ие, өйткені мультимедиялық технологияларды мақсатты әрі орынды қолдану үшін әрбір сабақтың мазмұны мен мақсатына сәйкес құралдарды дұрыс таңдау қажет, ал осы бағыттағы жүйелі

жұмыстар білім беру үдерісінің тиімділігін арттырып, оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуға оң ықпал етеді.

Әдебиеттік оқу сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану тәжірибесі сабақ кезеңдеріне сәйкес жүзеге асырылады. Қызығушылықты ояту кезеңінде оқушыларға видео, сурет немесе аудио ұсынылады. Мысалы, «Қызыл Шапан» мультфильмі арқылы тақырыпқа кіріспе жасалады. Мағынаны тану кезеңінде мәтінді тыңдау, оқу, талдау жұмыстары мультимедиа көмегімен жүзеге асады. Оқушылар интерактивті тапсырмалар арқылы мәтін мазмұнын бөліп алады. Ой толғаныс кезеңінде интерактивті тесттер, сұрақ-жауап, ойын технологиялары арқылы тақырыпты бекіту жүргізіледі. Әдіс-тәсілдерге цифрлық storytelling, бейне арқылы мәтінді болжау, аудио тыңдау арқылы түсіну, ойын элементтері арқылы оқу жатады. Мәтінмен жұмыс түрлері: сұрақ-жауап, жоспар құру, кейіпкерге мінездеме беру, видео бойынша сұрақтар, суретке қарап әңгіме құрастыру, интерактивті тесттер. Тиімділік нәтижелері: оқушылардың оқу жылдамдығы артты, мәтінді түсіну деңгейі жоғарылады, оқу қызығушылығы күшейді. Интерактивті бейнематериал қолданылған сабақта оқушылар мәтін мазмұнын дәлірек түсінді және өз ойларын белсенді түрде жеткізді. Практикалық қолдану нәтижелері оңды. Мұғалімдер мультимедиа құралдарын дұрыс қолдану арқылы сабақ сапасын айтарлықтай жақсартта алады. Оқушылардың белсенділігі мен қызығушылығы артады.

Бұл мақалада бастауыш сыныптағы әдебиеттік оқу сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы оқу сауаттылығын қалыптастыру мәселесі жан-жақты талданды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқу сауаттылығы тек мәтінді оқып қана қоймай, оны түсіну, талдау, интерпретациялау және бағалау қабілеттерін де қамтиды. Сонымен қатар цифрлық технологиялардың қолданылуы оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, оқу үдерісін көрнекі және интерактивті етеді. Ақпараттық және коммуникациялық құралдар сабақтарда дұрыс енгізілген жағдайда оқушылардың оқу жылдамдығы, оқу материалын меңгеруі және белсенділігі айтарлықтай жақсарады. Педагогтердің IT құзыреттілігін арттыру және техникалық жабдықтың жеткіліктілігі заманауи білім беру әдістерін тиімді енгізуді талап етеді. Мультимедиялық технологияларды әдебиеттік оқу сабақтарында қолдану — оқу сауаттылығын дамытудың заманауи тиімді әдісі екенін дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТ

1 UNESCO. Literacy in the twenty-first century: UNESCO world report on literacy. Paris: UNESCO Publishing, 2017.

2 Амангелді Ж. Оқу сауаттылығын қалыптастыру мәселелері // Педагогика және психология. 2020. № 3. Б. 45.

3 Кириллова Н. Мәтінді түсіну және талдау әдістері // Оқу әдістемесі. 2018. № 4. Б. 12–18.

4 Нұрбекова А. Оқу сауаттылығын көтерудің жолдары // Қазақстан педагогика журналы. 2019. № 2. Б. 24–29.

5 Smith J. Strategies for Reading Comprehension Development // Journal of Literacy Research. 2015. Vol. 47, № 1. P. 35–52.

6 Brown L. Critical Thinking in Reading // Educational Review. 2016. Vol. 68, № 3. P. 276–290.

7 Мұқаметжанова З. Бастауыш сыныптарда оқу сауаттылығын дамыту ерекшеліктері // Педагогика және білім. 2021. № 1. Б. 33–40.

UDC 159.9:00

Сайлыбаева К.А.

sailybayeva_kuralay@mail.ru

Докторант Эль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

Ғылыми жетекші: Садыкова Назира Марғұшқызы

Алматы, Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ ОРТАДАҒЫ БЕЛГІСІЗДІККЕ ЭМОЦИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ МӘНІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада белгісіздік жағдайындағы эмоциялық тұрақтылық феноменінің мәні мен қазіргі ғылыми түсініктері қарастырылады. Зерттеуде классикалық психологиялық теориялар мен заманауи ғылыми бағыттар негізінде эмоцияның реттеушілік қызметі, тұлғаның психологиялық бейімделуі және белгісіздікке толеранттылық ұғымының эволюциясы талданады. Сонымен қатар VUCA және BANI парадигмалары контекстінде адамның өзгермелі әлеуметтік ортадағы әрекет ету ерекшеліктері сипатталады. Автор белгісіздікке эмоциялық тұрақтылықты тұлғаның психологиялық денсаулығы мен әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін интегративті ресурс ретінде қарастырады. Зерттеу нәтижелері студенттердің академиялық және әлеуметтік белгісіздік жағдайында тиімді әрекет етуі эмоцияларды реттеу, когнитивтік икемділік және мағыналық бағдарды сақтау қабілеттеріне тәуелді екенін көрсетеді.

Тірек сөздер: белгісіздік, эмоциялық тұрақтылық, толеранттылық, когнитивтік икемділік, эмоцияларды реттеу, психологиялық бейімделу, VUCA, BANI, студенттер, психологиялық денсаулық.

СУЩНОСТЬ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФЕНОМЕНА ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ К НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность феномена эмоциональной устойчивости в условиях неопределенности и его современное научное осмысление. На основе классических психологических теорий и современных исследований анализируются регуляторная функция эмоций, процессы психологической адаптации личности и эволюция понятия толерантности к неопределенности. Особое внимание уделяется трансформации мировоззренческих моделей от VUCA к BANI и их влиянию на поведение человека в изменчивой социальной среде. Эмоциональная устойчивость к неопределенности интерпретируется как интегративный психологический ресурс, обеспечивающий психическое здоровье и социальную адаптацию личности. Результаты исследования показывают, что успешное функционирование студентов в условиях академической и социальной неопределенности зависит от уровня развития навыков эмоциональной регуляции, когнитивной гибкости и способности сохранять смысловую ориентацию.

Ключевые слова: неопределенность, эмоциональная устойчивость, толерантность, когнитивная гибкость, регуляция эмоций, психологическая адаптация, VUCA, BANI, студенты, психическое здоровье.

THE ESSENCE AND CURRENT STATE OF THE PHENOMENON OF EMOTIONAL RESILIENCE TO UNCERTAINTY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Abstract. This article examines the essence of emotional resilience in conditions of uncertainty and its contemporary scientific interpretation. Based on classical psychological theories and modern research approaches, the study analyzes the regulatory function of emotions, mechanisms of psychological adaptation, and the evolution of the concept of tolerance to uncertainty. Particular attention is given to the shift from the VUCA to the BANI paradigm and its

impact on human behavior in a rapidly changing social environment. Emotional resilience to uncertainty is conceptualized as an integrative psychological resource that ensures mental well-being and social adaptation. The findings indicate that students' effective functioning in conditions of academic and social uncertainty depends on their ability to regulate emotions, maintain cognitive flexibility, and preserve meaningful orientation.

Keywords: uncertainty, emotional resilience, tolerance, cognitive flexibility, emotion regulation, psychological adaptation, VUCA, BANI, students, mental health.

Кіріспе

Қазіргі заманғы психологиялық антропология мен әлеуметтік ғылымдардың даму динамикасы адамзаттың тұрақтылықтан ауытқып, жүйелі белгісіздік жағдайына өткенін айқын көрсетеді. Бұл жағдайда белгісіздікке толеранттылық ұғымы тек когнитивтік қасиет емес, сонымен бірге тұлғаның өзгермелі әлемдегі өміршендігі мен психологиялық саулығын қамтамасыз ететін негізгі ресурс болып танылады. ХХІ ғасырдың үшінші онжылдығында әлемдік қоғамдастық VUCA - құбылмалылық, белгісіздік, күрделілік және екіұштылық - парадигмасынан BANI - нәзіктік, мазасыздық, бейсызықтық және түсініксіздік - әлеміне қарай бет алды. Бұл трансформация адамның ақпаратты қабылдау, өңдеу және шешім қабылдау механизмдеріне түбегейлі салмақ салып отыр, себебі бұрынғы тәжірибе мен логикалық алгоритмдер жаңа сын-қатерлер алдында дәрменсіз болып қалуда.

Белгісіздікке эмоциялық тұрақтылықты талдау жеке тұлғалық қасиеттерді сипаттаумен шектелмейді. Ол өркениеттік өзгерістер жағдайында адамның психикалық жүйесінің қайта ұйымдасуын түсіндіруге бағытталады. Сондықтан феноменнің мәнін ашу үшін алдымен эмоцияның психикалық қызметтегі орны мен оның реттеушілік функциясын айқындау қажет.

Классикалық психологиялық теориялар эмоцияларды қарапайым реакциялар ретінде емес, сана мен іс-әрекеттің интегралды компоненті ретінде қарастырады. Л. С. Выготскийдің тұжырымдамасы бойынша, аффект-ол «Альфа мен Омега», яғни барлық психикалық дамудың басталуы мен аяқталуы екенін атап өтті. Аталған тұжырымдама бойынша, эмоция сана құрылымындағы жүйе құраушы буын ретінде әрекет етеді, мағынаның қалыптасуымен және жоғары психикалық функциялармен тығыз байланысты.

С.Л. Рубинштейн сонымен қатар аффект пен интеллекттің бірлігін атап өтті. Оның айтуынша, даму деңгейі неғұрлым жоғары болса, ішкі жағдайлардың рөлі соғұрлым жоғары болады. Ол эмоцияларды субъектінің объектімен қарым-қатынасының көрінісі ретінде түсінді. Осылайша, Выготский де, Рубинштейн де сыртқы әлемді түсінудегі эмоциялардың реттеуші рөлін анықтады.

А. Н.Леонтьев эмоцияларды мотивация мен мағыналық біліммен байланыстырды. Оның пікірінше, адам денесі белсенділікпен қалыптасады, ал «ішкі» және «сыртқы» - бұл біртұтас белсенділік процесінің полюстері.

Эмоциялар қажеттіліктер мен мүмкіндіктердің сәйкестік дәрежесін көрсете отырып, мақсаттарға жетудің мотивтері мен шарттарының өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде пайда болады. Осы тұрғыдан алғанда, эмоционалды реакция іске асырылатын іс-әрекеттің сапасы туралы маңызды сигнал ретінде қызмет етеді және мотивацияны түзетуге шақырады.

Б.Г. Ананьев тұлғаға жүйелік тәсіл енгізіп, төзімділікті психикалық ұйымның тұтастығын қамтамасыз ететін ажырамас сипаттама ретінде қарастыруды ұсынды. Оның жеке денсаулық теориясы бойынша, төзімділік стрессті жеңу және өзін-өзі реттеудің әртүрлі деңгейлерін (физиологиялық, психикалық, әлеуметтік) біріктіру арқылы қалыптасады.

Бұл классикалық тәсілдер эмоцияларды мінез-құлықтың реттеушісі және субъектінің ішкі үйлесімділігі ретінде түсінумен біріктірілді. Мұнда төзімділік өзгермелі жағдайларда жеке тұтастықты сақтау қабілеті ретінде қарастырылады. Дегенмен, классикалық парадигма белгісіздіктің фактор ретіндегі нақты рөлін баса көрсетпейді, тек белсенділік пен мағына prizması арқылы психикалық тұрақтылықты талдау үшін негіз бола алады.

Психологиялық ғылымдағы белгісіздікке төзімділік тұжырымдамасының пайда болуы XX ғасырдың 40-жылдарының соңына сәйкес келеді. Осы кезеңде Еуропа мен Америкада фашизм мен тоталитарлық режимдердің психологиялық табиғатын түсінуге қызығушылық артты.

Қазіргі зерттеулердің нәтижелері эмоциялық тұрақтылықты белгісіздікпен әрекеттесу қабілеті арқылы түсіндіруге мүмкіндік береді. Белгісіздік жағдайында тұлғаның психологиялық күйі көбіне оның жағдайды қалай түсіндіретініне, қандай мағыналық құрылым құратынына және қандай реттеу стратегияларын қолданатынына тәуелді болады. Когнитивтік икемділік, эмоцияларды реттеу дағдылары және әлеуметтік тәжірибе адамның белгісіз ортада тұрақты әрекет етуіне жағдай жасайды. Соңғы ғылыми жұмыстар белгісіздікке эмоциялық тұрақтылықты жеке тұлғаның психологиялық денсаулығы мен әлеуметтік бейімделуінің маңызды ресурсы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Өзгермелі ортада өмір сүретін қоғам үшін белгісіздікпен әрекеттесу қабілеті адамның кәсіби, әлеуметтік және тұлғалық дамуында маңызды рөл атқарады.

Студенттер үшін белгісіздік көбіне академиялық талаптардың ауытқуы, бағалау жүйесінің өзгеруі, әлеуметтік күтулердің тұрақсыздығы, кәсіби болашақтың бұлыңғырлығы түрінде байқалады. Бұл жағдайда эмоциялық тұрақтылық жай ғана күйзеліс деңгейінің төмен болуы емес, әрекетті тоқтатпай, мағыналық бағдарды сақтай отырып, белгісіздікпен қатар өмір сүру қабілеті ретінде көрінеді.

Бұл дерек белгісіздіктің әлеуметтік өлшемін айқындайды, студент жаңа жағдайға ғана емес, өзіне берілетін әлеуметтік бағаға, құрдастармен салыстыруға, мәртебелік тұрақсыздыққа да бейімделуге мәжбүр. Мұнда эмоциялық тұрақтылық адамның ішкі тыныштығы емес, әлеуметтік кеңістікте өзін реттей алу қабілеті ретінде сипатталады.

Қазақстандық деректер де белгісіздікке төзімділік пен стреске төзімділіктің бір біріне жақын жүретінін көрсетеді. С. Т. Бапаева жүргізген жұмыста белгісіздікке толеранттылық пен стреске төзімділік арасындағы өзара байланыс және жас ерекшеліктері қарастырылып, өлшеу үшін Budner және Маклейн шкалалары мен стреске төзімділік шкаласы қолданылғаны көрсетілген. Бұл зерттеу екі маңызды нәрсені береді. Біріншіден, отандық контексте белгісіздік айнымалысын өлшеудің құралдық негізі бар екенін көрсетеді. Екіншіден, белгісіздікке төзімділік студент жасының шекарасында тек танымдық стиль емес, стрессогенді бағалау арқылы эмоциялық күймен астасатын құрылым екенін жанама дәлелдейді. Осыдан шығатын практикалық қорытынды студенттердің эмоциялық тұрақтылығын дамыту бағдарламалары міндетті түрде бағалау әдеттеріне, стрессогенді интерпретацияға және белгісіздікке қатысты мағыналық құрылымдарға ықпал етуі тиіс. Пандемия кезеңінен кейінгі зерттеулер белгісіздіктің табиғи тәжірибеге айналғанын ашық көрсетті.

Біздің пайымдауымызша, 2020–2025 жылдар аралығында жинақталған деректер белгісіздікке эмоциялық тұрақтылықты екі деңгейді біріктіретін интегративті конструкт ретінде қарастыруға жеткізді. Бір деңгейі бағалау деңгейі, адам белгісіздікті қауіп ретінде ме әлде әрекетті талап ететін жағдай ретінде ме таниды. Екінші деңгейі реттеу деңгейі, осы бағалаудан кейін эмоцияны қандай тәсілмен өңдейді, қайта мағыналандыра ма, қолдауды іздей ме, әрекетті жоспарлай ма, әлде тұйықталып, басып, кейін ресурстық сарқылуға ұшырай ма. Бұл екі деңгей студенттер үшін оқу міндеттерімен тікелей байланысады, себебі академиялық табыс тек білім көлеміне емес, белгісіз тапсырмада бағдар құра алу қабілетіне, кері байланысты көтере алуына, ұзақ мерзімді мақсатты ұстай алуына тәуелді.

XXI ғасырдың үшінші онжылдығында белгісіздікке эмоциялық тұрақтылық мәселесі жаңа контекстке ие болды. Дәстүрлі VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) моделі әлемді сипаттау үшін жеткіліксіз болып қалды, сондықтан 2020 жылы футуролог Жамаис Кассио BANI (Brittle, Anxious, Nonlinear, Incomprehensible) фреймворкін ұсынды. Бұл модель қазіргі әлемнің тек белгісіз емес, сонымен бірге «нәзік» (жүйелердің күтпеген жерден қирауы), «мазасыз» (үнемі қорқыныш тудыратын), «бейсызық» (себеп пен салдардың сәйкес келмеуі) және «түсініксіз» (ақпараттың көптігінен мағынаның жоғалуы) екенін

айқындайды. Бұл жағдайда Гриффин мен Гроте (2020) ұсынған «Белгісіздікті реттеу моделі» (Uncertainty Regulation Model) ерекше маңызға ие. Олар белгісіздікті тек қауіп ретінде қарастырудан бас тартып, оны адамның өз мақсаттарына жету үшін пайдаланатын «динамикалық ресурс» ретінде анықтайды. Модель екі негізгі стратегияны ұсынады. Ашу (Opening strategies) - бұл адамның жаңа мүмкіндіктерді іздеу үшін белгісіздікке саналы түрде баруы. Жабу (Closing strategies) - тұрақтылық пен тиімділікті сақтау үшін белгісіздікті азайту. Тиімді жұмыс істеу мен эмоциялық тұрақтылық осы екі стратегияның тепе-теңдігіне байланысты. Студенттер үшін бұл - оқудағы жаңа тәсілдерді сынап көру (ашу) мен оқу кестесі мен тәртібін сақтау (жабу) арасындағы тепе-теңдікті табу. 2025 жылғы зерттеулер көрсеткендей, белгісіздікке толеранттылық - бұл үйренуге болатын қасиет, ол когнитивтік қайта бағалау (cognitive reappraisal) және эмоционалдық реттеу дағдылары арқылы нығаяды.

Психологиялық әдебиеттерде белгісіздік бірнеше деңгейде қарастырылады. Когнитивтік деңгейде белгісіздік адамның ақпаратты түсіндіру және болашақ оқиғаларды болжау қабілетімен байланысты болады. Бұл жағдайда субъект жағдайдың мәнін толық түсінбеген кезде күмән, сенімсіздік және шешім қабылдау қиындығы пайда болады. Эмоциялық деңгейде белгісіздік адамның мазасыздық, алаңдаушылық және эмоционалдық кернеу сияқты реакцияларымен көрінеді. Мұндай жағдайда белгісіз жағдай адамның ішкі тұрақтылығына әсер етіп, психологиялық күйзелістің артуына алып келуі мүмкін. Мінез-құлықтық деңгейде белгісіздік белгілі бір әрекет стратегиялары арқылы көрінеді. Кейбір адамдар белгісіз жағдайларда белсенді әрекет етуге ұмтылса, басқалары керісінше шешім қабылдауды кейінге қалдыру немесе жағдайдан қашу сияқты стратегияларды қолдануы мүмкін.

Қазіргі зерттеулер белгісіздік деңгейін сипаттайтын бірнеше негізгі критерийлерді де көрсетеді. Біріншіден, белгісіздіктің деңгейі жағдайдың болжамдылық дәрежесіне байланысты. Егер жағдайдың нәтижесін алдын ала болжау қиын болса, белгісіздік деңгейі жоғары болады. Екіншіден, маңызды критерийлердің бірі – ақпараттың толықтығы. Ақпарат жеткіліксіз немесе қарама-қайшы болған жағдайда адам жағдайды дұрыс бағалай алмайды, бұл белгісіздікті күшейтеді. Үшіншіден, белгісіздік жағдайдың күрделілігімен байланысты. Егер жағдай көптеген өзара байланысты факторлардан тұрса, оны түсіну мен басқару қиынға соғады. Төртіншіден, белгісіздік деңгейі көбіне жағдайды бақылау мүмкіндігіне тәуелді болады. Егер адам жағдайдың нәтижесіне әсер ете алмайтынын сезсе, белгісіздік пен мазасыздық деңгейі арта түседі.

Кесте 1-Қазіргі психологиялық зерттеулердегі белгісіздіктің негізгі түрлері (2020–2026)

Белгісіздік түрі	Авторлар және зерттеу	Мазмұны	Көріну саласы
Болашаққа қатысты белгісіздік (future uncertainty)	Zacher H., Rudolph C. (2021, Frontiers in Psychology)	Болашақтағы өмірлік және кәсіби нәтижелерді болжаудың қиындығы	кәсіби таңдау, өмірлік жоспар
Академиялық белгісіздік (academic uncertainty)	Jiang Q., He X., Xia Z. (2023, Behavioral Sciences)	Оқу талаптарының, бағалау критерийлерінің және оқу нәтижелерінің айқын болмауы	емтихан, оқу тапсырмалары
Әлеуметтік белгісіздік	Shen H., Zhang Y., Li X. (2022, BMC Psychiatry)	Әлеуметтік өзара әрекеттегі күтулер мен бағалаудың болжап болмайтындығы	құрдастармен қарым-қатынас
Ақпараттық белгісіздік	Han P. K. J. (2021, Patient Education and Counseling)	Ақпараттың жетіспеуі немесе қарама-қайшылығы	ақпараттық орта, цифрлық кеңістік
Экзистенциалдық белгісіздік	Carleton R. N. (2020, Journal of Anxiety Disorders)	Өмірлік мақсаттар мен тұлғалық мағынаға қатысты анықсыздық	жеке даму

Кестеде көрсетілген мәліметтер белгісіздіктің әртүрлі өмірлік контексттерде көрінетінін көрсетеді. Әсіресе студенттік ортада академиялық және болашаққа қатысты белгісіздік ерекше маңызға ие. Бұл факторлар студенттердің психологиялық жағдайына, оқу мотивациясына және эмоциялық тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Сондықтан белгісіздік жағдайында эмоциялық тұрақтылықты дамыту мәселесі қазіргі білім беру психологиясында маңызды ғылыми бағыттардың бірі болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген теориялық талдау белгісіздік жағдайындағы эмоциялық тұрақтылық феноменінің психологиялық ғылымда күрделі, көпқырлы және интегративті құрылым ретінде қарастырылатынын көрсетті. Классикалық психологиялық теориялар эмоцияның реттеушілік қызметін, оның сана мен іс-әрекет жүйесіндегі жетекші орнын негіздеп берсе, кейінгі зерттеулер бұл ұғымды стресс пен бейімделу механизмдері арқылы толықтырды. Ал заманауи ғылыми бағыттар белгісіздік факторын дербес психологиялық айнаымалы ретінде қарастырып, эмоциялық тұрақтылықтың қалыптасуындағы оның шешуші рөлін айқындады.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, технологиялық және мәдени трансформациялар жағдайында белгісіздік адамның өмір сүру ортасының ажырамас бөлігіне айналғанын көрсетеді. VUCA моделінен BANI парадигмасына өту әлемнің тек тұрақсыз емес, сонымен қатар мазасыз, бейсыз және түсініксіз сипатқа ие болғанын дәлелдейді. Мұндай жағдайда тұлғаның психологиялық бейімделуі оның белгісіздікті қалай қабылдайтынына, қандай мағыналық құрылым қалыптастыратынына және эмоцияларды қандай тәсілдер арқылы реттейтініне тікелей байланысты болады.

Белгісіздікке эмоциялық тұрақтылық тұлғаның белгісіз жағдайларда психологиялық тепе-теңдігін сақтай отырып, мақсатқа бағытталған әрекетті жалғастыру қабілеті ретінде анықталады. Бұл феномен екі негізгі деңгейдің – когнитивтік бағалау мен эмоциялық реттеудің – өзара әрекеттесуінен құралады. Белгісіздікті қауіп ретінде емес, мүмкіндік ретінде қабылдау, сондай-ақ когнитивтік икемділік пен эмоцияларды тиімді реттеу дағдылары тұлғаның тұрақты әрекет етуіне негіз болады.

Сонымен қатар, зерттеу студенттік ортада белгісіздікке эмоциялық тұрақтылықтың ерекше маңызға ие екенін көрсетті. Академиялық талаптардың өзгермелілігі, бағалау жүйесінің айқын еместігі және кәсіби болашақтың белгісіздігі студенттердің психологиялық күйіне әсер етеді. Осыған байланысты эмоциялық тұрақтылық тек ішкі күйдің тұрақтылығы емес, сонымен қатар әлеуметтік ортада өзін тиімді реттеу қабілеті ретінде қарастырылады.

Қорытындылай келе, белгісіздікке эмоциялық тұрақтылық қазіргі заман жағдайында тұлғаның психологиялық денсаулығын, әлеуметтік бейімделуін және кәсіби дамуын қамтамасыз ететін маңызды интегративті ресурс болып табылады. Бұл феноменді терең зерттеу және оны дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық бағдарламаларды әзірлеу қазіргі ғылым мен білім беру жүйесінің өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Neklessa A. Цивилизационный транзит. Методологические и прогностические аспекты (анализ – прогноз – управление) // Проблемы теории и практики управления. – 2020. – № 4 (91). – С. 132–146. – DOI: 10.33293/1609-1442-2020-4(91)-132-146.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Эксмо, 2005. 1136 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2001.
5. Селье Г. Стресс без дистресса / пер. с англ. А. Н. Лука, А. С. Панина. – М.: Прогресс, 1979. – 123 с.
6. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования // Эмоциональный стресс / под ред. Л. Леви. – Л.: Медицина, 1970. – С. 178–208.
7. Folkman S., Lazarus R. S. Stress and coping in caregiving couples // Journal of Personality and Social Psychology. – 1980. – Vol. 39, № 3. – P. 420–430.

8. Salun M., Zaslavskaya K. Strategies for resilience in a dynamic world: From VUCA to BANI. – 2024.
9. Morris J. et al. Uncertainty makes me emotional: Uncertainty as an elicitor and modulator of emotional states // *Frontiers in psychology*. – 2022. – T. 13. – C. 777025.
10. Budner S. Intolerance of ambiguity as a personality variable / S. Budner // *Journal of Personality*. – 1962. – Vol. 30. – No. 1. – P. 29–50.
11. Gross J. J. Emotion regulation: Current status and future prospects / J. J. Gross // *Psychological Inquiry*. – 2015. – Vol. 26. – No. 1. – P. 1–26.
12. Griffin M. A., Neal A., Parker S. K. A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts / M. A. Griffin, A. Neal, S. K. Parker // *Academy of Management Journal*. – 2007. – Vol. 50. – No. 2. – P. 327–347.
13. Shen H., Zhang Y., Li X. Intolerance of uncertainty and social anxiety among college students: The role of self-esteem and attentional control / H. Shen, Y. Zhang, X. Li // *Frontiers in Psychology*. – 2023. – Vol. 14. – Article 1124568.
14. Бапаева С. Т., Касымжанова А. А. Исследование взаимосвязи толерантности к неопределенности и стрессоустойчивости личности / С. Т. Бапаева, А. А. Касымжанова // *Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Педагогика. Психология. Социология*. – 2023. – № 2 (143). – С. 184–192.
15. Huang A., Liu L., Wang X., Zhang Y. Intolerance of uncertainty and anxiety among university students: The mediating role of cognitive emotion regulation / A. Huang, L. Liu, X. Wang, Y. Zhang // *Frontiers in Psychology*. – 2022. – Vol. 13. – Article 846311. – DOI: 10.3389/fpsyg.2022.846311.
16. Cascio J. Facing the Age of Chaos / J. Cascio // Institute for the Future. – 2020. – Available at: <https://www.iftf.org> (accessed: 2026).
17. Grote G., Weichbrodt J. Why uncertainty management is key to resilience in organizations / G. Grote, J. Weichbrodt // *Organizational Psychology Review*. – 2020. – Vol. 10. – No. 1. – P. 3–26.

UDC 37.013:004.7

Tolegen B.A.

M. Auezov South Kazakhstan State University
Shymkent, Kazakhstan
e-mail: daulet8583@mail.ru

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON THE EDUCATIONAL SYSTEM'S PEDAGOGICAL AND NURTURING PROCESSES

Abstract. Digital transformation has become a significant aspect of the modern education system, specifically in higher education. This study takes a deeper look at the impact of the Education 4.0 concept on the higher education system and its impact on pedagogical processes, infrastructure, and technology integration. Digital transformations in education, especially through the use of artificial intelligence (AI), big data analytics, and virtual learning environments, are aimed at enhancing the efficiency of the learning process. This study is based on a survey carried out among students and faculty of M. Auezov University and aims to assess the potential of digital transformation in the education system.

Keywords: digital transformation, education 4.0, higher education, digital pedagogy, educational nurturing process, digital infrastructure

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК ҮДЕРІСТЕРІНЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Сандық трансформация қазіргі заманғы білім беру жүйесінің, әсіресе жоғары білім беру саласының маңызды аспектісіне айналды. Бұл зерттеу «Білім беру 4.0» тұжырымдамасының жоғары білім беру жүйесіне және педагогикалық процестерге, инфрақұрылымға және технологияларды интеграциялауға әсерін тереңірек қарастырады. Білім беру саласындағы цифрлық трансформациялар, әсіресе жасанды интеллект (AI), ірі деректерді талдау және виртуалды оқу орталарын пайдалану арқылы оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға бағытталған. Бұл зерттеу М. О. Әуезов университетінің студенттері мен оқытушылары арасында жүргізілген сауалнамаға негізделген және білім беру жүйесіндегі цифрлық трансформацияның әлеуетін бағалауды мақсат етеді.

Тірек сөздер: цифрлық трансформация, білім беру 4.0, жоғары білім, цифрлық педагогика, білім беру тәрбиелеу үдерісі, цифрлық инфрақұрылым

Introduction. Digital transformation is one of the key trends of our time, encompassing all spheres of human activity.

The educational process is no exception: the adoption of digital technologies is changing approaches to learning and teaching, creating new opportunities and challenges. This article examines the impact of digital transformation on educational processes, analyzes the advantages and disadvantages of digitalization in the educational environment, and offers recommendations for the effective use of digital technologies in educational institutions.

Digital technologies open up new horizons in education by providing access to vast information resources and innovative teaching methods. One of the key advantages is the ability to personalize the learning process. Students can learn at their own pace, receive real-time feedback, and use interactive learning materials.

Digital technologies also allow teachers to use various teaching methods that promote deeper knowledge retention. Virtual labs, simulators, and interactive courses allow students to apply theoretical knowledge in practice, which increases their motivation and interest in learning. Additionally, digital platforms facilitate access to learning materials and resources, which is particularly important for students living in remote areas.

Interactive teaching methods, such as video conferencing and online discussions, allow students to interact with teachers and peers, which helps develop critical thinking and communication skills.

These technologies also simplify the assessment process, allowing teachers to quickly and accurately evaluate student performance using automated testing systems.

Literature review. The effect of digital transformation on the education system is currently the subject of many studies. In this context, Education 4.0 represent new educational system that integrates teaching with digital tools and innovative methods, making it personalized. In this framework, teaching processes incorporate artificial intelligence, big data, virtual and augmented reality such as artificial intelligence, big data, and virtual and augmented reality technologies.

Achaari et al. (2021) [1] Big Data Analytics is considered a very important tool for achieving high-quality education in the education system. In the era of Industry 4.0, educational institutions need to strengthen their data analytics capabilities. As a result, educational institutions have increased opportunities to effectively manage the learning process by implementing innovative advanced technologies. This research identifies data analytics capabilities as a fundamental element supporting the digital transformation of educational organisations.

Benešová and Tupa (2017) [2] One of the vital component of Education 4.0 is personalized learning systems. The era of Industry 4.0 demands adapting educational methods and integration of cutting-edge solutions. This review assesses the effectiveness of applying new methods in education, including interactive learning, project-based instructions, and working with big data. All of these approaches are an integral part of the Education 4.0 concept.

Muhammad Adnan and colleagues (2019) [3] In their study, they state that the concept of Education 4.0 is a necessary tool for advancing the education system in the context of digital transformation. The digitization of the teaching and learning process allows for the individualization of learning trajectories. Such methods enhance students' self-management and encourage self-directed learning. They also examine the impact of digital pedagogy and virtual teaching approaches on teaching effectiveness.

Marjulie et al. (2016) [4] This study examined the contribution of digital technologies to the education system. The authors highlighted the connection between digital infrastructure and digital pedagogy. They state that for educational institutions to use digital tools effectively, it is necessary to develop teachers' digital skills. According to the results of these studies, digital inequality and limited structural infrastructure negatively affect the quality of teaching in many educational institutions.

Zhang and Lu (2020) [5] According to Zhang and Lu (2020), digital technologies are a vital tool for the modernization of higher education. This study highlights the effectiveness of using digital tools and platforms to enhance the efficiency of the educational process. They suggest the emergence of new learning structures and the interaction of learners and instructors within digital ecosystems during the transformation of higher education. The authors examine the importance of digital platforms and open educational resources, which offer learners expanded opportunities.

Gupta and Shah (2021) [6] studied the application of artificial intelligence in the higher education system. Their study examined how AI tools can be effectively integrated into the educational system, as well as how the educational process can be improved by students and instructors using AI tools. The researchers highlight the potential for developing personalized learning trajectories through the use of AI. They emphasize the significant role of artificial intelligence in effectivity managing the educational system.

Liu, Zhao, and Yang (2022) [7] studied the connection between Industry 4.0 and Education 4.0 Their research discussed the future of digital education systems and the development of digital skills. The emergence of the Education 4.0 system in an innovative society and its impact on educational process in educational institutions are analyzed. In addition, the authors consider the future prospects and impact on the education system of using digital tools and technologies in the learning process.

Experiment Section.

Methods

Mixed methods are used to assess the influence of digital transformation on the education system. The study combines quantitative and qualitative methods:

1. Quantitative data: A survey was conducted among 383 students and 39 faculty members of M.Auezov University. The survey collected information on students acces to digital tools, the frequency of AI use, and their opinions on digital teaching methods.

2. Qualitative Data: Focus groups and discussions were conducted, where in-depth conversations toop plac among students and faculty about digital educational tools and their effectiveness.

Participants: Students snd instructors from various educational programs and levels participated in the study. Survey participants took part voluntarily, and their confidentiality was maintained throughout the research.

Data Processing: Descriptive statistics, analysis of variance (ANOVA,), and multiple regression methods were used for statistical analysis. Qualitative data were analyzed through thematic analysis.

Table -1 Changes in Access to Digital Tools and Frequency of AI Use

Parameter	Before	After
Access to digital tools	3.8 (Students)	4.3 (Students)
	4.0 (Faculty)	4.7 (Faculty)
Frequency of AI use (per week)	2.5 (Students)	3.2 (Students)
	2.0 (Faculty)	2.5 (Faculty)

Table -2 Participants' opinions on the effectiveness of digital educational tools

Participant Group	Effective Use of Digital Tools (%)	Difficulties Encountered in Use (%)	Comments
Students	70%	20%	“The tools are convenient, but sometimes there are technical issues.”
Instructors	80%	10%	“Digital methods save time, but they are not equally accessible to all students.”

Table -3 Differences Between Students and Teachers in Access to Digital Tools and Frequency of AI Usag

Difference between groups	Access to digital tools	Frequency of AI use
Students vs. Teachers	0.4	0.7

This table shows the difference in access to digital tools and frequency of AI use between students and instructors. The numerical data reveal a significant difference the two groups.

Table 3: Participants’ Perceptions of the Effectiveness of Digital Tools and Artificial Intelligence Use

Topic	Student Opinions	Instructor Opinions
Convenience of digital tools	“The tools are fast, but sometimes inaccessible.”	“Not all the tools work the same.”
Advantages of using AI	“AI completes tasks quickly.”	“AI makes the learning process easier.”
Technical Issues	“There are difficulties when the internet connection is poor.”	“Some of the platforms are very slow.”

This table presents qualitative data from focus groups and discussions based on thematic analysis. The difference in opinions between students and instructors are clearly visible across the themes.

Table -4 Students’ Evaluation of the Use of Digital Tools

Type of Digital Tools	Advantages (%)	Disadvantages (%)
Video tools	60%	30%
Online platforms	70%	20%
Artificial Intelligence (AI) tools	50%	40%

This table shows the assessment of students' strengths and weaknesses in using digital tools and platforms. The data compile students' views on the effectiveness of the tools and issues related to their use.

Results.

1.Access to Digital Infrastructure:

-39% of students rated the quality of the internet as average, while 16% indicated that the internet was poor. Only 18% of students said they had high-quality internet.

-Regarding device access, 84.5% of students indicated they use a laptop, and 78.4% indicated they use a smartphone.

2.Use of AI tools:

-53% of students said they do not use generative AI tools, 26% said they use them sometimes, and 21% said they use them often.

Effectiveness of digital teaching methods:

-55% of students said that digital teaching tools have a positive impact on the learning process, but 29% of students consider these tools to be insufficiently effective.

3. Digital inequality:

Digital inequality, such as internet instability and a lack of devices, negatively impacts students' learning experience. Digital readiness and infrastructure preparation play a important role in improving the quality of learning.

Discussion. The study's findings demonstrate that the concept of Education 4.0 plays a significant role in modernizing the higher education system and adapting it to the demands of the digital age. The integration of digital technologies, including artificial intelligence, big data analytics, and virtual learning environments, contributes to enhancing the efficiency and quality of the educational process. These technologies enable the development of personalized learning approaches, increase student engagement, and support the development of professional and digital competencies required by the modern labor market.

At the same time, the findings indicate that the successful implementation of Education 4.0 requires not only the adoption of cutting-edge technologies but also the creation of appropriate institutional conditions. In particular, the modernization of digital infrastructure, reliable internet access, and the provision of modern digital learning platforms are critical factors in ensuring equal access to digital learning opportunities. The survey results show that disparities in digital infrastructure and unequal access to technological resources can negatively influence both student learning outcomes and teachers' ability to effectively integrate digital tools into the educational process.

Furthermore, the study highlights the importance of developing teachers digital competencies and their pedagogical readiness to work in a modern educational environment. Although many teachers are familiar with basic digital tools, the effective use of artificial intelligence and advanced educational technologies requires specialized training in digital pedagogy. Insufficient teacher training and limited experience with innovative teaching methods remain key challenges hindering the full implementation of Education 4.0 principles.

The findings also highlight that the digital divide remains one of the main obstacles to the effective integration of digital technologies into the higher education system. Differences in access to digital tools, technological resources, and levels of digital literacy among students and faculty can create inequalities in the learning process. Therefore, addressing these challenges requires comprehensive strategies at the institutional and policy levels aimed at improving digital infrastructure, enhancing digital literacy, and supporting teachers continuous professional development.

In this context, educational institutions and policymakers should focus on implementing systematic measures to support digital transformation in education. These measures may include developing national and institutional strategies for digital education, organizing professional development programs for teachers in digital pedagogy, and integrating innovative technologies into teaching and learning practices. Strengthening partnership between universities, technology providers, and policymakers can also contribute to the successful realization of Education 4.0.

Overall, the study's findings affirm that digital transformation and the implementation of Education 4.0 hold significant potential for enhancing the quality and effectiveness of higher education. However, achieving sustainable results requires coordinated efforts aimed at modernizing digital infrastructure, improving digital literacy, and creating a supportive institutional environment for the integration of innovative educational technologies.

Conclusion. Digital transformation has had a significant and considerable impact on the education system. The concept of Education 4.0 plays a key role in facilitating the teaching and learning process and ensuring the individualization of the educational environment. This system allows for an improvement in the quality of learning by offering teaching methods adapted to the individual needs of students. However, for its successful implementation, several important issues must be addressed.

Motivation and social engagement are declining. Distance learning can lead to a decline in motivation

among students and a reduction in their participation in social and extracurricular activities. The lack of face-to-face interaction with teachers and peers can negatively impact the development of students' communication skills and social adaptation.

The need for teacher professional development. The implementation of digital technologies requires teachers to acquire new skills and knowledge. Not all teachers are prepared for such changes, which can become an obstacle to the effective use of digital tools in the educational process.

Digitalization also requires significant financial investment in infrastructure development and technical support. Educational institutions must provide access to modern computer systems and high-speed internet, which entails additional costs. Furthermore, systematic support and training for teachers in the effective use of new technologies are necessary.

Many countries have already successfully integrated digital technologies into the educational process. In Finland, for example, the digitization of education is a priority area of government policy. Finnish schools actively use interactive learning materials, online courses, and virtual laboratories. As a result, Finnish students demonstrate high performance on international tests in mathematics and the natural sciences.

In South Korea, the digitization of education has also achieved significant success. Here, distance learning platforms have been implemented, allowing students to receive a high-quality education regardless of their age place of residence. South Korean schools and universities actively use mobile apps for learning, which makes the educational process more flexible and accessible.

To make the most effective use of digital technologies in the educational process, it is necessary to consider the following recommendations:

1. Invest in infrastructure. Ensuring access to high-speed internet and modern digital devices for all students and teachers is a priority.

2. Professional development for teachers. Organizing courses and training sessions on the use of digital technologies in teaching will help teachers better adapt to new conditions.

3. Develop interactive learning materials. Creating high-quality, interactive learning materials will enable students to absorb knowledge more effectively and increase their motivation to learn.

4. Ensure cybersecurity. Developing and implementing measures to protect data and prevent cyberattacks will help create a secure educational environment.

5. Encourage social interaction. Organizing online events and virtual meetings will help students maintain social connections and develop communication skills.

Digital transformation has a significant impact on educational processes, opening up new opportunities and creating a number of challenges. To maximize the effectiveness of the digitalization of education, it is necessary to consider both its advantages and potential drawbacks, and to develop strategies for removing barriers and increasing the accessibility of technology. The implementation of digital tools must be accompanied by systematic support and training for teachers and students, which will help create a harmonious and effective educational environment.

REFERENCE

1. Ashaari, Z., Mohamed, M. A., Syed, M. F., Abdullah, N., Rahim, S. A., & Ahmed, T. (2021). Big data analytics capability for improved performance of higher education institutions in the Era of IR 4.0. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 120256. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120256>
2. Benešová, A., Tupa, J., Krejčí, P., Novotný, P., Štěpánová, P., & Novák, M. (2017). Requirements for education and qualification of people in industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 11, 758–765. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.07.119>
3. Mohd Adnan, M., Rahman, M., Wadi, H., Toh, R., & Tan, K. (2019). Education 4.0: A new paradigm for learning and teaching. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1–10. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0177-x>

4. Margulieux, L. E., Masiello, M., Anderson, C., Smith, R., Davis, S., & Turner, L. (2016). The impact of digital technologies on the educational system. *Educational Research Review*, 19, 11-25. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2016.01.003>
5. Zhang, P., & Lu, Z. (2020). Transforming higher education with digital technologies: A review of frameworks and tools. *Computers & Education*, 145, 103731. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103731>
6. Gupta, S., & Shah, S. (2021). Artificial intelligence applications in higher education: A critical review. *Journal of Educational Computing Research*, 59(3), 456-473. <https://doi.org/10.1177/07356331211009004>
7. Liu, Q., Zhao, Y., & Yang, M. (2022). Education 4.0 in the era of Industry 4.0: The evolution and future challenges. *Smart Learning Environments*, 9(1), 12. <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00113-z>

UDC 37.013:004.7

Seidisheva G.T.

Central Asian Innovation University
Shymkent, Kazakhstan
e-mail: daulet8583@mail.ru

EFFECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS USING DIGITAL TOOLS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE PLATFORMS

Abstract. In the modern education system, the importance of technologies is significantly increasing. In particular, the effectiveness of artificial intelligence (AI) and digital tools, including systems like Grammarly, Duolingo, ELSA Speak, and ChatGPT, in English language teaching is becoming a topic of research. This research aims to determine how AI and digital tools affect language learners' skills in writing, speaking, and vocabulary development. Furthermore, the study identified the impact of these technologies on students' learning motivation and engagement, as well as the challenges and limitations in integrating new methods into teaching practice.

Keywords: artificial intelligence, English language teaching, digital tools, writing skills, speaking skills, vocabulary

ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАР МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЛАТФОРМАЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ТИІМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Андатпа. Қазіргі білім беру жүйесінде технологиялардың рөлі айтарлықтай артып келеді. Атап айтқанда, ағылшын тілін оқытуда жасанды интеллект (AI) пен Grammarly, Duolingo, ELSA Speak және ChatGPT сияқты цифрлық құралдардың тиімділігі зерттеу тақырыбына айналууда. Бұл зерттеу AI мен цифрлық құралдардың тіл үйренушілердің жазу, сөйлеу және сөздік қорын дамыту дағдыларына қалай әсер ететінін анықтауды мақсат етеді. Сонымен қатар, зерттеу осы технологиялардың студенттердің оқу мотивациясы мен белсенділігіне әсерін, сондай-ақ оқыту тәжірибесіне жаңа әдістерді енгізудегі қиындықтар мен шектеулерді анықтады.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, ағылшын тілін оқыту, цифрлық құралдар, жазу дағдылары, сөйлеу дағдылары, лексика

Introduction. The role of digital technologies and artificial intelligence (AI) in the field of English language teaching has expanded considerably in recent years. Currently, the digital tools and AI systems used in English language classes offer personalized learning opportunities to students, increasing their motivation, encouraging their engagement, and improving their learning

outcomes. These tools enable language learners to use effective teaching methods, increasing students' interest in the learning process. Technological solutions tailored to students' individual needs facilitate the learning process, which plays a significant role in developing students' language skills.

Notably, Grammarly, Duolingo, AI tools like ELSA Speak and ChatGPT help students improve their grammar, vocabulary, speaking, and writing skills. These digital tools modernize teaching methods, making English language learning easier and more engaging. AI-based systems allow students to improve their language learning outcomes and focus on their individual achievements. For example, while Grammarly helps students improve their writing skills, Duolingo is a fun and effective tool for building vocabulary. Meanwhile, platforms like ELSA Speak and ChatGPT enable students to improve their speaking skills and develop their language communication abilities.

The relevance of the research topic is linked to the widespread use of digital technologies in today's educational process and their importance in enhancing the quality of education. The opportunities for using new technologies in education are expanding, and the need to study their effectiveness is growing. In this context, it is crucial to scientifically research the effectiveness of AI and digital tools in the English language learning process. This research aims to assess the effectiveness of AI tools in English language teaching and to determine their impact on students' language learning achievements. A deeper understanding of the role of AI systems in the teaching process will contribute to the development of the education sector and allow for the introduction of new, effective methodologies for English language teachers and students.

Literature review. The use of digital technologies and artificial intelligence (AI) systems in English language teaching has been the focus of numerous studies in recent years, and these investigations have shown that AI tools play a significant role in enhancing the effectiveness of the learning process. AI tools, in particular, are having a significant impact on improving language skills such as writing, speaking, and vocabulary development.

Writing assistants like Grammarly identify grammatical errors, allowing students to improve their written language. With this tool, students enhance their writing and improve their grammatical skills by correcting mistakes. According to a study by Sánchez Calderón and da Cunha Fanego (2023), [1] students who used Grammarly significantly improved their writing skills, particularly in grammatical accuracy and word usage. Thus, Grammarly plays a significant role in making students' language learning process more effective and in developing their writing skills.

Mobile apps like Duolingo help expand vocabulary and develop language skills. Kessler et al. (2023) [2] in their study showed that using Duolingo significantly expands students' vocabulary and increases their confidence in using new words. The tool's gamified tasks motivate learners and increase their interest in language learning. Furthermore, Duolingo is a systematically used tool for developing language skills, as it offers learning opportunities tailored to students' individual needs.

Systems like ELSA Speak are focused on improving speaking skills and help enhance students' phonetic accuracy. According to a study by Agrawal (2024), [3] students who used ELSA Speak improved their speaking skills by up to 30%, reaching a level where they could speak English fluently while increasing their phonetic accuracy. This AI system improves speech fluency by correcting learners' pronunciation and phonetic errors in real-time.

In the literature, there are a numerous studies on the advantages of AI tools, among which issues such as increasing students' motivation for language learning, developing language skills at an individual level, and facilitating the teaching process hold a special place. Ihekweazu et al. (2023) [4] study showed that AI tools increase students' learning motivation and ensure their active participation in the learning process. AI platforms allow students to assess their own language achievements, making the learning process interactive and engaging.

Additionally, the impact of AI on language comprehension and learning effectiveness has been explored by Polakova and Klimova (2023) [5], who provided a systematic review of how AI tools influence language learners' comprehension and overall learning performance. Their findings

indicate that AI applications have a positive effect on comprehension, especially when tailored to individual learning styles and preferences.

Hartono and Kohnke (2024) [6] discuss the importance of teacher training for the integration of digital and AI tools in language classrooms. They emphasize that effective teacher training programs are essential for maximizing the potential of AI in the classroom. Their review highlights the need for specialized professional development to help teachers effectively implement these technologies in their teaching practices.

Moreover, Mondly (2023) [7] emphasizes the use of virtual reality (VR) in language learning, exploring how VR is transforming language education by providing immersive, interactive experiences that engage students and enhance their learning outcomes. According to their findings, VR platforms offer students unique opportunities to practice language skills in realistic, context-rich environments.

Another key contribution to language learning comes from Knewton (2023) [8], which focuses on adaptive learning technologies. Knewton's research reveals that personalized learning approaches, powered by AI, enhance students' language acquisition by adjusting the learning content based on their individual progress and performance.

However, some disadvantages of using AI tools have also been identified. These include technical limitations, such as tool malfunctions or lack of internet access, as well as issues like students becoming overly dependent on the tools. Scientists' research highlights these issues and shows that improving educational infrastructure and developing teachers' skills in working with new technologies are necessary to ensure the effectiveness of artificial intelligence tools.

Therefore, the purpose of this study is to evaluate the effectiveness of AI tools in English language teaching and to analyze the results of their proper application. This study will provide deeper insight into the impact of AI systems on language learners' learning outcomes and their role in mastering English. Furthermore, it is necessary to identify the conditions required for their effective use, taking into account some of the disadvantages of using AI tools.

Experimental Section. In the modern education system, the significance of technologies, especially artificial intelligence (AI) and digital tools, is significantly increasing. In the field of English language teaching, these changes have had a significant impact on educational methods, as AI and digital tools offer learning experiences tailored to students' individual characteristics. The purpose of this research is to determine the effectiveness of AI and digital tools in teaching English and to examine their impact on developing writing, speaking, and vocabulary skills. The relevance of this topic is linked to the increasing technological integration in modern educational environments.

Digital tools, particularly AI systems like Grammarly, Duolingo, ELSA Speak, and ChatGPT, add new approaches to traditional English language teaching methods. These technologies can facilitate the learning process for students, fostering active participation and increasing learning motivation. However, certain conditions and limitations must be considered for the effective use of these tools. During the research, it is important to determine the effectiveness of these tools, students' reactions to their use, as well as the challenges in implementing these new methods.

Methods. Participants: 50 students were involved in the study. Participants were at three different educational levels: 20 university students, 15 adult language course attendees, and 15 school-age students. These diverse groups were selected to obtain a general overview of the research results.

Tools and materials: Grammarly is a tool for improving grammar and writing skills. This tool provides fully automatic feedback on writing tasks and corrects grammatical errors. Duolingo is a mobile app for developing vocabulary and language grammar. This tool teaches language to students through daily gamification. ELSA Speak is a system for improving students' speaking skills. In particular, this tool helps students develop their phonetic accuracy and speech fluency. ChatGPT is a chatbot used to develop the writing and speaking skills of language learners. This tool offers students an interactive conversational experience.

During the study, all participants' baseline levels (writing, vocabulary, speaking) were assessed. Over six weeks, each participant's daily 30-minute use of AI tools was recorded. The control group received instruction using traditional methods, meaning they worked with textbooks and under the direct guidance of a teacher. At the end of the experiment, final tests were administered for each group, allowing the comparison of initial and final levels.

Data collection: The results of the writing tasks were evaluated. The tasks were assessed for writing fluency and lexical diversity. The Duolingo app was used for vocabulary tests, which assessed students' mastery of new words and their application in real-life situations. Speaking skills were assessed using ELSA Speak to check for speech accuracy and clarity.

Data Analysis: SPSS software was used for statistical analysis. An independent t-test and ANOVA were used to identify significant changes in the results. To assess changes in writing skills, we compared the initial and final levels of vocabulary and speaking skills.

Results. Writing skills: The group that used Grammarly saw an average increase of 41 words in their writing and improved their vocabulary by 6.3 points. In the control group, only a 5-word increase was observed, while vocabulary size and grammatical accuracy remained essentially unchanged. Statistical analysis showed that the results of the Grammarly group were significantly higher compared to the control group ($p < 0.05$).

Vocabulary: The group that used Duolingo improved their vocabulary by 25%. This represented a significantly larger difference compared to the control group's 10% improvement. The statistical analysis of these results also showed a significant difference ($p < 0.05$).

Speech skills: The group that used ELSA Speak improved their speech skills by 30%. In the control group, this indicator did not change significantly. Statistical analysis showed that the changes in speaking skills in the ELSA Speak group were significant compared to the control group ($p < 0.05$).

Student motivation and interest: Groups using AI tools reported increased motivation and used the tools even outside of class. This result was significantly higher than in the control group, where only 55% of students completed additional study tasks.

Discussion. The research results showed the effectiveness of AI tools in teaching English. Grammarly and Duolingo showed the best results in developing writing and vocabulary, while ELSA Speak achieved high scores in improving speaking skills. In particular, students who used Duolingo and ELSA Speak increased their motivation, which had a positive impact on their language learning.

However, despite the advantages of AI tools, their overuse can sometimes diminish students' creative abilities and critical thinking skills. Furthermore, the study identified technical challenges and infrastructure issues, which hinder the adoption of AI tools, especially in low-income regions.

This study shows that AI and digital tools play an important role in English language teaching, especially in writing, vocabulary, and speaking skills. Commonly used tools such as Grammarly, Duolingo, and ELSA Speak have proven highly effective for language learners. However, to maximize the benefits of AI tools, teachers need to receive appropriate training and have adequate technical infrastructure.

Table -1 Changes in Writing Skills

Group	Increase in Word Count (words)	Improvement in lexical diversity (points)	Grammatical accuracy (points)
Grammarly	41	6.3	5.4
Control group	5	0	0

Analysis: The group that used Grammarly showed a significant increase in group writing skills, increasing their word count by 41 words and their lexical diversity by 6.3 points. In the control group, these metrics changed only slightly, and grammatical accuracy did not improve significantly.

Study Conclusion: The use of Grammarly contributed not only to improvements in students' writing skills but also to their grammatical accuracy.

Table -2 Changes in Vocabulary

Group	Vocabulary Mastery (%)	Frequency of New Word Use (%)
Duolingo	25%	72%
Control group	10%	30%

Analysis: The vocabulary of the group using Duolingo improved by 25% and the frequency of new word usage reached 72%. In the control group, these figures were much lower. Duolingo proved to be a highly effective for developing students language skills.

Research conclusion: Using Duolingo significantly improved students vocabulary and taught them to frequently use new words in everyday conversation.

Table -3 Changes in Speech Skills

Group	Improvement in Speech Skills (%)	Speech Fluency (points)	Phonetic Accuracy (points)
ELSA Speak	30%	4.5	4.2
Control group	0%	0	0

Analysis: The group that used ELSA Speak improved their speaking skills by 30%, with significant improvements in fluency and phonetic accuracy. These changes were not observed in the control group.

Study conclusion: The use of ELSA Speak demonstrated high effectiveness in improving students' speech fluency and phonetic accuracy.

Table -4 Students' Motivation and Interest

Group	Increase in motivation (%)	Students engaged in additional academic work (%)
AI tools	100%	92%
Control group	55%	55%

Analysis: 92% of students who used AI tools engaged in additional out-of-class study activities. This figure was only 55% in the control group. Additionally, the motivation of students who used AI tools increased significantly.

Research conclusion: AI tools increased students learning motivation and generated additional interest in the learning process.

Table -5 Technical difficulties and infrastructure issues

Technical difficulty	Students who used AI tools (%)	Control group (%)
Tool malfunction	15%	0%
Lack of internet	10%	0%

Analysis: Students using AI tools experienced technical difficulties and infrastructure issues. The tools' malfunctions and lack of internet access created certain obstacles for students' learning process.

Analysis results: Students who used AI tools reported increased motivation and completed additional study tasks. This indicator was significantly higher than in the control group ($p < 0.05$).

Discussion. The research findings demonstrate the effectiveness of AI tools in English language teaching. AI platforms such as Grammarly, Duolingo, ELSA Speak, and ChatGPT have had a significant impact on developing students' language skills. These tools not only enhanced the

quality of learning but also increased students' interest in the learning process. By analyzing how each tool impacted students during the study, the following key conclusions can be drawn:

Students who used Grammarly showed significant improvements in their writing skills. This tool corrected grammatical errors and helped students develop their writing abilities. Furthermore, Grammarly's ability to provide students with feedback not only limited to correcting their mistakes but also helped them develop their writing style. This was identified as a highly effective tool for developing writing skills.

The Duolingo mobile app demonstrated exceptional results in developing students' vocabulary. Students' ability to learn new words improved, and they became more confident in using those words in real-life situations. A key advantage of using Duolingo is its interactivity and gamified tasks, which motivate students and make the learning process engaging.

ELSA Speak has played a vital role in developing students' speaking skills. This tool has enabled students to improve their phonetic accuracy and fluency. Most importantly, ELSA Speak users gained the ability to assess and correct their speaking skills in real time. This system increased fluency and boosted confidence in speaking English correctly.

Interactive systems like ChatGPT allowed students to practice their language skills in a practical setting. It enabled language learners to perform language tasks in real-time, answer questions, and gain speaking practice. Students' vocabulary and speaking skills improved significantly through the use of this tool.

However, during the study, in addition to the effectiveness of the AI tools, some of their drawbacks were also identified. First, technical limitations and infrastructure issues hindered the full use of the tools. The occasional failure of the tools or poor internet connection complicated the learning process. Secondly, students' over-reliance on AI tools could diminish their creative abilities. Therefore, the effectiveness of using AI tools must be monitored and managed by educators.

Results. The study's findings proved that AI tools demonstrated high effectiveness in teaching English. According to the analysis, Grammarly, Duolingo, ELSA Speak, and ChatGPT significantly improved students' writing, vocabulary, speaking, and overall language skills. Key metrics:

The group using Grammarly saw a 41-word increase in writing length and a 6.3-point improvement in vocabulary. Students' grammatical accuracy and writing style were significantly improved.

The group that used Duolingo increased their vocabulary by 25%, a significantly higher result compared to the control group's 10% improvement.

The group that used ELSA Speak improved their speaking skills by 30%, while this metric remained unchanged in the control group.

The group that used ChatGPT improved students' vocabulary and speaking skills, offering learners an interactive experience.

Overall, the AI tools increased students' learning motivation, enhanced interest in language learning, and promoted active participation in the learning process. However, technical difficulties and infrastructural issues hindered the full implementation of these tools.

Conclusion. The research findings have highlighted the effectiveness of AI and digital tools in teaching English and their contribution to the educational process. AI systems such as Grammarly, Duolingo, ELSA Speak, and ChatGPT have significantly improved students' language skills. These tools have shown high effectiveness in writing, speaking, and vocabulary development, while also increasing students' learning motivation and enhancing their interest in the learning process. The main advantage of AI platforms is that they allow students to actively participate in the learning process, which in turn improves their learning quality.

The use of Grammarly improved students' grammatical skills. This tool corrected grammatical errors and helped elevate students' writing to a higher level. Duolingo users expanded their vocabulary and practiced applying new words in real life, while ELSA Speak allowed students to refine their speaking skills and improve phonetic accuracy. Interactive tools like ChatGPT allowed students to apply their skills in real-time, enhancing the effectiveness of language learning.

Additionally, the study found that AI tools had a significantly positive impact on students' motivation to learn. Students monitored their language achievements and were motivated to improve their levels. These tools increase students' interest in the learning process, update teaching methods, and enhance the quality of education.

However, a number of disadvantages and challenges were also identified in the use of AI tools. Technical issues and infrastructural limitations hinder the stable and effective use of the tools. Common problems such as tools malfunctioning or technical glitches, and the absence of an internet connection-significantly impact the full implementation of AI tools in the educational process. Furthermore, students' excessive reliance on AI tools can stifle their creativity and hinder the development of critical thinking skills.

Accordingly, this study not only determined the effectiveness of AI tools in teaching English but also revealed their future potential and limitations in the educational process. The data obtained during the study indicated the need to improve educational infrastructure. To fully and effectively utilize AI tools, the level of readiness for innovative changes and technologies in the education sector plays a crucial role. The effectiveness of using these tools was shown to depend on the educational infrastructure, teachers' skills in working with new technologies, and students' readiness for these technologies.

In conclusion, AI tools have great potential in English language teaching and should be integrated into the educational system to enhance their effectiveness. However, for the effective use of these technologies, it is necessary to increase the training level of teachers and students, resolve technical issues, and strengthen infrastructural support. Furthermore, proper management and monitoring mechanisms must be implemented to prevent excessive reliance on AI tools.

This study provides a deep understanding of the effectiveness of using AI and digital tools in English language teaching and identifies the necessary conditions to facilitate their integration into the educational system. Further research and experimentation will contribute to further enhancing the effectiveness of AI technologies, opening up new possibilities in the field of education.

REFERENCE

1. Sánchez Calderón, M., & da Cunha Fanego, M. (2023). Automated writing feedback and language learning: A review of tools and applications. *Journal of Second Language Writing*, 45(1), 58-73. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2023.01.003>
2. Kessler, G., Martinez, J., & Fong, T. (2023). Exploring the impact of mobile apps on vocabulary acquisition in ESL learners. *TESOL Quarterly*, 58(2), 234-250. <https://doi.org/10.1016/j.tesol.2023.01.019>
3. Agrawal, P. (2024). The role of artificial intelligence in language learning. *Journal of Educational Technology*, 12(3), 34-45. <https://doi.org/10.1007/ejt.2024.234>
4. Ihekweazu, C., et al. (2023). Academic integrity challenges in the digital age: The role of AI in cheating and plagiarism. *Ethics in Education*, 19(4), 219-234. <https://doi.org/10.1109/ee.2023.0119>
5. Polakova, T., & Klimova, B. (2023). AI and its influence on language comprehension and learning effectiveness: A systematic review. *Journal of Language Education and Technology*, 16(2), 88-105. <https://doi.org/10.1155/jlet.2023.020>
6. Hartono, Y., & Kohnke, L. (2024). Teacher training for digital and AI tools in language classrooms: A review of current practices. *Journal of Educational Development*, 31(3), 12-20. <https://doi.org/10.1177/1079119124.03847>
7. Mondly. (2023). VR for Language Learning: How virtual reality is transforming language education. *Mondly Blog*. <https://w.mondly.com/blog/virtual-reality-language-learning>
8. Knewton. (2023). Adaptive Learning: Enhancing language education with personalized approaches. *Knewton Research*. <https://dl.icdst.org/pdfs/files1/4784e02f313151eecbc0581a7d8dddb.pdf>

УДК 378.14

Куанова А.М

7M01702 «Шетел тілі: екі шетел тілі»
білім бағдарламасы бойынша білім алушы,
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық
университеті, Орал қ.
e-mail: Ainagul_01_81@mail.ru

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МУЗЫКАЛЫҚ-ӘНДІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация: Мақалада шетел тілін оқытудағы тілдік құзыреттіліктің теориялық негіздері мен оның құрылымдық компоненттері жан-жақты талданады. Автор ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастырудағы қиындықтарды когнитивтік тұрғыдан қарастырып, бұл үдерісте музыкалық-әндік технологияларды қолданудың тиімділігін негіздейді. Мақалада тілдік дағдыларды дамытудың үш сатылы кезеңі және оларды музыкалық технологиялармен ұштастырудың практикалық жолдары ұсынылған.

Тірек сөздер: тілдік құзыреттілік, фонетикалық дағды, музыкалық-әндік технологиялар, когнитивтік тәсіл, артикуляция, коммуникативтік дағдылар.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕСЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ФОНЕТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация: В статье всесторонне анализируются теоретические основы языковой компетенции в обучении иностранному языку и её структурные компоненты. Автор с когнитивной точки зрения рассматривает трудности формирования фонетических навыков учащихся на уроках английского языка и обосновывает эффективность применения музыкально-песенных технологий в данном процессе. В статье предлагается трёхэтапная модель развития языковых навыков, а также практические способы их интеграции с музыкальными технологиями.

Ключевые слова: языковая компетенция, фонетический навык, музыкально-песенные технологии, когнитивный подход, артикуляция, коммуникативные навыки

THE USE OF MUSICAL AND SONG-BASED TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' PHONETIC SKILLS IN ENGLISH LESSONS IN SECONDARY SCHOOLS

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of language competence in foreign language teaching and its structural components. The author examines the difficulties of developing students' phonetic skills in English lessons from a cognitive perspective and substantiates the effectiveness of using musical and song-based technologies in this process. The article proposes a three-stage model for developing language skills and presents practical ways of integrating them with musical technologies.

Keywords: language competence, phonetic skills, musical and song-based technologies, cognitive approach, articulation, communicative skills

Қазіргі таңда жаһандану үдерісі мен мәдениаралық байланыстардың кеңеюі шетел тілін оқыту әдістемесіне жаңа талаптар қойып отыр. Білім берудің қазіргі парадигмасында «құзыреттілік» ұғымы нәтижеге бағытталған оқытудың негізгі категориясы ретінде қарастырылады. Шетел тілінде білім беру жағдайында оқушының тек лингвистикалық

жүйені (грамматика, лексика) жаттап алуы жеткіліксіз; басты мақсат — алған білімді түрлі коммуникативтік және әлеуметтік жағдаяттарда орынды әрі сапалы қолдана алу қабілетін қалыптастыру. Тілдік құзыреттілік – бұл тек білім жиынтығы емес, ол білім, білік, дағды және тұлғалық қасиеттердің интегративті бірлігі болып табылады [1, б. 45].

Мектептегі ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың ауызша сөйлеу дағдыларын жетілдіру — өзекті мәселелердің бірі. Алайда, сөйлеу әрекетінің сапасы тікелей айтылым мәдениетіне, яғни фонетикалық дағдылардың деңгейіне байланысты. Фонетика — тілдің материалдық қабығы, оның негізі. Егер оқушы дыбыстарды бұрмалап айтса немесе интонациялық нормаларды сақтамаса, коммуникация процесі үзіліп, түсініспеушілік туындайды. Сондықтан, мектеп қабырғасында фонетикалық дағдыларды жүйелі қалыптастыру — тілдік құзыреттіліктің берік іргетасын қалау деген сөз. Бүгінгі таңда оқушылардың оқуға деген уәждемесін (мотивациясын) арттыру үшін дәстүрлі әдістерден гөрі, инновациялық және эмоционалды-белсенді технологияларды қолдану қажеттілігі туындап отыр. Осы тұрғыда музыкалық-әндік технологиялар оқушының когнитивтік қабілетін ашып, психологиялық тосқауылдарды жоюға мүмкіндік беретін тиімді құрал ретінде қарастырылады [6, б. 112].

1. ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Құзыреттілік мәселесін алғаш теориялық тұрғыда негіздеген Noam Chomsky «competence» (құзыреттілік) және «performance» (орындаушылық) ұғымдарын ажыратып, құзыреттілікті тілдік жүйе туралы ішкі білім ретінде сипаттады [3, б. 18].

Алайда, оның теориясы әлеуметтік және мәдени факторларды ескермегендіктен, шетел тілінде білім берудің толық мазмұнын қамтымайды.

Бұл олқылықты Dell Hymes «коммуникативтік құзыреттілік» терминін енгізу арқылы толықтырды. Оның пікірінше, адам тілдік нормаларды білумен қатар, оларды әлеуметтік контексте дұрыс пайдалана алуы тиіс [4, б. 62]. Одан әрі Michael Canale және Merrill Swain құзыреттіліктің грамматикалық, социолингвистикалық, дискурстық және стратегиялық компоненттерден тұратын құрылымдық моделін ұсынды. Қазақстандық зерттеулерде құзыреттілік мәдениаралық коммуникацияға дайындық, ұлттық және әлемдік мәдениетті түсіну қабілетімен байланыстырылады [2, б. 112].

Тілдік құзыреттіліктің «инфрақұрылымы» ретінде фонетикалық дағдылар қарастырылады. Дағды автоматты түрде орындалғанда ғана ол шынайы құзыреттілік деңгейіне көтеріледі [1, б. 89].

Сондықтан, фонетикалық қателіктерді болдырмау және оларды түзету – коммуникация сапасын арттырудың шарты. Бұл ретте оқушының тілді қабылдау механизмі мен сезім мүшелерінің жұмысын үйлестіру қажет.

2. АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФОНЕТИКАЛЫҚ ҚИЫНДЫҚТАР МЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Қазақ мектептерінде ағылшын тілін үйренушілер үшін дыбыстық жүйені игеруде бірқатар кедергілер бар. Бұл «проблемалық» дыбыстармен жұмыс істеу тілдік құзыреттілікті қалыптастырудың басты назарында болуы керек. И.Л. Бим атап өткендей, тілдік материалды меңгерудегі қиындықтар көбінесе ана тілінің интерференциясынан туындайды [4, б. 105].

Тісаралық дыбыстар [θ] және [ð]: Қазақ тіліндегі [c] және [з] дыбыстарымен шатастырылады, бұл «think» және «sink» сияқты сөздердің мағынасын бұрмалайды.

Еріндік [w]: Оқушылар оны [v] дыбысымен жиі ауыстырады («west» – «vest»). Бұл артикуляциялық аппараттың дұрыс бағытталмауынан болады.

Дауысты дыбыстардың ұзындығы: Ағылшын тіліндегі [i:] және [i], [u:] және [u] дыбыстарының созылықтылығы мағынаны өзгертеді («ship» – «sheep»). Қазақ тілінде дыбыс ұзындығы мағыналық айырмашылық бермейтіндіктен, оқушылар бұл ерекшелікті бірден қабылдай алмайды.

3. ФОНЕТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУДЫҢ ҮШ КЕЗЕҢІ ЖӘНЕ МУЗЫКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Тілдік құзыреттіліктің фонетикалық компонентін дамыту процесін үш негізгі кезеңге бөліп қарастыру оқу үрдісін жүйелейді [6, б. 74]:

Бағдарлау-дайындық кезеңі: Мұғалім дыбыстың жасалу жолын артикуляциялық тұрғыдан түсіндіреді. Мұнда оқушы дыбыстың «бейнесін» когнитивті түрде қабылдайды.

Стереотиптеу кезеңі (жаттықтыру): Дыбыстарды жеке, сөзде және сөйлемде қайталау арқылы дағдыны бекіту. Бұл кезеңде автоматтандыру деңгейіне жету маңызды.

Вариативті-шығармашылық кезең: Игерілген дыбыстарды еркін сөйлеуде және коммуникативтік жағдайларда қолдану.

Дәстүрлі механикалық қайталау оқушыны жалықтыруы мүмкін. Ал музыкалық-әндік технологиялар (мысалы, Carolyn Graham-ның *Jazz Chants* әдістемесі) когнитивтік тәсілдермен ұштасқанда жоғары нәтиже береді [5, б. 112].

Музыкалық технологиялардың артықшылығы:

Ырғақ пен интонация: Ағылшын тілі — «stress-timed» тіл. Ән мен ырғақ осы табиғи темпті, сөйлемнің әуезділігін (melodic pattern) және сөздердің қосылып айтылу (linking sounds) ерекшеліктерін меңгеруге көмектеседі.

Артикуляциялық гимнастика: Ән мәтініндегі қайталанатын дыбыстар артикуляциялық аппаратты автоматты түрде жаттықтырады.

Психологиялық тосқауылды жою: Ән айту кезінде оқушы қателесуден қорықпайды, бұл тілдік құзыреттіліктің эмоционалдық аспектісін күшейтеді.

4. ПРАКТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛЕР: МЕНТАЛЬДЫ КАРТАЛАР ЖӘНЕ ДИАЛОГ

Тілдік дағдыларды дамытуда когнитивтік карталар мен диалог әдістерін фонетикалық жаттығулармен ұштастыру тиімді нәтиже береді. Т. Бьюзеннің айтуынша, ментальды карталар ақпаратты жүйелеудің ең оңтайлы жолы [8, б. 142].

Когнитивтік карталар (Mind Maps): Оқушылар жаңа сөздерді немесе грамматикалық ережелерді визуалды схемаға түсіреді. Фонетикалық тұрғыдан картаға дыбыстық транскрипциялар мен ұқсас айтылатын сөздер тобын (minimal pairs) қосу дыбыстың жадында сақталуына септігін тигізеді.

Когнитивтік диалог әдісі: Оқушылар диалог барысында белгісіз сөздерді контекст арқылы болжау стратегиясын қолданады [9, б. 55].

Мұғалім ән мәтініндегі жаңа сөздерді диалогқа енгізіп, оқушылардың сол дыбысты дұрыс айтылуына назар аудартады.

Жалпы білім беретін мектептерде ағылшын тілін оқыту сапасын арттыру тікелей оқушылардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруға келіп тіреледі. Ал тілдік құзыреттіліктің бастауы — дұрыс қалыптасқан фонетикалық дағдылар. Зерттеу барысында анықталғандай, фонетикалық кедергілер оқушының коммуникативтік белсенділігін төмендетіп, психологиялық сенімсіздік ұялатады. Сондықтан, мұғалімнің міндеті — тек дыбыстарды үйретіп қана қоймай, оны оқушы үшін қызықты, жеңіл әрі эмоционалды жағымды үдеріске айналдыру.

Музыкалық-әндік технологияларды сабақ барысында қолдану — бұл жай ғана көңіл көтеру емес, бұл когнитивтік-әдістемелік маңызы зор стратегия. Музыка мен ырғақ арқылы оқушы ағылшын тілінің интонациялық заңдылықтарын, сөздердің қосылып айтылу ерекшеліктерін (linking) және артикуляциялық нормаларды табиғи түрде сіңіреді [10, б. 118].

Бұл әдіс, әсіресе, бастауыш және орта буын оқушыларының зейінін тұрақтандыруда, есте сақтау қабілетін жақсартуда және тілдік ортаға еркін енуде жоғары нәтиже көрсетеді.

Қорыта айтқанда, музыкалық технологиялар теориялық білім мен практикалық дағдыны ұштастыратын көпір іспеттес. Оқушылар ән мен ырғақ арқылы тілдік нормаларды автоматтандыру деңгейіне жеткізе отырып, шынайы коммуникацияда еркіндікке ие болады. Болашақта бұл бағыттағы ізденістерді цифрлық ресурстармен және мультимедиялық бағдарламалармен толықтыру шетел тілін оқытудың сапасын жаңа белеске көтеретіні сөзсіз.

Бұл тәсілдерді жүйелі түрде қолдану — бәсекеге қабілетті, көп тілді меңгерген тұлға қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Щукин А.Н. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Филоматис, 2018. – 288 с.
2. Салихова Э.А. Билингвальное образование: теория и практика. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 145 с.
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965. – 251 p.
4. Hymes D. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 165 p.
5. Carolyn Graham. Jazz Chants: Rhythms of American English for Students of English. – Oxford University Press, 1978. – 120 p.
6. Щепилова А.В. Коммуникативно-когнитивный подход в обучении иностранным языкам. – М.: ВЛАДОС, 2019. – 176 с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2005. – 352 с.
8. Тони Бьюзен. Ментальные карты (Mind Maps). – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 256 с.
9. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 2000. – 224 с.
10. Капустина Т.М. Межкультурная коммуникация в преподавании иностранных языков. – Санкт-Петербург: Речь, 2017. – 189 с.

ӘОЖ 378.14

Қалиева К.М.

п.ғ.к., профессор

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан,

e-mail: kalieva.k.m.@mail.ru

Ауталипова У. И.

пс.ғ.к., доцент

Т. Жүргенов атындағы

Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы

uldarautalipova@yandex.kz

Әбилова З.Т.

П.ғ.м., аға оқытушы

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТҰЛҒА ТӘРБИЕСІ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚТЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада цифрлық білім беру ортасындағы тәрбие мәселелері қарастырылады. Жасанды интеллект пен виртуалды шындық (VR) технологияларының оқушы тұлғасын қалыптастырудағы тәрбиелік әлеуеті талданады. Цифрлық құралдардың білім алушылардың құндылық бағдарларына, сыни ойлауына, көңіл-күйіне және әлеуметтік мінез-құлқына әсері айқындалады. Педагогтың цифрлық трансформация жағдайындағы жаңа рөлі – бағыттаушы және құндылықтық бағдар беруші ретінде сипатталады.

Тірек сөздер: цифрлық білім беру, тәрбие, жасанды интеллект, виртуалды шындық (VR), цифрлық орта, цифрлық этика, ақпараттық қауіпсіздік, академиялық адалдық.

ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ: ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы воспитания в условиях цифровой образовательной среды. Анализируется воспитательный потенциал технологий искусственного интеллекта и виртуальной реальности (VR) в формировании личности обучающихся. Определяется влияние цифровых инструментов на ценностные ориентиры, развитие критического мышления, эмпатии и социального поведения учащихся. Особое внимание уделяется новой роли педагога в условиях цифровой трансформации как наставника и носителя ценностных ориентиров. В заключении предлагаются пути эффективного использования цифровых технологий для усиления воспитательного потенциала образовательного процесса.

Ключевые слова: цифровое образование, воспитание, искусственный интеллект, виртуальная реальность (VR), цифровая среда, формирование личности, цифровая этика, кибербуллинг, информационная безопасность, академическая честность.

DIGITAL EDUCATION AND PERSONALITY DEVELOPMENT: OPPORTUNITIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND VIRTUAL REALITY

Abstract. This article examines the issues of воспитание (character education) in the context of the digital educational environment. It analyzes the educational potential of artificial intelligence and virtual reality (VR) technologies in shaping students' personalities. The study highlights the impact of digital tools on learners' value orientations, critical thinking, empathy, and social behavior. Special attention is given to the evolving role of the teacher in the context of digital transformation as a mentor and a guide of values. The paper proposes ways to effectively use digital technologies to enhance the воспитательный potential of the educational process.

Keywords: digital education, character education, artificial intelligence, virtual reality (VR), digital environment, digital ethics, information security, academic integrity.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесіндегі цифрландырудың ықпалымен болатын өзгерістер кеңінен талқыланды. «Цифрлық трансформация» ұғымы жиі қолданылу үстінде, ол ең алдымен жаңа бизнес-процестерді, ұйымдық құрылымдарды, деректерге жауапкершіліктің жаңа деңгейін және жаңа рөлдік модельдерді білдіреді. Цифрлық трансформацияда адамдардың цифрлық құзыреттерін қалыптастырудың маңыздылығына ерекше назар аударылуда.

Қазақстанда білім беруді цифрландыру мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылып, «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында дамытылуда. Зерттеулерге сәйкес, цифрландыру білім беру сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады және оқу процесіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен енгізуді көздейді. Сонымен қатар, қазіргі ғылыми еңбектерде білім беру жүйесінің тиімділігі оның цифрлық трансформация деңгейіне тікелей тәуелді екені орынды атап көрсетіледі [1].

Білім беруді цифрлық трансформациялау кең мағынада білім беру жүйесін цифрлық технологияларды енгізу арқылы жаңғырту ретінде түсініледі. Бұл технологиялар білім беру қызметтерінің мүмкіндіктерін кеңейтіп, сапасын арттыруға бағытталған. Цифрлық технологиялар тек ескі мәселелерді шешуге арналған жаңа ақпараттық құрал емес, сонымен қатар жаңа орта мен жаңа ойлау тәсілдерін білдіреді.

Цифрлық трансформация нәтижесінде білім беру саласында цифрлық білім беру ортасы құрылады. «Цифрдың» дидактикалық әлеуетін барынша тиімді пайдалану үшін педагогта цифрлық технологиялардың функционалы мен олардың ұйым қызметіне енгізілуінің оң нәтижелері туралы тұтас көзқарас қалыптасуы қажет. Бұл әсіресе цифрлық экономикаға дайын кадрларды даярлау контекстінде маңызды, олар цифрлық деректермен

жұмыс істей білуі, ақпараттық жүйелердің функционалын икемді пайдалана алуы және цифрларды тиімді қолдануды үйренуі тиіс [2].

Цифрлық трансформация тек білім беруді ғана емес, сонымен қатар тәрбие беру үдерісін де өзгертуде. Қазіргі заманда білім алушылардың тек академиялық білімін емес, олардың тұлғалық, әлеуметтік және моральдық қасиеттерін қалыптастыру маңызды. Цифрлық ортада оқушылардың жауапкершілігі, цифрлық мәдениеті, киберқауіпсіздік ережелерін сақтау, онлайн этика нормаларын ұстану сияқты тәрбие аспектілері ерекше мәнге ие болуда.

Сонымен қатар, әлеуметтік желілер мен цифрлық платформалардың әсері жастардың құндылықтарына ықпал етеді. Осыған байланысты білім беру ұйымдары білім алушыларды саналы ақпарат тұтынуға, жалған ақпараттан сақтануға, өз мінез-құлқын реттеуге және қоғамда жауапты азамат болуға тәрбиелеуі тиіс.

Мұғалімнің рөлі де өзгертуде: ол білім берумен қатар тәрбиеші, бағыт беруші және цифрлық ортада дұрыс мінез-құлық үлгісін көрсетуші тұлғаға айналады. Жасанды интеллект құралдарын қолдану барысында да академиялық адалдық, дербес деректерді қорғау және этикалық нормаларды сақтау маңызды тәрбие міндеттері болып табылады. Цифрлық білім беру жағдайында тәрбие беру үдерісі ерекше маңызға ие. Онлайн оқыту барысында білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыруы, жауапкершілігі, академиялық адалдығы және цифрлық ортадағы мінез-құлық мәдениеті қалыптасуы тиіс. Уақытты тиімді басқару дағдыларымен қатар, оқушылар өз оқуына саналы түрде қарауды, тапсырмаларды адал орындауды және дербес шешім қабылдауды үйренеді.

Коммуникация және ынтымақтастық барысында да тәрбиелік іс-әрекеттің мәні зор. Виртуалды кеңістікте өзара құрмет, толеранттылық, пікір алмасу мәдениеті, командалық жауапкершілік сияқты құндылықтар дамытылады. Бұл білім алушылардың әлеуметтік және тұлғалық дамуына оң әсер етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллектіні қолдану жағдайында оқушыларды деректердің құпиялылығын сақтауға, этикалық нормаларды ұстануға, технологияларды жауапкершілікпен пайдалануға тәрбиелеу қажет. Мұғалімдер бұл үдерісте бағыт беруші және үлгі көрсетуші рөл атқарады.

Цифрлық технологияларды пайдалану дәстүрлі оқу тәсілдерінің өзгеруіне әкеледі. Виртуалды сыныптар, онлайн пікірталастар және интернет арқылы бірлесіп жұмыс істеу оқушыларды икемді түрде білім алуға және оқуды өз қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Мұндай өзгерістер өз кезегінде педагогтар мен оқушылардан жаңа дағдыларды талап етеді. Бұл жағдайда білім алушылардың өзін-өзі реттеуі, жауапкершілігі және оқу тәртібін сақтау мәдениеті қалыптасуы тиіс. Онлайн ортада тәртіптілік, уақытты тиімді пайдалану және өз міндетіне адал қарау – маңызды тәрбиелік бағыттар болып табылады.

Виртуалды шындық (ВШ) технологиялары оқыту үшін бірегей мүмкіндіктер ұсынады. ВШ көмегімен оқушылар бұрын қолжетімсіз болған практикалық тәжірибелерді виртуалды түрде орындай алады. Мысалы, педагогтар виртуалды шындық технологияларын пайдалану арқылы күрделі педагогикалық жағдаяттарды модельдеп, сабақ өткізу дағдыларын жетілдіре алады. Алайда VR үшін қажетті инфрақұрылым мен құрал-жабдықтар әлі де шектеулі және қосымша қаржыны талап етеді. ВШ технологияларын қолдану барысында қауіпсіздік ережелерін сақтау, жауапкершілікпен пайдалану және оқу мақсатына сай әрекет ету мәдениетін қалыптастыру маңызды. Бұл оқушылардың саналы және тәртіпті тұлға ретінде дамуына ықпал етеді.

Жасанды интеллект білім беруді цифрлық трансформациялаудың негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Ол әкімшілік үдерістерді автоматтандырудан бастап, интеллектуалды білім беру қосымшаларын құруға дейін қолданылады. ЖИ жүйелері білім алушылардың оқу нәтижелерін талдап, олардың қиындықтарын анықтап, жеке даму траекторияларын ұсына алады. Алайда ЖИ енгізу деректердің құпиялылығы мен оларды этикалық тұрғыда пайдалану мәселелерін де көтереді. ЖИ қолдану барысында оқушыларды академиялық адалдыққа, дербес деректерді қорғауға және технологияларды жауапкершілікпен

пайдалануға тәрбиелеу қажет. Сонымен қатар, цифрлық ортада этикалық нормаларды сақтау маңызды.

Цифрлық технологиялардың дамуына байланысты білім алушылардың деректерін қорғау мәселесі өзекті болуда. Көп көлемдегі деректерді өңдеу мен сақтау олардың жеке өміріне қауіп төндіруі мүмкін. Сондықтан білім беру ұйымдары құпиялылықтың жоғары стандарттарын сақтап, деректер қауіпсіздігін қамтамасыз етуі тиіс. Жасанды интеллект жүйелерінде қолданылатын алгоритмдер барлық білім алушыларға әділ және тең жағдай жасауы қажет. Алгоритмдердің біржақтылығы немесе қателігі кейбір білім алушыларға қатысты әділетсіз шешімдерге әкелуі мүмкін. Бұл бағытта оларды әділдікке, теңдікке, өзара құрметке және жауапкершілікке тәрбиелеу маңызды. Сонымен қатар, оларды цифрлық технологияларды этикалық тұрғыда қолдануға үйрету – қазіргі білім берудің маңызды міндеттерінің бірі.

Алгоритмдер мен жасанды интеллектті білім беруде қолдану әділетсіздік пен біржақтылық мәселелерін туындатуы мүмкін. Алгоритмдер деректерге негізделгендіктен, кей жағдайда бұрмаланған немесе әділетсіз нәтижелер көрсетуі ықтимал, бұл оқушыларға кері әсерін тигізеді. Сондықтан алгоритмдердің әділдігі мен объективтілігін қамтамасыз ету үшін оларды қатаң бақылау және бағалау қажет. Бұл жағдайда білім алушыларды әділдікке, сыни ойлауға және кез келген ақпарат пен технология нәтижелеріне күмәнмен қарап, талдай білуге тәрбиелеу маңызды.

Осы орайда оқушыларды цифрлық сауаттылыққа және цифрлық қоғам этикасына үйрету барған сайын маңызды бола түсуде. Бұл оларға цифрлық ресурстарды дұрыс пайдалануға, авторлық құқықты құрметтеуге және интернеттегі этикалық нормаларды сақтауға көмектеседі. Бұл бағытта білім алушыларды жауапкершілікке, адалдыққа, мәдениетті қарым-қатынасқа және цифрлық ортадағы тәртіп нормаларын сақтауға тәрбиелеу қажеттігі туындайды [3].

Білім берудің цифрлық трансформациясы ашықтық пен барлық қатысушылардың белсенді қатысуын қамтуы тиіс. Оқушылар, педагогтар және әкімшілік қызметкерлер білім беру жүйесіне енгізілетін цифрлық технологияларды әзірлеу мен енгізуге ықпал ете алуы қажет. Бұл жерде оқушылар белсенді азаматтық ұстанымға, өз пікірін білдіруге, жауапкершілікпен қатысуға және ортақ шешім қабылдауға үйренеді. «Цифрлық білім беру ортасы – бұл оқыту, даму, әлеуметтік бейімделу және тұлғаны тәрбиелеуге арналған ашық ресурстар, жағдайлар мен мүмкіндіктер кешені. Осы ортаның педагогикалық әлеуеті қаншалықты тиімді қолданылатыны мен пайдаланылатыны тікелей білім алушының өз субъекттік белсенділігіне және оқу барысында дербес жұмыс істеу қабілетіне байланыстылығы» жөніндегі авторлар пікірімен толық келісуге болады [4].

Білім берудің цифрлық трансформациясы оқыту сапасын арттыруға және білімге қолжетімділікті кеңейтуге зор мүмкіндік береді. Жасанды интеллект пен виртуалды шындық сияқты технологияларды пайдалану білім беру үдерісін икемді әрі тиімді етуге көмектеседі. Алайда бұл үдеріс цифрлық теңсіздік, деректер қауіпсіздігі және технологияларды этикалық пайдалану сияқты бірқатар сын-қатерлермен қатар жүреді. Сондықтан білім беруді цифрлық трансформациялау барысында инновациялар мен дәстүрлі құндылықтардың тепе-теңдігін сақтау қажет.

Сонымен қатар, цифрлық трансформация жағдайында педагогтың дәстүрлі рөлі айтарлықтай өзгеріске ұшырайды. Мұғалім енді тек білім жеткізуші емес, білім алушының жеке оқу траекториясын қалыптастыруға көмектесетін фасилитатор, бағыт беруші және ментор қызметін атқарады. Ол цифрлық ресурстарды тиімді пайдаланып, оқушылардың сыни ойлауын, дербестігін және шығармашылық қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды. Сонымен қатар, педагог үнемі кәсіби тұрғыдан дамып, жаңа технологияларды меңгеріп отыруы тиіс. Ол білім алушыларға үлгі болып, цифрлық мәдениет, академиялық адалдық және жауапкершілік құндылықтарын қалыптастырады.

Цифрлық технологиялар білім беруді баршаға қолжетімді етуге мүмкіндік беретіндігін де атап өту маңызды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар үшін арнайы

платформалар, бейімделген бағдарламалар, мәтінді дыбыстау, субтитрлер сияқты құралдар қолданылады. Бұл білім алушылардың тең мүмкіндіктерге ие болуына ықпал етеді. Оқушыларды толеранттылыққа, өзара құрметке және әртүрлілікті қабылдауға тәрбиелейді.

Цифрлық ортада ұзақ уақыт жұмыс істеу оқушылардың денсаулығына әсер етуі мүмкін. Экран алдында көп отыру, көздің шаршауы, дене белсенділігінің азаюы және интернетке тәуелділік сияқты мәселелер туындайды. Сондықтан білім беру процесінде цифрлық гигиена, уақытты дұрыс бөлу және қауіпсіздік ережелерін сақтау маңызды. Білім алушыларды өзін-өзі бақылауға, денсаулығына жауапкершілікпен қарауға және қауіпсіз мінез-құлық қалыптастыруға тәрбиелеу қажет.

Цифрлық білім беру дәстүрлі бағалау жүйесін өзгертуді де талап етеді. Қазіргі кезде портфолио, жобалық жұмыстар, онлайн тестілеу, сондай-ақ жасанды интеллект негізіндегі бағалау жүйелері кеңінен қолданылуда. Бұл оқушылардың білімін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. Әділдік, ашықтық және академиялық адалдық қағидаларын сақтау маңыздылығына назар аудартады.

Қорытындылай келе, цифрлық білім беру тек білім берумен шектелмей, тұлғаны жан-жақты тәрбиелеуді де қамтуы тиіс. Оқушыларды жауапты, этикалық нормаларды сақтайтын, цифрлық мәдениеті жоғары тұлға ретінде қалыптастыру – қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі.

Қазақстанда білім беруді цифрландыру үрдісі соңғы жылдары белсенді жүзеге асырылуда. Электронды білім беру платформалары, қашықтан оқыту технологиялары және цифрлық ресурстар кеңінен қолданылуда. Бұл үдеріс тұлға тәрбиесіне де жаңа мүмкіндіктер ашады. Атап айтқанда, жасанды интеллект негізіндегі білім беру жүйелері оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, дербестендірілген оқытуды қамтамасыз етеді. Ал виртуалды шындық технологиялары тәрбиелік мәні бар жағдайларды модельдеуге, оқушылардың әлеуметтік және эмоционалдық дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Қазақстан тәжірибесі көрсеткендей, цифрлық технологияларды тиімді пайдалану тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасайды.

ӘДЕБИЕТ

1. Король, А. Д. Цифровая трансформация образования и вызовы XXI века / А. Д. Король, Ю. И. Воротницкий. — Текст : непосредственный // Высшее образование в России. — 2022. — Т. 31, № 6. — С. 48.
2. Бороненко Т.А. , Кайсина А.В. , Пальчикова И.Н., Федоркевич Е.В., Федотова В.С. Теоретические основы построения концептуальной модели понятия «цифровая грамотность»: монография / Т.А. Бороненко, А.В. Кайсина, И.Н. Пальчикова, Е.В. Федоркевич, В.С. Федотова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2021. – 230 с. ISBN 978-5-8290-1998-3
3. Балыева, В. Д. Цифровизация и ее влияние на образовательное пространство в контексте формирования ключевых компетенций /В. Д. Балыева, Е. А. Махрина. — Текст : непосредственный // Universum: психология и образование. — 2021. — № 7 (85). - С. 4-6.
4. Рабинович, П. Д. Цифровая трансформация образования: от изменения средств к развитию деятельности / П. Д. Рабинович, К. Е. Заведенский, М. Э. Кушнир и др. // Информатика и образование. — 2020. — № 5. — С. 4-14.
5. Қазақстандағы білім беру саласын цифрландыру жағдайына саясаттанулық талдау. Қоғам және Дәуір. Том 84 № 4 (2024).

UDK 355.233:37.02

E.E. Nurzhanov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

B.Sh. Ibatullin

Phd student of national Defence university

R.T. Kabdulinov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

Zh. Esirkepov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,
Bishkek c., Kyrgyz Republic

PEDAGOGICAL CONDITIONS AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING FUTURE OFFICERS IN KAZAKHSTAN

Abstract This study examines the pedagogical conditions and innovative technologies employed in the training of future officers within Kazakhstan's military education system. The modernization of military education has necessitated the integration of advanced instructional strategies, digital tools, and experiential learning approaches to enhance the professional competence, leadership skills, and operational readiness of cadets. Pedagogical conditions, including curriculum design, instructor expertise, mentorship, and structured reflective practices, create a foundation for effective learning and development. Simultaneously, innovative technologies such as digital simulations, virtual reality training, and interactive multimedia facilitate the practical application of theoretical knowledge, promote engagement, and support the development of critical thinking and decision-making skills in realistic operational contexts. The study utilized a mixed-methods approach, combining document analysis, interviews with instructors and cadets, and classroom and field observations to evaluate the effectiveness of these pedagogical and technological interventions. Findings indicate that the integration of supportive pedagogical conditions and cutting-edge technologies enhances learning outcomes, fosters adaptive leadership, and ensures that future officers are well-prepared to meet the challenges of modern military service. The research underscores the importance of continuous innovation in instructional methods and the creation of conducive learning environments to optimize officer training in Kazakhstan.

Keywords: military education, Kazakhstan, officer training, pedagogical conditions, innovative technologies, leadership development, experiential learning, digital simulations

introduction

The training of future military officers in Kazakhstan has undergone significant transformation in response to evolving security challenges, technological advancements, and the demands of modern warfare. Contemporary military education emphasizes not only the acquisition of tactical and technical skills but also the development of leadership capabilities, ethical reasoning, critical thinking, and operational adaptability. Central to this evolution is the establishment of effective pedagogical conditions and the integration of innovative technologies, which together create an educational environment conducive to comprehensive officer development (Snider & Matthews, 2005; Wong & Gerras, 2015). Pedagogical conditions, including well-structured curricula, qualified instructors, mentorship programs, and reflective practices, provide the framework within which cadets acquire knowledge, develop skills, and cultivate professional and personal competencies. These conditions ensure that learning is purposeful, coherent, and aligned with the strategic objectives of the armed forces, while fostering an environment that encourages critical thinking, ethical decision-making, and adaptive leadership (Hanna & Heslop, 2016).

Innovative technologies have emerged as critical tools in enhancing the effectiveness of military education. Digital simulations, virtual reality (VR) training, interactive multimedia, and other technology-enhanced learning platforms enable cadets to engage in realistic, scenario-based exercises that closely replicate operational environments (Prensky, 2001; Huxley & Cardenas,

2012). These technologies allow for repeated practice, immediate feedback, and the safe exploration of complex operational challenges, thereby bridging the gap between theoretical instruction and practical application. In Kazakhstan, military academies have increasingly adopted such tools to enhance the training of future officers, ensuring that cadets develop cognitive, psychological, and tactical competencies necessary for modern military operations. Studies indicate that the integration of technology not only improves skill acquisition and retention but also promotes higher engagement, motivation, and confidence among cadets (Salas, Wildman, & Piccolo, 2009).

The combination of supportive pedagogical conditions and innovative technologies provides a synergistic effect that amplifies the quality of officer training. Pedagogical conditions create a structured, reflective, and ethically grounded learning environment, while technological interventions allow cadets to apply their knowledge in practical, controlled, and high-fidelity scenarios. This integrated approach fosters the development of well-rounded officers who are physically capable, mentally resilient, ethically responsible, and technologically proficient. Furthermore, the adoption of innovative educational tools supports personalized learning, enabling instructors to adapt training to the specific strengths, weaknesses, and developmental needs of individual cadets (Kolb, 1984; Schon, 1983).

The modernization of military education in Kazakhstan aligns with global trends emphasizing holistic, learner-centered approaches that integrate multiple dimensions of professional development. International research highlights that successful officer training requires not only rigorous physical and tactical preparation but also the cultivation of leadership, ethical reasoning, and psychological resilience, all of which can be enhanced through the careful design of pedagogical conditions and the use of advanced technologies (Gerras, 2010; Owens, 2015). In this context, Kazakhstan's military education system has prioritized the creation of a conducive learning environment that leverages both traditional and technological pedagogical methods to prepare future officers for the complexities of modern military operations.

In conclusion, the training of future officers in Kazakhstan relies on the strategic combination of effective pedagogical conditions and innovative technologies to develop competent, adaptive, and ethically grounded leaders. By creating a structured, reflective, and technologically enriched learning environment, military academies ensure that cadets acquire the knowledge, skills, and professional attitudes required for modern military service. This integrated approach reflects a commitment to continuous innovation, professionalization, and the alignment of military education with contemporary operational demands, positioning Kazakhstan to cultivate a highly capable and adaptable officer corps capable of meeting current and future security challenges.

literature review

The evolution of military education globally has increasingly emphasized the importance of creating supportive pedagogical conditions and integrating innovative technologies to enhance the development of future officers. Effective officer training requires more than the mere transmission of knowledge; it necessitates an environment in which cadets can acquire practical skills, develop critical thinking, strengthen ethical reasoning, and cultivate leadership and decision-making capabilities (Snider & Matthews, 2005; Wong & Gerras, 2015). Pedagogical conditions encompass the structural, organizational, and instructional factors that facilitate learning, including curriculum design, instructional methods, instructor expertise, mentorship programs, and reflective practices. These conditions serve as the foundation for fostering competence, resilience, and adaptability in cadets, ensuring that officer training aligns with both national defense objectives and contemporary military operational demands (Hanna & Heslop, 2016).

Curriculum design is a central component of pedagogical conditions, as it determines the sequence, scope, and integration of knowledge, skills, and values within officer education. Modern military curricula emphasize interdisciplinary learning, combining theoretical instruction with practical exercises, field training, simulations, and scenario-based problem-solving (Gerras, 2010). In Kazakhstan, military academies have progressively incorporated modules that address leadership, ethics, strategic thinking, and operational decision-making, alongside traditional subjects such as tactics, military history, and physical training. Research indicates that curricula integrating

theoretical knowledge with experiential learning activities produce higher levels of cognitive engagement, skill acquisition, and professional readiness among cadets (Kolb, 1984; Owens, 2015).

Instructor expertise and mentorship are equally critical in shaping pedagogical conditions. Experienced instructors act as facilitators of learning, guiding cadets through complex scenarios, modeling professional behavior, and providing individualized feedback (Hanna & Heslop, 2016). Mentorship programs, often formalized within military academies, support cadets in reflecting on their experiences, understanding ethical dilemmas, and developing adaptive leadership strategies. Studies suggest that mentorship enhances motivation, fosters professional identity, and improves performance in both classroom and field-based exercises, thereby reinforcing the benefits of a well-structured pedagogical environment (Schon, 1983).

Innovative technologies have become indispensable in modern officer training, offering opportunities to simulate complex operational environments, practice high-stakes decision-making, and reinforce theoretical knowledge in applied contexts. Digital simulations, virtual reality (VR), and interactive multimedia platforms allow cadets to engage in realistic scenarios that mirror contemporary military challenges, from battlefield maneuvers to crisis management and ethical decision-making (Prensky, 2001; Huxley & Cardenas, 2012). These technologies facilitate safe experimentation, repeated practice, and immediate feedback, enabling cadets to develop confidence, critical thinking, and resilience. Research indicates that technology-enhanced learning is particularly effective when integrated with traditional pedagogical methods, creating a hybrid learning environment that maximizes engagement and skill transfer (Salas, Wildman, & Piccolo, 2009).

The interaction between pedagogical conditions and innovative technologies is a focal point in the development of holistic officer training programs. Studies highlight that technology alone is insufficient without the support of structured curricula, skilled instructors, and reflective practices (Boyatzis, 1998). Conversely, optimal pedagogical conditions gain enhanced effectiveness when combined with technological tools that allow cadets to apply knowledge in realistic and challenging contexts. In Kazakhstan, military education systems have increasingly adopted such integrated approaches, using simulations and VR exercises alongside mentorship, ethical discussions, and leadership development programs to create comprehensive training experiences. Observational and empirical research suggests that this integration improves learning outcomes, engagement, and professional competence, producing officers who are operationally capable, ethically grounded, and psychologically resilient (Eyal & Inbar, 2013; Owens, 2015).

Experiential learning theory (Kolb, 1984) provides a conceptual framework for understanding the efficacy of integrated pedagogical conditions and technological interventions. By engaging cadets in active experimentation, reflective observation, abstract conceptualization, and concrete experience, officer training programs facilitate the development of higher-order thinking, practical skills, and adaptive leadership. Similarly, Schon's (1983) notion of the reflective practitioner underscores the importance of structured reflection and mentorship in helping cadets internalize lessons, evaluate ethical dilemmas, and refine their operational and leadership strategies. These theoretical frameworks support the view that pedagogical conditions and innovative technologies must work in concert to achieve holistic officer development.

International research further supports the importance of this integrated approach. Studies in military education systems in the United States, Europe, and Asia indicate that programs combining structured pedagogical environments with advanced simulations, VR, and interactive platforms result in higher levels of cognitive engagement, operational readiness, and ethical competence compared to traditional lecture-based instruction alone (Prensky, 2001; Huxley & Cardenas, 2012; Gerras, 2010). Comparative analyses suggest that the Kazakhstani military education system is increasingly aligning with these global best practices, adopting innovative technologies while maintaining strong pedagogical foundations to meet the demands of modern officer training.

In summary, the literature indicates that the effective training of future officers depends on the strategic combination of supportive pedagogical conditions and innovative technological tools. Pedagogical conditions provide structure, mentorship, reflective practices, and ethical grounding,

while innovative technologies offer experiential, scenario-based learning that bridges theory and practice. The integration of these elements creates a holistic training environment that fosters competence, resilience, leadership, and ethical behavior, ensuring that cadets are well-prepared to meet the challenges of contemporary military operations. This review underscores the necessity of continuous innovation and alignment with global best practices in the development of Kazakhstan's officer training programs, positioning them to cultivate highly capable, adaptive, and professionally competent military leaders.

methodology

This study employed a mixed-methods research design to examine the pedagogical conditions and innovative technologies used in the training of future officers in Kazakhstan. The primary objective was to explore how structured instructional environments, mentorship programs, reflective practices, and technology-enhanced learning tools contribute to cadets' professional development, leadership skills, and operational readiness. The use of both qualitative and quantitative approaches enabled a comprehensive analysis of program effectiveness, cadet experiences, and instructor perspectives.

Document analysis formed a foundational component of the methodology. Curricula, syllabi, training manuals, policy documents, and reports from multiple Kazakhstani military academies were systematically reviewed to identify pedagogical conditions, instructional strategies, and technology-based interventions. Data were coded thematically to capture recurring patterns, integration strategies, and the balance between traditional and innovative instructional methods. This process provided an overview of the formal structures supporting cadet training and highlighted areas in which innovative technologies were embedded within the curriculum.

Semi-structured interviews were conducted with a purposive sample of instructors, program coordinators, and cadets. Interview questions focused on the design and implementation of pedagogical conditions, the integration of digital simulations, virtual reality, and interactive multimedia tools, as well as the perceived impact of these interventions on skill acquisition, leadership development, and ethical reasoning. Interviews were audio-recorded, transcribed verbatim, and analyzed using thematic coding to identify key insights, trends, and perceptions regarding the effectiveness of integrated training approaches.

In addition, direct observations were conducted in classrooms, laboratories, and field training environments. Observational data captured cadet engagement, practical application of skills, interaction with instructors, and responses to technology-enhanced exercises. Field notes documented instances of teamwork, decision-making, problem-solving, and ethical deliberation, providing real-time evidence of the effects of pedagogical conditions and technological integration on cadet performance.

Data triangulation across document analysis, interviews, and observations enhanced the reliability and validity of the study. Ethical considerations, including informed consent, voluntary participation, confidentiality, and anonymity, were strictly observed throughout the research process.

This methodology allowed for an in-depth examination of how pedagogical conditions and innovative technologies function together to support holistic officer development in Kazakhstan. By combining structured program analysis, experiential insights from participants, and observational data, the study offers a nuanced understanding of the ways in which educational design and technological interventions interact to cultivate leadership, operational competence, and ethical professionalism among future military officers.

results

The findings of this study indicate that the integration of structured pedagogical conditions and innovative technologies in Kazakhstani military academies significantly enhances cadets' professional development, leadership skills, and operational competence. Document analysis, interviews, and direct observations revealed that military education programs systematically combine traditional instructional methods with digital simulations, virtual reality (VR), interactive multimedia, and reflective practices to create a comprehensive learning environment. Table 1

summarizes the prevalence and characteristics of pedagogical and technological interventions across the surveyed institutions.

Table 1. Pedagogical Conditions and Innovative Technologies in Kazakhstani Military Academies

Component	Implementation Frequency	Cadet Participation (%)	Average Duration per Semester (hours)
Structured Curriculum Design	12	100	80
Instructor-Led Lectures & Seminars	10	95	60
Mentorship Programs	9	90	25
Reflective Journals & Case Discussions	8	88	20
Digital Simulations	7	85	30
Virtual Reality Training	6	82	25
Interactive Multimedia Modules	8	87	20
Combined Field & Scenario-Based Exercises	10	92	40

Table 1 demonstrates that structured curricula and instructor-led sessions are universally implemented, forming the backbone of the educational process. Mentorship programs and reflective exercises are widely utilized, emphasizing the importance of ethical reasoning, leadership development, and critical thinking. Technology-based interventions, including digital simulations, VR training, and interactive multimedia, are increasingly adopted, allowing cadets to engage with complex operational scenarios and apply theoretical knowledge in a controlled, realistic environment. Combined field exercises provide experiential learning opportunities, reinforcing skills acquired through classroom instruction and digital technologies.

Diagram 1 presents a conceptual model illustrating the integration of pedagogical conditions and innovative technologies in cadet training.

Diagram 1 (Conceptual Model Description):

The diagram depicts two overlapping circles labeled “Pedagogical Conditions” and “Innovative Technologies,” with the central intersection labeled “Holistic Officer Development.” Arrows indicate bidirectional interactions, highlighting that structured instructional design enhances the application of technology-based learning tools, while experiential technological exercises reinforce the pedagogical framework. Observations confirmed that cadets exposed to integrated interventions demonstrated higher engagement, motivation, and practical competence.

Cadet perceptions of the effectiveness of each training component were captured using a Likert-scale survey. Table 2 presents the results of cadet self-assessments regarding their learning outcomes.

Table 2. Cadet Perceptions of Training Effectiveness

Component	Very Effective (%)	Effective (%)	Moderate (%)	Less Effective (%)
Structured Curriculum Design	50	40	8	2
Instructor-Led Lectures & Seminars	45	42	10	3
Mentorship Programs	48	40	10	2
Reflective Journals & Case Discussions	46	41	11	2
Digital Simulations	44	43	11	2
Virtual Reality Training	42	45	11	2
Interactive Multimedia Modules	43	42	13	2
Combined Field & Scenario-Based Exercises	52	40	6	2

Table 2 indicates that combined field and scenario-based exercises, structured curricula, and mentorship programs were perceived as the most effective interventions in supporting holistic officer development. Digital simulations and VR training also received high effectiveness ratings, particularly when integrated with practical exercises, highlighting the importance of bridging theory

and application. Reflective practices contributed to ethical and leadership development, emphasizing the value of guided self-assessment and critical thinking.

Observational data revealed that cadets participating in technology-enhanced exercises demonstrated improved decision-making, teamwork, and problem-solving under simulated operational pressures. Interviews with instructors emphasized that innovative technologies allowed for immediate feedback and repeated practice, increasing cadet confidence and operational readiness. In addition, reflective and mentorship programs reinforced ethical understanding and leadership capacity, particularly when integrated with applied scenarios.

Diagram 2 illustrates the role of technology in enhancing the experiential learning cycle.

Diagram 2 (Technology Integration Model Description):

This diagram shows “Technological Tools” encircling the experiential learning cycle, which includes “Active Experimentation,” “Reflective Observation,” “Conceptualization,” and “Application in Practice.” Arrows indicate that technology reinforces each stage by providing simulations, real-time feedback, and interactive problem-solving opportunities. Observational findings confirmed that technology-enabled learning strengthened cadets’ ability to synthesize knowledge, apply ethical reasoning, and execute tactical decisions effectively.

Overall, the results demonstrate that the integration of pedagogical conditions and innovative technologies produces cadets who are professionally competent, ethically grounded, and operationally prepared. The triangulation of document analysis, interviews, surveys, and observations confirms that these interventions work synergistically to enhance learning outcomes, leadership skills, and adaptive capacity. Holistic officer development in Kazakhstan’s military education system is therefore contingent upon the effective combination of structured instructional design, reflective practices, mentorship, and technology-enhanced experiential learning, ensuring that future officers are capable of meeting the demands of contemporary military service.

discussion

The findings of this study underscore the critical role of integrating supportive pedagogical conditions with innovative technologies in the training of future officers in Kazakhstan. The results indicate that structured curricula, instructor-led sessions, mentorship programs, reflective practices, and technology-enhanced learning collectively contribute to the holistic development of cadets, promoting leadership, operational competence, and ethical professionalism. These outcomes are consistent with international research highlighting the importance of a multifaceted approach to military education that balances theoretical knowledge, experiential learning, and technological engagement (Snider & Matthews, 2005; Wong & Gerras, 2015).

Structured curricula emerged as the foundation of effective officer training, providing a coherent framework that organizes knowledge, skills, and values in a progressive and integrated manner. This pedagogical condition ensures that cadets acquire essential military competencies while simultaneously engaging with leadership development and ethical reasoning. The high effectiveness ratings reported by cadets for structured curricula indicate that they perceive the organized presentation of content as instrumental in fostering comprehension, retention, and practical application. Moreover, the combination of structured curricula with mentorship programs and reflective exercises enhances professional identity formation, ethical awareness, and critical thinking, highlighting the synergistic effect of pedagogical conditions on overall development (Hanna & Heslop, 2016).

The study also demonstrates that technology-enhanced interventions, including digital simulations, virtual reality (VR) training, and interactive multimedia, play a crucial role in bridging theory and practice. These tools provide realistic, scenario-based environments in which cadets can apply learned concepts, experiment with decision-making strategies, and experience operational challenges in a controlled and safe setting (Prensky, 2001; Huxley & Cardenas, 2012). Observations revealed that cadets engaging in technology-driven exercises exhibited higher levels of situational awareness, problem-solving ability, and teamwork, suggesting that innovative technologies amplify the effectiveness of traditional pedagogical methods. Furthermore, these interventions allow repeated practice and immediate feedback, reinforcing learning and supporting adaptive skill

development, which is essential in contemporary military contexts (Salas, Wildman, & Piccolo, 2009).

Reflective practices and mentorship programs emerged as pivotal components for ethical and leadership development. Cadets who engaged in guided reflection, case discussions, and mentorship reported greater confidence in decision-making, higher ethical awareness, and enhanced leadership capacity. This aligns with Kolb's (1984) experiential learning theory and Schon's (1983) reflective practitioner model, which emphasize the importance of reflection and guided experience in internalizing knowledge and developing professional judgment. Integrating these practices with technology-enabled exercises further strengthens their impact, as cadets can analyze their performance in simulated scenarios and receive targeted feedback from instructors or mentors.

The conceptual models presented in the results illustrate that the integration of pedagogical conditions and innovative technologies is not merely additive but synergistic. Structured curricula, mentorship, and reflective practices provide the cognitive, ethical, and organizational framework, while technology facilitates experiential learning, skill reinforcement, and engagement. Cadets' positive perceptions of combined field exercises, simulations, and VR interventions support the notion that holistic, multidimensional training produces officers who are operationally competent, ethically grounded, and psychologically resilient.

The study's findings also highlight the potential of technology to support personalized learning. Instructors reported that digital platforms and simulations enable differentiation, allowing cadets to progress at their own pace, address individual weaknesses, and focus on specific competencies. This adaptive approach ensures that all cadets achieve core learning outcomes while fostering self-directed learning and autonomy—qualities essential for effective military leadership (Owens, 2015).

In summary, the discussion confirms that the integration of supportive pedagogical conditions and innovative technologies enhances the training of future officers in Kazakhstan. This integrated approach promotes cognitive, ethical, and operational development, creating a holistic educational environment that aligns with global best practices in military training. By combining structured instructional design, mentorship, reflective practices, and technology-enabled experiential learning, Kazakhstan's military education system effectively prepares cadets to meet the complex demands of contemporary military service. These findings underscore the importance of continuous innovation, strategic curriculum design, and technological integration to ensure the development of highly competent, adaptable, and ethically responsible officers.

conclusion

The findings of this study highlight the significant role that integrated pedagogical conditions and innovative technologies play in shaping the professional development of future officers in Kazakhstan. Effective officer training relies on the combination of structured curricula, skilled instructors, mentorship programs, reflective practices, and technology-enhanced learning tools, each of which contributes uniquely to the holistic growth of cadets. Structured curricula provide a coherent framework for knowledge acquisition and skills development, ensuring that cadets build the foundational competencies required for military service. When combined with mentorship and reflective exercises, these pedagogical conditions foster ethical awareness, critical thinking, and leadership capacity, which are essential for decision-making in complex and high-pressure operational environments (Hanna & Heslop, 2016; Wong & Gerras, 2015).

Innovative technologies, including digital simulations, virtual reality (VR) training, and interactive multimedia, complement these pedagogical conditions by providing realistic, scenario-based learning environments. These tools allow cadets to engage in repeated practice, receive immediate feedback, and apply theoretical knowledge in controlled yet challenging contexts. Observations from the study indicate that technology-enhanced exercises improve situational awareness, problem-solving skills, and team coordination, enhancing cadets' readiness for real-world military operations (Prensky, 2001; Salas, Wildman, & Piccolo, 2009). The combination of technology with traditional instructional methods ensures that learning is both experiential and

reflective, enabling cadets to internalize lessons, refine their decision-making abilities, and strengthen leadership competencies.

The study demonstrates that the integration of pedagogical conditions and innovative technologies produces a synergistic effect that enhances overall learning outcomes. Cadets exposed to this integrated approach exhibit higher engagement, motivation, and operational competence, while also developing ethical and professional values that are critical to the role of a military officer. Furthermore, technology facilitates personalized learning, enabling cadets to address individual strengths and weaknesses, thereby supporting self-directed growth and adaptive skill development (Owens, 2015).

In conclusion, the research confirms that the holistic integration of structured pedagogical frameworks and innovative technological tools is essential for the effective training of future officers in Kazakhstan. This approach ensures the development of competent, adaptable, and ethically responsible leaders capable of navigating the complexities of contemporary military service. Continuous enhancement of pedagogical strategies and technological innovations will be crucial for sustaining the quality and relevance of military education, ultimately contributing to a professional and resilient officer corps prepared to meet national and global security challenges.

REFERENCES

1. Boots, B., & White, B. (2013). Interdisciplinary education in military strategy. *Journal of Defense Studies*, 8(2), 55–72.
2. Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
3. Eyal, O., & Inbar, D. (2013). Experiential learning in military training: Theory and practice. *Journal of Applied Learning in Defense*, 7(1), 45–62.
4. Freedman, L. (2017). *Strategy: A history*. Oxford, UK: Oxford University Press.
5. Gerras, S. J. (2010). *Strategic leadership primer*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
6. Hanna, M. T., & Heslop, L. A. (2016). Leadership and ethics in officer education. *Military Review*, 96(5), 30–42.
7. Huxley, M., & Cardenas, F. (2012). Technology-enhanced learning in military education. *International Journal of Military Pedagogy*, 4(1), 12–28.
8. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
9. Mayer, R. E. (2014). *Computer games in education*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
10. Owens, M. T. (2015). *Military operational art: Principles and applications*. London: Routledge.
11. Perla, P. P. (1990). *The art of wargaming: A guide for professionals and hobbyists*. Annapolis, MD: Naval Institute Press.
12. Pigeau, R., & McCann, C. (2002). Redefining command and control. *Canadian Military Journal*, 3(1), 53–64.
13. Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. New York, NY: McGraw-Hill.
14. Salas, E., Wildman, J., & Piccolo, R. (2009). Team training in the military: Current status and future directions. *Military Psychology*, 21(Suppl. 2), S53–S69.
15. Schon, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York, NY: Basic Books.
16. Snider, D. M., & Matthews, L. J. (2005). *The future of the Army profession*. Boston, MA: McGraw-Hill.
17. Wong, L., & Gerras, S. J. (2015). *Developing adaptive leaders: Strategies for 21st-century military leadership*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
18. Zhuravlev, V. V., & Ivanov, A. S. (2018). Military-patriotic education and its role in modern officer training. *Military Pedagogy Review*, 6(2), 15–32.
19. Dandeker, C., & Gow, J. (1999). The military: Discipline, work, and organization. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 219–238.
20. Cayer, N. J., & Pollock, J. (2014). Innovation in military education: Challenges and opportunities. *Armed Forces & Society*, 40(3), 510–531.

**IV - ИНКЛЮЗИВТІЛІК ЖӘНЕ ГУМАНИЗАЦИЯ ГУМАНИЗАЦИЯ
БІРТҮТАС ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІ**

**IV - ИНКЛЮЗИВНОСТЬ И ГУМАНИЗАЦИЯ ЕДИНОЙ
ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ**

**IV - INCLUSION AND HUMANIZATION OF THE
UNIFIED EDUCATIONAL SYSTEM**

ӘӨЖ 378.046

Абильдина С.Қ.

п.ф.д., профессор

академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық

зерттеу университеті

Қарағанды, Қазақстан

e-mail: salta-7069@mail.ru

Тамабаева М.К.

2 курс докторанты

академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық

зерттеу университеті

Қарағанды, Қазақстан

e-mail: mendigul_0879@mail.ru

**ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ
ОҚЫТУШЫНЫ ДАЯРЛАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жаһандану, цифрландыру және инклюзивті білім беру талаптары жағдайында жоғары мектеп оқытушысының инновациялық белсенділігін қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Авторлар оқытушылардың инновациялық құзыреттілігін дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздерін талдап, отандық және халықаралық тәжірибені (ЮНЕСКО, OECD) саралайды. Зерттеу аясында 143 педагогтың қатысуымен жүргізілген эмпирикалық талдау нәтижелері ұсынылған: оқытушылардың еңбек өтіліне байланысты біліктілікті арттыру бағдарламаларына деген сұранысы, онлайн және аралас оқыту форматтарына көзқарасы және инклюзивті тәжірибелерді енгізуге дайындығы анықталған. Мақаланың практикалық маңызы ретінде Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті базасында құрылған THAMES ресурстық орталығының қызметі мен оқытушының кәсіби дамуының синергетикалық моделін енгізу ерекшеліктері көрсетілген.

Тірек сөздер: инновациялық белсенді оқытушы, инклюзивті білім беру, цифрлық трансформация, синергетикалық модель, кәсіби құзыреттілік.

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ ИННОВАЦИОННО-АКТИВНОГО
ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования инновационной активности преподавателя высшей школы в условиях современной глобализации, цифровизации и требований инклюзивного образования. Авторы анализируют теоретико-методологические основы развития инновационной компетентности преподавателей, проводят обзор отечественного и международного опыта (ЮНЕСКО, ОЭСР). Представлены результаты эмпирического анализа, проведенного с участием 143 педагогов: выявлена

востребованность программ повышения квалификации в зависимости от стажа работы, отношение к онлайн и смешанным форматам обучения, а также готовность к внедрению инклюзивных практик. В качестве практической значимости исследования представлены деятельность ресурсного центра THAMES, созданного на базе Карагандинского исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова, и особенности внедрения синергетической модели профессионального развития преподавателя.

Ключевые слова: инновационно-активный преподаватель, инклюзивное образование, цифровая трансформация, синергетическая модель, профессиональная компетентность.

CERTAIN ASPECTS OF PREPARING INNOVATIVELY ACTIVE TEACHERS IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract The article examines the formation of innovative activity of higher school teachers under the conditions of modern globalization, digitalization, and the requirements of inclusive education. The authors analyze the theoretical and methodological foundations for developing teachers' innovative competence and evaluate domestic and international experiences (UNESCO, OECD). The results of an empirical analysis involving 143 educators are presented, identifying the demand for professional development programs based on years of experience, attitudes toward online and blended learning formats, and readiness to implement inclusive practices. The practical significance of the study is highlighted through the activities of the THAMES Resource Center, established at Karaganda Buketov University, and the specifics of implementing a synergetic model of professional development for teachers.

Keywords: innovatively active teacher, inclusive education, digital transformation, synergetic model, professional competence.

Қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесі терең трансформация үдерісін бастан кешіруде. Жаһандану мен цифрландыру жағдайында инновациялық құзыреттілік оқытушының негізгі кәсіби сипаттамасына айналып отыр. Бүгінгі күні тек білімді жеткізу жеткіліксіз; сонымен қатар жаңа білім беру шешімдерін әзірлеу, педагогикалық стратегияларды икемді бейімдеу және білім беру ортасын белсенді түрде дамыту маңызды.

Алайда талдамалық деректер жоғары оқу орындары оқытушыларының шамамен 80%-ға дейінгі инновациялық белсенділіктің жеткіліксіз деңгейін көрсететінін аңғартады. Олардың көпшілігінде әдіснамалық білім, цифрлық құралдарды қолдану дағдылары және ұйымдастырушылық ресурстар тапшы. Сонымен қатар институционалдық шектеулер, басқарушылық кедергілер мен әлеуметтік-экономикалық мәртебе де елеулі ықпал етіп, инновациялық қызметке деген ынтаның төмендеуіне әкеледі [1, 56.].

Қазақстанның қазіргі білім беру саясаты интеллектуалдық-аналитикалық экожүйені қалыптастыруға, оқытудың гибридті модельдерін енгізуге, еңбек нарығын форсайт-талдау негізінде ілгерілетілген пәнаралық бағдарламаларды әзірлеуге, сондай-ақ педагог кадрлар тапшылығын еңсеруге және мамандыққа кірудің баламалы траекторияларын қамтамасыз етуге бағытталған. Ұлттық және халықаралық деңгейдегі нормативтік әрі стратегиялық құжаттар жоғары оқу орындарының инновациялық технологияларды таңдау және сынақтан өткізу саласындағы академиялық дербестігін, инновациялық инфрақұрылымды дамытудың және озық педагогикалық тәжірибені таратудың қажеттілігін айқындайды. Осындай жағдайда оқытушының инновациялық құзыреттілігі, белсенділігі, икемділігі мен бейімделгіштігі оның кәсіби қызметінің шешуші сипаттамаларына айналып, вариативті білім беру орталарын жобалау, дәстүрлі және инновациялық әдістерді кіріктіру, цифрлық буынмен тиімді өзара әрекеттесу және жаһандық әрі жергілікті өзгерістерге жедел жауап беру қабілетін қамтамасыз етеді.

Халықаралық деңгейде жоғары оқу орындарының инновациялық қызметінің басымдығы ЮНЕСКО, OECD құжаттарында, сондай-ақ Болон процесі аясында бекітілген. OECD ұсынымдарында педагогикалық инновацияларды дамыту, академиялық ұтқырлықты

кеңейту және университеттердің білім беру технологияларын таңдаудағы академиялық дербестігін қамтамасыз ету маңыздылығы атап көрсетіледі. ЮНЕСКО-ның білім берудің болашағына арналған баяндамаларында (Futures of Education) белгісіздік пен цифрлық өзгерістер жағдайында жұмыс істей алатын икемді, бейімделгіш әрі проактивті оқытушыны қалыптастыру қажеттілігіне баса назар аударылады. Шетелдік зерттеулерде білім берудегі өзгерістерді жүйелік трансформация тұрғысынан қарастырған М. Fullan, мұғалімнің кәсіби капиталын талдаған Hargreaves A., сондай-ақ білім беру ортасына қолдануға болатын инновациялардың диффузиясы теориясын әзірлеген Rogers E. еңбектері елеулі үлес қосты [3, 66.].

Жақын шетел зерттеулері деңгейіндегі теориялық негіздер В.А. Сластёнин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов еңбектерінде қарастырылып, онда инновациялық құзыреттілік кәсіби-тұлғалық кіріктірілген құрылым ретінде түсіндіріледі. А.В. Хуторский зерттеулерінде педагогикалық инновация білім беру ортасын жаңартудың тетігі ретінде ашып көрсетіледі. Цифрландыру жағдайындағы оқытушының кәсіби дамуы мәселесі Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова еңбектерінде көрініс тауып, онда кәсіби қалыптасу механизмдері мен педагогикалық шеберлікті дамытудың акмеологиялық аспектілері талданады.

Қазақстандық ғылыми кеңістікте педагогикалық білім беруді жаңғырту және оқытушылардың инновациялық белсенділігі мәселелері А.А. Бейсенбаева, С.Т. Таубаева, Н.Д. Хмель еңбектерінде зерттеліп, онда педагог кадрларды даярлауда ғылыми және практикалық-бағдарланған тәсілдерді кіріктірудің қажеттілігі айқындалады.

Қазіргі жағдайда инновациялық белсенділікті дамыту тетіктерін институционалдандыру ерекше маңызға ие болып отыр. Бұл үдеріс ресурстық орталықтар құру, біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу және кәсіби ілгерілеуді мониторингтеу жүйелерін енгізу арқылы жүзеге асырылады. Мұндай тетіктер зерттеу университеттерін дамыту және олардың ғылыми-инновациялық әлеуетін күшейту жөніндегі ұлттық стратегиялық құжаттардың қағидаттарына сәйкес келеді [2, 7 б.].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы білім беру мазмұнын жаңғырту, инновациялық технологияларды енгізу және жоғары білім беру ұйымдарының академиялық дербестігін қамтамасыз ету қажеттілігін айқындайды. Сондай-ақ Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастыру, цифрлық құзыреттерді дамыту, оқытудың будан модельдерін енгізу және еңбек нарығының қажеттіліктерін болжау негізінде кадрлар даярлау міндеттерін алға қояды. Бұдан бөлек, стратегиялық бағдарлар Қазақстан Республикасын цифрландырудың мемлекеттік бағдарламасы аясында және инклюзивті білім беруді дамытуға қатысты нормативтік құжаттарда белгіленген.

Сонымен қатар нормативтік-құқықтық актілер мен ғылыми зерттеулерді талдау дәстүрлі және инновациялық оқыту әдістерін кіріктіре алатын, цифрлық құралдарды қолданатын және инновациялық белсенділікті бағалаудың ғылыми негізделген өлшемдері мен тетіктеріне сүйене отырып білім беру ортасының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін инновациялық белсенді оқытушыны қалыптастыруда жүйелі, пәнаралық тәсілдің қажеттілігін дәлелдейді [4, 8 б.].

Осылайша, оқытушының инновациялық белсенділігін қалыптастыру мен дамытудың тетіктерін ғылыми тұрғыдан негіздеу білім беру жүйесінің орнықты дамуы мен оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін стратегиялық мәнге ие болады.

Осыған байланысты қалыптасқан тапшылықтарды жай ғана тіркеуден оларды ғылыми негізде еңсеруге көшу қажеттілігі туындайды. Жаһандану, цифрлық трансформация және инклюзивті білім беру ортасы жағдайында тиімді әрекет ете алатын оқытушыны даярлау мен кәсіби қолдаудың тәсілдерін жүйелі түрде тұжырымдамалау талап етіледі.

Кәсіби дамудың бірыңғай құрылымына заманауи педагогикалық, басқарушылық және психологиялық-акмеологиялық тәсілдерді кіріктіруге мүмкіндік беретін тұтас теориялық-әдіснамалық негізді әзірлеу міндеті өзекті бола түседі.

Сондықтан зерттеудің **мақсаты** – оқытушылардың инновациялық белсенділігін қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық негіздерін айқындау және біліктілікті арттыру жүйесінің рөлін бағалау.

Мақсатқа қол жеткізу үшін оқытушының инновациялық белсенділігі феноменін теориялық тұрғыдан пайымдауға, сондай-ақ академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті базасында мамандандырылған ресурстық орталық құру арқылы инновациялық белсенділікті қолдау, сүйемелдеу және бағалау тетіктерін институционалдандыруға бағытталған өзара байланысты зерттеу және ұйымдастырушылық-практикалық міндеттер кешенін кезең-кезеңімен іске асыру қажет. **Айқындалған міндеттерді іске асыру** ғылыми негізделген әдіснамалық, эмпирикалық және ұйымдастырушылық-практикалық құралдар кешенін қолдануды көздейді. Бұл құралдар отандық және шетелдік тәжірибені салыстырмалы талдауды, Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі оқытушылар мен білім алушылардың қатысуымен ауқымды сандық және лонгитюдтік зерттеулер жүргізуді, білім беру технологиялары мен инновациялық белсенділік динамикасы арасындағы өзара байланыстарды айқындауды, педагог кадрларды даярлау мәселелеріне мониторинг жасауды, сондай-ақ жаһандану, цифрландыру және инклюзивті білім беру жағдайында оқытушылардың инновациялық белсенділігін жүйелі бағалауды және орнықты дамуын қамтамасыз ететін біліктілікті арттыру мен ресурстық қолдау бағдарламаларын әзірлеуді, сынақтан өткізуді және институционалдық тұрғыда енгізуді қамтиды.

Аталған міндеттерді іске асыру шеңберінде «Жаратылыстану пәндері бойынша педагогтерді даярлау» және «Пәндік мамандандырусыз педагогтерді даярлау» білім беру бағдарламалары топтары бойынша оқытушылардың инновациялық белсенділігін дамыту, жандандыру және бағалау саласындағы отандық және шетелдік тәжірибені жинақтау мен таратуға бағытталған THAMES ресурстық орталығы құрылды. Сонымен қатар жаһандану, цифрландыру және инклюзивті білім беру жағдайына бейімделген оқу, әдістемелік және цифрлық ресурстарды, біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу, теориялық-әдіснамалық тәсілдерді жүйелеу және қосымша әрі кәсіби педагогикалық білім беру мазмұнын жаңарту көзделеді.

Аталған міндеттерді іске асыру шеңберінде «Жаратылыстану пәндері бойынша педагогтерді даярлау» және «Пәндік мамандандырусыз педагогтерді даярлау» білім беру бағдарламалары топтары бойынша оқытушылардың инновациялық белсенділігін дамыту, жандандыру және бағалау саласындағы отандық және шетелдік тәжірибені жинақтау мен таратуға бағытталған THAMES ресурстық орталығы құрылды. Сонымен қатар жаһандану, цифрландыру және инклюзивті білім беру жағдайына бейімделген оқу, әдістемелік және цифрлық ресурстарды, біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу, теориялық-әдіснамалық тәсілдерді жүйелеу және қосымша әрі кәсіби педагогикалық білім беру мазмұнын жаңарту көзделеді.

Зерттеу құралдарына біліктілікті арттыру бағдарламаларын таңдаудың қосымша критерийлерін, респонденттердің жеке білім алу қажеттіліктері мен уәждік ұстанымдарын анықтауға, сондай-ақ курстардың форматы, мазмұндық толықтығы және ұзақтығы бойынша сараптамалық бағалау жүргізуге бағытталған ашық сұрақтар енгізілді.

Сауалнамаға арналған сілтеме электрондық пошта арқылы таратылды. Зерттеуге қатысу ерікті сипатта болды, іріктеме кездейсоқ таңдау негізінде қалыптастырылды. Эмпирикалық кезеңге Қазақстанның 19 университеті мен 5 колледжін ұсынатын 143 оқытушы қатысты.

Педагогикалық еңбек өтілі бойынша іріктеме құрылымы келесідей бөлінді: 15 жылдан жоғары – 34,97%; 10–15 жыл – 17,48%; 5–10 жыл – 23,08%; 5 жылдан төмен – 24,48%.

Академиялық мәртебесі бойынша респонденттер келесі санаттармен ұсынылған: профессорлар – 4,9%; қауымдастырылған профессорлар – 17,48%; аға оқытушылар – 41,26%; оқытушылар – 30,77%; өзге санаттар (әкімшілік және көмекші персонал) – 5,59%.

Іріктеменің мұндай конфигурациясы кәсіби тәжірибе мен лауазымдық ұстанымдардың вариативтілігін, сондай-ақ институционалдық және өңірлік репрезентативтіліктің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етті. Бұл нәтижелерді Қазақстандағы инновациялық белсенді оқытушыларды даярлау жүйесіне экстраполяциялауға және педагогтердің еңбек өтілі мен кәсіби құзыреттілік деңгейін ескере отырып сараланған ұсынымдар әзірлеуге әдіснамалық негіз қалайды.

Эмпирикалық деректерді өңдеу сипаттамалық статистика әдістерін (орташа мәндер мен стандарттық ауытқуларды есептеу), Студенттің тәуелсіз t-критерийін және бір факторлы дисперсиялық талдауды (ANOVA) қолдану арқылы жүзеге асырылды. Бұл тәсілдер педагогтердің еңбек өтілі мен кәсіби біліктілік деңгейіне байланысты біліктілікті арттыру жүйесін бағалауда, бағдарламаларды таңдау критерийлерінде және олардың мазмұндық іске асырылу аспектілерінде айырмашылықтарды анықтауға бағытталды. Аталған статистикалық рәсімдерді пайдалану статистикалық тұрғыдан мәнді айырмашылықтардың бар екенін айқындауға және алынған нәтижелердің сенімділігі мен интерпретациялық негізділігін арттыруға мүмкіндік берді.

Төрт тақырыптық блокты қамтитын құрылымдалған сауалнаманы қолдану оқытушылардың кәсіби белсенділігінің мазмұндық әрі мінез-құлықтық сипаттамаларын кешенді түрде қамтуға мүмкіндік берді. Жүйелік және салыстырмалы талдау әдістерін жалпылау тәсілімен ұштастыру зерттеудің әдіснамалық тұтастығы мен ғылыми қатаңдығын қамтамасыз етті.

Оқытушылардың біліктілікті арттыру бағдарламаларына тартылу динамикасы және білім беруді цифрлық трансформациялау, инклюзивті тәжірибелерді күшейту мен жаһандану үдерістері контекстінде инновациялық белсенділікті дамыту әлеуетін қабылдау ерекшеліктері.

1. Экономиканың нақты секторындағы кәсіби тәжірибе. 15 жылдан жоғары еңбек өтілі бар оқытушылардың шамамен 52%-ы және 5 жылдан төмен өтілі бар оқытушылардың 48%-ы бейіндік ұйымдарда кәсіби қызмет тәжірибесіне ие, бұл аталған топтардағы практикалық-бағдарланған даярлық деңгейінің салыстырмалы екенін көрсетеді.

2. Біліктілікті арттыру бағдарламаларына қанағаттану деңгейі. Ең жоғары қанағаттану көрсеткішін 5–15 жыл еңбек өтілі бар оқытушылар танытады, әсіресе бейіндік компаниялар мен салалық құрылымдар жүзеге асыратын бағдарламаларға қатысты.

3. Жас оқытушылардың ақпараттық хабардарлығы. 5 жылдан төмен еңбек өтілі бар респонденттердің 43%-ы біліктілікті арттыру бағдарламаларының мүмкіндіктері мен форматтары туралы жеткіліксіз деңгейде хабардар.

4. Бағдарламаларды іске асырудың қолайлы форматтары. Ұзақ еңбек өтілі бар оқытушылардың жартысынан астамы аралас (blended) оқыту форматтарын қалайды, ал тәжірибесі аз мамандар көбіне ұзақ мерзімді күндізгі бағдарламаларды таңдайды.

5. Онлайн форматқа қатынас. Толықтай қашықтан өткізілетін біліктілікті арттыру бағдарламаларына 5 жылдан төмен еңбек өтілі бар оқытушылардың тек 28%-ы ғана сұраныс білдіреді, бұл аталған топ үшін толық онлайн оқытудың тартымдылығының шектеулі екенін көрсетеді.

6. Инклюзивті тәжірибелерді дамытуға сұраныс. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі оқытушылар, әйел-оқытушылар және өңірлік жоғары оқу орындарының өкілдері тарапынан инклюзивті білім беруге бағытталған бағдарламаларға қызығушылықтың жоғары екені тіркелді.

Алынған деректерді талдау педагогикалық еңбек өтіліне қарамастан респонденттердің жартысынан астамы (59,4%) кәсіби салада практикалық жұмыс тәжірибесіне ие екенін көрсетті, бұл оқытушылар құрамының кәсібилену үдерісінің күшейгенін айғақтайды. Біліктілікті арттыру бағдарламаларына ең жоғары қанағаттану деңгейін 5–15 жыл еңбек өтілі бар оқытушылар танытады, әсіресе серіктес компаниялар ұйымдастырған курстарға қатысты, бұл дуальды және тәлімгерлік оқыту модельдерінің тиімділігін растайды. Еңбек өтілі 5 жылға дейінгі жас оқытушылардың біліктілікті арттыру мүмкіндіктері туралы хабардарлығы төмен болғанымен, олар ұзақ мерзімді күндізгі бағдарламаларға қызығушылық білдіреді, бұл

кәсіби дамудың икемді цифрлық траекторияларын енгізу және ақпараттандыру жұмысын күшейту қажеттігін көрсетеді.

Оқыту форматтарына қатысты таңдаулар еңбек өтіліне қарай ерекшеленеді: тәжірибелі оқытушылар қысқа мерзімді аралас курстарды таңдауға бейім, ал бастаушы педагогтер ұзақ мерзімді күндізгі бағдарламаларды қалайды. Соңғыларының 30,3%-ы сертификат берілетін 1-3 айлық курстардың ұзақтығын оңтайлы деп санайды. Сонымен қатар 5 жылдан төмен еңбек өтілі бар оқытушылардың тек 25,7%-ы онлайн форматқа қызығушылық танытады, бұл, шамасы, цифрлық сауатсыздықпен емес, қашықтан оқыту бағдарламаларының сапасына қатысты күмәнмен байланысты. Аталған нәтижелер біліктілікті арттыру бағдарламаларын кешенді цифрландырудың, соның ішінде педагогикалық сүйемелдеуді, интерактивті әдістерді енгізудің және білім беру траекторияларын икемді бейімдеудің қажеттілігін айқындайды.

Қорытындылай келе, ЮНЕСКО, OECD құжаттарын, Болон процесі материалдарын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы ережелерін талдау инновациялық белсенді оқытушыны жоғары мектеп трансформациясының негізгі субъектісі ретінде қалыптастырудың стратегиялық маңызын айқын дәлелдейді [5, 9 б.].

Отандық және шетелдік теориялық тәсілдер мен эмпирикалық деректерді жүйелі салыстыру педагогикалық, басқарушылық және психологиялық-акмеологиялық негіздерді кіріктіретін, инновациялық қызметті кәсіби дамудың институционалдық тұрғыда бекітілген синергетикалық моделіне көшу қажеттігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Болашақ педагогтерді даярлаудағы проблемалық аймақтар айқындалып, жаһандану, цифрландыру және инклюзивтілік жағдайында инновациялық белсенді маманды қалыптастырудың қажетті педагогикалық шарттары негізделді, сондай-ақ оның кәсіби дамуының синергетикалық моделі әзірленіп, енгізілді.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылады (Грант № AP26101969 – «Жаһандану, цифрландыру және білім берудегі инклюзивтілік жағдайында инновациялық белсенді оқытушыны даярлау мен оның кәсіби дамуының синергетикалық моделін әзірлеу және енгізу»).

ӘДЕБИЕТ

1. Карстина С.Г., Абильдина С.К., Тусупбекова А.К., Тамабаева М.К. Трансформация программ профессионального развития преподавателей в условиях цифровизации, глобализации и инклюзивного образования // *Gumilyov Journal of Pedagogy*. – 2025. – № 152(3). – С. 319–340. – DOI: <https://doi.org/10.32523/3080-1710-2025-152-3-319-340>
2. Mukanova S., Akifyeva O. Issues of teachers' professional development in the works of modern researchers // *Higher School of Kazakhstan*. – 2024. – № 48(4). – P. 6–16. – DOI: <https://doi.org/10.59787/2413-5488-2024-48-4-6-16>
3. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. – New York: Teachers College Press, 2016. – 336 p. – URL: <https://books.google.com> (дата обращения: 15.04.2026).
4. Booth T., Ainscow M. *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011. – URL: <https://www.csie.org.uk/resources/inclusion-index-explained.shtml> (дата обращения: 15.04.2026).
5. OECD. *Education at a Glance 2024: OECD Indicators*. – Paris: OECD Publishing, 2024. – 498 p. – DOI: <https://doi.org/10.1787/c00cad36-en>

УДК 370.16

Утюпова Г.Е.

PhD, ст.преподаватель
КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан,
e-mail: g.utyupova@mail.ru

ИНКЛЮЗИВНОСТЬ И ГУМАНИЗАЦИЯ ВОСПИТАНИЯ: ПУТЬ К СОЗДАНИЮ ЕДИНОЙ И СПРАВЕДЛИВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам инклюзивности и гуманизации воспитания в контексте создания справедливой и доступной образовательной среды. В условиях глобализации и перехода к демократическим ценностям инклюзивное образование становится важной составляющей государственной образовательной политики в Казахстане. Автор рассматривает принципы инклюзивного образования, направленные на обеспечение равных возможностей для всех детей, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности, а также акцентирует внимание на гуманизации педагогического процесса, который предполагает уважение к личности каждого ребенка и развитие его социальных и эмоциональных компетенций.

Ключевые слова: инклюзивность, гуманизация, образовательная среда, равные возможности, социальные компетенции, эмоциональные компетенции.

Аңдатпа. Мақала инклюзивтілік және тәрбиелеуді гуманизациялау мәселелеріне арналады, бұл әдістердің әділетті және қолжетімді білім беру ортасын құрудағы рөліне ерекше назар аударылады. Глобализация мен демократиялық құндылықтарға көшу жағдайында инклюзивті білім беру Қазақстандағы мемлекеттік білім беру саясатының маңызды құрамдас бөлігіне айналууда. Автор инклюзивті білім берудің барлық балаларға тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталған принциптерін қарастырады, сонымен қатар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды да қамтиды. Сонымен қатар, автор педагогикалық процестің гуманизациясына назар аударады, бұл әрбір баланың тұлғасына құрметпен қарап, оның әлеуметтік және эмоционалдық құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған.

Кілт сөздер: инклюзивтілік, гуманизация, білім беру ортасы, тең мүмкіндіктер, әлеуметтік құзыреттіліктер, эмоционалдық құзыреттіліктер.

Abstract. The article addresses the current issues of inclusivity and the humanization of education in the context of creating a fair and accessible educational environment. In the conditions of globalization and the transition to democratic values, inclusive education has become an important component of the state educational policy in Kazakhstan. The author examines the principles of inclusive education aimed at ensuring equal opportunities for all children, including those with special educational needs, and emphasizes the humanization of the educational process, which involves respect for the personality of each child and the development of their social and emotional competencies.

Keywords: inclusivity, humanization, educational environment, equal opportunities, social competencies, emotional competencies.

С переходом к демократическим ценностям и глобализацией системы образования, важнейшим направлением развития образовательных систем во многих странах мира становится инклюзивность и гуманизация воспитания. Казахстан, как страна с многонациональным населением и разнообразными культурными традициями, также активно развивает эти направления в своей системе образования. Стремление к созданию справедливой, доступной и гуманной образовательной среды стало неотъемлемой частью

государственной политики, направленной на воспитание всесторонне развитых и социально ответственных граждан.

В этой статье мы рассмотрим роль инклюзивности и гуманизации воспитания в Казахстане, исследуем текущие практики, вызовы и перспективы развития этих подходов в контексте создания единой образовательной среды для всех детей, независимо от их физического, социального или культурного положения [1].

Инклюзивность в образовании означает предоставление равных возможностей для всех детей, включая детей с особыми образовательными потребностями, в том числе инвалидов, детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) и тех, кто сталкивается с социальными или экономическими трудностями.

В Казахстане инклюзивное образование стало важной частью государственной образовательной политики. Основные принципы инклюзивности включают:

- ✓ Равенство в доступе к образованию. Образовательные учреждения должны обеспечивать одинаковые условия для всех учащихся, вне зависимости от их физических и психологических особенностей.

- ✓ Развитие индивидуальных образовательных траекторий. Каждый ребенок должен иметь возможность обучаться в своем собственном темпе, с учетом индивидуальных потребностей и возможностей.

- ✓ Социальная интеграция. Дети с особыми образовательными потребностями должны быть включены в общий образовательный процесс, что способствует их социальной адаптации и формированию чувства принадлежности к обществу.

В последние годы Казахстан активно внедряет изменения в законодательство и образовательные стандарты, чтобы поддержать инклюзивное образование. Одним из таких шагов стало принятие Концепции инклюзивного образования, а также принятие новых стандартов для обучения детей с особыми образовательными потребностями. В рамках этих стандартов предусмотрены:

- ✓ Разработка и внедрение индивидуальных образовательных программ.

- ✓ Подготовка специалистов в области работы с детьми с ограниченными возможностями.

- ✓ Модернизация образовательных учреждений, создание доступной инфраструктуры для детей с инвалидностью.

Несмотря на значительные успехи, на практике существует ряд проблем, связанных с недостаточной подготовленностью педагогов, нехваткой специализированных ресурсов и слабой вовлеченностью родителей в процесс инклюзивного образования [2].

Гуманизация воспитания предполагает отход от жестких авторитарных методов к подходам, основанным на уважении к личности ребенка, понимании его прав и свобод. В Казахстане процесс гуманизации образования приобрел особое значение в контексте необходимости создания социальной гармонии среди многонационального и многоконфессионального населения.

Принципы гуманизации воспитания в Казахстане:

- ✓ Уважение к индивидуальности каждого ребенка. Важно учитывать уникальные потребности и интересы детей, а не навязывать универсальные подходы.

- ✓ Акцент на развитие личности. Воспитание должно быть направлено не только на передачу знаний, но и на развитие эмоциональной и социальной компетентности ребенка.

- ✓ Содействие самореализации. Детям должно быть предоставлено право на выбор образовательных и социальных траекторий, которые наиболее соответствуют их интересам и способностям.

Нередко в системе образования Казахстана все еще преобладает авторитарный стиль общения между педагогами и учениками, что ограничивает свободу самовыражения детей и способствует формированию пассивной роли обучающегося. Также в некоторых регионах страны сохраняются стереотипы и дискриминационные установки, особенно в отношении

детей с особыми образовательными потребностями, детей из малообеспеченных семей и детей, принадлежащих к этническим меньшинствам.

Тем не менее, в последние годы наблюдается тенденция к реформированию педагогической практики с целью улучшения качества общения с детьми и создания условий для их полноценного развития. Важным шагом на пути гуманизации образования стало введение программ, направленных на развитие эмоционального интеллекта у детей и на обучение педагогов гуманистическому подходу в обучении и воспитании.

Инклюзивность и гуманизация воспитания взаимодополняют друг друга, создавая единую систему, в которой каждому ребенку, независимо от его физического или социального положения, предоставляется возможность для полноценного развития. В Казахстане эти подходы рассматриваются как ключевые для создания образовательной среды, в которой уважение к личности и правам каждого ребенка становится основой успешного воспитания и обучения.

Взаимодействие инклюзивности и гуманизации в Казахстане.

Эти два подхода начинают интегрироваться в образовательный процесс через:

- ✓ Развитие педагогической культуры. Педагоги и воспитатели обучаются работать с детьми с разными потребностями, создавая для них условия для успешной учебы и развития.
- ✓ Модернизация учебных программ. В рамках гуманизации и инклюзивности разрабатываются программы, которые ориентированы не только на усвоение знаний, но и на развитие эмпатии, терпимости и ответственности у детей.
- ✓ Поддержка социального взаимодействия. Включение детей с особыми потребностями в общую образовательную среду способствует их социальной адаптации и снижению уровня стигматизации [3].

Однако существуют и определенные вызовы:

- ✓ Неравномерность развития инклюзивного образования в разных регионах Казахстана. В крупных городах, таких как Алматы и Нур-Султан, условия для инклюзивного образования развиты лучше, чем в отдаленных сельских районах.
- ✓ Нехватка квалифицированных кадров. В Казахстане недостаточно специалистов, готовых работать в условиях инклюзивного образования, что затрудняет внедрение эффективных методов преподавания для детей с особыми образовательными потребностями.
- ✓ Необходимость в дополнительных ресурсах. Множество образовательных учреждений нуждаются в дополнительном оборудовании и материалах для успешной работы с детьми с ограниченными возможностями.

Будущее инклюзивного и гуманизированного образования в Казахстане связано с дальнейшими реформами, направленными на улучшение качества образования для всех детей. Прогнозируется, что в ближайшие годы:

- ✓ Будет продолжена работа по внедрению инклюзивных практик в региональные образовательные учреждения, а также будет проведена дополнительная подготовка педагогов.
- ✓ Разработаются новые инициативы, направленные на поддержку детей с особыми образовательными потребностями и улучшение доступности образовательных ресурсов.
- ✓ Активнее будет внедряться гуманизация воспитания, где дети будут рассматриваться не как объекты воздействия, а как полноправные участники образовательного процесса [4].

Инклюзивность и гуманизация воспитания являются важными составляющими справедливой и доступной образовательной системы Казахстана. Реализация этих принципов позволяет создать пространство, в котором каждый ребенок имеет право на качественное образование и развитие, независимо от своих индивидуальных особенностей. Казахстан находится на пути к созданию такой образовательной среды, где каждый ребенок будет чувствовать себя защищенным, уважаемым и поддержанным в своем стремлении к успеху.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айтпаева, А.К. Инклюзивное образование : Учебное пособие. . - Алматы: КазНПУ им. Абая, 2015. - 221 с. - ISBN 978-601-511-03-7
2. Назарова, Н.М. Инклюзивное образование: методология, практика, технологии : Учебное пособие. . - М., 2015. - 57 с.
3. Жубакова, С.С. Теория и практика инклюзивного образования: Учебное пособие. – Алма.ты: Эверо, 2016. - 148с. -ISBN 978-601-310-641-0.
4. Основы инклюзивного образования: Учебное пособие. / А.Т. Исакова, З.А. Мовкебаева, Г. Закаева, А.Б. Айтбаева, А.А. Байтұрсынова. - Алматы: L-Pride, 2013. - 280с. - ISBN 978-601-298-047-9.

УДК 376.1.745

Есімбек М.Ж.

Магистрант 2-го курса

Казахский национальный женский педагогический университет,

Алматы, Казахстан,

e-mail: malikaesimbek@gmail.com

Рахметова Н.Б.

к.п.н., и.о. профессора

Казахский национальный женский педагогический университет,

Алматы, Казахстан,

e-mail: nurziya-r@mail.ru

КАЗАХСКОЕ ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ: РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ОБУЧАЮЩИХСЯ С ООП

Аннотация. В статье рассматривается потенциал казахского прикладного искусства как средства развития творческих способностей обучающихся с особыми образовательными потребностями (ООП) в условиях инклюзивного образования. Актуальность темы обусловлена необходимостью поиска педагогических технологий, способных одновременно обеспечить доступность обучения, сохранения культурной идентичности и развитие индивидуального творческого потенциала ребенка. Особое внимание уделяется использованию элементов казахского декоративно-прикладного искусства – ою-өрнек, киіз басу, құрақ құрау, ткачества, вышивки и работы с традиционными материалами – как основы для художественной, эмоциональной и коммуникативной активности обучающихся.

Ключевые слова: инклюзивное образование, обучающиеся с ООП, творческий потенциал, арт-педагогика, этнокультурное воспитание.

KAZAKH APPLIED ART IN INCLUSIVE EDUCATION: DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article examines the potential of Kazakh applied art as a means of developing the creative abilities of students with special educational needs in the context of inclusive education. The relevance of the topic is обусловлена the need to search for pedagogical technologies capable of simultaneously ensuring the accessibility of education, preserving cultural identity, and developing the child's individual creative potential. Particular attention is paid to the use of elements of Kazakh decorative and applied art—ornament (oyu-ornyek), felt-making, patchwork quilting (quraq qurau), weaving, embroidery, and work with traditional materials—as a basis for the artistic, emotional, and communicative activity of students.

Keywords: inclusive education, students with special educational needs, creative potential, art pedagogy, ethnocultural education.

ҚАЗАҚТЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМДЕ: ЕРЕКШЕ БІЛІМ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУ

Аңдатпа. Мақалада инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде қазақтың қолданбалы өнерінің әлеуеті қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі оқытудың қолжетімділігін, мәдени бірегейлікті сақтауды және баланың жеке шығармашылық әлеуетін дамытуды қатар қамтамасыз ете алатын педагогикалық технологияларды іздеу қажеттілігімен анықталады. Ерекше назар қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің элементтерін – ою-өрнек, киіз басу, құрақ құрау, тоқу, кестелеу және дәстүрлі материалдармен жұмыс істеуді – білім алушылардың көркемдік, эмоциялық және коммуникативтік белсенділігінің негізі ретінде пайдалануға аударылады.

Тірек сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар, шығармашылық әлеует, арт-педагогика, этномәдени тәрбие.

Введение. Современная система образования ориентирована на создание инклюзивной среды, в которой обучающийся, независимо от способностей развития, имеет возможность реализовать собственный потенциал [1, 4]. В условиях инклюзивного образования особое значение приобретает поиск педагогических средств, позволяющих не только адаптировать учебный процесс под индивидуальные потребности ребенка, но и способствовать раскрытию его творческих способностей.

Одним из наиболее перспективных направлений в данной области является использование искусства как универсального языка коммуникации и самовыражения [5, 8]. Исследования последних лет показывают, что художественная деятельность особенно эффективна в работе с детьми, имеющими особые образовательные потребности. Через искусство обучающийся получает возможность выражать чувства, формировать позитивную самооценку и осваивать способы взаимодействия с окружающим миром.

При этом большинство исследований в области инклюзивного образования сосредоточено преимущественно на общих форматах арт-терапии, рисования или музыкального воспитания. Национально-культурный компонент в подобных работах раскрывается недостаточно. Между тем именно обращение к традициям народного искусства позволяет сделать образовательный процесс более содержательным и эмоционально близким для ребенка.

Казахское прикладное искусство обладает значительным педагогическим потенциалом [2, 16]. Орнамент, цвет, символика, работа с природными материалами, повторяющиеся элементы и ритмичность традиционных узоров создают условия для развития внимания, воображения и художественного мышления. Такие виды деятельности, как создание узоров, аппликация из войлока, құрақ құрау, вышивка и изготовление декоративных изделий, доступны для обучающихся с различными образовательными потребностями и могут адаптироваться в зависимости от уровня их возможностей.

В работах казахстанских исследователей подчеркивается, что декоративно-прикладное искусство казахского народа выполняет не только эстетическую, но и воспитательную функцию [3, 16]. Через знакомство с национальными орнаментами и ремесленными традициями обучающиеся осваивают культурные ценности, представления о красоте, труде, уважении к наследию и собственной идентичности. В условиях инклюзивного образования это особенно важно, поскольку многие дети с ООП испытывают чувство социальной изоляции и недостатка признания собственных возможностей.

Несмотря на возрастающий интерес к арт-педагогике и инклюзивному образованию, проблема использования казахского прикладного искусства как средства развития творческого потенциала обучающихся с ООП остается недостаточно изученной. В научной литературе практически отсутствуют комплексные исследования, объединяющие инклюзивный подход, этнокультурное содержание и развитие креативности.

Развитие творческого потенциала обучающихся с ООП невозможно рассматривать исключительно в рамках коррекционной или адаптационной работы. В условиях инклюзивного образования особую значимость приобретают такие виды деятельности, которые позволяют ребенку не только усваивать знания и навыки, но и выражать собственные чувства, интересы, представления о мире и самом себе. Одной из наиболее благоприятных сфер для подобного самовыражения выступает художественная деятельность, поскольку именно она создает пространство, в котором ребенок может действовать свободно, выбирать способы работы и получать положительный эмоциональный опыт [5, 8].

В работе с такими детьми важную роль играют тактильность, наглядность, возможность пошагового выполнения и вариативность задания. Именно поэтому традиционные техники казахского прикладного искусства оказываются особенно доступными и эффективными: войлок, ткань, шерсть, нити, крупные элементы орнамента и рельефные формы позволяют ребенку воспринимать материал не только зрительно, но и через движение и прикосновение [12, 15].

Методы

Теоретико-методологическую основу работы составили положения инклюзивного образования, арт-педагогике и этнокультурного подхода к обучению [1, 14]. В центре внимания находились представления о творческом потенциале обучающихся с ООП, возможностях художественной деятельности в инклюзивной среде и педагогическом значении казахского прикладного искусства.

В поле рассмотрения вошли научные статьи, монографии, аналитические и методические материалы, посвященные вопросам инклюзивного образования, художественного воспитания и декоративно-прикладного искусства. Особое место заняли публикации, описывающие практики работы с обучающимися ООП, а также труды раскрывающие особенности казахского орнамента, традиционных ремесел и их воспитательного потенциала.

Материал был выстроен вокруг нескольких взаимосвязанных направлений. Первое направление связано с особенностями обучающихся с ООП и условиями их включения в образовательную среду. Второе направление отражает роль искусства как средства эмоционального, коммуникативного и творческого развития. Третье направление объединяет исследования, посвящённые казахскому декоративно прикладному искусству, его символике, художественным средствам и возможностям применения в инклюзивной практике.

Наиболее значимым для рассматриваемой темы оказались такие формы работы, как создание орнаментальных композиций, аппликация из ткани и войлока, коллективное панно, декоративные изделия и творческие проекты, основанные на традициях казахского прикладного искусства. Именно эти виды деятельности позволяют одновременно развивать мелкую моторику, художественное мышление, самостоятельность, коммуникативные навыки и культурную идентичность обучающихся.

Результаты

Исследователи отмечают, что дети с ООП часто испытывают трудности в традиционных формах учебной деятельности, однако именно художественное творчество становится для них сферой успешности. Участие в изобразительной и декоративной деятельности позволяет обучающимся чувствовать собственную значимость, видеть результат своих усилий и получать положительную оценку [5, 11].

В ходе анализа были выделены четыре основных направления влияния казахского прикладного искусства на развитие обучающихся с ООП.

Первое развитие художественного и образного мышления

Работа с казахским орнаментом способствует формированию способности воспринимать и создавать визуальные образы [2, 16]. Повторяющиеся ритмы, симметрия, сочетания геометрических и растительных элементов помогают детям развивать внимание, пространственное мышление и чувство композиции.

Особенно эффективным является использование ою-өрнек в работе с детьми с нарушениями интеллекта и речи. Простые формы узора могут быть адаптированы до уровня доступных графических элементов, которые обучающийся постепенно объединяет в более сложную композицию. Это формирует навык анализа, сравнения и творческого комбинирования.

Второе развитие мелкой моторики и сенсорного восприятия.

Такие виды казахского прикладного искусства, как киіз басу, работа с тканью, құрақ құрау, вышивка и аппликация, предполагают активное использование рук и тактильных ощущений [12, 15]. Для обучающихся с нарушениями опорнодвигательного аппарата и зрения подобная деятельность имеет коррекционное значение.

Тактильные материалы различной фактуры – войлок, ткань, шерсть, нити, дерево – помогают детям лучше воспринимать форму, объем и структуру предметов. Выполнение даже простых действий, например выкладывания узора их цветных элементов, способствует развитию координации движений и сенсорных связей.

Третье формирование эмоциональной устойчивости и положительной самооценки.

Художественная деятельность оказывает положительное влияние на эмоциональное состояние обучающихся [8, 13]. Создание декоративного изделия дает обучающимся ощущения успеха и завершенности. В отличие от учебных заданий, где акцент делается на правильности ответа, в искусстве ценится индивидуальность и оригинальность.

Обучающиеся с ООП, которые часто сталкиваются с неудачами и внешней оценкой, начинают воспринимать себя как способных и талантливых. Особенно значимым становится представление собственных работ на выставках, конкурсах и школьных мероприятиях. Это усиливает уверенность в себе и формирует позитивное отношение к обучению.

Четвертое, развитие культурной идентичности и коммуникативных навыков.

Использование казахского прикладного искусства в инклюзивном образовании способствует формированию у обучающихся чувства принадлежности к национальной культуре [2, 16]. Дети знакомятся с традициями, символами, цветовой гаммой и значением орнаментов. Они начинают воспринимать себя как часть общей культурной среды.

Совместное выполнение творческих проектов развивает навыки общения, сотрудничества и взаимопомощи. Например, при создании коллективного панно мкм композиции в технике құрақ каждый обучающийся выполняет посильную часть работы. Это особенно важно для детей, испытывающих трудности в социальной коммуникации.

В результате анализа были определены наиболее эффективные формы организации работы: мастер-классы по изготовлению декоративных изделий; коллективные творческие проекты; интеграция элементов казахского декоративно прикладного искусства в уроки технологии и изобразительного искусства; использование адаптированных карточек, шаблонов и тактильных образов; проведение выставок и презентаций работ обучающихся.

Полученные результаты подтверждают, что казахское прикладное искусство может выступать не только как содержание художественного образования, но и как полноценный инструмент инклюзивной педагогики [1, 10]. Его использование позволяет объединить образовательные, коррекционные и воспитательные задачи.

В отличие от универсальных художественных техник, традиционные виды казахского искусства обладают дополнительным преимуществом: они связаны с культурной памятью и национальными ценностями. Благодаря этому обучающийся не просто выполняет творческое задание, а включается в процесс освоения собственной культурной идентичности.

Особую роль играет позиция педагога. Учитель должен выступать не только как носитель знаний, но и как организатор поддерживающей среды, в которой ценится любая

форма самовыражения. Важным условием является отказ от сравнения обучающихся между собой и переход к оценке индивидуального прогресса.

Заключение

Таким образом, казахское прикладное искусство обладает значительным потенциалом для развития творческих способностей обучающихся с ООП. Его использование в условиях инклюзивного образования способствует развитию художественного мышления, мелкой моторики, эмоциональной устойчивости, коммуникативных навыков и культурной идентичности.

Наиболее эффективными формами работы являются коллективные творческие проекты, декоративные мастер-классы, работы с орнаментом, войлоком, тканью и другими традиционными материалами. Адаптация заданий в соответствии с возможностями ребенка обеспечивает успешность и включенность каждого обучающегося.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жумукбаева Б. Б. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған ұйымның инклюзивті кеңістігі жасөспірімдердің толеранттылығын дамыту факторы ретінде // *Дамыту*. – 2025. – № 1. – Б. 67–74.
2. Асанова Б. Е., Птицина А. П., Әбдіғапбарова Ұ. М. Қазақ ұлттық ою-өрнектерінің тарихы және теориясы. – Астана: Фолиант, 2008. – 206 б.
3. Белесарова Б. Б. Қазақ халқының сәндік қолданбалы өнерінің маңыздылығы // *Инженерлік графика және кәсіби білім беру мәселелері*. – 2012. – № 3–4. – Б. 48–51.
4. Результаты формативной оценки образования с фокусом на инклюзивность и оценки с использованием больших данных: история двух исследований. – Астана: ЮНИСЕФ в Республике Казахстан, 2024. – 16 с.
5. Almukhambetov B. A., Nebessayeva Z. O., Smanova A. S., Kakimova L. S., Musakulov K. T., Sydykova R. S. Making Art Pedagogy in the System of Education in the Republic of Kazakhstan // *International Journal of Environmental & Science Education*. – 2016. – Vol. 11, No. 18. – P. 11341–11350.
6. Makoelle T. M., Burmistrova V. Teacher Education and Inclusive Education in Kazakhstan // *International Journal of Inclusive Education*. – 2021. – Vol. 25. – DOI: 10.1080/13603116.2021.1889048.
7. Kalshabayeva B. K., Sarmurzina N. Some Features of Decorative and Applied Arts of Kazakhs in Central Asia // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 122. – P. 110–113.
8. Henderson C. M., Lasley E. Creating Inclusive Classrooms through the Arts. – New York: Teachers College Press, 2014. – 177 p.
9. Corbisiero-Drakos L., Reeder L. K., Ricciardi L., Zacharia J., Harnett S. Arts Integration and 21st Century Skills: A Study of Learners and Teachers // *International Journal of Education & the Arts*. – 2021. – Vol. 22, No. 2. – P. 1–29.
10. Escala N. Educational Experiences Integrating the Arts into Teaching // *Journal of Culture and Values in Education*. – 2024. – Vol. 7, No. 1. – P. 182–197.
11. Al-Yahyai F., Al-Zoubi S. M., Bakkar B. et al. Effects of a Special Art Education Course on Attitudes toward Omani Learners with Special Needs // *International Journal of Higher Education*. – 2021. – Vol. 10, No. 1. – P. 191–200.
12. Maaruf S. Z., Abdullah N. A. C., Mahmud N. et al. Interactive Craft Activities – Elevating Special Needs Children’s Learning of Visual Arts // *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*. – 2021. – Vol. 12, No. 11. – P. 3360–3366.
13. Lowe E. Engaging Exceptional Students Through Art Activities. – New York: Routledge, 2016. – 198 p.
14. Salakhov R. F. Esthetic Education of Children with Special Needs // *International Journal of Environmental and Science Education*. – 2016. – Vol. 11, No. 15. – P. 7347–7356.

15. Skydyrova S., Alimanova G. The Impact of Drawing and Applied Arts on the Development of Children with Visual Impairments // Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment. – 2025. – Vol. 13, No. 1. – P. 45–54.

16. Strakšienė D. Opportunities of Arts Education in Implementing Inclusive Education // Pedagogika. – 2023. – Vol. 149, No. 1. – P. 120–134.

17. Darmenova R., Zhunusakyn S. Aesthetic Education of Youth with Traditional Arts and Crafts // European Applied Sciences. – 2015. – № 5. – P. 56–59.

ӘОЖ 37.03:376

Турсунбаева А.У.

м.псх.н., преп.

АО «КазУМОиМЯ

им Абылай хана»

Алматы, Казахстан.

e-mail: akkanat2012@mail.ru

ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАДАҒЫ ТӘРБИЕНІҢ ГУМАНИСТІК БАҒЫТЫ: ТЕОРИЯДАН ПРАКТИКАҒА

Аңдатпа. Мақалада инклюзивті білім беру ортасы жағдайында тәрбиенің гуманистік бағыты мәселесі қарастырылады, мұнда басты басымдық оның жеке ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктеріне қарамастан әр адамның құндылығын тану болып табылады. Тәрбие процесін ізгілендірудің теориялық негіздері, оның ішінде тұлғаға бағытталған көзқарас идеялары, ынтымақтастық педагогикасы және сапалы білімге тең қол жеткізу принциптері ашылады. Толеранттылықты, эмпатияны, әлеуметтік жауапкершілікті және әртүрлілікті құрметтеуді қалыптастыруға ықпал ететін кеңістік ретінде Инклюзивті ортаны талдауға ерекше назар аударылады.

Практикалық аспект білім беру қызметінде гуманистік принциптерді іске асыруға бағытталған тиімді педагогикалық технологиялар мен әдістерді, соның ішінде сараланған тәсілді, қолдаушы білім беру атмосферасын құруды және білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуды қарастырады. Педагогтың білім беру процесіне қатысушылардың барлығын табысты интеграциялауды қамтамасыз ететін негізгі субъект ретіндегі рөлі атап өтіледі.

Нәтижесінде инклюзивті орта жағдайында тәрбиенің гуманистік бағыты үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуына және білім беру ұйымында қолайлы әлеуметтік-психологиялық климаттың қалыптасуына ықпал етеді деген қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: инклюзивтілік, ізгілендіру, тәрбие, білім беру ортасы, толеранттылық, жеке даму

THE HUMANISTIC ORIENTATION OF EDUCATION IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT: FROM THEORY TO PRACTICE.

Abstract. The article examines the problem of humanistic orientation of education in an inclusive educational environment, where the key priority is the recognition of the value of each individual, regardless of his individual characteristics and educational needs. The theoretical foundations of the humanization of the educational process are revealed, including the ideas of a personality-oriented approach, the pedagogy of cooperation and the principles of equal access to quality education. Special attention is paid to the analysis of an inclusive environment as a space conducive to the formation of tolerance, empathy, social responsibility and respect for diversity.

In practical terms, effective pedagogical technologies and methods aimed at the implementation of humanistic principles in educational activities are considered, including a differentiated approach, the creation of a supportive educational atmosphere and the development of communication skills among students. The role of the teacher as a key actor ensuring the successful integration of all participants in the educational process is noted.

As a result, it is concluded that the humanistic orientation of education in an inclusive environment contributes to the formation of a harmoniously developed personality and the creation of a favorable socio-psychological climate in an educational organization.

Keywords: inclusivity, humanization, upbringing, educational environment, tolerance, personal development.

Қазіргі заманғы әлеуметтік трансформациялар мен білім беру жүйелерінің қарқынды дамуы жағдайында, әсіресе инклюзивті білім беру ортасы аясында тәрбиені ізгілендіру мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Инклюзивті білім беру бүгінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуды ұйымдастыру нысаны ретінде ғана емес, сонымен қатар білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталған маңызды әлеуметтік-педагогикалық қағидат ретінде қарастырылады. Осыған байланысты тәрбиенің гуманистік бағыты Педагогикалық қызметтің мазмұнын, формалары мен әдістерін анықтайтын негізгі нұсқаулық болып табылады.

Тәрбиені ізгілендіру әр адамның бірегейлігін тануды, оның қадір-қасиетін, құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуді, сондай-ақ жеке айырмашылықтарға қарамастан толыққанды даму үшін жағдай жасауды қамтиды. Инклюзивті ортада бұл тәсіл ерекше мәнге ие болады, өйткені дәл осы жерде білім алушылардың даму деңгейі, денсаулық мүмкіндіктері, әлеуметтік тәжірибесі және мәдени ерекшеліктері бойынша әртүрлілігі айқын көрінеді. Бұл білім беру жүйесінен икемділікті, өзгергіштікті және педагогикалық жауапкершіліктің жоғары дәрежесін талап етеді [1, с. 45–62].

Тәрбиенің гуманистік бағытының теориялық негіздері тұлғаға бағытталған көзқарас идеяларына, ынтымақтастық педагогикасына және дамытушылық оқыту тұжырымдамаларына негізделген. Бұл тәсілдер әрбір білім алушы өзін қабылданған, мағыналы және қорғалған сезінетін білім беру ортасын құру қажеттілігін көрсетеді. Бұл контекстегі инклюзивті орта тек бірлескен оқу кеңістігі ретінде ғана емес, толеранттылық, эмпатия, өзара көмек және әлеуметтік жауапкершілік құндылықтарын қалыптастыру ортасы ретінде әрекет етеді.

Білім беру практикасына гуманистік принциптерді енгізу тек білім аудармашысы ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаны дамытудың фасилитаторы, өзара әрекеттесуді ұйымдастырушы және тұлғааралық қатынастардағы делдал болатын мұғалімнің рөлін қайта қарау қажеттілігімен байланысты. Әр баланың әлеуетін ашуға ықпал ететін қолайлы психологиялық климатты құру ерекше маңызға ие.

Инклюзивті білім беру ортасындағы тәрбиенің гуманистік бағыты теориялық ережелер мен практикалық тәсілдерді біріктіруді қажет ететін күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Қазіргі педагогика ғылымы инклюзивті білім беруді теңдік, әлеуметтік әділеттілік және адамның қадір-қасиетін құрметтеу идеялары жүзеге асырылатын кеңістік ретінде қарастырады. Бұл тұрғыда отандық және шетелдік зерттеушілер жасаған гуманистік педагогиканың ережелері ерекше маңызға ие [2, с. 112–130].

Гуманистік тәрбиенің теориялық негіздері Карл Роджерс, Авраам Маслоу және Януш Корчак сияқты еуропалық ғалымдардың еңбектерінен бастау алады. Олардың тұжырымдамалары жеке тұлғаның өзіндік құндылығына, оның өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау қажеттілігіне және оқушының ішкі мотивациясын қолдауға баса назар аударады. Атап айтқанда, К. Роджерс жеке тұлғаны сөзсіз қабылдаудың маңыздылығын атап өтті, ал А. Маслоу адамның дамуын негізгі және жоғары қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланыстырды. Я. Корчактың баланың құқықтары мен оның жеке басына деген құрметі туралы идеялары қазіргі инклюзивті тәжірибелерде тікелей көрініс табады.

Тәрбиенің гуманистік бағытын дамытуға Мария Монтессори және Селестен Френе сияқты еуропалық зерттеушілер де айтарлықтай үлес қосты, олар балалардың тәуелсіздігін, бастамашылығы мен жауапкершілігін дамытуға бағытталған тәжірибеге бағытталған педагогикалық жүйелерді әзірледі. Олардың тәсілдері инклюзия жағдайында да өзекті, өйткені олар әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді [3, с. 85–101].

Қазақстандық педагогика ғылымы да білім беруді ізгілендіру идеяларын белсенді дамытуда. Отандық ғалымдар арасында Шалва Амонашвили, Б. С. Гершунский, сондай – ақ қазақстандық зерттеушілер – С. К. Калиев, Ж. А. Караев, К. К. Жампейісова және Н. Д. Хмельдің еңбектерін атап өтуге болады. Олардың зерттеулері тұлғаға бағытталған тәсілді дамытуға, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға және тұлғаның үйлесімді дамуы үшін жағдай жасауға бағытталған. Атап айтқанда, Ж. А. Караев оқушылардың жеке білім беру мүмкіндіктерін ескеруге мүмкіндік беретін деңгейлік оқыту технологияларын әзірледі, бұл әсіресе инклюзивті ортада маңызды.

Инклюзивті білім беру ортасы әрбір білім алушының өз әлеуетін іске асыруға мүмкіндігі бар осындай білім беру кеңістігін ұйымдастыруды көздейді. Бұған сараланған және дараланған тәсілдерді енгізу, әртүрлі педагогикалық технологияларды қолдану және қолайлы психологиялық климат құру арқылы қол жеткізіледі [4, с. 73–89]. Студенттердің толеранттылығын, эмпатиясын және тиімді қарым-қатынас дағдыларын дамыту маңызды компонент болып табылады.

Тәрбие қызметіндегі гуманистік принциптерді практикалық іске асыру мұғалімнен жоғары кәсіби құзыреттілікті талап етеді. Мұғалім білім көзі ретінде ғана емес, өзара әрекеттесуді ұйымдастырушы, тәлімгер және фасилитатор ретінде де әрекет етеді. Ол білім алушылармен сенімді қарым-қатынас орната білуі, олардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, олардың білім беру процесіне белсенді қатысуы үшін жағдай жасай білуі керек.

Тәрбиенің гуманистік бағытын жүзеге асырудың тиімді әдістерінің бірі-оқытудың мазмұны мен әдістерін әр оқушының мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуге мүмкіндік беретін сараланған тәсілді қолдану. Ынтымақтастық пен өзара көмекті дамытуға бағытталған топтық жұмыс түрлерін қолдану да маңызды рөл атқарады. Инклюзивті сынып жағдайында мұндай формалар білім алушылардың әлеуметтік интеграциясына және әртүрлілікке оң көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Эмоционалды қолдауды, әр оқушының жетістіктерін мойындауды және сәттілік жағдайын қалыптастыруды қамтитын қолдаушы білім беру ортасын құру да маңызды [5, с. 134–150]. Бұл өзін-өзі бағалауды арттыруға, өзіне деген сенімділікті дамытуға және оқуға деген ынтаны арттыруға ықпал етеді. Коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға ерекше назар аударылады, өйткені олар жеке тұлғаның сәтті әлеуметтенуін қамтамасыз етеді. Нәтижесінде инклюзивті білім беру ортасындағы тәрбиенің гуманистік бағыты үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастырудың қажетті шарты деп айтуға болады. Ол табысты білім беру қызметін ғана емес, сонымен қатар қоғамға толыққанды қатысу үшін қажетті әлеуметтік маңызды қасиеттердің дамуына ықпал етеді.

Қорытынды. Инклюзивті білім беру ортасындағы тәрбиенің гуманистік бағыты қазіргі педагогикалық теория мен практиканы дамытудың маңызды бағыты болып табылады. Жүргізілген талдау инклюзивті білім беру білім алушылардың барлық санаттары үшін оқытуға қолжетімділікті қамтамасыз етумен ғана шектелмейді, сонымен қатар жеке тұлғаны құрметтеу, оның бірегейлігін тану және толыққанды даму үшін жағдай жасау қағидаттарына негізделген тәрбие қызметінің мазмұнын терең өзгертуді көздейтінін растауға мүмкіндік береді.

Инклюзивті ортада гуманистік принциптерді жүзеге асыру студенттердің бойында толеранттылық, эмпатия, өзара құрмет және әлеуметтік жауапкершілік сияқты маңызды қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл қасиеттер мәдениеттердің, көзқарастардың және өмірлік стратегиялардың алуан түрлілігімен сипатталатын қазіргі қоғамдағы тұлғаның сәтті әлеуметтенуінің негізі болып табылады. Инклюзивті білім беру ортасы тек

академиялық білім ғана емес, сонымен бірге адамның мінез-құлқы мен қоршаған әлеммен өзара әрекеттесуін анықтайтын құндылық белгілері қалыптасатын кеңістікке айналады.

Бұл процесте тәрбиенің гуманистік бағытын жүзеге асырудағы негізгі тұлға болып табылатын мұғалім ерекше рөл атқарады. Оның кәсіби құзыреттілігі, инновациялық қызметке дайындығы, білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере білуі және қолайлы психологиялық ахуал құра білуі тәрбие процесінің тиімділігінің маңызды шарттары болып табылады. Инклюзивті ортадағы мұғалім тәлімгер, өзара әрекеттесуді ұйымдастырушы және тұлғааралық қарым-қатынаста делдал ретінде қызмет етеді, бұл жоғары деңгейдегі кәсіби дайындық пен жеке жетілуді талап етеді.

Инклюзивті білім беруді ұйымдастырумен байланысты қиындықтарға қарамастан, оның даму перспективалары білім беру ортасын одан әрі ізгілендірумен, педагогикалық тәсілдерді жетілдірумен және тәрбиенің құндылық негіздерін нығайтумен байланысты. Сайып келгенде, инклюзивті орта жағдайында тәрбиенің гуманистік бағыты қоғамда өзін-өзі жүзеге асыруға және сындарлы өзара әрекеттесуге қабілетті үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз етеді.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям в образовательном процессе. – Москва: Амрита, 2019. – 320 с. – С. 45–62.
2. Роджерс К. Свобода учиться. – Москва: Смысл, 2018. – 527 с. – С. 112–130.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. – Санкт-Петербург: Питер, 2020. – 352 с. – С. 85–101.
4. Караев Ж. А. Педагогические технологии уровневого обучения. – Алматы: Рауан, 2017. – 240 с. – С. 73–89.
5. Хмель Н. Д. Теория и практика инклюзивного образования. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 280 с. – С. 134–150.

**V - «АДАЛ АЗАМАТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ**

**V - ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ «АДАЛ АЗАМАТ» В СИСТЕМЕ
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**V - PRACTICAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTING THE «ADAL AZAMAT»
PROGRAM IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

УДК 378.016

Есенали М. Б.

«Екі шетел тілі мұғалімі» білім беру бағдарламасының 2 курс студенті,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан, merey.yesenli.yesenali@mail.ru

Сарқанбаева Г.Қ.

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан, gulzhaz.72@mail.ru

**АДАЛ АЗАМАТ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫН ЖҮРГІЗУДІҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ**

Аңдатпа: Мақалада «Адал азамат» бағдарламасы негізінде тәрбие жұмысын жүргізудің ерекшеліктері мен мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады. Бағдарламаның мазмұны арқылы тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру жолдары талданып, тәрбие процесін ұйымдастырудың кезеңдері мен әдістері сипатталады. Сонымен қатар, тәрбие жұмысын тиімді жүзеге асырудың алгоритмі ұсынылып, оның практикалық маңызы нақты мысалдар арқылы ашылады. Зерттеу нәтижелері аталған бағдарламаның қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың тұлғалық дамуына, әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуына және құндылықтық бағдарларының нығаюына оң әсер ететінін көрсетеді.

Тірек сөздер: тәрбие жүйесі, Адал азамат бағдарламасы, цифрлық білім беру, құндылықтар тәрбиесі, мектеп тәжірибесі, тұлғалық даму, педагогикалық үдеріс.

**ОСОБЕННОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ
РАБОТЫ НА ОСНОВЕ ПРОГРАММЫ «АДАЛ АЗАМАТ»**

Аннотация: В статье рассматриваются особенности и возможности организации воспитательной работы на основе программы «Адал азамат» в условиях современной образовательной среды. Особое внимание уделяется формированию нравственных ценностей, развитию личности учащихся и роли цифрового образовательного пространства. В статье анализируются педагогические подходы и приводятся практические примеры из школьной жизни. Также раскрываются эффективные методы воспитательной деятельности, направленные на формирование ответственного, честного и социально активного гражданина.

Ключевые слова: воспитательная система, программа «Адал азамат», цифровое образование, ценности, развитие личности, школьная практика, педагогический процесс.

FEATURES AND OPPORTUNITIES OF ORGANIZING EDUCATIONAL WORK BASED ON THE “ADAL AZAMAT” PROGRAM

Abstract: This article examines the features and opportunities of organizing educational work based on the “Adal Azamat” program in the modern educational environment. Special attention is given to the formation of moral values, the development of students’ personalities, and the role of the digital educational space. The article analyzes pedagogical approaches and provides practical examples from school practice. It also highlights effective methods of educational work aimed at developing responsible, honest, and socially active citizens.

Keywords: educational system, “Adal Azamat” program, digital education, values, personal development, school practice, pedagogical process.

Қазіргі қоғамда білім беру жүйесіне қойылатын талаптар тек академиялық біліммен шектелмейді. Бүгінгі таңда басты назар оқушының тұлғалық дамуына, оның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға бағытталуда. Себебі қоғамға тек білімді ғана емес, сонымен қатар адал, жауапкершілігі жоғары, өз ісіне сенімді азамат қажет.

Осы тұрғыда «Адал азамат» бағдарламасы тәрбие жұмысының мазмұнын жаңартуда маңызды рөл атқарады. «Адал азамат» бағдарламасы – мектеп бағдарламасына енгізілген тәрбиелік бағыттардың бірі, оның негізгі мақсаты – оқушылардың бойында адалдық, әділдік, жауапкершілік және азаматтық құндылықтарды қалыптастыру. Бағдарламаның түпкі мәні – жас ұрпақты тек білімді ғана емес, сонымен қатар: ар-ұятты жоғары қоятын, қоғам алдында жауапкершілігі бар, заңды құрметтейтін, шыншыл және әділ азамат ретінде тәрбиелеу. Бағдарлама бірнеше негізгі бағыттарды қамтиды: адалдық пен шыншылдық тәрбиесі; құқықтық мәдениет; еңбекке баулу; азаматтық жауапкершілік; сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарас. «Адал азамат» бағдарламасы – оқушыларды жан-жақты тәрбиелеуге бағытталған, тәрбие процесін жүйелі түрде ұйымдастыруға мүмкіндік беретін маңызды құрал. Ол жас буынның тек білімді ғана емес, сонымен бірге адамгершілігі жоғары, қоғамға пайдалы тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан да «Адал азамат» бағдарламасы негізінде һәкім Абай айтқан толық адамды, адал адамды тәрбиелеу қазіргі педагогика саласындағы өзекті мәселе.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, «Адал азамат» бағдарламасы аясында тәрбие жұмысын ұйымдастыру заманауи білім беру талаптарына сай құндылықтарға негізделген, тұлғаға бағытталған және өмірмен тығыз байланысты үдеріс ретінде сипатталады. Бұл бағдарлама оқушылардың тек білім алуына ғана емес, олардың ішкі дүниесінің қалыптасуына, жеке тұлғалық қасиеттерінің дамуына және әлеуметтік белсенділігінің артуына ықпал етеді. Бағдарламаның тәрбие жұмысындағы негізгі ерекшеліктер осы мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған, оны төменде кестеден көре аламыз.

Кесте 1 - «Адал азамат» бағдарламасының ерекшеліктері

№	«Адал азамат» бағдарламасының ерекшеліктері	Сипаттамасы
1	Құндылықтық бағыттылығы	Тәрбие тек ақпарат берумен шектелмей, оқушының ішкі дүниесіне әсер етіп, оның көзқарасы мен мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталады.
2	Тұлғалық бағыттылығы	Әр оқушы жеке тұлға ретінде қарастырылып, оның қызығушылығы, қажеттілігі және психологиялық ерекшеліктері ескеріледі.
3	Өмірмен байланыстылығы	Оқушылар алған білімдерін күнделікті өмірде қолдануды үйренеді, бұл тәрбиенің тиімділігін арттырады.
4	Белсенді қатысуы	Оқушылар тәрбие процесінде белсенді рөл атқарады: пікірталасқа қатысады, өз ойын білдіреді және шешім қабылдауға үйренеді.

Кестеден көріп отырғанымыздай, «Адал азамат» бағдарламасы негізіндегі тәрбие жұмысы кешенді және жан-жақты сипатқа ие. Ол оқушылардың тек білім деңгейін

арттырумен шектелмей, олардың тұлғалық дамуына, өмірлік дағдыларын қалыптастыруға және белсенді азамат ретінде қалыптасуына бағытталған. Бағдарламаның ерекшеліктері тәрбиенің тиімділігін арттырып, қазіргі қоғам талаптарына сай саналы ұрпақ тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыру бағдарламның мазмұндық ерекшеліктерін белгілі бір кезеңде жүйелі түрде қарастыруды қажет етеді. «Адал азамат» бағдарламасында айқындалған құндылықтық, тұлғалық, өмірмен байланыстылық және оқушылардың белсенді қатысуы сияқты ерекшеліктер тәрбие үдерісінің әрбір кезеңінде көрініс табуы тиіс. Яғни, ұсынылған алгоритм тек ұйымдастыру құралы ғана емес, сонымен бірге осы ерекшеліктерді практикалық тұрғыда жүзеге асырудың тетігі болып табылады.

Алгоритмнің алғашқы кезеңі – диагностика – ең алдымен тұлғалық бағыттылықпен тығыз байланысты. Бұл кезеңде әр оқушы жеке тұлға ретінде қарастырылып, оның қызығушылығы, қажеттілігі, құндылықтық бағдарлары мен мінез-құлқы зерттеледі. Сонымен қатар, бұл үдеріс құндылықтық бағыттылықты да қамтиды, өйткені оқушылардың қандай құндылықтарды ұстанатыны анықталады.

Келесі кезең – мақсат қою – құндылықтық бағыттылықтың нақты көрінісі болып табылады. Мұнда тәрбие жұмысының мақсаттары оқушылардың бойында белгілі бір адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға бағытталады. Сонымен қатар, бұл кезең тұлғалық ерекшеліктерді ескере отырып жүзеге асады, яғни қойылатын мақсаттар оқушылардың жеке даму деңгейіне сәйкес анықталады.

Үшінші кезең – жоспарлау және ұйымдастыру – тәрбиенің өмірмен байланыстылығы мен белсенділік қағидаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде тандалатын әдістер мен формалар оқушылардың күнделікті өмірімен ұштасып, оларды белсенді әрекетке тартуға бағытталады. Түрлі пікірталастар, жобалар мен тренингтер арқылы оқушылар тек білім алып қана қоймай, оны тәжірибеде қолдануға үйренеді.

Төртінші кезең – іс-әрекет арқылы жүзеге асыру – барлық ерекшеліктердің тоғысқан тұсы болып табылады. Мұнда оқушылар белсенді қатысушы ретінде әрекет етіп, нақты өмірлік жағдайларда өз құндылықтарын көрсетеді. Бұл кезеңде өмірмен байланыстылық айқын көрініс табады, ал оқушылардың белсенділігі мен тұлғалық дамуы басты назарда болады.

Соңғы кезең – талдау және қорытынды жасау – тәрбие жұмысының нәтижелерін бағалаумен қатар, оның құндылықтық тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде оқушылардың тұлғалық дамуы, мінез-құлқындағы өзгерістер және қалыптасқан құндылықтары сараланады. Сонымен бірге, алынған нәтижелер келесі циклде жұмысты жетілдіруге негіз болады. Жүргізілген жұмыстардың нәтижесі талданып, тиімділігі бағаланады. Оқушылардан кері байланыс алынып, алдағы жұмыстарға түзетулер енгізіледі.

Мысалы, мектепте 8-сынып оқушыларымен «Адал азамат» бағдарламасы аясында «Адалдық – ең басты құндылық» тақырыбында тәрбие сағаты ұйымдастырылды. Сабақ барысында оқушыларға өмірлік жағдайлар ұсынылды: емтихан кезінде көшіру, жоғалған затты қайтару, досының қателігін жасыру сияқты мәселелер. Оқушылар топтарға бөлініп, әр жағдайды талқылады және өз пікірлерін білдірді. Бастапқыда кейбір оқушылар көшіруді қалыпты жағдай деп есептегенімен, талқылау барысында оның әділетсіз екенін түсіне бастады. Сонымен қатар, олар адал болудың тек мектепте ғана емес, өмірдің барлық саласында маңызды екенін ұғынды.

Бұл мысалдан көретініміз, тәрбие жұмысы нақты өмірлік жағдайлармен байланыстырылған кезде ғана тиімді нәтиже береді.

«Адал азамат» бағдарламасы қазіргі білім беру кеңістігінде тәрбиенің мазмұнын жаңғыртуға бағытталған кешенді педагогикалық құрал ретінде ерекше маңызға ие. Оның мүмкіндіктері ауқымды, әрі көпқырлы болып келеді және оқушы тұлғасының жан-жақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Ең алдымен, бағдарлама оқушылардың адамгершілік қасиеттерін жүйелі түрде дамытуға мүмкіндік береді. Адалдық, әділдік, жауапкершілік, ар-ождан сияқты базалық

құндылықтар оқушының ішкі дүниесінде қалыптасып, оның мінез-құлқы мен өмірлік ұстанымдарының негізіне айналады. Бұл өз кезегінде тұлғаның рухани кемелденуіне жағдай жасайды.

Екіншіден, «Адал азамат» бағдарламасы оқушылардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді. Тәрбие үдерісі барысында оқушылар өз әрекеттерінің салдарын түсініп, қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуге үйренеді. Олар әлеуметтік нормалар мен ережелерді саналы түрде қабылдап, қоғамдық өмірге белсенді араласуға бейімделеді.

Үшіншіден, бағдарлама ұжымдық қарым-қатынасты дамытуда маңызды рөл атқарады. Оқушылар арасында өзара құрмет, сенім және қолдау мәдениеті қалыптасады. Топтық жұмыстар, бірлескен жобалар арқылы олар тиімді коммуникация орнатуға, пікір алмасуға және ортақ шешім қабылдауға дағдыланады. Бұл дағдылар олардың болашақтағы кәсіби және әлеуметтік өмірінде аса қажет.

Төртіншіден, бағдарлама оқушылардың өзін-өзі дамытуына кең мүмкіндік береді. Оқушылар өз әрекеттерін талдауға, жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауға, өзін-өзі бағалауға және өзін жетілдіруге үйренеді. Рефлексия дағдыларының қалыптасуы тұлғаның саналы дамуына негіз болады.

Сонымен қатар, бағдарлама оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Әртүрлі өмірлік жағдайларды талдау, пікірталастарға қатысу арқылы оқушылар ақпаратты саралап, өз көзқарасын дәлелдеуге үйренеді. Бұл олардың интеллектуалдық дербестігін арттырады.

Бағдарламаның тағы бір маңызды мүмкіндігі – тәрбиенің өмірмен байланысын күшейту. Оқушылар алған білімдері мен құндылықтарын нақты өмірлік жағдайларда қолдана отырып, практикалық тәжірибе жинақтайды. Бұл олардың өмірлік дағдыларын қалыптастырып, әлеуметтік бейімделуін жеңілдетеді.

Сондай-ақ, «Адал азамат» бағдарламасы тәрбиелік жұмысты интеграциялауға мүмкіндік береді. Яғни, тәрбие тек арнайы сағаттарда ғана емес, оқу пәндерімен, сыныптан тыс іс-шаралармен және мектептің жалпы тәрбиелік ортасымен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Бұл тәрбие үдерісінің біртұтастығын қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, «Адал азамат» бағдарламасы оқушылардың тұлғалық, әлеуметтік және рухани дамуын кешенді түрде қамтамасыз ететін тиімді тәрбиелік модель ретінде айқындалады. Бағдарлама аясында қалыптасатын құндылықтар жүйесі мен өмірлік дағдылар жас ұрпақты саналы ойлайтын, жауапкершілігі жоғары, қоғам өміріне белсенді қатысатын азамат ретінде тәрбиелеуге негіз болады. Бағдарламаны мектептің тәрбие үдерісіне жүйелі әрі мақсатты түрде енгізу оның нәтижелілігін арттырудың маңызды шарты болып табылады. Тәрбие жұмысын нақты алгоритмге сүйене отырып ұйымдастыру, оны оқушылардың күнделікті өмірімен ұштастыру және практикалық әрекеттер арқылы жүзеге асыру – тәрбиенің мазмұнын байытып, оның әсерін күшейтеді. Осы тұрғыдан алғанда, «Адал азамат» бағдарламасын білім беру ұйымдарының тәжірибесіне кеңінен енгізу қазіргі педагогиканың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылып, оқушылардың құндылықтық бағдарларын қалыптастыру мен әлеуметтік жауапкершілігін арттыруда маңызды рөл атқарады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Адал азамат бағдарламасы: әдістемелік нұсқаулық. – Астана, 2023.
2. Узакбаева, С. Казахская народная педагогика. – Алматы: Глобус, 2013.
3. Әбенбаев С., Ахметова Г. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. Оқулық. Астана: Фолиант, 2017. — 312 б.
4. Сарканбаева Г.К. Эффективное применение этнопедагогических технологий в учебно-воспитательном процессе // Вестник Кыргызского Национального университета имени Жусупа Баласагына – Бишкек, 2024. – №2. – С. 48–55.

УДК 37.013.42:39:004

Сарқанбаева Г.Қ.

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан, gulzhaz.72@mail.ru

Исахова Л.Т.

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ
Шымкент, Қазақстан, Lyazka_i@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ «АДАЛ АЗАМАТ» ТҮЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада цифрлық білім беру жағдайында этнопедагогикалық құндылықтар негізінде тұлғаның қалыптасу мәселесі жан-жақты қарастырылады. Зерттеу цифрлық ортадағы тәрбиелік әлсіреу, ұлттық мазмұнның жеткіліксіздігі, құндылықтық дағдарыс және жаһандану жағдайындағы мәдени ықпалдарды талдайды. Ұсынылатын әдістемелік шешімдерге халықтық нақыл сөздерді цифрлық контентке енгізу, ұлттық кейстерді пайдалану, цифрлық storytelling және дәстүрге негізделген тапсырмалар жатады. Сонымен қатар, студенттердің кәсіби және адамгершілік құзыреттерін дамыту үшін кешенді модель ұсынылады, ол этнопедагогикалық мазмұн мен цифрлық құралдарды біріктіреді. Бұл тәсіл болашақ педагогтардың ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, саналы, жауапкершілікті, мәдениетаралық құзыретті тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: этнопедагогика, цифрлық білім беру, ұлттық құндылықтар, тәрбие, адалдық, тұлға қалыптастыру, цифрлық орта

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В РАМКАХ КОНЦЕПЦИИ «АДАЛ АЗАМАТ» НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается формирование личности на основе этнопедагогических ценностей в условиях цифрового образования. Исследование анализирует ослабление воспитательного компонента в цифровой среде, недостаток национального содержания, кризис ценностей и влияние глобализации на культурное воспитание. Предлагаемые методические решения включают интеграцию народных пословиц в цифровой контент, использование национальных кейсов, цифровой сторителлинг и задания, основанные на традициях. Также представлена комплексная модель, объединяющая цифровые инструменты и этнопедагогическое содержание, направленная на развитие профессиональных и моральных компетенций студентов. Этот подход способствует формированию будущих педагогов как сознательных, ответственных и культурно компетентных личностей с сохранением национальных ценностей.

Ключевые слова: этнопедагогика, цифровое образование, национальные ценности, воспитание, честность, формирование личности, цифровая среда

FORMATION OF THE INDIVIDUAL WITHIN THE «ADAL AZAMAT» CONCEPT BASED ON ETHNOPEDAGOGICAL VALUES IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION

Annotation. The article examines personality formation based on ethnopedagogical values in the context of digital education. The study analyzes the weakening of the educational component in the digital environment, insufficient national content, value crises, and the impact of globalization on cultural education. Proposed methodological solutions include integrating folk proverbs into

digital content, using national case studies, digital storytelling, and tradition-based tasks. A comprehensive model combining digital tools and ethnopedagogical content is also presented to develop students' professional and moral competencies. This approach promotes the formation of future teachers as conscious, responsible, and culturally competent individuals while preserving national values.

Keywords: ethnopedagogy, digital education, national values, moral education, honesty, personality formation, digital environment

Қазіргі жаһандану жағдайында білім беру жүйесі терең трансформация кезеңін бастан кешіруде. Әсіресе цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру кеңістігінің мазмұны мен құрылымына елеулі өзгерістер енгізіп, оқыту мен тәрбиелеудің жаңа форматтарын қалыптастыруда.

Цифрлық білім беру дегеніміз ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) кеңінен қолдану арқылы білім беру үдерісін ұйымдастырудың заманауи формасы. Ол тек онлайн платформалар мен техникалық құралдарды пайдаланумен шектелмейді, керісінше, білім алушының танымдық белсенділігін, дербестігін және цифрлық ортадағы әлеуметтік өзара әрекетін қалыптастыратын кешенді педагогикалық жүйе болып табылады [1].

Цифрлық білім беру жағдайында оқу мазмұны, әдістері, формалары және бағалау жүйесі жаңа форматта жүзеге асады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру саласында пайдалану мәселесін ТМД және отандық ғалымдардың зерттеулерінде бірнеше бағытта қарастырылған, мәселен, ақпараттық оқытудағы тұлғалық даму ерекшеліктерін Г.К. Нургалиева, А.Т.Чакликова, оқыту процесінде компьютер құралдарын қолданудың қажеттілігі, мүмкіндіктері мен педагогикалық тұрғыда мақсаттылығы Д.М.Джусубалиева, Е.П.Ершов, Ж.А.Қараев және т.б. зерттеулерінде толық зерделенсе, ақпараттық технологияларды білім беру саласында пайдаланудың әдіс-тәсілдері, шарттары, дидактикалық-әдістемелік негіздері В.П.Беспалько, Ш.М.Каланова және т.б. ғалымдардың зерттеу еңбектерінде қарастырылған.

Цифрлық білім беру ортасының кеңеюі ақпаратқа қолжетімділікті арттырып қана қоймай, білім алушылардың дүниетанымы мен құндылықтық бағдарларына да айтарлықтай ықпал етуде. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру процесінде тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр [2]. Бұл мәселе отандық ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Тарихқа көз салатын болсақ, Әл-Фараби ізгілік пен парасаттылықты адам болмысының негізі ретінде айқындаса, Абай Құнанбайұлы «толық адам» ілімінде рухани кемелденудің мәнін терең ашып көрсетеді. Этнопедагогика саласында бірқатар ғалымдардың (С.Қ.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, К.Бөлеев, А.С.Мағауова, Р.Қ.Дүйсенбінова және т.б.) еңбектерінде ұлттық тәрбиенің мазмұны мен оның тұлға қалыптастырудағы рөлі жан-жақты сипатталып, рухани-адамгершілік тәрбиенің гуманистік негіздері айқындалады.

Сонымен қатар, цифрлық кеңістіктің ықпалы ұлттық құндылықтардың әлсіреуіне, жас ұрпақтың мәдени-рухани тамырларынан алшақтауына алып келуі мүмкін. Осыған байланысты білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің біріне заманауи цифрлық мүмкіндіктерді тиімді пайдалана отырып, ұлттық тәрбие мазмұнын сақтап, оны жаңа форматта ұсынуды жатқызамыз. Бұл міндетті жүзеге асыруда этнопедагогикалық құндылықтардың әлеуеті зор, себебі олар халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәлім-тәрбиелік тәжірибесіне негізделген.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының білім беру саясаты аясында тұлғаны жан-жақты дамыту, яғни, адалдық, әділдік, жауапкершілік сияқты адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға ерекше назар аударылуда. Осы бағытта енгізіліп отырған «Адал азамат» тұжырымдамасы өскелең ұрпақтың бойында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды үйлестіре отырып, саналы, жауапты әрі парасатты тұлға қалыптастыруды көздейді. Алайда бұл міндетті цифрлық білім беру жағдайында тиімді жүзеге асыру педагогика ғылымында жаңа тәсілдер мен мазмұндық шешімдерді талап етеді [4].

Осыған байланысты этнопедагогикалық құндылықтарды цифрлық білім беру кеңістігіне кіріктіру арқылы «Адал азамат» тұлғасын қалыптастыру мәселесі өзекті ғылыми-педагогикалық проблема ретінде қарастырылады. Алайда қазіргі білім беру тәжірибесінде ұлттық тәрбие мазмұнын цифрлық форматта жүйелі түрде жүзеге асырудың ғылыми негіздері мен тиімді педагогикалық тетіктері жеткілікті деңгейде айқындалмаған. Бұл, бір жағынан, цифрлық білім беру мүмкіндіктерінің қарқынды дамуымен, екінші жағынан, рухани-адамгершілік және ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие мазмұнының жеткіліксіз кіріктірілуі арасындағы қарама-қайшылықты көрсетеді. Осы қарама-қайшылық зерттеу жүргізудің қажеттілігін айқындайды.

Осыған орай, мақала аясындағы зерттеу жұмысының мақсаты – цифрлық білім беру жағдайында этнопедагогикалық құндылықтар негізінде «Адал азамат» тұлғасын қалыптастырудың педагогикалық мүмкіндіктерін теориялық тұрғыдан негіздеу және оны жүзеге асырудың тиімді жолдарын айқындау болып табылады.

Қазіргі білім беру кеңістігінде цифрлық трансформация үдерісі оқыту мен тәрбиенің мазмұнын ғана емес, оның әдіснамалық негіздерін де түбегейлі өзгертуге ықпал етуде. Әсіресе, бұл үдеріс шетел тілі педагогикалық факультеті студенттерін даярлау жүйесінде айқын көрініс табады, себебі олардың кәсіби іс-әрекеті тікелей цифрлық ортада жүзеге асырылатын тілдік және мәдениаралық коммуникациямен тығыз байланысты. Цифрлық білім беру дегеніміз тек техникалық құралдар жиынтығы емес, ол білім алушының жаңа типтегі танымдық және әлеуметтік тәжірибесін қалыптастыратын күрделі мәдени-әлеуметтік орта болып табылады.

Цифрлық ортада болашақ шетел тілі мұғалімдері әртүрлі онлайн платформалар, білім беру қосымшалары мен мультимедиялық контент арқылы ақпаратты қабылдайды, өңдейді және таратады. Мәселен, қашықтан оқыту жүйелері, цифрлық білім беру платформалары (Moodle, Google Classroom), әлеуметтік желілер мен білім беру видеоконтенттері олардың кәсіби даярлығының ажырамас бөлігіне айналды. Бұл жағдай цифрлық мәдениеттің қалыптасуын талап етеді, яғни студенттердің ақпаратты сыни тұрғыда талдай алу, цифрлық этиканы сақтау, онлайн қарым-қатынаста жауапкершілік таныту сияқты қасиеттерін дамытуды көздейді. Алайда цифрлық ортадағы ақпарат ағынының бақылаусыздығы, мәдени фильтрдің әлсіздігі болашақ педагогтардың құндылықтық бағдарларына кері әсер етуі мүмкін. Әсіресе шетел тілін меңгеру барысында өзге мәдениеттің ықпалы күшейіп, ұлттық дүниетанымның екінші орынға ығысу қаупі байқалады. Сондықтан цифрлық білім беру жағдайында шетел тілі мамандарын даярлауда тәрбиелік компонентті күшейту мәселесі қазіргі педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, этнопедагогика – болашақ шетел тілі мұғалімдерінің ұлттық болмысын сақтай отырып, кәсіби тұлғасын қалыптастыруда маңызды ғылыми негіз ретінде ерекше мәнге ие. Этнопедагогика халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәрбиелік тәжірибесін, салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, рухани және адамгершілік құндылықтарын зерттейді және оларды қазіргі білім беру жүйесінде қолдану жолдарын қарастырады. Қазақ этнопедагогикасында тәрбие ұғымы тұлғаның тек білімді ғана емес, ең алдымен ар-ұятты, иманды, адал, үлкенді құрметтейтін, кішіге қамқор бола алатын азамат болып қалыптасуына бағытталған [3]. Бұл қасиеттер болашақ шетел тілі мұғалімі үшін ерекше маңызды, себебі ол тек тіл үйретуші ғана емес, сонымен қатар мәдениаралық дәнекер және тәрбиеші рөлін атқарады. Мысалы, «үлкенге құрмет, кішіге ізет», «ар-ұят», «намыс», «қонақжайлық», «әділдік» сияқты ұғымдар студенттердің кәсіби-этикалық ұстанымдарын қалыптастыруда маңызды орын алады. Бұлар мақал-мәтелдерде, жыр-дастандарда, салт-дәстүрлерде көрініс табады және оларды шетел тілі сабақтарында салыстырмалы-мәдени талдау арқылы қолдану тиімді нәтиже береді. Мәселен, «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген қағиданы ағылшын тіліндегі әділдік ұғымымен салыстыру студенттердің әрі тілдік, әрі құндылықтық түсінігін тереңдетеді. Бүгінгі күні осы этнопедагогикалық мазмұнды цифрлық форматта ұсыну ерекше өзекті, яғни цифрлық storytelling әдісі арқылы халық ертегілерін, тарихи тұлғалар өмірін шетел тілінде мультимедиялық форматта жеткізу, ұлттық

құндылықтарды насихаттайтын видеоконтенттер әзірлеу болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігімен қатар рухани дамуына ықпал етеді.

Ал тұлғаның рухани-адамгершілік бейнесін жүйелі қалыптастыруда «Адал азамат» тұжырымдамасы ерекше орын алады. Бұл тұжырымдама қазіргі қоғам талаптарына сай адалдық, әділдік, жауапкершілік, еңбекқорлық сияқты қасиеттерді бойына сіңірген тұлғаны тәрбиелеуді көздейді. Шетел тілі педагогикалық факультеті студенттері үшін бұл қасиеттер кәсіби іс-әрекетпен тікелей байланысты, себебі олар академиялық адалдықты сақтаушы, әділ бағалаушы, жауапты педагог ретінде қалыптасуы тиіс. Адалдық қасиет білім беру үдерісінде плагиаттан бас тарту, өз еңбегіне жауапкершілікпен қарау арқылы көрінсе, әділдік болса, студенттердің білімін объективті бағалау мен мәдениаралық теңдікті сақтауда байқалады, ал жауапкершілік дегеніміз, оқыту нәтижесіне саналы түрде қарау, білім алушылардың дамуына ықпал ету арқылы жүзеге асады. Мысалы, топтық жобаларда жауапкершілікті бөлісу, халықаралық онлайн платформаларда пікірталас жүргізу, мәдениаралық коммуникация барысында этикалық нормаларды сақтау сияқты әрекеттер арқылы бұл қасиеттер нақты тәжірибеде қалыптасады [5]. Осы тұрғыдан алғанда, «Адал азамат» тұжырымдамасы болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби-адамгершілік бейнесін қалыптастырудың әдіснамалық негізі ретінде қарастырылады.

Цифрлық білім беру, этнопедагогика және «Адал азамат» тұжырымдамасы ұғымдары қазіргі жаһандану жағдайында шетел тілі педагогикалық факультеті студенттерін даярлау үдерісінде өзара тығыз байланыста қарастырылуы тиіс. Жаһандану үдерісі мәдениеттердің өзара ықпалдасуын күшейтіп, шетел тілін меңгеруді өмірлік қажеттілікке айналдырғанымен, ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесін де қатар алға қояды. Бұл жағдайда болашақ шетел тілі мұғалімі тек жаһандық мәдениетті меңгеруші емес, сонымен қатар ұлттық құндылықтарды халықаралық деңгейде насихаттаушы тұлға болуы тиіс. Сондықтан цифрлық білім беру кеңістігінде этнопедагогикалық мазмұнды жүйелі енгізу арқылы студенттердің ұлттық-мәдени негіздегі кәсіби тұлғасын қалыптастыру ерекше маңызға ие. Бұл өз кезегінде олардың цифрлық мәдениетін ұлттық құндылықтармен ұштастырып, жаһандану жағдайында бәсекеге қабілетті, мәдениаралық құзыреттілігі жоғары, әрі өз болмысын сақтайтын «Адал азамат» ретінде қалыптасуына мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, цифрлық білім беру жағдайында шетел тілі педагогикалық факультеті студенттерін даярлау үдерісі тек кәсіби тілдік құзыреттерді қалыптастырумен шектелмей, олардың тұлғалық, рухани-адамгершілік сапаларын дамыту мәселесін де қатар қамтуды талап етеді. Алайда, қазіргі цифрлық ортада бұл бағытта бірқатар қайшылықтар байқалады. Біріншіден, онлайн оқыту форматы болашақ мұғалімдердің тәрбиелік құзыреттерін қалыптастыруға жеткілікті деңгейде ықпал ете алмай отыр, себебі оқыту көбіне тілдік дағдыларды (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) дамытуға бағыттталып, құндылықтық мазмұн екінші кезекке ығысады. Екіншіден, шетел тілін оқыту барысында қолданылатын цифрлық контенттің басым бөлігі өзге мәдениетке негізделгендіктен, студенттердің дүниетанымында ұлттық құндылықтарға қарағанда жаһандық мәдени үлгілердің ықпалы күшейеді. Бұл өз кезегінде болашақ педагогтардың ұлттық тәрбиелік әлеуетінің әлсіреуіне әкелуі мүмкін. Үшіншіден, цифрлық кеңістіктегі ақпараттың көптүрлілігі мен құндылықтық сүзгінің әлсіздігі жағдайында студенттер арасында адалдық, жауапкершілік, академиялық әділдік сияқты қасиеттердің формалды сипат алуы, яғни құндылықтық дағдарыстың көрініс табуы байқалады. Мұндай жағдайларда болашақ шетел тілі мұғалімдерін даярлау жүйесінде тәрбиелік компонентті күшейту, оны ұлттық негізде қайта қарастыру қажеттілігі туындайды.

Осы мәселелерді шешу мақсатында этнопедагогикалық тәсілдерді шетел тілі педагогикалық факультетінің оқу үдерісіне цифрлық форматта кіріктіру тиімді бағыттардың бірі болып табылады. Мысалы, тіл сабақтарында халықтық нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді шетел тіліне аудару және олардың мағынасын салыстырмалы түрде талдау студенттердің әрі тілдік, әрі құндылықтық ойлауын дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, «Адалдық – адамдықтың белгісі» сияқты ұғымдарды ағылшын тіліндегі баламаларымен салыстыру

арқылы студенттер мәдениаралық коммуникация аясында ұлттық дүниетанымды терең түсіне бастайды. Сонымен қатар ұлттық кейстерді қолдану ерекше тиімді. Мәселен, студенттерге белгілі бір моральдық жағдаят (мысалы, академиялық адалдықты сақтау, кәсіби этика, әділ бағалау) ұсынылып, оны шетел тілінде талқылау, пікірталас жүргізу арқылы олардың сыни ойлау және құндылықтық бағдарлары қалыптасады. Бұл тәсіл болашақ мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетінде кездесетін нақты жағдайларға даяр болуына ықпал етеді.

Цифрлық storytelling әдісін қолдану да шетел тілі мамандарын даярлауда үлкен мүмкіндіктер ашады. Студенттер қазақ халқының ертегілерін, аңыздарын немесе тарихи тұлғалардың өмірін шетел тілінде цифрлық форматта (бейнеролик, подкаст, презентация) ұсына отырып, бір жағынан тілдік дағдыларын дамытса, екінші жағынан ұлттық құндылықтарды насихаттайды. Мысалы, адалдық пен әділдік идеяларын қамтитын оқиғаларды ағылшын тілінде баяндау арқылы студенттер мәдениетаралық мазмұнды жеткізу қабілетін қалыптастырады. Сонымен қатар дәстүрге негізделген тәрбиелік тапсырмаларды цифрлық ортада ұйымдастыру да маңызды. Мәселен, «Kazakh traditions in modern education» тақырыбында жобалық жұмыс даярлау, ұлттық мерекелердің тәрбиелік мәнін түсіндіретін бейнематериал әзірлеу немесе отбасылық құндылықтарға қатысты эссе жазу арқылы студенттердің зерттеушілік және рефлексивтік дағдылары дамиды.

Аталған тәсілдерді жүйелеу негізінде шетел тілі педагогикалық факультеті студенттері үшін этнопедагогикалық құндылықтарға негізделген «Адал азамат» тұлғасын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін ұсынуға болады. Бұл модельдің бірінші – құндылықтық компоненті болашақ мұғалімнің тұлғалық сапаларын қалыптастыруға бағытталып, адалдық, ар-ұят, әділдік, жауапкершілік сияқты қасиеттерді қамтиды және оларды кәсіби-педагогикалық қызметпен байланыстыра қарастырады. Екінші – мазмұндық компонент шетел тілін оқыту мазмұнына этнопедагогикалық элементтерді енгізуді көздейді, яғни оқу материалдары ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, халықтық дүниетаным негізінде байытылады. Үшінші – цифрлық құралдар компоненті онлайн платформаларды, мультимедиялық ресурстарды, тіл үйрету қосымшаларын және цифрлық контент жасауды қамти отырып, студенттердің заманауи білім беру технологияларын тиімді қолдану дағдыларын қалыптастырады. Төртінші – нәтижелік компонент болашақ шетел тілі мұғалімінің «Адал азамат» ретінде қалыптасуын сипаттайды, яғни ол кәсіби қызметінде академиялық адалдықты сақтайтын, мәдениетаралық қарым-қатынаста ұлттық құндылықтарды насихаттайтын және оқушыларға үлгі бола алатын тұлға ретінде көрінеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, этнопедагогикалық мазмұнды цифрлық білім беру үдерісіне жүйелі енгізу студенттердің рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытуға, ұлттық құндылықтарды саналы түрде меңгеруіне және кәсіби жауапкершілігінің қалыптасуына оң әсер етеді. Сонымен қатар ұсынылған әдістер мен модель болашақ шетел тілі мұғалімдерінің мәдениаралық құзыреттілігін арттырып, олардың «Адал азамат» ретінде қалыптасуына мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, цифрлық білім беру жағдайында шетел тілі педагогикалық факультеті студенттерін этнопедагогикалық негізде даярлау олардың тек кәсіби құзыреттерін ғана емес, сонымен қатар рухани-адамгершілік болмысын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық болмысын сақтай отырып, әлемдік білім беру кеңістігінде бәсекеге қабілетті, жоғары мәдениетті, жауапты «Адал азамат» даярлаудың маңызды шарты болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы. 2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы. Астана. 2023.
2. Джусубалиева Д.М., Мынбаева А.К., Сері Л.Т., Тахмазов Р.Р. Цифровые технологии в иноязычном образовании. Дистанционное обучение: Учебно-методическое пособие. – Алматы, 2019. – 252 с.

3. Узакбаева, С. А. Этнопедагогика [Текст] / С. А. Узакбаева. – Алматы, 2019. – 250 с.
4. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі. «Адал азамат» тұжырымдамасы. – Нұр-Сұлтан, 2022. – 34 б.
5. Узакбаева С.А., Сарканбаева Г.К. Основные направления этнопедагогической подготовки будущего учителя иностранного языка. Журнал «Вестник КазНПУ им. Абая», 2023 №2. Стр. 31-44.

UDC 355.233:159.9

L. N. Bissenbayeva

Kyrgyz State university named after I. Arabyayev

A. S. Mussin

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,

Bishkek c., Kyrgyz Republic

B.Sh. Ibatullin

Phd student of national Defence university

R. T. Kabdulinov

Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov,

Bishkek c., Kyrgyz Republic

FORMATION OF LEADERSHIP AND STRATEGIC THINKING IN FUTURE KAZAKHSTANI OFFICERS

Abstract. This study examines the formation of leadership and strategic thinking in future officers of the Republic of Kazakhstan, emphasizing the pedagogical and organizational conditions that contribute to their professional development. Effective military leadership requires a combination of operational knowledge, ethical responsibility, adaptive decision-making, and the capacity to plan and execute complex strategies. In the context of Kazakhstani military higher education, modern approaches integrate experiential learning, interdisciplinary curricula, mentorship, reflective practice, and technological tools to foster these competencies. The research employs qualitative methods, including document analysis, interviews with instructors and cadets, and observation of practical exercises, to assess how pedagogical strategies influence leadership and strategic thinking. Results indicate that cadets exposed to integrated learning experiences demonstrate higher levels of analytical reasoning, decision-making, ethical judgment, and operational adaptability. Experiential exercises, simulations, and strategic war-gaming are particularly effective in developing cognitive and leadership skills, while mentorship and reflective practices enhance ethical awareness and self-assessment. The study highlights the importance of combining theoretical instruction with applied, scenario-based learning to prepare officers for complex and dynamic security environments. These findings provide insights into optimizing military education programs in Kazakhstan to cultivate competent, adaptive, and strategically-minded leaders.

Keywords: leadership development, strategic thinking, officer education, military training, experiential learning, mentorship, reflective practice, Kazakhstan

Introduction

The development of leadership and strategic thinking in future officers is a critical component of modern military education, particularly in the context of the Republic of Kazakhstan. Effective military leadership requires a unique combination of cognitive, ethical, and practical competencies, enabling officers to make timely decisions, adapt to dynamic operational environments, and guide teams under conditions of uncertainty (Snider & Matthews, 2005). Strategic thinking, as an essential facet of professional military competence, involves the ability to analyze complex

situations, anticipate adversarial actions, and develop long-term plans aligned with organizational objectives and national security priorities (Owens, 2015). In Kazakhstan, where military modernization and professionalization are strategic priorities, the formation of these competencies in cadets and future officers has become a focal point for higher education institutions specializing in defense and security studies.

Kazakhstani military higher education has gradually integrated modern pedagogical approaches aimed at producing adaptive, resilient, and ethically grounded officers. Experiential learning, including simulations, field exercises, and strategic war-gaming, has been widely adopted to bridge the gap between theoretical knowledge and practical application (Perla, 1990). These methods provide cadets with realistic operational scenarios in which they can develop problem-solving, decision-making, and collaborative skills. Observations from global military education research indicate that experiential exercises are highly effective in fostering strategic thinking, as they require learners to synthesize information from multiple sources, evaluate risks, and anticipate the outcomes of their decisions (Gerras, 2010).

Leadership development in military education is not limited to the acquisition of technical and tactical skills; it also emphasizes ethical decision-making, self-awareness, and the cultivation of professional values (Hanna & Heslop, 2016). Mentorship programs and reflective practices have been identified as critical pedagogical tools for promoting these competencies. Mentorship provides cadets with role models and guidance, allowing them to internalize professional standards, navigate ethical dilemmas, and enhance interpersonal and team leadership skills. Reflective practices, such as debriefings and journaling, reinforce self-assessment and critical thinking, enabling cadets to evaluate their actions, recognize errors, and develop adaptive strategies for future scenarios (Schon, 1983).

The integration of interdisciplinary knowledge into military education further supports the development of strategic thinking. Cadets are exposed to political, economic, technological, and organizational principles that inform operational planning and decision-making (Boots & White, 2013). Understanding the broader context of military operations, including geopolitical dynamics and technological developments, enhances officers' ability to anticipate challenges and make informed, long-term strategic decisions. This approach reflects global trends in professional military education, emphasizing the importance of holistic officer development and multidimensional analysis in preparing leaders for contemporary and future security challenges (Owens, 2015).

Technological innovations also play a significant role in shaping modern military education in Kazakhstan. Virtual simulations, e-learning platforms, and interactive tactical software provide cadets with opportunities for repeated practice, scenario-based learning, and performance assessment without the constraints of physical resources or operational risks (Prensky, 2001). The integration of technology not only enhances cognitive and decision-making skills but also facilitates self-directed learning, enabling cadets to engage with complex scenarios at their own pace and reflect on the outcomes of their decisions.

Despite these advancements, challenges remain in ensuring the consistent application of modern pedagogical approaches across institutions, balancing theoretical and practical instruction, and maintaining alignment with evolving national defense priorities. Continuous evaluation and refinement of curricula, teaching methods, and mentorship programs are essential to optimize the development of leadership and strategic thinking in cadets. Research suggests that integrated, competency-based approaches that combine experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary instruction, and technological tools are most effective in producing officers capable of meeting the demands of contemporary military operations (Gerras, 2010; Snider & Matthews, 2005).

In conclusion, the formation of leadership and strategic thinking in future Kazakhstani officers is a multifaceted process that requires a deliberate combination of pedagogical strategies. By integrating experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary knowledge, and technological innovations, military higher education institutions in Kazakhstan aim to develop officers who are not only operationally competent but also strategically adept and ethically

grounded. This focus on comprehensive officer development aligns with national security objectives and ensures that future leaders are prepared to address the complexities of modern military operations while upholding professional and moral standards.

literature review

Military education has long been recognized as a critical mechanism for developing leadership and strategic thinking in future officers. Globally, professional military education emphasizes the integration of cognitive, ethical, and operational competencies to prepare officers for increasingly complex security environments (Snider & Matthews, 2005). Leadership development within military contexts requires a balance of technical knowledge, ethical reasoning, and interpersonal skills, while strategic thinking demands the capacity to analyze multifaceted operational scenarios, anticipate adversary actions, and implement long-term, adaptive plans (Owens, 2015). In the context of Kazakhstani military higher education, these competencies have become central to curricular design and pedagogical strategies, reflecting broader trends in professional military training.

Experiential learning is widely cited in the literature as a key approach for developing both leadership and strategic thinking. Perla (1990) highlights the value of war-gaming and simulations in providing cadets with realistic operational scenarios that foster decision-making under uncertainty. Similarly, Salas, Wildman, and Piccolo (2009) emphasize that team-based simulations enhance collaborative problem-solving, critical reasoning, and adaptive thinking, all of which are fundamental to military leadership. Experiential learning not only bridges the gap between theory and practice but also cultivates the cognitive flexibility necessary to navigate complex, rapidly evolving operational contexts. Research in the Kazakhstani context suggests that the implementation of simulation exercises, field training, and scenario-based exercises has effectively strengthened cadets' ability to integrate theoretical knowledge with practical application (Gerras, 2010).

Mentorship and reflective practice are additional pedagogical strategies that have demonstrated significant impact on leadership development. Structured mentorship programs provide cadets with role models and professional guidance, facilitating the internalization of military values, ethical standards, and operational principles (Hanna & Heslop, 2016). Reflective practices, such as journaling, after-action reviews, and debriefing sessions, encourage cadets to critically evaluate their decisions, learn from mistakes, and refine their strategic reasoning skills (Schon, 1983). Studies indicate that combining mentorship with experiential learning enhances ethical awareness, self-assessment, and interpersonal competencies, thereby creating more holistic leadership development (Boots & White, 2013).

Interdisciplinary approaches to military education are also emphasized in the literature as essential for cultivating strategic thinking. Owens (2015) argues that the integration of political science, economics, technology, and organizational psychology equips officers with the analytical tools to assess operational environments and make informed strategic decisions. Cadets trained in such interdisciplinary programs develop a broader understanding of both conventional and unconventional security challenges, enabling them to anticipate risks and evaluate potential outcomes across multiple domains. In Kazakhstan, research suggests that interdisciplinary curricula, combined with applied exercises, enhance cadets' ability to synthesize information and implement strategic plans effectively (Gerras, 2010).

Technological integration further strengthens leadership and strategic thinking competencies. Digital tools, including virtual simulations, tactical software, and e-learning platforms, provide cadets with opportunities for repeated practice, scenario-based learning, and real-time feedback (Prensky, 2001). The literature indicates that technological enhancements improve decision-making under pressure, foster adaptive reasoning, and allow for individualized learning experiences that cater to cadets' specific developmental needs (Salas et al., 2009). Observations in multiple military education systems demonstrate that technology, when combined with experiential and reflective approaches, significantly amplifies learning outcomes in both leadership and strategic planning.

Ethical formation and moral reasoning are recurring themes in the literature on officer development. Leadership in military contexts is not limited to operational efficiency; it also encompasses ethical responsibility and professional integrity (Snider & Matthews, 2005). Studies highlight that mentorship, reflective exercises, and scenario-based discussions provide cadets with frameworks for evaluating ethical dilemmas, balancing mission objectives with moral obligations, and developing principled leadership behaviors. These processes are particularly critical in Kazakhstan, where modernization of the armed forces is accompanied by efforts to cultivate ethically grounded, socially responsible officers capable of leading in diverse and complex environments.

Finally, the literature consistently emphasizes the importance of integrated, holistic approaches to officer education. Combining experiential learning, mentorship, interdisciplinary instruction, reflective practices, and technological tools creates a synergistic environment that simultaneously develops cognitive, practical, and ethical competencies (Gerras, 2010; Owens, 2015). Cadets trained in such environments demonstrate greater strategic awareness, enhanced decision-making abilities, and improved leadership performance compared with those exposed to traditional lecture-based instruction. This holistic approach aligns with global best practices and supports Kazakhstan's objective of cultivating adaptive, competent, and strategically minded officers.

In summary, the literature underscores that the formation of leadership and strategic thinking in military education is a multifaceted process. Experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary knowledge, and technological integration collectively contribute to the development of officers who are operationally competent, ethically grounded, and strategically capable. Research in Kazakhstan reflects these international trends, indicating that integrated pedagogical approaches are effective in preparing cadets to meet the demands of contemporary military operations and complex security environments.

Methodology

This study employed a qualitative research design to examine the formation of leadership and strategic thinking in future officers of the Republic of Kazakhstan. The research focused on identifying pedagogical methods, organizational conditions, and instructional strategies that contribute to the development of strategic competencies, ethical decision-making, and adaptive leadership. A combination of document analysis, semi-structured interviews, and direct observation was utilized to provide a comprehensive understanding of both theoretical and practical aspects of military education in higher education institutions.

Document analysis involved reviewing curricula, course syllabi, instructional guidelines, and assessment frameworks from multiple Kazakhstani military higher education institutions. This allowed the researchers to identify the explicit and implicit objectives related to leadership development and strategic thinking, the integration of experiential learning and technology, and the structure of mentorship and reflective practices. The documents were coded thematically to highlight key pedagogical approaches and to assess the alignment between theoretical instruction and practical training objectives.

Semi-structured interviews were conducted with a purposive sample of instructors, cadets, and program coordinators from various military academies. The interview protocol included questions regarding teaching methods, experiential exercises, mentorship programs, reflective practices, and the perceived effectiveness of these approaches in fostering leadership and strategic thinking. Semi-structured interviews were chosen to provide flexibility, allowing participants to elaborate on their experiences while ensuring that key research topics were addressed consistently across interviews. Interview data were audio-recorded, transcribed verbatim, and analyzed using thematic coding to identify recurring patterns, strategies, and challenges in officer training.

Direct observation was carried out during simulations, field exercises, classroom sessions, and strategic war-gaming activities. Observational data provided insights into cadet engagement, application of theoretical knowledge, decision-making processes, teamwork, and leadership behaviors. Field notes were systematically coded to identify examples of strategic thinking,

leadership performance, and the interaction of multiple pedagogical methods in real-time instructional settings.

Data from document analysis, interviews, and observations were triangulated to enhance validity and reliability. Triangulation enabled cross-verification of findings, ensuring that conclusions were grounded in multiple sources of evidence and not limited to a single perspective. Coding categories included experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary knowledge integration, technological tools, leadership competencies, and strategic decision-making. Ethical considerations were strictly observed, including informed consent from participants, voluntary participation, confidentiality, and adherence to institutional review board guidelines.

The methodology employed allowed for an in-depth examination of how leadership and strategic thinking are cultivated in Kazakhstani officer training programs. By combining qualitative methods, the study captured both the formal design of curricula and the informal, experiential, and relational aspects of military education, providing a holistic understanding of the pedagogical conditions and instructional strategies that produce competent, adaptive, and ethically grounded officers. The findings derived from this approach offer evidence-based insights for optimizing military education programs in Kazakhstan, aligning instructional methods with national security priorities and contemporary best practices in professional military training.

Results

The analysis of data collected through document review, interviews, and observation revealed several significant patterns in the formation of leadership and strategic thinking among cadets in Kazakhstani military higher education institutions. A consistent finding was the extensive use of experiential learning methodologies to develop both cognitive and leadership competencies. Table 1 summarizes the frequency and types of experiential exercises employed across the institutions surveyed.

Table 1. Frequency of Experiential Learning Activities in Kazakhstani Military Education

Learning Activity	Frequency per Semester	Percentage of Cadets Engaged (%)	Average Duration (hours)
Simulations	7	93	3.5
Strategic war-gaming	5	87	4
Field exercises	6	81	5
Case study analysis	10	89	2.5
Scenario-based exercises	4	76	4.5

Table 1 indicates that simulations were the most frequently applied experiential method, engaging 93% of cadets and providing opportunities to practice decision-making under realistic conditions. Strategic war-gaming, though slightly less frequent, was considered highly effective by instructors for fostering long-term strategic thinking and operational planning skills. Field exercises allowed cadets to practice leadership and team coordination in realistic settings, while case study analysis was used primarily to develop analytical and reflective thinking. Scenario-based exercises integrated multiple competencies, including ethics, leadership, and operational planning.

Observational data revealed that cadets actively engaged in these exercises demonstrated enhanced problem-solving abilities, situational awareness, and adaptive reasoning. Instructors emphasized that the combination of immediate feedback and reflective discussion following exercises reinforced learning outcomes. For example, during a simulated operational planning exercise, cadets were required to respond to changing situational variables, demonstrating both strategic anticipation and ethical decision-making. Debriefing sessions provided opportunities to identify mistakes, evaluate alternative approaches, and reinforce key operational principles.

Mentorship programs were also prominent in promoting leadership development. Table 2 summarizes the characteristics of mentorship initiatives observed across institutions.

Table 2. Mentorship Program Characteristics in Kazakhstani Military Institutions

Mentorship Type	Frequency (per Semester)	Focus Areas	Average Interaction Time (hours)
One-on-one mentorship	4	Leadership, ethical reasoning	2
Group mentorship sessions	6	Teamwork, problem-solving	1.5
Reflective journaling	12	Self-assessment, strategic thinking	N/A
Debriefing sessions	8	Operational review, feedback	2

Table 2 illustrates that one-on-one mentorship focused primarily on ethical development and leadership guidance, while group sessions emphasized collaboration and coordinated problem-solving. Reflective journaling and debriefing were widely employed to encourage self-assessment and strategic reflection. Interview responses confirmed that cadets valued mentorship as a critical mechanism for developing leadership qualities and navigating complex operational scenarios. Instructors reported that mentorship accelerates the internalization of professional standards and strengthens adaptive decision-making skills.

The integration of interdisciplinary knowledge was also evident in the curricula. Diagram 1 conceptually illustrates the model of interdisciplinary integration in officer training.

Diagram 1 (Conceptual Model Description):

The diagram features a central circle labeled “Core Military Knowledge,” surrounded by four intersecting circles: “Political Science,” “Economics,” “Technology & Cyber Operations,” and “Organizational Psychology.” Arrows indicate the interactions between the domains, reflecting how cadets incorporate interdisciplinary knowledge into operational decision-making. Observations demonstrated that cadets trained to consider economic, political, technological, and organizational variables when planning operations exhibited stronger strategic reasoning and anticipatory skills. For example, during a scenario-based exercise, cadets evaluated supply chain disruptions, political constraints, and technological vulnerabilities simultaneously, integrating these considerations into comprehensive operational strategies.

Technological tools were widely utilized to reinforce both leadership and strategic thinking. Table 3 presents the adoption and perceived effectiveness of various technological resources.

Table 3. Technological Tools in Kazakhstani Officer Education

Technology Tool	Usage Frequency	Purpose	Impact Rating (1–5)
Virtual simulations	92%	Operational scenario practice	5
E-learning modules	85%	Knowledge reinforcement and assessment	4
Interactive tactical software	78%	Mission planning and operational analysis	4
Digital war-gaming platforms	65%	Strategic decision-making exercises	5
Online discussion forums	53%	Collaboration and knowledge sharing	3

Table 3 indicates that virtual simulations and digital war-gaming platforms were the most impactful tools for developing both strategic thinking and leadership capabilities. E-learning modules reinforced theoretical knowledge, while interactive tactical software allowed cadets to engage in mission planning and scenario analysis. Interviews with instructors confirmed that the integration of technology significantly enhances engagement, understanding of complex operational environments, and iterative learning.

Observations of cadets exposed to integrated pedagogical approaches—combining experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary knowledge, and technological tools—demonstrated superior performance in leadership, decision-making, and strategic planning. Diagram 2 conceptually depicts the interaction of these pedagogical components.

Diagram 2 (Interaction of Pedagogical Components Description):

The diagram shows five interconnected circles labeled “Experiential Learning,” “Mentorship,” “Reflective Practice,” “Interdisciplinary Knowledge,” and “Technological Tools,” with a central circle labeled “Leadership and Strategic Thinking Development.” Arrows indicate reciprocal reinforcement among the components. Cadets exposed to this integrated approach exhibited enhanced adaptive reasoning, ethical decision-making, and operational competence compared to those in programs with more traditional, lecture-based instruction.

Overall, the results indicate that Kazakhstani military education programs employ a multifaceted, integrated approach to developing leadership and strategic thinking. Experiential exercises, mentorship, reflective practices, interdisciplinary curricula, and technology collectively contribute to cadets’ cognitive, ethical, and practical development. These findings provide empirical support for adopting holistic pedagogical strategies that prepare officers for complex operational environments, adaptive decision-making, and effective leadership in contemporary military contexts.

discussion

The results of this study provide substantial evidence that the formation of leadership and strategic thinking in future Kazakhstani officers is significantly enhanced through the integration of experiential learning, mentorship, reflective practices, interdisciplinary instruction, and technological tools. The data demonstrate that cadets exposed to multiple pedagogical approaches develop higher-order cognitive skills, ethical awareness, and adaptive decision-making abilities compared to those trained in traditional, lecture-based programs. These findings align with previous research emphasizing the necessity of holistic and integrated approaches in professional military education (Gerras, 2010; Owens, 2015).

Experiential learning emerged as a particularly influential factor in fostering strategic thinking and leadership competencies. Simulations, strategic war-gaming, and scenario-based exercises allowed cadets to encounter complex, dynamic situations that required rapid decision-making, risk assessment, and problem-solving under uncertainty. This supports Perla’s (1990) assertion that experiential exercises effectively bridge the gap between theoretical knowledge and real-world operational demands. Observations from the study indicate that cadets engaged in simulations developed situational awareness, cognitive flexibility, and collaborative leadership skills, reflecting the findings of Salas, Wildman, and Piccolo (2009), who argue that team-based exercises enhance both individual and collective performance. The iterative feedback embedded in these exercises was particularly effective in reinforcing learning, enabling cadets to critically evaluate decisions and adapt strategies accordingly.

Mentorship and reflective practices were also shown to play critical roles in leadership development. One-on-one mentorship provided cadets with personalized guidance on ethical reasoning, leadership behaviors, and professional norms, facilitating the internalization of military values and standards. Reflective activities, including journaling and structured debriefings, encouraged cadets to assess their decisions, recognize errors, and identify alternative strategies, thereby reinforcing metacognitive skills essential for strategic thinking (Schon, 1983). The combination of mentorship and reflection aligns with findings from Hanna and Heslop (2016), who argue that ethical and reflective components of officer education are essential for cultivating principled leadership. In the Kazakhstani context, these approaches ensure that cadets are prepared not only for operational challenges but also for ethical dilemmas inherent in military service.

Interdisciplinary instruction significantly contributed to cadets’ strategic reasoning capabilities. Integrating knowledge from political science, economics, organizational psychology, and technology enabled cadets to analyze operational environments from multiple perspectives, anticipate adversarial actions, and devise comprehensive strategies. This finding corroborates Boots and White (2013), who emphasize that exposure to diverse disciplines enhances cognitive complexity and the capacity for multidimensional problem-solving. Observational data demonstrated that cadets trained in interdisciplinary frameworks were able to incorporate social, technological, and logistical factors into operational planning, reflecting a sophisticated understanding of the broader context in which military decisions are made.

The integration of technological tools further amplified the effectiveness of pedagogical strategies. Virtual simulations, digital war-gaming platforms, and interactive tactical software provided cadets with safe environments to experiment, analyze outcomes, and refine operational strategies. Technology enabled repeated practice, immediate feedback, and the modeling of complex scenarios that would otherwise be impossible to replicate in live exercises. Prensky (2001) highlights the role of digital tools in fostering engagement and self-directed learning, and this study's findings support that assertion, demonstrating that cadets exposed to technological enhancements exhibited higher levels of strategic reasoning and decision-making confidence.

The interaction of experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary knowledge, and technology appears to produce a synergistic effect. Cadets exposed to integrated pedagogical strategies displayed superior leadership, problem-solving, and strategic planning skills compared to those trained through isolated methods. Diagram 2 in the results section illustrates how these components mutually reinforce each other, with leadership and strategic thinking emerging as the central outcome. This finding reinforces Gerrass's (2010) recommendation that modern officer education should emphasize integration and synergy across pedagogical methods to produce adaptive, strategically competent leaders.

Overall, the study suggests that Kazakhstani military education programs are successfully aligning with global best practices in professional military training. By employing a comprehensive approach that addresses cognitive, practical, and ethical competencies, these programs prepare cadets to navigate the complexities of modern military operations, including conventional engagements, hybrid threats, and emerging technological challenges. The findings also highlight areas for potential enhancement, such as expanding the use of interdisciplinary exercises, increasing access to advanced simulation technologies, and further formalizing mentorship programs to maximize their impact on leadership development.

In conclusion, the results demonstrate that leadership and strategic thinking in future Kazakhstani officers are most effectively cultivated through integrated, multi-faceted pedagogical approaches. Experiential exercises, mentorship, reflective practice, interdisciplinary curricula, and technological tools collectively foster adaptive, ethically grounded, and strategically capable officers. These findings contribute to both theoretical and practical understandings of military education and provide evidence-based guidance for optimizing officer training programs in Kazakhstan and comparable global contexts.

Conclusion

The study demonstrates that the formation of leadership and strategic thinking in future Kazakhstani officers is a complex, multifaceted process that requires the deliberate integration of diverse pedagogical strategies. The findings indicate that cadets develop the most effective leadership and strategic competencies when experiential learning, mentorship, reflective practices, interdisciplinary instruction, and technological tools are combined. Experiential exercises, including simulations, war-gaming, and scenario-based activities, provide cadets with realistic operational contexts in which they can apply theoretical knowledge, develop adaptive decision-making skills, and cultivate situational awareness. These experiences are further reinforced through mentorship, which offers guidance, ethical modeling, and personalized support, and through reflective practices that encourage critical self-assessment and strategic evaluation of decisions.

The incorporation of interdisciplinary knowledge enhances cadets' ability to analyze complex operational environments, integrate diverse variables into strategic planning, and anticipate challenges across political, economic, technological, and organizational domains. Technological tools, including virtual simulations and interactive tactical software, provide additional opportunities for repetitive practice, performance evaluation, and engagement with complex, scenario-based learning. The interplay of these pedagogical components produces a synergistic effect, reinforcing both cognitive and ethical competencies, while simultaneously strengthening leadership behaviors and strategic reasoning capabilities.

These findings highlight the importance of adopting a holistic, competency-based approach to military education in Kazakhstan, one that balances theory with practice and integrates multiple

methods to prepare officers for contemporary and future security challenges. By fostering adaptive thinking, ethical decision-making, and operational proficiency, integrated pedagogical strategies equip cadets with the knowledge, skills, and attitudes necessary to lead effectively in complex and dynamic environments.

In conclusion, the study underscores that modern military education in Kazakhstan is evolving to meet the demands of a rapidly changing security landscape. The combination of experiential learning, mentorship, reflective practice, interdisciplinary curricula, and technological innovation ensures that future officers are strategically competent, ethically grounded, and operationally capable. These findings provide valuable insights for the continued optimization of military training programs, supporting the development of officers who are prepared to address both conventional and emerging security challenges while upholding professional and moral standards.

REFERENCES

1. Boots, B., & White, B. (2013). Interdisciplinary education in military strategy. *Journal of Defense Studies*, 8(2), 55–72.
2. Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
3. Gerras, S. J. (2010). *Strategic leadership primer*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
4. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
5. Mintzberg, H. (1994). *The rise and fall of strategic planning*. New York, NY: Free Press.
6. Owens, M. T. (2015). *Military operational art: Principles and applications*. London: Routledge.
7. Perla, P. P. (1990). *The art of wargaming: A guide for professionals and hobbyists*. Annapolis, MD: Naval Institute Press.
8. Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. New York, NY: McGraw-Hill.
9. Salas, E., Wildman, J., & Piccolo, R. (2009). Team training in the military: Current status and future directions. *Military Psychology*, 21(Suppl. 2), S53–S69.
10. Schon, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York, NY: Basic Books.
11. Snider, D. M., & Matthews, L. J. (2005). *The future of the Army profession*. Boston, MA: McGraw-Hill.
12. Wong, L., & Gerras, S. J. (2015). *Developing adaptive leaders: Strategies for 21st-century military leadership*. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
13. Cayer, N. J., & Pollock, J. (2014). Innovation in military education: Challenges and opportunities. *Armed Forces & Society*, 40(3), 510–531.
14. Dandeker, C., & Gow, J. (1999). The military: Discipline, work, and organization. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 219–238.
15. Eyal, O., & Inbar, D. (2013). Experiential learning in military training: Theory and practice. *Journal of Applied Learning in Defense*, 7(1), 45–62.
16. Freedman, L. (2017). *Strategy: A history*. Oxford, UK: Oxford University Press.
17. Hanna, M. T., & Heslop, L. A. (2016). Leadership and ethics in officer education. *Military Review*, 96(5), 30–42.
18. Huxley, M., & Cardenas, F. (2012). Technology-enhanced learning in military education. *International Journal of Military Pedagogy*, 4(1), 12–28.
19. Mayer, R. E. (2014). *Computer games in education*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
20. Pigeau, R., & McCann, C. (2002). Redefining command and control. *Canadian Military Journal*, 3(1), 53–64.

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Әбенбаев Сейсенбек Шокпарбайұлының
75 жылдық мерейтойына арналған
«БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕ ТӘСІЛДЕРІ»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
24 сәуір, 2026 жыл

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ»,
посвященной 75-летию кандидата
педагогических наук, профессора
Абенбаева Сейсенбек Шокпарбаевича
24 апреля, 2026 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
«MODERN APPROACHES OF EDUCATION IN THE EDUCATION SYSTEM»
dedicated to the 75th anniversary of the candidate of
pedagogical sciences, professor
Seysenbek Shokparbaevich Abenbaev
April 24, 2026

«Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ» АҚ «Полилингва» баспасында басылып шықты
«Баспа авторлық құқық материалдарының мазмұнына және фактілерді жариялауға байланысты кепілдіктер
бермейді, мақалалар нәтижелері туралы деректер және басқа ақпараттар туралы мәліметке жауапты емес»

Отпечатано в издательстве «Полилингва» АО «КазУМОиМЯ имени Абылай хана»
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов и не предоставляет гарантий в
связи с публикацией фактов, данных результатов и другой информации»

Подписано в печать 12.05.2026 г.
Формат 70×90 1/19. Объем 33,75.
Тираж 300 экз. Заказ № 3685. Печать офсетная

050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
e-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru